

FOLIA HISTORICA

**FOLIA
HISTORICA 2.**

Budapest, 1973.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Szerkesztő bizottság:

Bánkuti Imre
Rózsa György
Szakály Ferenc
Tamás István

Technikai szerkesztő:

Martos Mária

Fényképezte:

Karáth József és
D. Erdőkürti Zsuzsanna

© a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum
Felelős kiadó: Fülecz Ferenc
Engedélyszám: 98 907/73
Megjelent 850 példányban, 15,75 A/5 ív
terjedelemben, 32 oldal képmelléklettel
73.3577 Szekszárdi Nyomda
F. v.: Széll István

Kedvelt szórakozás volt a vadászat, különösen sólyommal vagy karvallyal. A solymászat szokása Ázsiából került át a rómaiakhoz s onnan egész Európában elterjedt. A vadásznak különleges kesztyűre volt szüksége, hogy megvédje kezét az azon ülő madár karmától. Bivaly- vagy szarvasbőrből készítették ezeket a kesztyűket, erősen bélelték és vastag, hosszú kézelővel látták el. Vadász-jelenetet bemutató képeken, címeres leveleken sok solymászkesztyű-ábrázolást látunk a 14—16. századból.² Utazáskor és lovagláshoz erős szarvasbőr kesztyűt viseltek. (1. kép)

A 16. században általánossá vált a kesztyű viselete nemcsak az előkelőek, hanem a polgárság körében is. A neves francia filozófus, Michel de Montaigne (1533—1592), aki nem tartozott korának lelegegásabb férfiai közé, „Essay”-inek harmadik kötetében így írt: „éppen olyan kevésbé tudnám nélkülözni kesztyűmet, mint kezemet”. A kesztyű viselésének udvari előírásait olvassuk az 1675-ben megjelent „Nouveau Traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnêtes gens” című írásban. Pl.: kezet adni egy hölgynek csak kesztyűs kézzel szabad. 1700-ban az a szabály, hogy a hölgyek állandóan viseljenek kesztyűt, kivéve az asztalnál. Madame de Genlis (1746—1830) „Dictionnaire des Etiquettes”-ében már nagy udvariatlanságnak tartotta, ha egy hercegnőnek valaki kesztyűs kézzel ad át valamit.

A női divatot 1477-ig Burgundia irányította, s mellette az olasz reneszánsz a 16. század közepéig. A 15. században a nők hosszú ujjú ruhát viseltek, aminek nagy, tölcser alakú kézelője kezüket az ujjak hegyéig befedte. Ilyen ruhában ábrázolta a firenzei hölgyet Domenico Ghirlandajo „Mária születése” freskóján (a S. Maria Novella templom apsisában). Az ilyen jellegű öltözetnek legszebb és legtipikusabb fennmaradt példája II. Lajos király feleségének, Máriának esküvői ruhája a Magyar Nemzeti Múzeumban.³ Az ilyen kézelős ruhában a kez egyáltalán nem látszott, s így az ahhoz viselt vékony bőr- vagy selyemkesztyű sem. A 16. század második felében az ünnepélyes, merev spanyol divat lett uralkodóvá Európában, s így a magyar hölgyek körében is elterjedt. Nemcsak a spanyol divatú öltözetnek, hanem a spanyol etikettnek is — ami a divattal együtt terjedt el — elengedhetetlen tartozéka volt a kesztyű. A magasgalléros, földig érő, hosszú ujjú ruhák teljesen befedték az alakot, csak az arc és a kéz maradt szabadon. A szép kezekre úgy lehetett legjobban felhívni a figyelmet, hogy kecses mozdulattal minél gyakrabban fel- és lehúzták a finom anyagból készült kesztyűt.

Magyarországon ebből a korból származó kesztyű nem maradt fenn, az ábrázolások, levelezések, hozományjegyzékek, hagyá-

téki leltárak, árszabások azonban azt bizonyítják, hogy elterjedt, sőt általánosan viselt volt. Wilhelm Dillich: Vngarische Chronica-jában (1600) levő képen a magyar nemes kisasszony kezében tartja a kesztyűjét.⁴ A Haller család nemzetségekönyvében a 16. század második felében élt családtagok közül Haller Pál jobbjobban nagyméretű kézelős kesztyűt tart; felesége, Barkóczy Judit kezében szintén nagy, díszes kézelővel ellátott kesztyű van. Haller Gábor feleségét, Bornemissza Katalint és Haller Györgyné Nyáry Borbálát spanyol divatú ruhában ábrázolták, kezükben ők is kesztyűt tartanak. Az Esterházy-család nemzetségekönyvét Esterházy Pál 1700-ban adatta ki. A 17. században élt családtagokat koruk viseletében ábrázolták, a régebben elhaltakat pedig az abban az időben régies, 16. századi öltözetben. Ezek közül néhányan a spanyolos szabású ruhához kesztyűt tartanak a kezükben.⁵ (3., 4. kép)

A férfiak a 16. században az olasz reneszánsz, majd a spanyol divat szerint öltözködtek az európai országokban; Magyarországon pedig éppen ebben a korszakban alakult ki és vette fel állandóvá vált alakját a magyar nemzeti viselet. Országunk történetének a török háborúktól terhes korszaka ez; két évszázadon át harcban állott a törökökkel. Az országban a legtöbb férfi katona volt, öltözetüket ez az életforma határozta meg. Kesztyűt alig viseltek, mert ez a fegyverforgatásban gátolt. A dolmány 6—8 cm széles, tölcseresen bővülő kézelőjét hajtották le, hogy a kézfejet védjék. Ez azonban a belső — tenyér — oldalon kényelmetlen volt, amikor a kard markolatát, buzogányt vagy más fegyvert fogtak. Ezért a 16. század vége felé a fel- és lehajtható kézelő csak kétharmad részben fogta körül a csuklót, majd a 17. században mind keskenyebbé vált s a század második felében 8 cm széles és 8—10 cm hosszú „leppentő”-vé alakult át. A leppentő vége egyenesen levágott, vagy háromszögűen, hegyesen végződött — ez utóbbi esetben nevezték kutya-fülnek. (10., 5. kép.) A 18. században újra felhajtották a leppentőt s a dolmány ujjának díszítésévé satnyult, annyira, hogy a század második felében már csak a zsinórozott díszítés jelzi a kézelő vagy a leppentő emlékét.

Nemcsak a nemesek dolmányának volt tartozéka a leppentő a 17. században, megtaláljuk azt a munkásokat ábrázoló képeken is. 1690-ből származó kódexben (*Costume Bilder aus Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae*) az erdélyi magyar sóvágó himzett díszítésű ködmönének ujjá nagyméretű leppentővel ellátott, úgy hogy a kézfejet majdnem az ujjak hegyéig fedte.⁶ (6. kép)

A polgári életben a férfiak és nők egyaránt kesztyűt viseltek. 1446-ban a beregszászi szabó céh mesterei kesztyűsen jártak; ezt

bizonyítja, hogy az évenként megválasztott két céhmester két nadrágot és két kesztyűt kapott.⁷ A 17. századból származó viseletképek tanúsága szerint minden társadalmi réteg viseletéhez hozzátartozott a kesztyű; anyagában, szabásában, díszítésében mutatkozik a különbség. A tanácsúr, a polgármester, a falusi pap, a tanító és tanuló, a székely hajadon egyaránt kesztyűt viselt.⁸ (7—13. kép)

A 16. század közepe táján nemcsak a kesztyű divatja terjedt el Spanyolország felől, hanem a nagyon finom minőségű spanyol készítésű bőrkesztyűket is árusítottak több országban. Elterjedt voltukat bizonyítja a mondás: „simulékony, mint egy spanyol kesztyű”. Országunkban is nagy becsben tartották a spanyol kesztyűt; amikor 1595-ben Mátyás főherceg Thurzó György nádor feleségének spanyol bőrkesztyűt ajándékozott s a nádor azt elküldte feleségének, a kísérlévében ezt írta: „noha a te kezedre nagyok lesznek talán, a szabó megkísérelheti”.

A 16. és 17. századi levéltári anyagban különösen bőven találunk kesztyűre vonatkozó adatokat. A 16. században a nők telenyáron kesztyűvel jártak, hogy kezüket a hidegtől vagy a napfény barnító hatásától védjék, sőt a kislányok is rendszeresen viselték. Gyermekeknek való, belül bolyhos fehér kesztyűt Krakkból hoztak. Csáky Istvánné Wesselényi Anna írta egyik levelében 1612-ben, hogy azért vásárolja ezt a fajta kesztyűt, mert lágy és védi, finomná teszi a kezét. Itthon is nagy mennyiségben készültek a különféle kesztyűk, úgyhogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szükségesnek tartotta azok árát megállapítani és szabályozni 1627-ben kiadott ár-szabásában.⁹

A nyári kesztyűket finom bőrből vagy selyemszövetből varrták; vékony len- vagy selyemfonálból kötötték. Ezek között olyanok is voltak, amelyeknek ujjai az utolsó íznél elvágottak, tehát az ujjak hegye szabadon maradt. Így jobban lehetett fogni és a szép körömök érvényesültek. Az ujjatlan kesztyű ekkor már nem volt újdonság, az előkelő hölgyek viseletében már megjelent az ujjak nélküli, ún. félkesztyű. (11. kép)

A selyemből, bársonyból és vékony bőrből varrott kesztyűket, s különösen azok kezelőjét díszítették gazdagon.¹⁰ I. Rákóczi György kincsházában két pár gyöngyhímzéssel és egy pár boglárókkal díszített kesztyűt őriztek; a boglárókba 4 gyémánt, 4 smaragd és 16 rubin volt foglalva. 1641-ben kelt hozományjegyzékben gyönggyel hímzett, virágos hímzésű és arany csipkével díszített fekete bársony kesztyűt találunk az egyszerűbb nyári és a prémmel bélelt téli kesztyűkön kívül. 1643. évi hozományjegyzékben lila atlaszszelyem gyöngyhímzéssel varrott, fehér atlasz arany- és selyem-

fonállal himzett, fekete bársony arany zsinórozással, királyi szín vörös bársony, kétsorosan arany paszománnyal díszített kesztyű szerepel az egyszerű díszítetlenek között. 1660. évi leltárban olvashatunk egy pár vörös atlaszselyemből készült, virágos himzéssel és gyöngyözéssel díszített nyári kesztyűről. 1681. évi hagyatékba selyemfonállal himzett, férfinak való kesztyűt, 1684. évi jegyzékbe háromsorosan arany csipkével díszített király színű bársony férfi-kesztyűt vettek fel.

A téli kesztyűk bőrből vagy bársonyból készültek és prémekkel voltak bélelve, leginkább nyest- vagy nyusztprémmel. Egy leltárban hattyúprémmel bélelt fehér atlasz kesztyű szerepel.¹¹

Az illatosított kesztyű már három évszázados múltra tekintett vissza, amikor Európa-szerte általánosan viseltté vált. Franciaországban már a 13. században ismerték és azt tartották, hogy a járványok ellen véd. A 16. században Magyarországon is készítették tavaszi és nyári viseletre; pézsmakesztyűnek nevezték. Az 1627. évi árszabásban is megtaláljuk, tehát eléggé elterjedtnek kellett lennie.

A férfikesztyű formája jóformán semmit sem változott évszázadokon át. A női divatban a ruhaujjak hosszának változásával együtt alakult a kesztyűk szárának hossza is. A 17. század második felében és a 18. században a ruha ujjá csak könyökig fedte a kart, tehát a kesztyű hosszabb lett, majdnem könyökig ért. Kedvelték az ujjatlan, a kézfőn ék alakban végződő, himzéssel díszített selymekesztyűt. A század végén a gépi kötés elterjedésével a finom, vékony bőrkesztyűkön kívül kötöttet is viseltek. A 18. század utolsó éveiben a rövid ujjú ruhák divatjának megfelelően a kesztyű szára a felsőkart is fedte. Olyan puhák és simulékonyak voltak a finom bőr- és kötött kesztyűk, hogy még zongorázni is lehetett kesztyűs kézzel.

Szinte minden európai országban készítettek jó minőségű kesztyűt, 1685 után pedig a Franciaországból menekülni kényszerült hugenották még inkább elterjesztették a környező országokban a finom kesztyűk készítésének mesterségét. Georg Krünitz megállapítása az „Oeconomische Encyclopädie”-ben 1780-ban tehát már idejét múlta. Így írt Krünitz: „három ország kell hogy anyagot és munkát adjon egy bőrkesztyűhöz, hogy az igazán jó legyen. A bőrnek Spanyolországból kell származnia, Franciaországban kell kiszabni és Angliában készüljön az összevarrása”.

A bőrkesztyű készítése azokban az országokban fejlődött ki elsősorban, amelyekben a juhtenyésztés el volt terjedve. A finom, vékony kesztyűkhöz báránybőrön kívül felhasználták a kecske- és kutyabőrt is; a vastagabbakat szarvas-, sőt bivalybőrből is készítették. Puhaságánál és tartósságánál fogva a bőrkesztyű kedveltebb

volt, mint a selyem-, bársony-, gyapjú-, pamutszövetből varrott vagy kötött.

Más kézművesekhez hasonlóan, a kesztyűkészítők is testületekbe, céhekbe tömörültek. Párizsban már 1190-ben testületük volt. Magyarország területén legrégebbi adataink Erdélyből vannak. A nagyszombati kesztyűkészítők céhszabályzatát 1376-ban újították meg, I. Lajos király uralkodása alatt. 1496-ban átírták a szabályzatot és II. Ulászló királytól nyert megerősítést. Az 1376. évi szabályzat még arra is kiterjed, hogy a kesztyűkészítőknek nem szabad fehér bőrt eladni s csak annyit tárolhatnak, amennyi a kesztyű készítéséhez szükséges.¹² A 14. századtól kezdve egymás után alakultak kesztyűkészítő céhek; szabályzataikat 1540-ben, 1557-ben, 1568-ban, 1637-ben, 1659-ben, 1693-ban fektették le, illetve újították. Amelyik vidéken aránylag kevés kesztyűkészítő működött, más iparágakkal együtt alkottak ún. vegyes vagy közös céhet, elsősorban a másfajta bőrárúk készítőivel; tímárokkal, vargákkal, saru- és bőrcsapkakészítőkkel, erszénygyártókkal, de a szabókkal és kalmárokkal is. Dél-Magyarországból 1521-ből és 1770-ből állnak rendelkezésünkre a vegyes céhek adatai. Nyugat-Magyarországból 1692-ből, 1699-ből, 1713-ból, 1770-ből és 1782-ből; Észak-Magyarországból 1535-ből, 1635-ből, 1655-ből, 1670-ből és 1687-ből maradtak fenn céhszabályzatok vagy azokat megújító iratok. A kötött kesztyű készítői nagyrészt Észak-Magyarországon működtek és közös céhekbe tömörültek a harisnyakészítőkkel, sőt gyakran a gombkötőkkel és a paszománykészítőkkel is. Ezekről a céhekről elég késői adataink vannak; nagyrészt a 18. századból származnak a céhszabályokat megújító iratok. A céhek a múlt század közepéig működtek és a manufaktúrák, majd a gyárak alapításával fokozatosan szűntek meg.¹³

Hosszabb ideig maradt meg a kesztyűkészítés a kézműipari módszereknél, mint a többi iparág. A bőrök, különösen a glaszé kidolgozása igényelt nagy ügyességet és gyakorlatot. A gépek nagyobb számban való alkalmazása csak a múlt század második felében indult meg.

A bőrkesztyűkészítés technológiájának kialakításához hosszas kísérletezésekre volt szükség. Ezekről tájékoztat Georg Krünitz említett munkájában. A kesztyű elkészítésének minden fázisát a bőr kikészítésétől a varrásig rendszerint a kesztyűkészítő mester és legényei végezték el. A fiatal kecske- és báránybőrt timsós, ún. fehér-cserzessel készítették ki; ősi magyar eljárás volt ez, még ma is használják megjelölésére a „hongroyage” elnevezést. A bőrt langyos vízzel tisztították meg a timsótól, majd a gyapjú tövét mésszel lazították fel. A gyapjú eltávolítása után hamulúgos kezelés követke-

zett, majd egyenletes vastagságúra vakarták a bőroket, azután korpával készült pácba helyezték. Pácolás után timsós oldatban áztatják és tojássárgás keverékkel kenték be. Ez utóbbi puhította és rugalmassá tette a bőrt. A zsíros eljárással — halzsír — kikészített bőroknél az előmunkálatok hasonlóak voltak az előbbi eljáráshoz, utána zsírral kenték be, s hogy minél jobban beigya fakalapáccsal verték bele. Az eljárást többször ismételték, azután zárt helyiségben hosszabb ideig állni hagyták az egymásra fektetett bőroket, ezzel jellegzetes sárgás színt értek el. — Az ilyen módszerrel dolgozó tímárokat chamoiseur-nak nevezték — Fahamuval és hamuzsírral készített fürdőben áztatva zsírtalanították, szárították, a húsoldalon bolyhozták és egyenletesen vékonyították. Ez utóbbi művelet nagy gyakorlatot igényelt, úgyhogy finom áruknál még a század elején is kézi munkával végezték. A bőroket festés előtt fakították, majd páccal kezelték, hogy a festék a fonákoldalra ne üssön át. A festéshez természetes színezékeket használtak, csak a múlt században tértek át az anilin használatára. A festés ecseteléssel vagy a festéklébe való mártogatással történt. Festés után szárították, nyújtották és fényesítették a bőroket.

A kesztyű kiszabása egészen a múlt század második negyedéig nagyon kezdetlegesen történt. A bőrre rajzolták a kéz alakját s egyenként szabták, a hüvelykujjat természetesen külön. A selyemfonállal való összevarrást általában az asszonyok végezték el. Az egyszerű varrás az előlítésnek felel meg, a dupla vagy angol varrás a gépvarráshoz hasonló. Legtartósabb volt az a varrásmód, amit a cipészek ma is alkalmaznak; két fonállal, két tüvel történik, árral szúrt lyukakba öltve. A gyengén nedvesített kesztyűt fából készített szerszámokkal nyújtották a kellő méretre.

A múlt század első harmadában a divat polgáriasodásával a kesztyűk tömeggyártására kellett átállni, ez azonban az addig szokásos kézműipari módszerek útján nem volt lehetséges. A gépek fokozatosan kiszorították az egyszerű szerszámokat. 1806. és 1834. között 77 találmányt szabadalmaztattak. Nagy lépést jelentett 1834-ben Jouvin találmánya. Xavier Jouvin grenoble-i kesztyűkészítő évekig tanulmányozta a kéz anatómiáját és feltalálta a 32 nagyságot magában foglaló kesztyűméretezést. A méreteknek megfelelően vasból készítette el a formakésekkel ellátott sablont, a „kaliber”-t, amivel egyszerre 6 pár kesztyűt lehetett kiszabni. A kalibert néhány év-tized alatt minden európai ország átvette. A kesztyű varrása is egyszerűbbé vált; 1807-ben James Winter feltalált egy szerkezetet, ami könnyebbé tette a varrást. A század közepétől — a varrógép feltalálása után — egymást érték a speciális kesztyűvarró gépek. A kéz-

fejen alkalmazott három díszvarrást a kesztyűvarrás gépesítésével egyidejűen kezdték alkalmazni.

A francia forradalom rövid időre száműzte a kesztyűt, aki viselte arisztokratagyanús volt. Napoleon azonban már nagyon kedvelte s ezzel újrakezdődött divatjának elterjedése. A 19. század elején a sárga árnyalatú bőrkesztyűk voltak divatban, annyira, hogy a piperkőc fiatalembereket „gants jaunes”-nek nevezték.

A viseleti tartozékokat a múlt század első felében kultúrjelenséggként figyelték meg és filozófiai művek jelentek meg azokról. 1841-ben G. Guenot-Lecoine munkája: *Physiologie du gant* a kesztyűt a modern civilizáció leghaladóbb kifejezésének tartja. Amikor a feudális osztály privilégiumai elmosódtak, s az életnívó kezdett kiegyenlítődni, a kesztyű szükségleti cikké vált minden társadalmi rétegben; a luxus demokratizálódása következett be. H. de Balsac a „*Traité de la vie élégante*”-ban (1853) megkísérelte a visszapillantást, hogy a divat tartozékainak milyen jelentősége volt a múltban. Lát-szólag lényegtelen apróságok kifejezői voltak ezek az eszmék és érdekek terén, azonban csalhatatlan jelei a szociális előrehaladásnak. Véleménye szerint a kesztyű is kiváltságot fejezett ki és forradalmat jelentett be.

JEGYZETEK

1. *Schuette, M.—Müller-Christensen, S.*: Das Stickereiwerk. Tübingen, 1963. 68., 70. képek.

„Item duo paria Cirotecarum, quarum unum per Ymaginibus ex filis sericeis et aureis contextam angelorumque ymaginibus in argento sculptorum affixis.” (OL. DL. 36. 403. 10.) Dr. Entz Géza szíves közlése.

„Unum par cirotecarum pontificalium aurotextis, gemmis et lapidibus pretiosis parvis et tabulis argenteis deauratis de smalto in se continens, que a tergo habet arma lata et rotunda, circumdata margaritis et octo lapidibus pretiosis parvis. Item aliud par cirotecarum habet aurotextam antiquam, ymaginibus contextam, a tergo habentia duos circulos argenteos, cum smaltis et ymaginibus, circumdatis gemmis... Item unum par cirotecarum pontificalium habens in extramitatibus aurifrisium laetum cum floribus roseis sericeis et aureis mixtim.” Veszprémi püspökség leltára 1429—1437. Történelmi Tár. 1887. Közli: Fejérpataky L. 2. közlemény.

2. *Szendrey J.*: A magyar viselet történeti fejlődése (Bp. 1905). 49. lap, 15. ábra. „Címerkép 1511-ből.” Solymászkesztyűs kart ábrázol.

3. *V. Ember M.*: II. Lajos magyar király és felesége ruhája. (FA. 1962.) 144—150. lap, XXI. tábla.

4. Wilhelm Schaefer, genannt *Dillich*, Vngarische Cronica. Cassel, W. Wessel 1600. Az előkelő kisasszony jobb kezében láthatóan nagyméretű kesztyűt tart.

5. *Trophaeum Domus Inclitae Estoras* (*Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae Domus Estorasiae*). Vienna MDCC. — 52. tábla. Margarita Comitissa de Vertham, Georgy Estoras Generalis Consors. Jobb kezében feltűnően nagyméretű kesztyűt tart. — 64. tábla. Susana de Besenye, Benedicti Estoras coniunx (1570), szintén kesztyűvel van ábrázolva.

6. *Trophaeum Domus Inclitae Estoras*. 19. tábla. Stephanus Estoras dolmányának ujján a leppentő fel van hajtva. — 41. tábla. Emericus Estoras dolmánya ujján a hozzávarrott félkörösen végződő leppentő az ujjakig ér. — 89. tábla. Franciscus Estoras dolmányának ujjával egybeszabott a félkörívű leppentő. Hasonló szabású a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében levő borvörös bársonymintás dolmány ujjá. Képe és szabásrajza: V. Ember M.: Magyar viseletformák a XVI. és XVII. században. (FA. 1966—67.) 97., 98. ábrák. A sárospataki plebániatemplom kriptájából két dolmányt emeltünk ki (16. század második fele), amelyek ujján hozzászabott szögletes leppentő van. Kép és szabásrajz: V. Ember M., XVI—XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból. (FA. 1968.) 86., 87., 96. ábrák. — Az Esterházy-gyűjteményből származó s az Iparművészeti Múzeumban levő dolmányok ujjá is nagyrészt leppentős. Vö. *Varjú-Ember, M.*: Die ungarische Galakleidung im XVI. und XVII. Jahrhundert. Waffen und Kostümkunde. München. Berlin. 1965. Heft 2. 73—83. lap.

Szendrey J.: Adatok a magyar viselet történetéhez. Bp. 1908. A címlap előtti színes képen: „Magyar nemesek a XVII. századból”. A két nemes dolmányának ujján felhajtott kézelő van. (Beich és Amigoni freskója 1688-ból a schleissheimi bajor királyi kastélyban.)

Szendrey J.: i. m. XIII. tábla, 3. kép. „Magyar kávinista pap.” Dolmánya ujján felhajtott leppentő. (Marsigli, A. F.: La popolazione di Transilvania composta di varie nationi di diuerse lingue, religioni, usi e uestiti. Bologna, Egyetemi kvtár.)

Szendrey, J.: i. m. XVI. tábla, 3. kép. „Falusi kántor” dolmánya ujján szögletes leppentő. (Costume Bilder aus Siebenbürgen. Tabulae pictae et coloratae. Orsz. Széchenyi kvtár.)

Szendrey J.: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 97. lap, 73. kép. „Magyar úri szolga a XVII. századból.” Dolmánya ujján lehajtott szögletes, ívelt végű leppentő. (Costume Bilder aus Siebenbürgen.) Orsz. Széchenyi kvtár.

Szendrey, J.: i. m. 98. lap, 74. kép. „Magyar sóvágó a XVII. századból.” Hímzett díszű bőrködmönének ujjá, nagy, félkörös leppentőben végződik. (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrey, J.: i. m. 107. lap, 82. kép. „Részeg cigány vajda a XVII. századból.” Ködmöne ujján a leppentő felhajtott (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrey, J.: i. m. 190. lap, 160. kép. „Husár kapitány a XVIII. századból.” Dolmánya ujján nagy, négyszögű, ívelt szélű, elálló leppentő. (A gráci egyetemi könyvtár erdélyi kosztümkódexének 72. lapjáról. „Ein Husaren Captain.”)

7. Hunyadi kiváltságlevele a beregszászi szabó céh részére. 1446. Közli: Lehoczky T. Századok, 1875. 199. lap.

8. *Szendrei, J.*: Adatok a magyar viselet történetéhez. Bp. 1908. V. tábla, 1. „Székely hajadon.” Fehér posztóból varrott kétujjas kesztyűt visel. (Marsigli i. m.)

Szendrei, J.: i. m. XII. tábla, 1. „Nagyszebeni polgármester.” Zsinóros magyar ruhában kézelős fehér kesztyűvel. (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrei, J.: i. m. XIV. tábla, 2. „Szász falusi pap.” Bal kezében sárga kesztyűt tart (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrei, J.: i. m. XVI. tábla, 1. „Szász városi tanító.” Bal kezében szürke kesztyűt tart. (Imagines Nationum Ditionis Hungariae, coloribus illuminatae. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.)

Szendrei, J.: j. m. XVI. tábla, 3. „Székely katolikus tanuló.” Sárga bőr kétujjas kesztyűt visel. (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrei, J.: i. m. XVII. tábla, 3. „Szász tanuló.” Világos kesztyűje kézelős. (Marsigli, i. m.)

Szendrei, J.: i. m. XX. tábla, 1. „Temetésre menő oláh.” Egyujjas kesztyűje fekete szövetből készült. (Imagines Nationum.)

Szendrei, J.: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 99. lap, 75. kép. „Nagyszebeni szász tanácsúr a XVII. századból.” Zsinórozott magyar ruhát visel, jobb kezén halványsárga kézelős kesztyű, a balkézre való kesztyűt jobbujjában tartja. (Costume Bilder aus Siebenbürgen.)

Szendrei, J.: i. m. 141. lap, 113. kép. „Brandenburgi Katalin fejedelemasszony.” XVII. század második negyede. Könyökig érő sárga bőrkesztyűt visel. (Erdélyi fejedelmi viseletképekből álló kódex XI. számmal jelölt, eredetileg 12. lapja.)

Szendrei, J.: i. m. 189. lap, 159. kép. „Magyar gavallér a XVIII. századból.” Elálló kézelős sárga bőrkesztyűt visel. (A gráci egyetemi könyvtár erdélyi kosztümkódexének 13. lapja.)

9. *Deák F.*, Magyar hölgyek levelei. Bp. 1879. 63. lap. Bánffyéné Guthi Országh Magdolna unokájának akart kesztyűt küldeni. 1563-ban Révay Jánosné Bánffy Annához intézett levelében így írt: „Az kezének való mértéket is láttam, de még ahoz képest kesztyűt nem találtam.” *Deák F.*: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584—1649) életrajza és levelezése. (Bp. 1875), 71. lap. Pacsot Ferencné Balassy Annához írt levelében (1612) olvassuk: „Mínap bátyám uramat (Wesselényi István) kértem volt, hogy onnét fejjül (Krakkó) aféle apró, fejjér kesztyűt hozasson, az ki belül szőrös, szálás... azért kaptam a féle kesztyűn, hogy lágy is mikor ugyan jó fele talál, e mellett az kezének is használ.” *Bethlen Gábor árszabása*. 1627. Magyar Történelmi Tár, 18. kt. 212. lap.

10. *Braun-Ronsdorf, M.*: Die Handschuhe der Elisabeth Stuart. Waffen und Kostümkunde. München, Berlin. 1963. 1—16. lap. — *Pylkkänen, R.*, Barokki Pukumuoti Suomessa. 1620—1720. Helsinki, 1970, 364—367. lap; 380., 381., 382., 383., 384., 385., 386., 387. képek.

11. I. Rákóczi György (1643) vörös bársony kesztyűje nyusztal bélelt, egy másik kesztyű skófiummal volt szöve. Magyar Történelmi Tár, 1878. 946. lap.

Lónyay Gábor (1684) király színű bojtos bársonyból varrott kesztyűje három sor arany csipkével díszített. Mon. H. Hist. Script. 24. k. 688. lap. Thököly Imre ingóságai között néhány pár, Barkóczy Erzsébet (1684) ruhái között négy pár férfinak való nyári kesztyű volt.

Radvánszky, B.: Magyar családélet és háztartás. Bp. 1879—1896. I. 256., II. 114., 200., 228., 265., 284., 296., 301., 309., 313., 314., 321., 326., 329., 337., 364., 366. lapok.

Gróf Thurzó György által leánya Zsuzsánna lakodalmaára tétetett vásárlások 1603. — Három eb bőr kesztyűt — frt. 75. d. — Gróf Thurzó Ilona kézfogására vásárolt drágaságok és egyéb apróságok. Bécsben 1614. Január. Egy fekete pézsmás kesztyű, bélelt, facit 1 frt. 50 d. — Thurzó (Imre) halála után maradt ruhák leltára. 1621. nov. 4. Pézsmá kesztyű. — Monoky Zsuzsannának jutott arany, ezüst művek, lóra való szerszámok és köntösök, Csetnek, 1634. máj. 30. Egy varrott fekete atlasz kesztyű. — Thököly Mária hozománya, 1643. jan. 14.: 1. Szederjes atlaczon varrott gyöngyös kesztyű, nyusztal bélelt. 2. Fehér atlacz tűzött kesztyű, hattyú bőrrel bélelt. 3. Fehér atlaczon arannyal, selyemmel varrott kesztyű. 4. Fekete bársonykesztyű, arany sinorral sinorozott, nyesttel bélelt, az kerületi nyuszt. 5. Fehér terciálanna kesztyű, nyesttel bélelt, az kerületi nyuszt. 6. Király szín bársony kesztyű, két renddel arany paszománnyal prémezett, nyesttel bélelt. — Woiszka Ilona Krisztina hozománya. 1647. aug. 26.: Egy gyöngyes tűzött kesztyű. — Másik virágokkal varrott kesztyű. — Harmadik fekete bársony arany csipkével nestlel bellet kesztyű. — Három kesztyű külömbfélék nyári. — Berényi Györgynek Ugrócz és Temetvény várakban letéteményezett ingóságai. 1650. jan. 3. Egy pár fraunczimmernek való kesztyű. — Két pár bellett férfi kesztyű. — Báró esterházy Zsófia b. Berényi Györgyné, anyjától kapott hozománya. 1650. okt. 8. Egy nyuszt kesztyű. — Báró esterházy Ilona (E. Pál leánya) kisasszony után maradt drágaságok. 1651. sept. 26. Egy bársony bellett kesztyűcske. — Négy pár kesztyű egy aranyos. — Berényi Györgynek a bodoki várkastélyban levő ingóságai. 1656. jul. 15. Hiúz kesztyű. — Vidra kesztyű. — Ujjas téli kesztyű. — Nyári új kesztyűk No. 4. — Nyári viselt. — Erdélyi új. — Erdélyi viselt kesztyűk. — Egy pár nyári kesztyű varrott. — Egy viselt pár nyári kesztyű. — Gróf Illyésházy Katalin (később gróf Batthyány Pál neje) öltözeteinek leltára. 1660. okt. 20. Vörös atlacz, virágokkal varrott, gyöngyös nyári kesztyűcske. — Héderváry Katalin öz. b. Viczay Jánosné halála után maradt bútorok, drágaságok és egyéb ingók. 1681. máj. 14. két pár kesztyű egyik paraszt fehér. Másik arany fonállal varrott. — Egy pár nyári kesztyű. — Egy pár selymes férfinak való kesztyű.

12. *Fejér*. Codex diplomaticus. Tomus IX. Volumen 5. 136. p. Buda, 1834. „Item cirothecarum fraternitas... nullus eorum albas pelles ad vendendum debet parare nec plures, quam pro opere suo indiget et requirit...” (a szászok céhszabályainak megújítása, 1376.).

13. *Dr. Szádeczky Lajos*: A céhek történetéről Magyarországon. Bp. 1889. (Ertekezések a történelmi tudományok köréből. XI. kt.) A céhek lajstroma. 65—152. lapok.

Erdélyi Céhek: *Beszterce*, kesztyűsök, 1577. *Brassó*, harisnyakötők, 1653 előtt, kesztyűsök 1657. és 1693. harisnya- és sálkötők 1659. *Maros-Vásárhely* „A. D. 1601. midőn országunknak hada Goroszlánál Báthory Zsigmond fejedelem idejében Bástá Györgytől és Mihály vajdától megveretett volna... parancsolták volt, hogy egy céhbe álljanak.” *Nagyszében*, harisnyakötők, 1724. *Segesvár*, kesztyűsök, 1568. és 1770.

A szász egyetem általános kiváltságai és céhszabályai a hét és két szász szék és az öt szász város (Szeben, Brassó, Beszterce, Meggyes, Segesvár) területén lévő céhek számára. Kesztyűsök céh szabályzata újítottatott Szebenben 1376-ban (melyet Nagy Lajos király is megerősített), átírva és megerősítve II. Ulászló által 1496-ban. — Kesztyűsök 1540., 1568., 1598., 1760., 1770. — Szent-Ágota, Nagy Küküllő m., kesztyűsök 1540.

Apatin, Bács Bodrog m., Szabók, gombkötők, szűcsök és kesztyűsök együtt, 1770. Takácsok, posztósok, harisnyakötők, festők és posztónyírók, 1817. Harisnyakötők, 1817.
Arokszállás, Jász-Nagykun-Szolnok m. Vegyes céh, 1817., 1820.
Bács vegyes céhben a harisnyakötők, 1828.
Baja tímár 1815., szűcs 1815., harisnyakötők és fésűsök együtt 1817.
Bártfa, vegyes céh, 1535.
Bezdán, Bács m., vegyes céhek, 1815., 1825., 1830., benne a harisnyakötők.
Buda, harisnyakötők 1715., vegyes céh 1718.
Csonopla, Bács m., harisnyakötők vegyes céhben, 1840.
Dárda, Baranya m., vegyes céh, 1822.
Deákovár, Verőce m., vegyes céhben a kesztyűsök és harisnyakötők, 1838.
Dorozsma, Csongrád m., takács, szabó, szűcs stb., 1817.
Eperjes, Sáros m., gombkötő stb., 1635.
Esztergom, vegyes céh, 1699.
Fehérgyarmat, Szatmár m., vegyes céh, 1610.
Futtak, Bács m., vegyes céhben harisnyakötők, 1826.
Gakova, Bács m., vegyes céhben harisnyakötők, 1829.
Galánta, Pozsony m., sor céh (vegyes céh), 1815.
Gyöngyös, Heves m., gombkötők, 1770.
Győr, kesztyűsök, 1755., harisnyakötők 1776.
Halas, Pest m., szabó, gombkötő stb., 1817.
Hatvan, Heves m., vegyes céhek, 1760., 1817.
Hódság, Bács m., harisnyakészítők stb. 1826.
Holics, Nyitra m., harisnyakészítő stb. (Anabaptisták) 1770.
Kis-Dorog és Tevel, Tolna m., harisnyakötő 1843.
Kismarton, Sopron m., harisnyakötők védlevele 1714.
Kolluth, Bács m., harisnyakötők 1827.
Komárom, vegyes céh, 1692.
Nagyvázsony, Veszprém m., vegyes céh, 1770.
Pápa, Veszprém m., harisnyakötő, 1782. és 1841.
Parabuty, Bács m., vegyes céhben harisnyakötők, 1840.
Pest, kesztyűsök, 1819., harisnyakötők, 1829.
Pozsega, együttes céhben kesztyűsök, 1842.
Pozsony, vegyes céh, 1687., harisnyakötők, 1714.
Rác-Militics, Bács m., vegyes céhben harisnyakötők, 1842.
Sassin, Pozsony m., (*Szobotist* és *Holiccsal* együtt) vegyes céhben harisnyakötők, 1700.
Stósz, Abaúj m., vegyes céh a szomolnokival együtt, 1701.
Szokolca, Nyitra m., vegyes céh, 1745. és 1758.
Szempe, Pozsony m., vegyes céh, 1746.
Szent-György, Pozsony m., vegyes céh, 1655.
Szent-János, Moson m., vegyes céhben harisnyakötők, 1841.
Szigetvár, Somogy m., német varga, harisnyakötő és fésűs együtt, 1840.
Temesvár, Szűcs és kesztyűs, 1815.
Tolna, Tolna m., harisnyakötők, lakatosok, fazekasok együtt, 1782.
Vértesalja, Fejér m., vegyes céh, 1817.
Veszprém, vegyes céh, 1713.
Vörösmart, Baranya m., közös céhben harisnyakötők, 1843.
Zágráb, vegyes céh, 1521.
Zirc, Veszprém m., vegyes céh, 1776.
Zombor, Bács-Bodrog m., harisnyakészítők, 1841.
Zsombolya, Torontál m., kesztyűsök, 1823.

Anfertigung und Tragen von Handschuhen in Ungarn

Im Osten war der Gebrauch von Handschuhen bereits im Altertum verbreitet um die Hände vor Kälte und schwerer Arbeit zu schützen. Die Griechen und Römer hielten jedoch diese für ein Zeichen der Verweichlichung. Im Mittelalter gehörten die Prunkhandschuhe zu den Insignien der Herrscher, sowie der klerikalischen Macht.

Diese Handschuhe wurden aus feinstem Seidenstoffe genäht, mit Perlen, Edelsteinen und reicher Stickerei geschmückt. Die aus Seidenfaden gestrickten Handschuhe verzierte reiche Goldmotivierung. Viele Inventare des 15. Jahrhunderts befassen sich mit der Beschreibung der kirchlichen Paramente der vorigen Jahrhunderte.

In verhältnismässig kurzer Zeit verbreitete sich das Tragen von Handschuhen bei den führenden Kreisen und findet gegen Ende des Mittelalters auch zu den wohlhabenden Bürgern seinen Weg. Ihre Mode und die damit verbundenen Gebräuche entwickelten sich gleichförmig in den europäischen Ländern.

Die Anfertigung lederner Handschuhe kommt hauptsächlich in jenen Ländern vor, wo Schafzucht betrieben wurde. Für feinere Handschuhe benützte man Hunde-, oder Ziegenhäute, die Stärheren und Derberen wurden aus Hirsch-, mit selten aus Büffelleder verfertigt.

Den anderen Handwerkern gleich vereinigten sich auch die Handschuhmacher in Zünften. In Ungarn entstanden die ersten in Siebenbürgen, ihre Statuten, wurden von König Lajos I. im Jahre 1376. erneuert und bestärkt. Nacheinander entstanden die Handschuhmacher-Zünfte, ihre Statuten wurden 1540., 1557., 1568., 1617., 1659., 1693. festgelegt, oder zum Teil geändert. Wo es an Handschuhmachern mangelte, wurden andere, mit Leder arbeitende Handwerker in eine gemeinsame Zunft einbezogen. Aus Süd-Ungarn blieben aus dem Jahre 1521. und 1770., aus West-Ungarn 1692., 1699., 1713., 1770. und 1782., aus Nord-Ungarn 1535., 1635., 1655., 1670. und 1687. Zunft-Statuten bekräftigende, oder erneuernde Urkunden erhalten.

Die Handschuhstricker betätigten sich hauptsächlich in Nord-Ungarn und bildeten eine gemeinsame Zunft mit den Strumpfstrickern, Posamentenwirkern und Knopfmachern. Allmählich wur-

den die Zünfte bis Mitte des vorigen Jahrhunderts durch die Manufakturen und Gründung der Fabriken verdrängt und in ihrer Tätigkeit beschränkt.

In der ungarischen Tracht des 16. und 17. Jahrhunderts ersetzte den Handschuh der zu den Dolmanärmeln geschnittene, bis auf den Handrücken reichende rechteckige Zipfel — auch Hundsohren genannt —, welcher zum Schutz des Handrückens diente. Wie es Bilder aus jener Zeit beweisen, findet man den Zipfel sowohl an Prunkkleidern, wie an den Kleiderärmeln der Werkthätigen. In dieser Epoche ist jedoch das Tragen von Handschuhen keine Seltenheit mehr. Die spanische Mode brachte in der Frauentracht die Benutzung des Handschuh's mit sich.

In Ungarn war der Handschuh ein allgemein verbreitetes Zubehör der Kleidung; dies beweisen Korrespondenzen, Mitgift- und Nachlassinventare sowie zeitgenössische Illustrationen. Im 16. und 17. Jahrhundert bedienten sich die Frauen zu jeder Jahreszeit des Handschuh's, ja selbst bei jungen Mädchen war sein Tragen üblich. Der Sommerhandschuh war fingerlos, sogenannter Halbhandschuh.

Parfümierte Handschuhe, die es anderwärts schon im 13. Jahrhundert gab, verbreiteten sich in Ungarn erst im 16. Jahrhundert. Die aus Seide oder Samt genähten, mit reicher Stickerei und Spitzen geschmückten Handschuhe waren sowohl bei den Damen, wie bei den Herren beliebt.

Der Männerhandschuh änderte sich kaum im Laufe der Zeit, bei den Frauen jedoch passte sich seine Länge, der nach der Mode sich ändernden Ärmellänge an.

Die französische Revolution verbannte für eine Zeit das Tragen des Handschuh's — als Zeichen aristokratischer Gesinnung — und nur Napoleons Vorliebe hiefür machte den Luxusartikel zu einem allgemein verbreiteten Kleidungsstück bei allen Volksschichten.

Im Vergleich zu den anderen Gewerben verbleibt die Handschuhmanufaktur am längsten bei der handwerklichen Methode. Der Gebrauch und die Verbreitung von Maschinen geht erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts vor sich.

Der Schnitt des Handschuh's war bis zum ersten Viertel des vergangenen Jahrhunderts ziemlich primitiv und erst die Erfindung des Grenobler Handschuhmachers Jouvin — 1834 — mit seinen 32 Schnittvarianten bedeutete einen grossen Schritt nach vorwärts.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erschienen nacheinander die verschiedensten Handschuh-Spezialnähmaschinen, welche die Arbeit leichter und schneller machten.

Wandlung und Gebrauch modischer Zubehöre wurden in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts als Kulturerscheinungen gewertet und viele philosophische Werke befassten sich damit.

Tardy Lajos:

Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében

A bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratárában őrzött 3505. számú kódex 32. lapjának hátoldalán és a 33. lap előoldalán kézírásos, kézzel színezett, 435×202 milliméter méretű világtérképet látunk. Unterkirchner Franz 1957. évi¹ és Menhardt Herman 1961. évi² katalógusa szerint a 16. század elején készítette a szerintük ismeretlen szerző. A térkép felöleli az egész akkor ismert világot; mai szóhasználatnál élve politikai térképnek is minősíthetjük. Címfelirata szerint is a világ országairól kíván tájékoztatást nyújtani, érzékeltetve azok kiterjedését, de alig érintve fizikai képüket — legfeljebb ötletszerűen egy-egy hegylánccal, sivataggal vagy folyóval tesz kivételt. A térkép alkotója csaknem mindenütt merev geometriai határvonalakkal adja meg az országok sematikus rajzát. Míg az európai országok térképi ábrázolása nagy vonalakban arányosnak és ennyiben valóságúnak mondható, addig a többi kontinens, valamint az óceánok rajzolata kifejezetten torz és nem haladja meg a kor kartográfiai színvonalát.

A szerző térképén a *korabeli* állapotot igyekszik visszaadni. Nem vizsgálja a korábbi helyzetet, nem foglalkozik egyes tájak, országok *egykori* lakóival. Egyetlen esetben tesz kivételt és ez a kivétel Magyarországra és Grúziára vonatkozik. A térképen az elrajzolt Fekete-tenger és a Káspi-tenger között, „Tartaria Cumania” alatt helyezkedik el Grúzia, amelyről a térkép szerzője a következőket írja: „*Georgia seu Hungaria antiqua*” — tehát „*Grúzia vagyis a régi Magyarország*”.³ E lakonikus megállapításnak többféle magyarázatot is tulajdoníthatunk. Nincsen kizárva, hogy a térképszerző értesülései szerint Grúzia volt a magyarság őshazája. De éppen úgy

lehetséges, hogy csupán arra kívánt utalni: a Kaukázus-vidéken át-vándorolt magyarság itt hazát alapított és azt valamilyen ok miatt elhagyta vagy elhagyni kényszerült.

Egész sor magyar történész — Györffy György, Bendefy László, Thury József és mások — a viszonylag gazdag forrásanyag feldolgozása után leszögezte, hogy a Kaukázuson túlra sodródott szavárd-magyarok a honfoglaló magyarsággal továbbra is élénk kapcsolatot tartottak fenn, akik még 950-ben is küldtek követeket és tájékozottak voltak egymás viszonyai felől. És hogy ez az érintkezés nem szakadt meg rögtön, azt valószínűvé teszi az, hogy a 11. századi gestairó még jólétesültségre vallóan beszél róluk. Bizonyosra vehető az is, hogy a 13. században magyar hittérítők is eljutottak ide.⁴ Rubruk 1253-ban hazatérőben Nahicseván városban találkozott egy dominikánussal, aki Tiflisz felé igyekezett.⁵ A Nahicsevánból Tifliszbe vezető út a szavárd-magyarok egykori lakóterületén vezetett át.⁶ De még a 14. század elején is fennállt bizonyos közvetett kapcsolat az Európába vándorolt és a Grúziában maradt magyarság között. Ugyanis XXII. János pápa, amikor tudomást szerzett arról, hogy az ázsiai magyarok, élükön királyukkal, Jeret Amir-ral idegen hitűektől körülvéve is őrzik kereszténységüket, Tamás szamarikandi püspököt küldi 1329-ben hozzájuk és az alánokhoz levelével.⁷ Tamás püspök feltétlenül tájékoztatta őket az európai magyarokról, hazatérése után pedig alkalma nyílt Európában beszámolni az általa tapasztaltakról. De meríthettek a térképírók annak a Bernardus nevű szerzetesnek az adataiból is, akit XXII. János pápa küldött ki Grúziába és a szomszédos országokba. Az 1320-as évek végén Kelet-Grúzia püspöki méltóságát töltötte be. E működése idején, 1329. szeptember 29-én írta XXII. János ismert levelét Jeretamirhoz, a Kaukázus-környéki magyarság uralkodójához. C. Eubel műveiből s más forrásokból kitűnően Bernardus 1334-ben az avignoni pápai udvarban tartózkodott s a pápához tett jelentésének adatai is nyomot hagyhattak a kaukázusi magyarsággal kapcsolatos elképzeléseken.⁸

Ha el is fogadjuk a magyar és külföldi történészek egymástól alig eltérő álláspontjait, még mindig komoly problémát jelent annak eldöntése, hogy miként került bele a 16. század elején készült térképbe a szóban forgó megállapítás. Vajon egyszerűen átvette a térképíró ezt a néhány szót az európaiak által készített régi Grúzia-térképekről? Vagy valamely más forrásból merítette értesüléseit? Hiszen az 1329. évi pápai bulla és az 1510 után rajzolt térkép között csaknem kétszáz esztendő telt el s a krónikák — habár szólnak a

magyarság szkítiai eredetéről — a kaukázusi magyarokról nem tesznek említést.

Ahhoz, hogy ebben állást lehessen foglalni

1. át kellett nézni a Grúziával foglalkozó régi — ezt megelőző — Európában készült térképek minél nagyobb számát avégből, hogy meg lehessen állapítani: mióta áll fenn ez a nézet — és
2. fel kellett kutatni a bécsi Nemzeti Könyvtár „Ismeretlen”-ként nyilvántartott térképszerzőjének kilétét.

E feladatok elvégzése a következőket eredményezte:

ad 1. A jelentősebb közép-európai térképtárak, valamint a térképreprintek idevágó anyagának áttanulmányozása során kitűnt, hogy a szóban forgó 16. század eleji térképfelirat-szövegnek („Grúzia vagyis a régi Magyarország”) nincsen előzménye a régi térképeken és bizonyosnak tekinthető, hogy ez a szöveg — mely Robert Thorne angol utazó és térképész 1527-ben készült és 1582-ben publikált térképén később újból napvilágot látott — az ismeretlen térképírótól származik.

ad. 2. A térképtári anyagok, valamint a reprintek átnézésének során viszont sikerült megállapítanom az összes bécsi katalógus-kiadványban „ismeretlen”-ként szereplő térképíró személyének kilétét.

A bécsi Nemzeti Könyvtár 3505. számú kódexében szereplő kéziratos térkép nem más, mint Schöner Johann nürnbergi egyetemi tanár, asztronómus és geográfus (1477—1547) 1515. évi glóbuszának sajátkezű tervezete.⁹

Ezek után természetesen arra kell fényt deríteni, hogy Schöner Johann professzor, a négy és fél évszázad előtti térkép-kézirat szerzője honnan meríthette értesülését.

Schöner német nemzetiségű volt, sem Magyarországon, sem Grúziában nem járt, mi több, hazájából ki sem mozdult és — mint az életrajzából¹⁰ kitűnik — tekintélyes számú publikációja közül egyetlen egy sem foglalkozik ez országok valamelyikével. Ezek szerint tehát csak közvetett úton juthatott tudomására glóbuszának a magyarokat és grúzokat egyaránt érdeklő felirata; vagyis azt egy olyan —hosszája hasonlóan tudós — személytől szerezhette, aki hosszabb időt töltött e két ország egyikében. Maga az életrajz vezet nyomra.

Nürnbergben élte le rövid élete utolsó előtti szakaszát korának egyik legjelentősebb és legeredetibb német humanistája, a kő-

nigsbergi (ma: Kaliningrád, Szovjetunió) születésű Johannes Regiomontanus (1436—1476) csillagász, bölcész, fizikus és matematikus,¹¹ aki a magyar fővárosban töltött esztendőik után telepedett meg ebben a városban.

Corvin Mátyás magyar király rendkívül nagy súlyt helyezett arra, hogy udvarában összegyűjtse a belföldi humanisták mellett a legkiválóbb külföldi tudósokat is. 1468-ban az uralkodó Magyarországra hívta Regiomontanust, hogy részint vásárolt, részint zsákmányolt görög kéziratgyűjteményét rendezze.

A király budai udvarában Regiomontanus megismerkedik a többi ott élő tudós személyiséggel. Itt közvetlen kapcsolatba kerül Mátyás történéseivel, akik az uralkodó politikai célkitűzéseit, a magyar centralizált monarchiát és a pápaság túlzott befolyása elleni harcát ideológiai alapon szolgálják a magyarság szkítiai származásának hirdetésével. Tudatosan Attilához és a hunokhoz, szkítákhoz fordulnak eszményképért s mindezzel a feltörekvő köznemesi tömegek közvéleményének érzés- és akaratvilágát fejezik ki. Thuróczy János Hunyadi Mátyást nyíltan „második Attilának” nevezi krónikájában. Thuróczy János, Drághi Tamás és mások vitái, beszélgetései során az udvarban állandóan szóban forog a hun—magyar nép nagysága és szkítiai származása.¹² Thuróczy János pedig a magyarok rokonai és szomszédai közé sorolja a grúzokat is, akiket szkítáknak tart. Foglalkozik a Kaukázus-hegységgel, a Rioni-folyót a szkíták fő folyamai közé sorolja, majd leszögezi: senkinek sem lehet kétsége afelől, hogy a magyarság ősanija (értsd: őshazája): Szkítia.¹³

Regiomontanus a magyar királyi udvarban végzett munkája után Nürnbergben folytatja tevékenységét. Fiatalon, negyvenedik életévének betöltése előtt, római utazása során éri utól a halál! *Nagy mennyiségű feldolgozatlan kéziratának rendszerezésére, részben kiadására jóval később Johann Schöner professzor kap megbízatást, aki ennek a feladatának lelkiismeretesen eleget is tett.*¹⁴

Perrendszerű bizonyítékunk félévezrednyi távolságból nincs és talán nem is lehet arra nézve, hogy Schöner a magyarság grúziai hazájára vonatkozó megállapításait Regiomontanustól vette át, azonban ennek ellenére feltételezhetjük ezt. A magyar művelődéstörténészek — élükön Kardos Tiborral — egyetértenek abban, hogy a magyarság „szkítiai” leszármazásának tana, mely már korábban is megmutatkozott a magyar krónikákban, Mátyás humanista udvarában jutott teljesen uralomra. Thuróczy, Drághi és a szkíta-elmélet többi hirdetője kortársa volt Regiomontanusnak s vele egyidejűleg éltek a magyar király udvarában. Mindez talán magyarázatot szol-

gáltathat arra, hogy miképpen került Schöner atlaszának Grúziát ábrázoló részére ez a felirat: „Grúzia vagyis a régi Magyarország”.

Schönernek ezt az állítását mások is átvették. 1582-ben látott napvilágot Richard Hakluyt egyik munkájában¹⁵ Robert Thorne, a világjáró angol kereskedő és geográfus¹⁶ 1527-ben készített térképe. Thorne — akárcsak Schöner — nem fordított túlságos gondot az államhatárok gondos ábrázolására; az akkori Magyarországot csaknem a Nagy Lajos király uralkodása alatti kiterjedésében mutatja be és — jóllehet a mohácsi katasztrófa híre bámulatos gyorsasággal terjedt el egész Európában — nem vesz tudomást arról, hogy az oszmán uralom már jó ideje szilárdan megvetette a lábát az egész Balkán-félszigeten.

A magyarság korábbi hazáját Thorne is a Fekete-tenger és a Káspi-tenger közötti területen helyezi el, nagyjából a mai Grúzia helyén. Ennek megfelelően a szöveg ezúttal is „Georgia seu Hungaria antiqua” — tehát „Grúzia, vagyis a régi Magyarország”. Bár ez a térkép sokban eltér a Schönerétől és csaknem mentes annak fantasztikus elemeitől, mégis valószínű, hogy a nürnbergi kartográfus munkáján alapul s annak feltételezését veszi át.

Thorne térképének másik érdekessége abban rejlik, hogy az John Deetől¹⁷ került Richard Hakluythoz¹⁸ — tehát attól az angol alkímistától és geográfustól, aki kalandos élete során két ízben is hosszú esztendőket töltött Magyarországon és magyarul is tudott.¹⁹ A magyarság transzkaukázusi lakóhelyével kapcsolatos elképzelést azonban nemcsak e kor térképei tükrözik, hanem néhány más forrás is szolgálat utalásokat erre.

A bécsi udvar és a konstantinápolyi császári követek közötti diplomáciai postát titkos írással bonyolították le, melynek időnként változó kulcsai reánk maradtak. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv állományában található 1577. évi sifr-kulcs²⁰ jellegzetes fogalomjegyeket alkalmaz a levelezésben gyakrabban előforduló népek, földrajzi megjelölések, tisztségviselők megkülönböztetésére. Így például a Káspi-tenger fedőneve — utalással a gazdag olajelőfordulások ismert kísérőjelenségére — „odor”, vagyis szag, bűdösség. A gyakran lázongó janicsárok mint „dubii” (kétségesek, veszedelmesek) szerepelnek stb., stb. A grúzok fedőneve: *durantes*, magyarul: állhatatosak, szilárdak — vagyis a kancelláriai sifr-kulcs a grúzokra azt a jelzőt alkalmazza, melyet Biborbanszületett Konstantin használt a Perzsia határvidékén letelepedett magyarokkal kapcsolatosan, „A birodalom kormányzása” című művében. Természetesen ebből aligha lehet messzebb menő következtetéseket levonni, hiszen

mindezt éppen úgy tulajdoníthatjuk a véletlen játéknak, mint a diplomáciai ügyintézők irodalmi jártasságának.

De hogy ezek a feltevések valóban foglalkoztatták ez évtizedek császári diplomatait — elsősorban a tehetséges munkatársakat maga köré gyűjtő Verancsics Antal titkárait — azt e kor jeles orientalistájának, a keleti kapcsolatok iránt különös érdeklődést mutató Zsámboky János humanista köre tagjának: Hans Löwenklau-nak (humanista nevén Johannes Leunclavius-nak) művéből tudjuk.²¹

Löwenklau röviden leírja Verancsics egykori titkárával, Haniwald von Eckerstorffal folytatott vitáját a törökség eredetéről. Maga a vita nem tartozik témánk körébe, de az már igen, hogy Löwenklau ennek kapcsán kifejti saját nézetét, melynek lényege az, hogy „miután a jugri-k elhagyták hazájukat, Jugriát, először a meotisi mocsaroknál telepedtek meg, majd innen Kazária földjére költöztek, elértek a Fekete-tengerhez, ott is laktak egy ideig s végül *részben* a Dunához vonultak, nevezetesen Pannóniába, mely most Magyarország, *részben* pedig Iberiába és Armeniába s ezt követően perzsa területekre vonultak át”,²²

Bármily megalapozatlan is mai ismereteink tükrében Löwenklau hipotézise, mégis jól érzékelteti a kor elképzelését a magyarság eredetéről, mely voltaképpen a Thuróczy János-féle hunnószkita elmélet továbbéléséről tanúskodik.

Johannes Schöner érdeklődése a magyarság őshazájával, vagy az Ázsiában maradt magyarok lakóhelyével kapcsolatosan nem szorítkozott glóbuszának 1515. évi kéziratos tervezetére. Ugyanis az 1523-ban elkészült glóbusz²³ feltűnő módon, viszonylag pontosan ábrázolja „Magna Hungaria”-t; a Káspi-tengertől északkeletre, Alánián és a kangli nép területén túl, az Úral folyó (könyökétől északra terül el; tőle délnyugatra a blah-ok népe, délkeletre a hunnok laknak, míg északnyugaton az „Obscura regio”-val, vagyis a „Sötét, áttekinthetetlen terület”-tel szomszédos. De — Schöner nyomán — megjelenik „Magna Hungaria” a francia Orontius Finé²⁴ 1536-ban készült szív alakú térképen is, mely Paolo Cimelino veronai művész rézmetszete közvetítésével maradt az utókorra.²⁵ Ez az ábrázolásmód igen tetszetős, de eleve kizárja a mértékek, arányok helyes érzékeltetését és erősen torzít; előnye viszont, hogy a hegyrajzi sajátosságokra figyelmet fordít. „Magna Hungaria” ábrázolásán könnyen felismerhető Johannes Schöner hatása; elhelyezését, szomszédait tekintve csaknem azonos azzal.

Igy tükröződnek a 16. századi térképírók alkotásaiban koruk elképzelései a magyarság hajdani lakóhelyéről, illetve az Ázsiában maradt magyarság területéről. Aligha vitatható, hogy ezek a kartográfusok ismerték Plano Carpini, Rubruk és a többi utazó beszámolóit, de azt sem zárhatjuk ki, hogy egyéb, a késői utókorra már nem maradt források is rendelkezésükre álltak.

JEGYZETEK:

1. *Unterkirchner F.*: Inventar der illuminierten Handschriften. Incunabeln und Frühdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek. I. Theil. Die abendländischen Handschriften. Wien, 1957. — Vö. *Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*, Vol. III, Vindobonae, 1869.

2. *Menhardt, H.*: Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek, Bd. 2, Berlin, 1961., 915. old. — *Harrisse szerint (The Discovery of North America*, Amsterdam, 1961, Az 1892. évi kiadás reprintje. 312—482. old.) Schöner a szóban forgó térképet G. Reisch „Margarita philosophica” c., Strassburgban, 1515-ben megjelent munkájából vette át s csupán a bennünket érdeklő szövegrészben hajtott végre jelentős változtatásokat. — Vö. *Wieser F.*: *Magalhaes-Strasse und Austral-Continent auf den Globen des Johannes Schöner*. Innsbruck, 1881. 15. old.

3. Vö. *Tardy L.*: *Kaukázusi magyar vonatkozások egy régi kézirat*os térképen. Magyar Nemzet, 1972. márc. 18.

4. *Thury J.*: *Török nyelvmemlékek a XIV. század végéig*. Századok, 1904.; *Györffy Gy.*: *Kronikáink és a magyar őstörténet*. Bp., 1948., 86. old.; *Bendefy L.*: *Kunmagyaria*, Bp., 1941., passim; uő: *A kaukázusi magyarság őshazája*. Bp., 1942., IV., VI. és VII. fej.; *Czeglédy K.*: *A szavárd-kérdés Thury József előtt és után*. Magyar Nyelv, 1959. 373—385. old.

5. *Györffy Gy.* i. m. 216. old.; vö. *Sasztina N. P.*: *Putesesztvija v vosztocsnue sztranü Plano Karpini i Rubruka*. Moszkva, 1957., 87—194. old.; *Altaner B.*: *Die Dominikanermmissionen des 13. Jahrhunderts*. Habelschwerd, 1924., 139. old.

6. *Györffy Gy.* i. h.

7. *Györffy Gy.* i. m. 81—87. old. (Felöleli az idevágó problémakört és irodalmat.)

8. *Tardy L.*: *Magna Hungaria a XVI. századi térképeken*. Magyar Nemzet, 1972. máj. 27. — Vö. *Perényi J.*: *A Magna Hungaria kérdéséhez*. Magyar Nyelv. 1959., 385—391., 488—499. old.

9. *Harrisse, H.* i. m., 312. old.; *Hennig R.*: *Terrae incognitae*. Leiden, 1956., 400. old. — Schöner és Maximilianus Transylvanus kapcsolatára ld. *Wieser F.* i. m., 73. old.; *Harrisse* i. m., 522—523., 545. old.; *Acs T.*: *Maximilianus Transylvanus, a Magellanes-expedíció krónikása*. Filológiai Közöny. 1961., 126—131. old. — Schöner és az erdélyi Honterus János esetleges kapcsolatáról *A. v. Humboldt* emlékezik meg. (*Wieser F.* i. m. 21. old.)

10. „Johann Schöner ist im Jahre 1477 zu Carlstadt in Franken geboren... Aus seiner Schrift... ersieht man, dass er in seine Jugend zu Nürnberg unterrichtet wurde... In Erfurt wollte er Theologie studieren, betrieb aber hauptsächlich die mathematische Studien... Von dort zog ihn seine Neigung für astronomischen Untersuchungen wieder nach Nürnberg; hier verweilte er einige Jahre in dem Umgange mit Bernhard Walther, dem Freunde Regiomontan's, der auf eigene Kosten eine Druckerei hatte anlegen lassen, um Regiomontan's Werke zu verbreiten." Majd 1526-tól a nürnbergi gimnázium matematikatanára. „Hier gab Schöner zunächst aus dem Nachlasse Bernhard Walther's einige noch ungedruckte Schriftstücke Regiomontan's heraus." *Ghillany F. W.*: Der Erdglobus des Martin Behaim vom Jahre 1492 und der des Johann Schöner vom Jahre 1526. Nürnberg, 1842., 13—14. old. — *Vö. Will G. A.*: Nürnbergisches Gelehrten Lexicon. Theil III. Nürnberg, 1757., 273—282. old.

11. *Will i. m.*, 273—282. old. — *Vö. Kardos T.*: A magyarországi humanizmus kora. Bp., 1955., 189—190. old.

12. *Kardos T. i. m.*, 174—176. old.; *uő*: Stílustanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. Pécs, 1933., 8. old.; *Wieser F. i. m.*, 1. old.

13. *Thurocz, Johannes de*: Chronica Hungarorum. (In: *Schwandtner M.*: Scriptorum Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Pars I. Tyrnaviae, 1765., 81—82. old. — A grúzokat (ioriani, iuriani) mind Kézai krónikája, mind pedig a Hess András által 1473-ban Budán kinyomtatott Magyarok krónikája a szkitiai szomszédok közé sorolja. Hogy a iorianok, ill. iurianok a grúzókkal azonosak, arra *Gombocz Z.* nyomán *Györffy Gy.* is rámutat (i. m., 88. old.), de ez kétségtelenné válik az *A. Kern* által 1938-ban publikált, 1404 körül készített „Notitia orbis”-ből: „Iorania est magnum regnum, sed non est unitum; magnas divisiones habet inter se. Incipit a magnis montibus Coquas vel Album, ut dictum est, ab occidente. Circa meridiem habet Armeniam maiorem vel Persiam, ab oriente mare de Bachu vel Caspium, ab aquilone Thartariam”. Még a „Notitia orbis” keletkezése körülívtizedekben, a XV. század elején készült, több kiadásból ismert ún. Borgia-világterkép is (mely a kartográfia-történészek, így *J. G. Leithäuser* szerint inkább dekoratív célokat szolgált, holott viszonylag bőséges szövegrészeiben történeti adatokat is hagyományozott az utókorra) a perzsák felett 1208—1210-ben győzedelmeskedő Tamara grúz királynőt és nemzetét szkitának nevezi: „Hic Tamaris scitarum regina omnium persarum regem cum centum milia militibus interfecit”.

14. „... Von den Schriften des berühmten Joh. Regiomontanus, die man ihm mit andern von den Walterischen Erben erkauften Überbleibseln einhändigte, hat er nach und nach vieles, auch theils vermehrt und verbessert herausgegeben.” (*Will i. m.*, Th. III., Nürnberg, 1757., 560. old.) — Egyébként ugyanekkor élt Nürnbergben Albrecht Dürer és családja, mely szintén Magyarországról költözött e városba: „... er ist in Nürnberg den 20 May 1471 geboren worden. Sein Vatter war ein künstlicher Goldschmied gleiches Namens, der aus Ungarn nach Nürnberg kam”. (*Will i. m.*, 297. old.). Albrecht Dürer egyébként Nürnbergben matematikai és geometriai tanulmányokat is folytatott.

15. *Vö. Hakluyt R.*: Divers Voyages touching the Discovery of America stb. London, 1582.

16. *Skelton R. A.*: Explorer's maps. Chapters in the Geographic Record of Geographical Discovery. New York, 1960. (reprint), 100. old.

17. Magyarországi tevékenységére ld. *Szathmáry L.*: Magyar alkémisták. Bp., 1928., 205., 276., 324., 363. old.; *Róna É.*: Magyar vonatkozások a XVI—XVII. századi angol irodalomban. Bp., 1936., 7. old.; *Schultheisz E.—Tardy L.*: The Contacts of the two Dees and Sir Philip Sydney with Hungarian Physicians. Orvostörténeti Közlemények, Suppl. No. 6. (1972.), 97—111. old.

18. „... Thorne's letter was addressed to the King in 1527 and his book and card... came into the hands of Dr. John Dee fifty years later.” (Skelton i. m., 99—100. old.)

19. *Figurovski N. A.*: The Alchemist and Physician Arthur Dee. Ambix, Vol. XIII., 1965., No. 1. — Vö. *Schultheisz E.—Tardy L.*: A két Dee és Magyarország. Orvosi Hetilap, 1967., 1564—1567. old.

20. Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica I., fasc. 36., Konv. 1577 Okt.—Dez., fol. 27 recto.

21. *Lewenklaui H.*: Neuer Musulmanischer Histori Türkischer Nation. Frankfurt a/M., 1595.

22. „... Auss disem Land seind meins erachtens glaubwürdig die Vnni sonst auch Jurchi genant, wie droben gemeldt vorzeit herfürkommen. Vnd demnach sie diss ihr Vatterland verlassen, haben sie erstlich bey den Meotischen Paludibus nidergelassen; seind darnach dem Land Chazaria zugezogen vnd zum Schwartzen Meer kommen, daselbst ein zeitlang sich auffgehalten, wie solches auch zu sehen auss dem so kurz hievor in disem Buch angezogen, biss sie theils der Tunaw zu gegen Pannonien, jetz Vngarn, theils in Iberiam vnd Armeniam vnd gegendts von dannen in die Persischen Länder fortgeruckt” stb. (*Lewenklaui i. m.*, 47—48. old.)

23. Terrestrial Globe of Johannes Schöner, 1523—1524. (In: Monumenta Cartographica. Ed. F. C. Wieder. Vol. I. Hague, 1925.) — Vö. *Nordenskiöld A. E.*: Facsimile-Atlas to the early History of Cartography. New York, 1961. (reprint), 89. old.

24. „... So far as our elements of discussion permit us to enquire into the matter, there are two globes which may be supposed to have furnished Finaeus with the geographical configurations and names inscribed in his mappamundi. They are Schöner's of 1523 and the sphere which Franciscus Monachus constructed for Archbishop Carondelet in 1525.” (*Harrisse i. m.*, 583—585., 615—619. old.); „Der Zusammenhang mit den Schöner'schen Globen ist unverkennbar... Die Benützung einer Arbeit Schöner's durch den französischen Kosmographen hat durchaus nichts auffallendes” stb. (*Wieder F.*: Magellan-Strasse, 67., 78. old.) — Egyébként „Magna Hungaria” vagy „Maior Hungaria” meglehetősen gyakran fordul elő a régi térképeken. Ezek között — tudomásom szerint — a legrégebb a Gombocz Z. nyomán Györffy Gy. által idézett 1260. évi „Mappa terrae habitabilis”; nézetem szerint a térképíró Magna Hungariát nem Scythia és Minor Hungaria közé, hanem Sicia (Zichia, Cserkeszföld) és Minor Hungaria közé helyezi. A Richard de Haldingham e de Lafford által 1260—1283. között készített ún. herefordi világtérképen Sarmatia felett Visu, a sötét, áttekinthetetlen terület (vö. *Hennig R.*: Von rätselhaften Ländern, München, 1925., 232—241. old.) szomszédságába helyezi a „hungari”-t, míg Pannóniát a Duna mellett találjuk (*Santarem M. F.*: Essai sur l'histoire de la Cosmographie pendant le Moyen-Age. Tome II., Paris, 1850., 288., 323. old.). A későbbiek közül csak a jelentősebbekre

szorítkozva megemlítjük Martin Waldseemüller-Hylacomylus (1470—1518) 1507. évi térképét, melyen a mordvinoktól keletre, Bolgaria Magna-tól északkeletre találjuk Magna Hungariát. Regnier Gemma-Frisius (1508—1555) 1539. évi glóbuszán Permiától északkeletre tűnik fel Magna Hungaria, mely Pierre Descaliers (1487—1553) 1553. évi térképén is szemünkbe ötlik. Mercator-Kremer Gerard (1512—1594) 1541. évi glóbuszán (Wien, Nationalbibliothek, Kartensammlung) a következő magyar vonatkozást találjuk: „Juhra regio ex qua Hungari prodiisse” (A térképeken található Jugria-ábrázolásokra egyébként itt nem térünk ki). Gulielmus Nicolai Belga térképén, valamint Johann Oterschaden földgömbjén is megtaláljuk Magna Hungariát; az utóbbin a kangitok országától északra. Magna Hungaria térképábrázolásaira egyébként rövidesen részletesen visszatérünk.

25. *Nordenskiold* i. m., 89. old.

Die Landkarten von Johannes Schöner und seinen Nachfolgern mit ungarischen Beziehungen aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts

Die handschriftliche Landkarte des deutschen Kartographen Johann Schöner (1477—1547) vom Jahre 1515 (Cod. 3505), die in der Handschriftensammlung der Wiener Nationalbibliothek aufbewahrt wird, enthält in bezug auf Georgien folgendes: „Georgia seu Hungaria antiqua“ — das heisst „Georgien oder das einstige Ungarn“.

Der Verfasser bespricht in seiner Studie ausführlich, wie die Theorie über den skythischen Ursprung des Ungartums, die lange Zeit hindurch, vor allem in den Jahrzehnten der Herrschaft des Königs Matthias Corvinus vorwiegend aus politischen Gründen die führende Ideologie war, in die Landkarte des berühmten Nürnberger Geographen und nach ihm dann auch in mehrere andere Landkarten gelangen konnte.

Der hervorragende Astronom, Mathematiker und Humanist des 15. Jahrhunderts, Johannes Regiomontanus lebte, nachdem er einige Jahre in der ungarischen Hauptstadt, im humanistischen Hofkreis des Königs Matthias verbracht hatte, in der letzten Periode seines Lebens in Nürnberg. In seiner ungarländischen humanistischen Umgebung lernte Regiomontanus die ungarischen Vertreter der oben erwähnten Theorie kennen, vor allem János Thuróczi, der in seiner Chronik die Traditionen des skythischen Ursprungs des Ungartums ausführlich behandelt hatte. Thuróczi reiht sowohl die Ungarn als auch die Georgier zu den Skythen und diese irrtümliche Vorstellung kam vermutlich durch die Vermittlung von Regiomontanus in die Arbeit Schöners, da der umfangreiche handschriftliche Nachlass von Regiomontanus bekanntlich von Johann Schöner bearbeitet wurde.

Schöner behandelt übrigens auch eine andere wichtige Frage der ungarischen Urgeschichte, das Problem „Magna Hungaria“, indem er sie auf seinem Globus vom Jahre 1523 nordöstlich des Kaspischen Meeres, vom Knie des Flusses Ural im nördlicher Richtung unterbringt. Diese Feststellung Schöners wurde dann von mehreren anderen Kartographen der Zeit, so auch vom französischen Oroncé Finé übernommen.

Szakály Ferenc:

Ali koppányi bég sarca

(Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához)

1583 őszén ugyancsak rámosolygott a hadiszerecsse Veszprém és Várpalota végvárai magyar katonaságára: egy összecsapás során kézre kerítették a szomszédos török végvár, Koppány harcias parancsnokát, Ali szandzsákbéget. A bég Koppányba érkezése óta rendkívül sok gondot okozott a szemben álló magyar végvárak őr-ségének: többször végigrabolta a Balaton töröknek még be nem hódolt vidékét. Éppen ezért 1583-ban Istvánffy István veszprémi várnagy és Ormándy Péter várpalotai kapitány nagyobb szabású beütéssel akarta elvenni a bég vállalkozókedvét. Istvánffy 200 huszárral és 300 gyalogossal indult a megbeszélte találkozóra, Badacsony környékére. Ormándy helyett azonban annak érkezett híre, hogy Ali bég ismét portyázásra indult, Balatonhídvég környékén rabolja a falvakat, és Veszprém alá készülődik. E hírre Istvánffy azonnal visszafordult, hogy a törököknek útját állja. Hamarosan rájuk is talált, de az összecsapásban a számbeli fölényben levő törökök felé fordult a szerecsse. Már-már el is dőlt a küzdelem, amikor a törökök hátában egy újabb csapattest tűnt fel. Kezdetben töröknek gondolták őket, és Istvánffy éppen vissza akarta vonni csapatait, amikor kiderült, hogy a badacsonyi találkozóra igyekvő Ormándy csapatai érkeztek meg. A két tűz közé szorult törökök nem sokáig tarthatták magukat. 77-en, köztük több főtiszt is, fogságba estek és számos holttest maradt a csatatéren. Alit lelökték lováról és kisebb sérülésekkel került a győztesek fogságába.¹

Mivel az összecsapás „béke idején” történt, amikor, elvben, mindkét fél tilalmazta a portyázást,² a következő hónapokban mind a magyarok, mind pedig a törökök előadták saját verziójukat ma-

gyarázatul, a maguk mentségére. A magyarok azzal vádolták Alit, hogy „egynehány ezred magával igyekezozott uolna Wesprimre”, azaz nemcsak egyszerű portyázásra indult, ami ebben a korban bocsánatos bűnnek számított még az ellenfél szemében is, hanem városstromra, a status quo felborítására készülődött. Színán budai basa viszont azzal védekezett vádjaik ellen, hogy a bég „az hatalmas csaszar országaban, az eő maga faluiban (= a koppányi szandzsákhoz tartozó megszállt területen) mentt uolt az eő maga nepeuel, ezt az vesprimiek haluan, rea üteöttek...” Igazát azzal is igyekezett bizonygatni, hogy Ali nem vitt magával seregbotókat és ágyúkat, márpedig azok nélkül, mint az köztudomású, nem lehet várat ostromolni.³

Koppány térségében, a szemben álló török és magyar végvárok helyőrségei között éppenséggel nem mentek ritkaságszámba a portyázások, sőt a kisebb csatával felérő helyi ütközetek sem. Koppány afféle előretolt megfigyelőállás szerepét játszotta a török határvonalon erősségei között, amely állandó és éber figyelemmel kísérte a magyar várak erőviszonyainak alakulását, a magyar végbeliek minden mozdulatát. Éppen ezért általában a legerőszakosabb és legravaszabb bégeket küldték erre a fontos pontra, akik egy pillanatnyi nyugalmat sem hagytak a szemben állóknak, és minden eszközzel terjeszteni igyekeztek a „hatalmas császár birodalmát”, a török hódoltság területét. Törekvéseik azonban gyorsan törlesztő adósokra letek a környék magyar várainak, elsősorban Veszprémnek, Pápának és Várpalotának magyar őrségeiben. Bravúros huszárkalandjaik, ügyes fortélyaik, állandó harcalkészültségük „legfelsőbb elismerése” a budai basák leveleiben ellenük áradó panasz, hogy szüntelenül a török várak alatt leselkednek, hogy a Dunáig kóborolnak, hogy állandóan párviadalokra kényszerítik a török katonákat, és így tovább végtelen sorban.

Koppány, amely ekkortájt a megszállt magyar terület legfontosabb török települései közé tartozott, gazdag mohamedán kereskedőivel és mesés értékűnek híresztelt tárházaival,⁴ ellenállhatatlan vonzást gyakorolt a mindig fizetetlen, mindig szegény végváriak képzeletére. Próbálkozásait többször koronázta komoly siker, ami jól mérhető azon is, hogy a koppányi bégek eléggé gyakori „vendégek” voltak a magyar végvárok börtöneiben. Így pl. az 1583-ban foglyul ejtett bég utódja — Redzsebnek hívták — sem járt elődjénél nagyobb szerencsével, őt nem a nyílt mezőről, hanem várából hurcolták el a magyar végváriak.⁵

Koppány szerepének tisztázása önmagában is megérne egy részletesebb tanulmányt, most mégsem e munka nyitányaként idéz-

tük fel ezeket az adatokat. Ali bég históriájának folytatása, a kiszabadulása körüli, államközi huzavona adja meg e kis történeti tollrajz létjogosultságát. Az sem azért, mintha valamiféle egyedi vagy szokatlan eljárás nyomára vezetne, hanem azért, mert a rákmaradt levélváltás-sorozatból az eddig ismerteknél részletesebben rajzolódik ki két szokásrendszer — a *váltásdíj-szedési* és a *kezességi* rendszer — mechanizmusa, és annak kapcsán lehetőség kínálkozik néhány téves értékelés korrigálására is.

Az alábbiakban felhasznált levelek többsége már 50—80 esztendeje várja közismert és sokat forgatott forráskiadványok lapjain, hogy az összetartozó részek egymás mellé állításával egységes történetté kerekedhessenek. Ezekhez négy, újonnan felfedezett levél járul, amelyek lehetővé teszik számos, korábban homályos részlet feltárását, megvilágítását.

*

Mielőtt Ali bég sarcának bonyolult történetét ismertetnénk, néhány szót kell szólnunk magáról a török—magyar végvárrendszer mentén két évszázadon keresztül folyó rabszedési, váltásdíjszerzési és kezesség-állítási gyakorlatról.⁶

A szemben álló magyar és török végvárak katonái nem csak azért — és sokszor talán nem is elsősorban azért — vadásztak egymásra oly sok furfanggal és fáradsággal, oly kitartó figyelemmel, hogy az ellenfél katonai erejét gyengítsék. Az elfogottakat általában nem adták rabszolgaságra (bár ilyen is volt), és nem törekedtek arra sem, hogy azokat fizikailag megsemmisítsék. A fogolyszerzés ebben az időben a pénzszerzés egyik bevett, mindkét fél által elfogadott és szelvében-hosszában alkalmazott módszere volt. Kiválthatták vele rabságba jutott bajtársaikat, a váltásdíjából pótolhatták „rákháton” járó zsoldjukat, sőt egy-egy gazdagabb rabtól olyan összeget is kizsarolhattak, ami már komoly tőkének számított. Ennek következtében a rabokat mindkét oldalon vagyontárgynak tekintették, akiket a végrendeletekben — az egyéb ingó és ingatlan vagyon mellett — gondosan felsoroltak, az örökösök a rabokon is megszoztak.

Ennek megfelelően már a magyarországi török hódoltság első éveiben kialakult egy szokásrendszer, amely szabályozta a rabok kiszabadulásának lehetséges módozatait, s bár ezt a maga egészében sohasem foglalták írásba, magától értetődő természetességgel hivatkoznak rá mind a magánlevelek, mind pedig az államközi tárgyalások e kérdésekkel foglalkozó iratai: A rabot többnyire válogatott kínzásokkal kényszerítették arra, hogy kiszabadulása fejében minél

nagyobb összeget ígérjen. Miután ily módon hosszabb-rövidebb idő alatt megállapodtak a váltságdíj összegében és a fizetés időpontjában, s minderről hitlevelet állítottak ki vele, a rabot időlegesen szabadon bocsátották, hogy váltságdíját katonatársaitól, ismerőseitől összeszedhesse, hogy ingó és ingatlan vagyonát pénzzé tehesse.

A rab tulajdonosának persze még a rab elbocsátása előtt biztosítékot kellett kapnia, hogy az nem szökik meg fizetés nélkül. Erre szolgáltak a kezesek, akik rendszerint kezeslevélben vállalták, hogy amennyiben a kibocsátott nem térne vissza többé, vagy kése delmeskedne, magukra veszik tartozását. Kezes lehetett kibocsátott társáért a börtönben maradt többi rab, közülük egyesek, de kezesként találkozunk a végvárak katonaságával együttesen vagy külön-külön, magas rangú katonai és közigazgatási tisztviselőkkel attól függően, hogy mennyire fontos személyről volt szó és hogy kit tudott maga mellé felsorakoztatni. Mégis a hódoltsági mezővárosok és falvak lakói, közülük is különösen a leggazdagabb mezővárosok kereskedő-polgárai, tőzsérei számítottak a „legjobb” kezeseknek, mármint a rab gazdája szemszögéből nézve. A királyi Magyarország és a megszállt terület határán szüntelenül jártak-keltek az ügyes-bajos dolgaikat intéző hódoltsági parasztok, a marhát hajtó, vagy nyugati árucikkeket szállító hódoltsági kereskedők, így aztán a magyarok és törökök egyaránt könnyen hozzájuk férhettek. Őket egyébként akkor is könnyen elérték az állandóan török területen portyázó magyar végvári katonák, ha lakóhelyüket nem hagyták el. Persze a hódoltsági parasztok és kereskedők nem siettek szolgálataikat kezesként felajánlani, hiszen tisztában voltak annak számtalan veszélyével. Csakhogy nem nagyon kérdezték meg őket, hogy vállalják-e ennek, vagy annak kezesességét, hanem egyszerűen kirendelték őket, vagy pedig útjukon „rájuk kötötték” a rabot...

*

E kis kitérő után térjünk vissza szűkebb témánkhoz!

Ha a veszprémi és palotai katonák 1583-ban azt hitték, hogy Ali bég váltságdíja az ő anyagi gondjaikat segít megoldani, úgy — mint megannyi hasonló esetben máskor — ezúttal is keservesen kellett csalódnium. Nekik csak a kisebb fogásokból maradt, a végvári csatározások során foglyul ejtett főtiszteket, az ún. „főrabokat” az uralkodó általában magának követelte. Rendszerint, sajnos, nem azért, hogy a várható magas váltságdíjat központi célokra, pl. a honvédelmi kiadások fedezésére használja, hanem azért, hogy egy gáláns gesztussal tovább ajándékozza valamelyik kegyeltjének vagy hitelezőjének; olyannak, aki a végvárvidéket többnyire csak hírből

ismerte. Így történt ez ezúttal is; Ali bégét Leonhard Harrach főudvarmester, titkos tanácsos kapta ajándékba. A küzdelemben részt vevőknek „az jó híren s néven és szép tisztességen” kívül némi jutalom vagy soron kívüli, de egyébként is mindig esedékes zsoldfizetés jutott. Néha megesett, hogy ehelyett is dorgálást és felső vizsgálatot kaptak a „béke” megsértése címén.

A bég váltságdíja körül folyó tárgyalások valamikor 1584 késő nyarán jutottak a megegyezés küszöbére. A Haditanács — tagjai közül Erasmus Braun tanácsos foglalkozott ezzel az ügyel — négy hódoltsági mezőváros kezesül adását követelte a bég időleges szabadlábba helyezése fejében. A magyarországi török vezetésnek — élén a magyarországi tartomány fejével, a budai basával — rendkívül fontos és sürgős lehetett Ali kiszabadítása, mert nemcsak hogy teljesítették ezt a kívánságot, hanem, meggondolatlanul, még további két mezővárost is kezesésre bocsátottak, hogy a tárgyalásokat sietessék. Sőt Musztafa bég budai kincstartó, aki Ali régi ismerősenek mondja magát, még ezt is szükségesnek látta megtoldani. 1584. október 9-i levelében értesíti Braunt, hogy „...enis az nagyságos passual egyeteömben kezes leszeök ereötte”. Kéri, hogy a bégét adják át a Komáromba felküldött kezeseknek és egyszersmind tudatja vele, hogy a bég sarcából 10 000 forintot máris felküldött. Mindezt azonban még mindig nem érezhette eléggé nyomósnak jó szándéka és készsége bizonyítására, mert azzal nyugtatja Braunt, hogy „ha mi kezesek nem leöttwnk volnais ereötte, az Aly begh sarczanak meg kelleött volna lenni, mertt az varosbeliek az hatalmas csaszar szamara valók (azaz a kincstár tulajdonában levő ház-birtokok sorába tartoznak) es eö felsege jobbagy, mi pengig eöket nem akarjuk nyomoritani...”⁷

Még ugyanazon a napon Szinán budai basa is levelet intézett Braunhoz, amelyben szinte szóról szóra megismétli Musztafa bég ígéreteit és nyomatékkal hangoztatja, hogy „...nem csak azok (értsd: a mezővárosok) lesznek kezesek, hanem mijs es az N(agyságos) kencztartó...”⁸ Ez utóbbi — lényegében már szükségtelen — fogadkozások a budai vezérlet kapkodásáról tanúskodnak, és meggyőzhették a Haditanácsot arról, hogy Ali bég szabadon bocsátásáért a lehető legmagasabb árat kell követelnie...

A hat mezőváros — Ráckevi, Nagymaros, Vác, Nagykőrös, Cegléd és Tolna — küldöttei és bírái valamikor az október 9-ét követő napokban meg is jelentek Komáromban, hogy a bégét „kezeségen kivigyék”. A királyi megbízottak és a kezesek előtt Ali bég a következő váltságdíj megadására kötelezte magát:

„Leg előzeör kez penz harmincz ezer forinnt es zaz io eökör, ket feö lö ezeösteös es araniazott niergewel es zezamawall egietöm-

ben, kin mint egy vezer passa zokott wdwarhoz jarnij, ismeglen niolcz feő lo pokroczostull, ismeg egy hozw vy persiay selieöm zeönieg, ismegh ket vegh vont arami, ismegh ket bokor kochiag toll, egy egy bokorban legieön ket zaz zall toll, ismegh ket zwfoett (zwfott?) kechie zeönieg, ket magiar rab, egik Constantinapolban Zenhely Istwan, az másik Bwdan Leway Lázló . . .”

Szabaddon bocsátásakor letette azt a 10 000 forintot, amelyet kezesei Budáról magukkal hoztak és megígérte, hogy további 5000 forintot hat napon belül Komáromba küld, továbbá addigra kieszközli Léway László elbocsátását is. Fennmaradt kötelezettségeinek a hat nap lejártától számított fél éven belül kellett eleget tennie.

Ali bég ígéreteit a megnevezett mezővárosok képviselői a saját kezeslevelükbe foglalták és lakostársaik nevében kijelentették, hogyha a bég kötelezettségeit nem teljesitené, az egész adósság rájuk száll, s annak megfizetése céljából bárhol feltartóztathatják őket, valamint hogy Leonhard Harrach ellen semmiféle törvényes ortal-muk ne lehessen.⁹ E vállalással sorsukat Aliéhoz kötötték; a megszállt területen kívüli mozgásuk és ezzel együtt egész kereskedelmi tevékenységük attól függött, hogy a bég hajlandó-e teljesíteni kötelezettségeit, betartja-e a határidőket. [Az Alitól követelt váltságdíj súlyának érzékeltetésére álljanak itt Ferhád basa 1589-ben írott sorai: Állítása szerint „...soha meg edgjk (fogságba esett bég) harmjncz ezer fíltól (= forintnál) teőbbet nem adot, szeöt ha jsten paranczolatgyat tekjnttywk, egj embernek dja nem teőb, udj mjnt negjuen ezer ospora, azaz ezer fílt . . .” Már a 30 000 forintot sem lehet összegyűjteni, hiszen Szinán basa Ali bégnek „...ewneön maga fwfw emberjt atta melléye, azokkal edgjwjt, Buda es Temeswar tartományat fel kudulwan, teőb mas fel ezer fílnál kezekben nem akat” . . .¹⁰]

Ali már a hatodnapra vállaltakat is csak részben teljesítette. Úgy látszik, az 5000 forintot valóban megküldte, legalábbis ennek elmaradása miatt későbbiekben már nem reklamáltak, Léway kibocsátását azonban már nem tudta elintézni. Helyette a budai basa — aki időközben rádöbbenhetett, hogy előző évi ígéreteivel alaposan túllőtt a célon — már 1585 elején megpróbálkozott a megállapodás szövegének kiforgatásával. Ehhez a megegyezést megelőző tárgyalásokból merítette az érveket:

A Haditanács ugyanis 1584 közepén még nem Léway Lászlót kérte, hanem a Konstantinápolyban fogva tartott Emilio Cordavato kiszabadítására törekedett. Mivel azonban még a tárgyalások alatt híre érkezett, hogy Cordavatót a szultán elengedte, e követelés érvényét veszítette, és helyette került szóba a Budán raboskodó Léway kibocsátásának kérdése. Mint láhattuk, a megegyezésben már ez az

utóbbi variáció szerepelt. Szinán basa valamikor 1585. február 22. előtt mégis arra hivatkozott, hogy Lévy elbocsátását jogtalanul követelik, hiszen Cordavatót a szultán már nem tartja fogságban, és ezzel ez a pont automatikusan semmissé vált.

Természetesen ez az átlátszó csalafintaság nem nyerte el a Haditanács tetszését. Braun válaszában fenyegetően közölte, amennyiben a basa továbbra is el akarná „disputalny” a szerződést, ám tegye, de azonnal életbe léptetik a kezeslevél szankcióit, „... hogy az beg sarczaban hattra semmy ne maraggyon, az kezeseketh althalan foghwa mynd marhayakban, mynd zeomelekben megh foghattyok...”¹¹

Hogy szavait üres fenyegetésnek ne vegyék, letartóztatta az áruvásárlás végett Komáromba érkezett Mészáros Bálint tolnai kereskedőt. A feltartóztatás célja láthatólag „csak” a megfélemlítés volt, hiszen a kereskedőt, úgymond hosszas könyörgésre, elbocsátotta. Valójában arra szolgált, hogy Mészáros Budán és az érintett mezővárosokban elhíresztelje az esetet, és ezzel mind a török urakat, mind pedig a kezeseket gyorsabb tevékenységre sarkallja. Vele küldte el egyszersmind a mezővárosoknak szóló fenyegető leveleket is.

A kezesség vállalása óta alig telt el néhány hónap, jószerivel a méltányosnak mondható várakozási idő, s a mezővárosok máris ízelítőt kaptak a várható veszélyekből. Egyelőre a legenyhébb formában ugyan, de már nem károsodás nélkül. Braun maga büszkélkedik azzal, hogy Mészáros „... weth wala... nemynemeo arros emberekthwl walamy marhath feol, de lathwan az aros emberek, hogy en megh fogtattam, wyzha wettek az morhath thywle...”¹² A többi kereskedő eljárása is érthető, hiszen senki sem mert olyan emberrel üzleti kapcsolatra lépni, aki magára vont a „hatalmasok” haragját s akinek fizetőképessége, sőt személyi szabadsága is veszélybe került.

A szerződésben megállapított hathónapos határidő 1585. április végén már lejáróban volt, de a bég nemigen sietett sarcának megfizetésével. Pálffy Miklós komáromi főkapitány ugyan már e hónap közepén továbbította Bécsbe a váltságdíj megérkezett részletét, ez azonban — mint alább kiderül — nem volt több, mint amennyi a kezesség vállalása körüli napokban befolyt.¹³ Emellett a bég felküldött ugyan valamiféle lovakat, de Braun azokat visszaküldte azzal az indokolással, hogy vagy sánták, vagy „gonoszak”, rájuk még a lovászok sem mernének felülni, s így semmiképpen sem felelhetnek meg a kezeslevélben meghatározott magas igényeknek.

Braun persze nem nyugodott bele egykönnyen a dolgok illetén állásába. Mivel Ali változatlanul nem akart emlékezni Lévay kiszabadításáról tett ígéretére, most már nemcsak a kezesek lefogásával fenyegetőzik, hanem egyenesen azt helyezi kilátásba, hogy a maguk részéről beszüntetik a kezesrendszert: Ali szokatlan eljárása, úgymond, olyan helyzetet teremtett, hogy a következőkben egyetlen török főembert sem mernek majd kezességen kiengedni, s ezeknek mindaddig börtönben kell maradniuk, amíg a teljes váltságösszeget le nem teszik.¹⁴

E fenyegetés hatására Musztafa budai kincstartó taktikát változtatott. Méltányosságra kérte Braunt a kezesekkel szemben, s figyelmeztette eljárásának visszásságára, arra, hogyha a kezessé tett mezővárosok kereskedőit feltartóztatják, mozgásukban gátolják, nem csak a török kincstár, hanem maga a szankciókat alkalmazó fél is károsodik, hiszen a hat mezőváros lakói nemcsak a szultánnak fizetnek adót, hanem „Nagságtoknak is ado fizeteo iobbagi”. Mindez azonban csak válasz volt a fenyegetésre és ürügy arra, hogy Lévay ügyében az ismert mentségekkel előhozakodhassék. Ismét csak azzal érvel, hogy Cordavatót már szabadon bocsátották, Szenhely István pedig időközben meghalt, s így e követelések aktualitásukat veszítették. Lévayt viszont már csak azért sem engedhetik el, mert nem akárki rabja, hanem „a császár harminczadosáé” (= talán a budai vámszedőről van szó), aki 40 000 forinttal adós a szultáni kincstárnak, és ezt az adósságát Lévay sarcából akarja törleszteni.¹⁵

A kincstartó bég nyilván valótlanságot állított, amikor Lévay sarcát 40 000 forintra tartotta, hiszen az nem tartozott a végbeli főemberek sorába, s így aligha remélhettek tőle nagyobb váltságdíjat, mint magáért Ali bégért. Száz évig raboskodhatott volna, akkor sem tud ekkora összeget kifizetni. A hamis állítás nem is Braun meggyőzését célozta, hanem burkolt fenyegetés volt. A sorok között olvasni tudó csakhamar megérthette belőle, hogy minél erőlyesebben követelik Lévay elbocsátását, annál magasabbra verik fel váltságdíját.

A burkolt fenyegetés nem is tévesztette célját. A szerepek megcserélődtek, most a Haditanács hivatkozik az emberségre, a méltányosságra. Mentegeti Lévayt, hogy az „egy zegeny legeny, az ky mynd apyawal es battyawal egyetemben sem adhatna chyak harmyncz forenthothys magok józágokbol, merth azoknak valamenny jozágok wayyon, mynd thy byrodalmatokban wayyon”. Braun azonban Lévay mentegetésével egyidőben ismét támadásba megy át, visszafordítva a törökök által vele szemben alkalmazott taktikát: A basa azzal menti Ali késedelmeskedését, hogy szegény és nincs miből fizetnie. Tisztában vannak a bég anyagi lehetőségeivel, s

annak alapján akár kétszer annyit is kérhettek volna tőle. Egyébként is ha nincs elég pénze, akkor miért vállalta kezeslevélben 30 000 forint megfizetését. Ezúttal Braun veszi szívére a kezesek sorát: „Job az zegensegeth, az ky annekwlys elegh nyomorwlth, olthalmazny, es az feyedelmek jawara az melleth thekentethnek lenny, hogy nem mynth walamy hytwan sydo kedweert (= akinek rabságában tudomása szerint Lévyay van) ezeketh el halgathny.”¹⁶

A korábbi hónapokban oly élénk levélváltásban 1585 májusa és 1586 februárja között, feltehetően valami, előttünk ismeretlen áthidaló megállapodás folytán, hosszú szünet következik. Ali bég haladékat kaphatott arra, hogy sarcát Konstantinápolyban megpróbálja összeszedni. A hallgatást csak a budai basa egyik levele töri meg, amely Braun érdeklődésére válaszolva közli, hogy Ali még mindig Konstantinápolyban van, ő már írt neki, hogy ne késlekedjék.¹⁷

Ali azonban ismét csak pénz nélkül tért vissza abba a tartományba, ahol működését mindeddig oly kevés szerencse kísérte. Sikerült ugyan Ozmán vezérbasát és más fő tisztségviselőket az ügy támogatóiul megnyernie, de Rudolf császárhoz intézett kérésük — hogy engedjen a bég sarcából — nem talált meghallgatásra.¹⁸

Ekkor azonban az ügy már a korábban ígéretekben oly bőkezű Szinán basa számára is kezdett kellemetlenné és veszélyessé válni, hiszen könnyen számonkérésre szólíthatták a Portáról. Ernő főherceg levelére, amelyben az közölte, hogy az uralkodó nem enged a váltságdíjból — átlátszó időhúzási szándékkal —, azt válaszolta, hogy ő pontosan fordítva értesült erről a dologról és kérte, hogyha az uralkodó időközben megváltoztatta volna elhatározását, úgy arról őt saját külön levelében is értesítse. Ugyanakkor ingerülten — saját korábbi levelét meghazudtolva — igyekezett magát elhatárolni az egész ügytől. Ő, úgymond nem lett kezes a bégért, amit eddig tett az is sok, mert közbelépése nélkül még a 15 000 forintot sem kapták volna meg.¹⁹ A következő levélben ismét taktikát változtatott. Most magát is a „furfangos” Ali áldozataként állítja be. Ali, úgymond azzal indult a Portára, hogy — útjának eredményeitől függően — vagy megfizeti sarcát, vagy pedig kész magát ismét foglyul ejtői kezére adni („kesz uagyok avagy helemre menni, avagy sarczomat megh fizetni”). Amikor visszatért Konstantinápolyból, valami levelet mutatott, miszerint a császár elengedte neki tartozását. Ha sejtelme lett volna arról, hogy Ali valótlanságot állít, el sem engedte, hanem egyenesen felküldte volna Komáromba. Mindenesetre megígéri, hogy levelet meneszt a Portára s abban kéri, hogy Alit vasra verve küldjék vissza Magyarországra.²⁰

Mindez persze még mentségnek is rossz volt. Ernő főherceg is csak arról győzhette meg, hogy ideje erélyesebb eszközökhöz

folyamodni. Ez persze ismét csak nem lehetett más, mint az érintett mezővárosok fenyegetése, majd megfenyítése. A fenyegető leveleket Pálffy Miklósnak kellett továbbítani Ali béghez és a mezővárosokhoz.

Ezzel egyidőben ismét megkezdődött a hódoltságból kilépő mezővárosi kereskedők feltartóztatása. A mezővárosok polgárai is bevetették a maguk szánalomra méltó, gyenge eszközeit; a könyörgést, a védelemkeresést. Ali béghez hiába mentek. Amikor valamikor 1586 áprilisában—májusában felkeresték, pontosan azokkal az átlátszó kifogásokkal hozakodott elő, amelyeket a budai basa fenti leveléből már ismerünk. A Pálffy-féle fenyegető levelet azzal utasította vissza, hogy „... az paranczolon ninczen király eő felsége peczeti, mert eő meg ismerne, ha eő feolsege peczeti rayta volna; viszontag ismét azt mondá, hogy az hatalmas császár ennekeöm azt mondotta, hogy eő felsége meg engette az én maradék sarczomat, hol penig eő felsége meg nem engette volna, király eő felsége peczeteös levelét látván; az mivel tartozom, megfizetem”. Persze a Pálffy által megfenyegetett mezővárosok képviselői nem érték be ezzel a válasszal, és Budára siettek segítségért. A basa — mint az az előbbi levele után már várható — nem volt hajlandó tovább foglalkozni ezzel az ügygel, hanem a kincstartóhoz utasította őket. Musztafa bég alaptalan derülátását nem törték meg az előző év tapasztalatai. Változatlanul nagyhangon biztatta őket, mondván, „... ne fellyetek szegényeök, míg engeöm láttok, mertt annak mind egy pénzig meg kell lenni...”, s — ha a szükség úgy hozná — még a Portán is kész feljelenteni Alit. A kezések, akik már régen megtanulták, mennyire érdemes bízni ezekben az ígéretekben, magához Pálffyhoz fordultak közös levélben és könyörögve kérték arra, hogy legyen elnéző velük szemben. Ezúttal mondják ki első ízben az igazságot a kezességvállalás ügyében is: „... erre ez kezességre készerítés képpen mentwnk...”, de — sietnek készségükről biztosítani Pálffyt, akinek a pénz mindenképpen elő kellett kerítenie, hiszen őt is szorongatták Bécsből — ha már így adódott, „... készek vagyunk fáradni az dologban...”²¹

Az udvar és a Haditanács ezekben a napokban — kis túlzással mondva — több érdeklődést tanúsított Ali bég váltságdíjának ügye, mint a hadiesemények iránt. Szakadatlanul érkeznek Komáromba a bécsi utasítások, és visszafelé Pálffy jelentései. Ernő főherceg, Harrach panaszára, utasítja Pálffyt, hogy a kezéseket, akik mindenféle kifogások hangoztatásával igyekeznek kitérni kötelességeik teljesítése elől, zárassa el és addig tartsa fogságban, amíg a hátralékot meg nem fizetik.²² Harrach maga sem sajnálta a papírt. Az ügy színterétől messzi, Bécsben, immár 15 000 forint birtokában

úgy látja, hogy nem kell tovább késlekedni, hanem a lándzsa hegyét kell a kezeseknek mutatni, és ezzel leszoktatni őket a kibúvók kereséséről.²³

Pálffy, akit fontosabb teendői végrehajtásában zavart ez a tengerikigyóként tekergődző ügy, az utasítások szerint járt el. 1586. július 9-én jelenti, hogy Péter deákot, a gazdag kereskedőt és vele együtt néhány tolnai kalmárt megfogatott Komáromban. Péter deákot kezesként (= immár nemcsak Ali, hanem a Komáromban maradt kereskedőtársai kezeseként is) Budára engedte, hogy az esetet hírül adja a kihájának, a basa helyettesének. Hamarosan utána engedte a többieket is áruikkal együtt — és nyilván ismét kezességen —, hogy ők is panaszolják el a történeteket. Ígéretüket vette, hogyha nem sikerül a béget fizetésre ösztönözniük, visszatérnek és vállalják a rabságot. Eljárását, előre számítva az udvari méltóságok helytelenítésére, azzal magyarázza, hogy a bég úgyszem tehet semmit addig, amíg a leváltott Szinán helyére új basa nem érkezik Budára.²⁴

Mintegy hónap múlva, augusztus 19-én reménykedve ír Harrachnak, hogy a váltságdíj megfeneklett ügye most talán elmozdul a holtpontról. Emberei a basával tárgyalnak a teendők felől és a kezesek, illetve az elfogott, majd ismét elbocsátott tolnai kereskedők is ugyancsak törik magukat a siker érdekében.²⁵

Pálffynak, aki a kereskedőket láthatólag menteni igyekezett, török oldalról is akadt szövetségese. Ozmán bég, váci főharmincados Trombitás János egykori nagymarosi polgár, akkortájt komáromi udvarbíró közvetítésével egyfajta akciószövetséget ajánlott a főkapitánynak. Arra kérte, hogy írjanak neki, mármint Ozmánnak, egy kemény hangú levelet Ali bég váltságdíja ügyében. Erre ő a fenyegetések hatására magára vállalja a kezességet, mondván, hogy a sarcnak meg kell lennie. Közölte azt is, hogy a kezes városok küldöttei már beszéltek az új basával, Ferháddal, aki megígérte, hogy vasra vereti Ali béget, ha tovább késedelmeskedik.²⁶ Ozmán, aki már más alkalommal is szót emelt a hódoltsági kereskedők ügyében,²⁷ nyilván arra számított ajánlata megtételekor, hogy ő határozottabban léphet fel Alival szemben, illetve neki több támogatást ad majd a török apparátus. A kezesség átvállalása azonban számára sem volt veszélytelen és ajánlatának értékét az sem csökkenti, hogy neki — mint az egyik legfontosabb határvármhely fő tisztviselőjének — részben kötelessége, részben érdeke a kereskedelem folyamatosságának biztosítása, a kereskedők védelme.

Időközben azonban már a másik fél is engedett követeléseiből. Nem minden tanulság nélkül való azonban, hogy miben. Miközben a pénz és az ajándékok (állatok, szőnyegek stb.) elengedéséről hallani sem akar az udvar, a rabok szabadon bocsátása mint követel-

lés lassan, szinte észrevétlenül feledésbe merült, és ezzel elszakadt az egyetlen szál is, amely Ali bég váltságdíjának ügyét, legalábbis szerény mértékben, a magyar végvári viszonyokhoz kötötte. Hogy ügyüket elválasztották a koppányi bég sarcának ügyétől, magának Lévy Lászlónak 1586. szeptember 7-én Pálffyhoz intézett levele bizonyítja. Lévy bizonyos Váczi András deák és Mátyás deák hitlevelét kéri beküldeni, de egyetlen szóval sem említi, hogy Ali szabadulása után, legkésőbb fél éven belül, őt is szabadlára kellett volna helyezni.²⁸

Pálffy reményei nem bizonyultak alaptalannak, mert a bég, talán Ozmán közbenjárására és az új budai basa fenyegetésére, hosszú idő után ismét hozzákezdett adóssága törlesztéséhez. Hogy ezt nem egészen jószántából tette, azt a Budáról szállongó hírek mellett saját kijelentése is bizonyítja, miszerint ő már kegyvesztetté, „mazullá” lett Budán. Most sem sokat hozott, de mégiscsak valamit. Októberben már a komáromi révnél volt 54, általa küldött tulok, szőnyegek Vácott, lovai pedig Szécsényben várakoztak az elszállításra.²⁹

A váltságdíj immár két esztendeje húzódó ügye ezzel ismét nyugvópontra jutott anélkül, hogy lezárult volna. Egy évig nem is merül fel forrásainkban, s — mivel Pálffy levelezését meglehetősen részletességgel ismerjük — ez annak bizonyítéka, hogy egyik oldalról sem bolygatták. 1588-ban aztán újult erővel kezdődött a vita.

Mint már említettük, 1587 telén a magyarok kezére került Ali utóda, Redzseb koppányi bég és vele körülbelül egyidőben a pécsi bég is.³⁰ A fogságba esett bégek sorsának alakulását nagyban befolyásolta éppen Ali bég ügye, mivel az elmúlt évek tapasztalataiból mindenki leszűrt valamilyen tanulságot. A magyar végbeliek megtagadták Redzseb bég felküldését és éles hangú levelekben fakadtak ki az ellen, hogy az udvar magának követeli azokat a rabokat, akiktől nagyobb összeget remélhetnek.³¹ A budai basa is rájött, hogy jobb, ha a fogságba esettek magánügyeként kezeli a váltságdíj-ügyeket. A bégek érdekében felemlegette ugyan, hogy azok csak a szultán kegyelméből emelkedtek ilyen magasra, egyébként semmi „örökségük” nincs,³² de kereken kijelentette, hogy nem hajlandó értük fizetni.³³ A bécsi kormányzat is okult, csak azok nem tanulhattak belőle, akik anélkül kerültek ezekbe az ügyekbe, hogy azokhoz bármiféle közük lett volna, akik semmit sem nyerhettek belőle, de annál többet veszíthettek: a kezességre parancsolt mezővárosi kereskedők. A veszélyeket persze ők is felismerték, de nem volt módjuk arra, hogy e felismerésből a szükséges következtetéseket levonják, mert kiszolgáltatottak voltak azoknak is, akikért a kezességet vállalták, s azoknak is, akiknek a kezességükkel szavatoltak.

Márpedig a bécsi udvar ismét csak úgy okult, hogy annak a hódoltsági kereskedők itták meg a levét. Amikor az újonnan fog-ságba esett bégek kibocsátásának kérdése felmerült, ismét elővették Ali hátralevő sarcának kérdését is. Ez persze könnyen érthető, hiszen az újabb váltságdíj-megállapításhoz újabb kezesek kellettek, s a kezesekben nem volt nagy választék. Joggal tarthattak attól, hogy a törökök ismét csak ugyanezeket a városokat bocsátják kezességre, akkor pedig Harrach ugyancsak búcsút mondhat Ali visszamaradt váltságdíjának. Éppen ezért Redzseb kibocsátása körüli tárgyalásoknál felmérték, hogy Ali még mintegy 15 000 forinttal tartozik.³⁴ Ettől fogva azonban nem esik több szó a budai basák és az ügyben illetékes magyar, illetve udvari tisztségviselők tárgyalásában Ali bég sarcának ügyéről. Mégis, túlságosan derűlátóknak bizonyulnánk, ha ebből a hallgatásból arra következtetnénk, hogy a bég vélegesen rendezte tartozását vagy pedig végre megszánták a védtelen mezővárosi kereskedőket. A levelezés talán végleg befejeződött, nem úgy azonban a kereskedők nyomorgatása. Sőt — úgy tűnik — számukra csak most kezdődött igazán a megpróbáltatások időszaka:

1588 októberében Tábor János ráckevei kereskedő panaszos levelet intézett Ferdinánd főherceghez, amelyben előadta azokat a sérelmeket, amelyek őt útja során érték. Az ónodi harmincadhivatalhoz tért be, hogy „marháí” — 1/4 mázsa bor, 58 janicsár kapca, 2 vég „zelenek zel”, 4 forint ára selyem zsinór — után a vámot megfizesse. Amikor azonban lakóhelyét bediktálta a tisztviseelőnek, a vámos közölte vele, hogy „... tartua vagi attiamfia mind marhastul Kamora akarattiabol, mert minekwnk meg parancsoltak, hogy *rackeui* embort, *körosi* embort, *cegedi* embort, *Marosi* embort, *tolnai* embort meg tarcsunk mind marhastul...” Hiába hivatkozott arra, hogy nem akar többé visszatérni Ráckevibe, hogy gyermekségétől fogva mindig mást szolgált, nincs semmi öröksége és rokonsága Ráckeviben s a „Kadassak hoz” (= kádasság, kisebb értékű árucikkkel folytatott kereskedés)³⁵ is csak egy esztendeje kezdett, nem bocsátották szabadon.³⁶ A városok névsorában, amelyeknek kereskedő lakóit a vámosoknak fel kellett tartóztatni a kamara utasítására, nem nehéz felismerni Ali bég sokat sanyargatott, sokat fenyegetett kezeseit, bár Vác — alighanem csak a levélíró „kadas”-kalmár hiányos felsorolása folytán — hiányzik közülük. Az is bizonyos, hogy nem Tábor János volt az egyetlen, akit ennek a rendelkezésnek alapján „megtartóztattak”. Az utasítás nem lehetett régi keletű, mert az első esetek hírére az érintettek messze elkerülték a harmincadhelyeket, vagy pedig lakóhelyük letagadásával igyekeztek védekezni a károsodás ellen.

Az újabb feltartóztatások hírére a hódoltsági paraszt-polgárok már a „kezesség” szó pusztá említésére is megrettentek. Ezt a rémületet még a törökök leveleiből is kiolvashatjuk. 1589 januárjában Musztafa bölükbasi arra kérte Trombitás Jánost, Pálffy Miklós komáromi udvarbíráját, hogy egy bizonyos Amhát nevű török rabot 40 napra bocsásson el az ő felküldött hitlevelére. Mivel azonban nem nagyon bízott abban, hogy az ő szava és levele elégségesnek bizonyul ehhez, ezért néhány hódoltsági embert is felküldött azzal együtt. Ő maga írja, hogy a felküldöttek nagyon félnek attól, hogy kezességbe „esnek”. Félelmük nem is volt indokolatlan, hiszen ezzel a céllal küldte őket.³⁷

Ali váltságdíjának ügye még 1591-ben is továbbgyűrűzött. Ez év novemberében a ráckevei polgárok hosszú levélben adták elő a rajtuk esett rettenetes „veszedelmet”. A veszedelmet ismét csak egy, még az előbbieknél is cifrább kezességi ügy hozta rájuk. Veszprémi katonák rontottak a városra,³⁸ s . . . „mynd az harminczadosért, kadyaért, hoczyáért és az egnéhány wargha törökértth, kyk itth laknak, hath fw embert ky hoztak es le akartak wagny, hogy kezesek nem akartwnk lenny értek . . .” A támadás a sértettek szerint tehát azért történt, hogy rákeveiket a köztük élő törökökért bizonyos adómenyiség vagy váltságdíj fizetésére kényszerítsék. Érdeemes elidőzni néhány mondat erejéig ennél az esetnél. Ráckevei a magyarországi török megszállás központjától, Budától mindössze valami harminc kilométerre fekszik délre. A Csepel-szigeten levő mezővárost azonban nemcsak a központ közelsége és a Duna védi, hanem vele szemben, a folyó jobb partján is török palánkok sorakoznak. Azok között a hódoltsági helységek között, amelyekben nem tanyázott török őr-ség, mindenképpen a legvédettebbekhez számíthatott. Ez magyarázza (persze a város nagysága és jelentősége mellett), hogy a törökök — szokásukkal ellentétben — kádit tartottak benne,³⁹ és a török kézművesek („egnehány wargha török”) is letelepedtek ott. Most, 1591-ben a rákeveieknek nem azért kell fizetniük, mert ezeket a magyar végváriak elfogták, hanem pusztán azért, mert *módjukban* lenne elfogni őket, pusztán azért, mert egy megszállt városban le mertek telepedni . . .

Mert — ezt alighanem mondani sem kell — a rákeveieknek ezúttal is fizetniük kellett („ . . . mert láttuk az keresztyén barátynknak holt testeketth az wcyában hewerny . . .”). Némi túlzással, de ezúttal mégis joggal állapítják meg, hogy illet még a törökök sem tesznek velük, „ . . . nem hogy az chyazaréth el dwlatnáya, de mégh czyak egy iszpáhyának synczen feye (= nem merészeli), hogy az másik iszpáhyának cyak egy jobágyáth megh mernéye werny”, nem-hogy a szultáni jobbágyot. A magyarok azonban, lám, mitsem törőd-

nek azzal, hogy ők magyar részre is adóznak, a kamara, azaz az uralkodó jobbágjai.

Bár a Ráckevin hatalmaskodó végbeliek igazi szándékát nem ismerjük, feltételezhető, hogy a támadás egyik fő oka éppen abban keresendő, hogy a mezővárosi kezesek még 1591-ben sem voltak hajlandók kifizetni Ali bég sarcának hátralékát. Erre az összefüggésre utal a levél utóirata: „... Hadwm Aly Begh felel hogy sohowa nem merwnk kereskedny, sem oda fel és sohowa. Mostes eg polghár tár-sunknak az fya wagion foghva Komáromban és eg polghár társwnk ez eghéz nyártwl foghwán. Mostes ismégh István ew Nagsága oly leweletth irttth reánk Komáromból, hogy ha megh nem elegheytywkw ew felségétth az hatalommal való kezességre, teháttt wáraswnkra reá kwld...”⁴⁰

A megpróbáltatások ellen nemcsak a jelentéktelen Tábor János próbálkozott úgy védekezni, hogy elhagyja lakóhelyét és azzal együtt a hódoltságot is. A leggazdagabb kereskedők közül is többen vándorbotot fogtak. Így tettek 1591-ben Péter deák, János deák és Miklós deák pesti illetve kevi kereskedők is, akik állítólag 100 000 forintnyi adósságot hagytak maguk után.⁴¹

1591 után nincs több adatunk Ali bég váltságdíj-ügyének alakulásáról. A fentiekben elmondottak után aligha lehet kétségünk afelől, hogy nem a tartozás rendezésével végződött, hanem — annyi más hasonló ügyel együtt — az 1593-ban kezdődött magyarországi háború vette le a napirendről, amely a kezeseket nemcsak kényszer alatt vállalt kötelezettségük teljesítésétől, de többnyire lakóhelyüktől, néha életüktől is „megszabadította”. Harrach feltehetőleg kénytelen volt végül is azzal a 15 000 forintnyi összeggel és néhány ajándékkal beérni, amit még 1583 végén kapott. Ahhoz képest, hogy mindezt néhány levelet írt és a Haditanácsot sürgette, nem is olyan rossz üzlet...

*

Ali bég váltságdíjának esete nem áll példa nélkül a magyarországi török hódoltság történetében.⁴² Persze kevésszer volt szó ilyen nagy összegről, még kevesebbszer fordulhatott elő, hogy a törökök pontosan a megszállt terület legfontosabb kereskedelmi gócpontjait dobták oda prédául, de a kényszerű kezességvállalás mindennapos sujtó teher volt és maradt a hódoltsági kereskedelmen.

A józan megfontolás ritkán engedte odáig fajulni egy-egy hódoltsági kezes vagy város sorsát, hogy azok teljesen tönkremenjenek. Bármily speciálisak is a hódoltsági terület, a török—magyar végvidék XVI—XVII. századi viszonyai, a primér gazdasági tényező-

ket azok sem hagyhatták figyelmen kívül, akik látszólag oly keveset törődtek azokkal. A legnagyobb adózókat nem hagyhatták veszendőbe menni a törökök, és a másik párt józanabb hangja szólal meg Pálffy Miklós azon megjegyzésében is, hogy a mezővárosi kereskedők feltartóztatása mérhetetlen, feltehetőleg a váltságdíj összegénél is nagyobb károkat okozhat az általuk harmincadként fizetett összegek kimaradásával. Mindennek ellenére — úgy hisszük — szükségtelen itt hosszasan bizonygatnunk, hogy az ilyfajta gazdaságon kívüli kényszer, az adózáson felüli, sokszor talán annál is nagyobb „adó” mily mérhetetlen károkat okozott a hódoltság kereskedelmének, az amúgy is szerény nyereségért nagyot kockáztató kereskedőknek. Annak a területnek és azoknak az embereknek, akik csaknem kizárólag a kereskedelem révén szerezheték meg a török és magyar részre fizetendő, hatalmas pénzösszegeket.

Szó sincs itt olyfajta „lovagias áldozatvállalásról”, amelynek Takáts Sándor a mezővárosiak kezességvállalásait elképzelte és leírta. Ime az Ali bég váltságdíjáról írott sorok: „Az 1588. évben az udvar hallatlan összeget követelt a rab koppányi bégért. Hogy akkori szóval éljünk, a főnépek nem mertek mellette fogni, mert akkora sarcz megfizetését lehetetlen dolognak tartották. S mikor már mindenki elhagyta szegény koppányi béget, Mészáros Bálint uram jött fel Tolnáról és a tolnaiak segítségével igyekezett a béget kiváltani.”⁴³ Takáts tévedését csak némileg mentheti, hogy nem ismerte az ügy egész iratanyagát, hiszen a tényleges arányok már az éppen általa kiadott, budai basáktól származó levelekből is kibontakoztak. A valószínű kép, mint láthattuk, egészen más volt: a „szegény koppányi bég”, akin senki sem akar bajában segíteni, aki magára marad gondjaival, valóságban a szisztéma haszonélvezője; a nagylelkű segítők, Tolna és a többi öt mezőváros pedig a viszonyok segítség nélkül maradt, szegény áldozatai . . .

Amikor meghajtjuk az elismerés zászlaját azok előtt a végvári katonák előtt, akik embertelenül rossz körülmények között, rongyosan és éhesen is sikerrel teljesítették a törökellenes védelem nehéz feladatait, amikor felidézzük helytállásukat a várfokon, a győztes ütközeteket és főleg a végbeli élet mindennapjait: a portyázásokat, a vitézi próbatételeket stb., mögöttük mindig fel kell toduljon a komorabb, kevésbé lelkesítő képsor is, amely legalább annyira hozzátartozik a XVI—XVII. századi Magyarország tablójához, amint amazok. Azokról, akik akkor is vesztesek lehettek, ha a magyarok, akkor is, ha új uraik, a törökök győztek valamely összecsapásban.

E komor árnyak nélkül éppúgy nem hiteles a magyar végvári élet leírása, mintha csak és kizárólag ezt hangsúlyoznánk a két összetartozó oldalból. A török által megszállt és a peremkerületek viszo-

nyai voltak olyanok, hogy bárhol, bármi — akár jó, akár rossz okból történt —, minden a hódoltsági magyar jobbágnép helyzetét tette még kilátástalanabbá, sorsát még keményebbé. És ez a hódoltsági sors jutott a mezővárosoknak is, amelyek sokat emlegetett „virágkoráról” ilyen körülmények között természetesen nem beszélhetünk.

JEGYZETEK

1. *Erdélyi Gyula*: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 90—91. old.; A béget egy Fóthy Gábor nevű, fiatal palotai katona fogta el. *Jedlicska Pál*: Adatok erdéli gr. Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához, 1552—1600. Eger, 1897. 204. old. nr. 249. (1586. jan. 22. Thury Márton—Pálffy.)

2. A „béke” itt csak annyit jelent, hogy a két uralkodó közt nem dúlt nyílt háború, hanem valamelyik békeszerződés volt érvényben. A helyi, végvári összecsapások azonban ettől függetlenül változatlan heveséssel folytak.

3. *Takáts Sándor—Eckhart Ferenc—Szekfű Gyula*: A budai baskák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Bpest, 1915. 309. old. nr. 280. (Buda, 1584. ápr. 22. Szinán basa — Ernő főherceg) és 311. old. nr. 282. (Buda, 1584. máj. 25. Ugyanaz — ugyanahhoz.)

4. Egy 1587-es jelentés Koppányt — Buda után — a magyarországi törökség második legjelentősebb városának tartja. *Takáts Sándor*: Berenhidai Huszár Péter, Régi magyar kapitányok és generálisok. Év és hely nélkül. 310. old., *Vö. Szakály Ferenc*: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526—1566). Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerk.: *Puskás Attila*. Szekszárd, 1969. 52. old. és *Vass Előd*: Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából. III. Szerk.: *Kanyar József*, Kaposvár, 1972. 57—75. l.

5. *Takáts S.*: Berenhidai Huszár i. m. 310—317. old. (Takáts tévesen Alinak mondja az 1587-ben elfogott koppányi béget is, összekeverve az 1583-ban fogságba esettel.)

6. *Takáts Sándor*: Török és magyar raboskodás. Rajzok a török világból. I. Bpest, 1915. 160—303. old. (Adatokban rendkívül gazdag tanulmány, amely azonban nagy terjedelme ellenére sem adja a váltásdíj-rendszer szisztematikus leírását, értékelései pedig sokhelyütt naivaknak bizonyultak.); *Takáts* emellett még számos tanulmányban közölt adatokat ehhez a kérdéshez. Tanulmányainak bibliográfiáját lásd: *Takáts Sándor*: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Sajtó alá rend.: *Benda Kálmán*. Bpest, 1961. 377—408. old.; Külön is érdemes idézni egy „kárvallott” emlékezéseit: Magyar Simplicissimus. Szerk.: *Turóczi-Trostler József*. Bpest, 1956. 183—200. old.; Modern elemzése, szlovén levéltári anyag alapján: *Sergij Viljan*, Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegungen. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hgb. von Othmar Pickl. Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. I.) 177—192. old.

7. Budai basák i. m. 320—321. old. nr. 291.
8. I. m. 321—322. old. nr. 292.
9. Magyar Országos Levéltár. Kincstári Levéltárak. A Pozsonyi (Magyar) Kamara Archívuma, Városi és falusi pecséttel ellátott levelek. Pest megye. Vác. Dátum nélkül. Az eseménynél a következő személyek képviselték a mezővárosokat:
Tolna: Szabó Mihály, Szabó Kelemen, Szabó Pál bírák, Sebestyén Péter, Mészáros Bálint, Miklós deák.
Ráckevei: Czvetko és Szabó István bírák (azaz a városnak — e szerint az adat szerint — egy szerb és egy magyar bírása volt, a város lakosságának etnikai megoszlása szerint. Erről lásd az 1546-os és 1562-es dzsizje-deftert: *Káldy-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562). Ankara, 1971. [Ancara universitesi Bil ve Tarih-Cografya fakültesi Jainlari: 177) 85—95. old.], Füzes Benedek, Szócs Miklós.
Vác: Fodor András bíró, Takách Márton, Koncz Ferenc.
Nagymaros: Zobonya Mihály bíró, Tókécs Benedek, Mezey Márton.
Nagykőrös: Lázár János és Köncöl Ferenc bírák, Somogyi Orbán, Sütő vagy Csötő (Chieötew) János.
Cegléd: Vörös Orbán és Pénzes Ferenc bírák, Balogh János Che Dömjén.
A kezeslevelet a mezővárosok „szokott” pecsétjükkel erősítették meg. Cegléd, Tolna, Nagymaros és Vác pecsétlenyomatának fényképe; Magyarország története képekben. Szerk.: *Kosáry Domokos*. Bpest, 1971. 169. old. nr. 7—10.
10. Budai basák i. m. 487. nr. 416. (1589. jún. 6. Ferhád basa —Pálffy.)
11. I. m. 329—330. old. nr. 300. (1585. febr. 22. Braun—Szi-nán basa.)
12. I. m. 330—331. nr. 301. (1585. febr. 22. Braun—Tolna mező-város); A levéltár először Mészáros Bálintnak írta a letartóztatott tolnai kereskedőt, aztán Mészáros Benedekre javította át, Valószínűleg az első forma a helyes, hiszen a kezeslevélben megnevezett tolnaiak között is Mészáros Bálint szerepel (vö. a 9. jegyzettel!).
13. *Jedlicska P.*: i. m. 130. old. nr. 103. (1585. ápr. 15.).
14. Budai basák i. m. 336—337. old. nr. 305. (1585. ápr. 25.)
15. I. m. 340. old. nr. 307. (1585. máj. 19.)
16. I. m. 341—342. old. nr. 308. (1585. máj.)
17. I. m. 354. old. nr. 318. (1585. okt. 30.)
18. I. m. 358—359. old. nr. 322. (1586. febr. 4.)
19. I. m. 360—361. old. nr. 324. (1586. márc. 29.)
20. I. m. 370—371. old. nr. 333. (1586. nov. 23.)
21. A 9. jegyzetben idézett helyen. Buda, 1586. máj. 12. A hat kezes mezőváros—Pálffy.
22. *Jedlicska P.*: i. m. 236. old. nr. 319. (1586. jún. 8.)
23. I. m. 239. old. nr. 328. (1586. jún. 16.)
24. I. m. 248—249. old. nr. 346. A kiadásban Deák Péternek írja a feltartóztatott kereskedőt, mi a helyesebb „Péter deák” alakot használjuk.
25. I. m. 263. old. nr. 379. (1586. aug. 19. Pálffy—Harrach.)

26. I. m. 264—265. old. nr. 382. (1586. aug. 19. Trombitás János—Pálffy.)

27. *Takáts Sándor*: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. Szegény magyarok. Hely és év nélkül. 151. old.; *Fekete Lajos*: A török-kori Vác egy XVI. századi összeírás alapján. Bpest, 1942. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXVI. 1.) 24—25. old.

28. *Jedlicska P.*: i. m. 272—273. old. nr. 395.

29. I. m. 285. old. nr. 411. (1586. okt. 14. Thury Márton—Pálffy) és 295. old. nr. 438. (1587. jan. 15. Ernő főherceg—Pálffy)

30. Koppány megrohanása. 1587. Hadtörténelmi Közlemények 10. (1897) 632—634.; Vö. az 5. jegyzettel!

31. *Takáts S.*: Berenhidai Huszár i. m. 315. old.

32. Budai basák i. m. 487. old. nr. 416. (1589. jún. 6.)

33. I. m. 424. old. nr. 376. (1588. ápr. 24. Szinán basa—Pálffy) és *Jedlicska P.*: i. m. 342. old. nr. 542. (1588. okt. 19. Ernő főherceg—Rudolf király.)

34. *Jedlicska P.*: i. m. 342. old. nr. 542. (1588. okt. 19. Ernő főherceg—Rudolf király); A kiadásban csak „Koppány bég” név szerepel, s így nehéz megállapítani, hogy az 1583-ban fogságba esett Aliról, vagy pedig az 1587-ben elhurcolt Redzsebről van szó. Mivel azonban Redzseb váltságdíjának ügye 1588-ban még aligha jutott annyira, hogy számadást lehessen róla csinálni, nagy a valószínűsége annak, hogy Aliról van itt is szó.

35. A kádasságról: *Takáts Sándor*: A nyilas és kadas kalmárok. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 12. (1905) 380—381. old.

36. A levelet kiadta *Eckhardt Sándor*: Magyar Nyelv 54. (1953) 499—500. old.

37. *Jedlicska P.*: i. m. 352—353. old. nr. 563. (1589. jan. 13.)

38. A levél nem árulja ugyan el, hogy a támadók melyik végvár katonái voltak, említi viszont, hogy a dúlás „Ferrando kapitány” tudtával és akaratából történt, akin minden bizonnyal Fernando Samaria de Specia Casa-t vagy más néven Ferrando da Zamora-t kell értenünk. Ferrando az 1580-as években érsekújvári főkapitány volt, ahol ugyancsak meggyült vele a baja Balassi Bálintnak, (*Eckhardt Sándor*, Balassi Bálint érsekújvári kalandja. Balassi-tanulmányok, Bpest, 1972. [Irodalomtörténeti könyvtár 27.] 78—97. old.). Érsekújvárt 1589-ben adta át Pálffynak (*Jedlicska* i. m. 390. old. nr. 641. 1589. okt. 4. Samaria—Pálffy). 1590-ben már Veszprémben, új állomáshelyén hallat magáról (*Gustav Bayerle*, Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from Pashas of Buda, 1590—1593. Bloomington. 1972. [Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 101.] 76. old. nr. 34. 1590. dec. 4. Szinán budai basa—Mátyás főherceg), s itt is maradt egészen 1593-ig, amikor is a törökök ostrom alá vették a várat és Ferrando — több főtisztel együtt — egy kitérés alkalmával a törökök fogságába esett (*Gömöri Gusztáv*, Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. Hadtörténelmi Közlemények 8 [1895] 254. old., *Erdélyi* i. m. 103—109. old.). Eszerint 1591-ben nyilván csak a veszprémi katonáknak adhatott utasítást Ráckevi megrohanására.

39. Kádi általában csak olyan helyeken laktak, ahol török katonaság is állomásozott, s így védelmük biztosítva volt. E levél szerint Ráckevin tehát volt kádi, jóllehet ott török katonaságról nem szólnak for-

rásaink. Hasonló volt a szituáció Tolnán (*Káldy-Nagy Gyula*, Harácszedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bpest, 1970. [Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 9.] 158. old., de csak közvetlenül a megszállás után) és Kecskeméten (*Hornyik János*, Kecskemét története oklevéltárral. II., Kecskemét, 1862. 31. old.)

40. A 9. jegyzetben idézett helyen. Pest megye. Ráckevei, 1591. nov. 20. Ráckevei—Pozsonyi Kamara; Ugyanebben az időben a budai basa sokat foglalkozik a veszprémiek egy bizonyos ráckevei támadásával, amelynek során elvitték a mezővárosból az ottani török harmincados; és a harmincadbevételt. Feltételezhetőleg ugyanarról a támadásról szól mind a két levél — hiszen az időpont és a támadók azonosak — csak hogy a basa jellemző módon nem a városnak okozott károkat, a lakosságon elkövetett embertelen pusztítást hánytorgatja fel, hanem a szultáni kincstár károsodását. Erről: *Bayerle*: i. m. 134. old. nr. 69. (1591. nov. 1. Szinán basa—Ernő főherceg), 138. old. nr. 72. (1591. dec. 29. Szinán basa—Ungnád Dávid), 140. old. nr. 73. (1592. jan. 21. Ugyanaz—ugyanahhoz), 141. old. nr. 74. (1592. febr. 11. Szinán basa—Ernő főherceg.).

41. Ha az adósság összege a valóságban nyilván nem is érte el a 100 000 forintot, a megszököttek nyilvánvalóan a jelentősebb hódoltsági kereskedők közé tartozhattak, amit mutat az ügyükben folytatott élénk török—magyar levélváltás is: *Bayerle*: i. m. 92—93. old. nr. 44. (1591. jún. 29. Szinán basa—Ernő főherceg) és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Fol. Hung. 431. 4—5. old. (1591. okt. 3. és 5. Szinán basa—Pálffy s 1591. okt. 18. a válaszfogalmazvány); Vö. *Takáts Sándor*: Szofi Szinán basa. A török hódoltság korából. Rajzok a török világból IV. Hely és év nélkül. 245. old.

42. A kezeslevelekből viszonylag ritkán tűnik ki, hogy a kezeségvállalás kényszer alatt történt. Ennek ellenére, ebben az esetek túlnyomó többségében nincs mit kételkednünk. A mezővárosok kezeségvállalására lásd még: *Takáts Sándor*: Duskás Ferenc debreceni főbíró. A magyar múlt tarlójáról. Év és hely nélkül. 68—69. old. *Széll Farkas*: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Bpest, 1890. 43., 192—193. old. és *Szakály Ferenc*: Dél-dunántúli külkereskedelmi útvonalak a XVI. század közepe táján. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából. IV. Szerk.: *Kanyar József*. Kaposvár, 1973. 93—96. old.

43. *Takáts*: Török és magyar raboskodás. i. m. 284. old.

Die Ranzion von Ali, Beg in Koppány

(Angaben zur spezifischen Problematik des ungarischen Handels unter der Türkenherrschaft)

Die Dreiteilung von Ungarn hatte nicht auch die Lösung der Handelsbeziehungen zwischen den getrennten Landesteilen verursacht. Der Warenverkehr der dem Habsburgerreiche angegliederten und den Türken unterworfenen Landesteile wurde im 16. Jahrhundert grösstenteils durch das ungarische Händlervolk der Marktflecken im besetzten Gebiet verrichtet. Sie trieben die wichtigste Ware, das Vieh, vom türkischen Gebiet nach Westen, fuhren die Tierfelle und die sog. „türkischen Waren“ aus, brachten Importwaren aus dem Westen: Eisenprodukte und Textilien. Diese Tätigkeit betrieben sie aber nicht selbständig, sondern sie vermittelten zwischen den ungarischen Kaufleuten der freien Landesteile, den ausländischen Kaufleuten und den die kapitalkräftigen Unternehmen der besetzten Gebiete inhabenden türkischen, jüdischen und balkanischen Kaufleuten.

Diese Vermittlungsarbeit konnten sie umso besser erfüllen, da sie auf türkischem Gebiet als Untertanen der Pforte, auf den königlichen Landesteilen aber als Ungarn und Christen verhältnismässig freie Bewegung genossen. Dieser grosse Vorteil ermöglichte grösstenteils die Bezahlung jener enormen Summen, die diese Siedlungen auf türkischem Gebiet den Türken, dem seine Herrschaft auch in den besetzten Landesteilen aufrechterhaltenden ungarischen Staat, der Kirche und dem Landesherrn zu entrichten hatten. Zu gleicher Zeit aber, und zugunsten der geschilderten Zwecke, mussten sie sich solche Aufgaben und Bürden auferlegen lassen, die zu ihrer Handelstätigkeit in keiner Beziehung standen, sondern dieser gegenüber verhinderlich und gefährlich waren. Zum Beispiel wurden sie von beiden Gegnern zum Kundschaften verwendet. Durch Aufhalten der Kaufleute konnten die sich weigernden Ortschaften am besten zur Bezahlung der Steuern gezwungen werden. Sie wurden auch zur Bürgschaft beim zeitweiligen Freilassen der in türkische Gefangenschaft gefallenen Ungarn, oder in ungarische Gefangenschaft geratenen Türken gezwungen. Sie mussten für die vor Ablauf der Frist zu entrichtende Bezahlung des Lösegeldes haften.

Die Gefahren dieses Bürgschaft-Systems für die Kaufleute und den Handel der besetzten Gebiete sind am besten aus der im Artikel bearbeiteten langwierigen Geschichte der Ranzion von Ali, dem Beg in Koppány, wahrzunehmen. Ali geriet im Herbst des Jahres 1583 bei einem örtlichen Scharmützel in die Gefangenschaft der ungarischen Soldaten von Veszprém und Várpalota. Kaiser Rudolf

hat den wertvollen Gefangenen seinem Hofmann, Leonhard von Harrach geschenkt. Harrach liess den Beg im Oktober 1584 unter den folgenden Bedingungen frei: er zahlt in kurzer Frist 30 000 Forint, erwirkt die Freilassung von zwei ungarischen Gefangenen und bringt zahlreiche Geschenke (z. B. Pferde, Vieh, usw.) dar. Der Pascha von Ofen hatte sechs Marktflecken vom besetzten Gebiet — Tolna, Nagykőrös, Cegléd, Ráckevi, Vác und Nagymaros — zur Bürgerschaft verordnet. Die Städte wurden unter den berühmtesten Handelszentren bekannt die Einwohnerschaft bestand teils aus wohlhabenden Kaufleuten und Bauernbürger. So konnte man die Hoffnung hegen, dass sei zum Begleichchen der grossen Summe, auch im Falle der Zahlungsunfähigkeit des Bega, gezwungen werden können.

Der freigelassene Beg war schon bei der ersten Rate nicht imstande, seine Schuld zu bezahlen. Am Anfang des Jahres 1585 begann schon, erst noch zur Ermahnung, die Verhaftung der aus den bürgenden Marktflecken kommenden Kaufleute auf königlichem Gebiet (Komárom, Komárno, CSSR) mitsamt der Beschlagnahme ihrer Waren. Damit wurde aber Ali weder zum Entrichten des Lösegeldes, noch zur Rückkehr in die Gefangenschaft gezwungen. Die zwischenstaatliche Affäre der Ranzion hatte sich noch jahrelang verzögert und als Folge davon kam es zur Einschränkung der Bewegungsfreiheit und zum Erschweren der Handelstätigkeit der Kaufleute der zur Bürgerschaft gezwungenen Marktflecken. (In den Jahren 1586, 1588, 1591.)

Die Kaufleute der Marktflecken konnten sich dagegen bloss durch Bitten und Flehen wehren, da sie beiden Gegnern in gleichem Masse ausgeliefert waren. Da sie damit keinen Erfolg hatten, siedelten sie in die nicht besetzten Landesteile über. Dem Anschein nach hatte Ali sein Lösegeld nicht gänzlich bezahlt, die Angelegenheit wurde durch das Ausbrechen des fünfzehnjährigen Krieges im Jahre 1593 gestrichen.

Nach unseren Angaben wurden die Kaufleute mit der Bezahlung der Restanzen der Ranzion bloss bedroht, doch dazu nicht gezwungen. Das Aufhören der Gleichmässigkeit in der Handelstätigkeit, das Sinken des Kredits und die Beschlagnahme der Waren hatte den — übrigens nicht grossen — Gewinn ihrer Arbeit beträchtlich vermindert. Der besprochene Fall ist nicht allein stehend in der ungarischen Geschichte des 16. Jahrhunderts und bezeugt das doppelte Ausgeliefertsein der ungarischen Kaufleute im besetzten Gebiet. Alle Zusammenstösse, alle Geschehen des ungarisch-türkischen Kampfes bedeuteten eine potenzielle Gefahr für die Bevölkerung im Umkreise der Grenzfestungen.

Cennerné Wilhelmb Gizella:

Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú grafikus emlékei

Az önálló erdélyi fejedelemség megszervezését, vagy legalábbis külpolitikai orientációjának megmésztését, és a Habsburgok vezette törökellenes szövetségbe való bevonását a bécsi udvar a 16—17. század folyamán ismételt megkísérelte. E törekvéseiket a 16. század végén koronázta a legnagyobb eredmény, amikor Báthory Zsigmond fejedelem szövetségi hadműveletei és győzelmei a „hosszú háború” középső szakaszának döntő sikereit jelentették. Az események Habsburg és birodalmi szempontú értékelése természetesen a korabeli sajtó és az illusztrációs művészet termékein is lemérhető. Értekezésünk célja Báthory Zsigmond moldvai hadjárata európai fontosságának és visszhangjának vizsgálata az egykorú ikonográfiai források alapján.¹

Nyugat-Európa grafikus művészei voltaképpen csak Bécs 1529-es ostroma óta mutattak a török háborúk eseményei iránt komoly érdeklődést.² A mohácsi csatáról is maradtak fenn ugyan rőplap-illusztrációk, ezek azonban nem törekedtek a valóban lefolyt események visszaadására, hanem megelégedtek a törökök és keresztények összecsapásának sematikus ábrázolásával.³ A század 40-es éveiben Buda körül folyó harcokról nagyméretű, több dúcrol nyomott lapok jelentek meg, Erhard Schön és Virgil Solis alkotásai.⁴ Szigetvár 1566-as ostromáról már számos német, olasz és francia grafikus ábrázolás ismeretes.⁵ Zrínyi Miklósnak, a vár hősi védőjének arcképét az olasz Niccolo Nelli és a nürnbergi Mathias Zündt örökítette meg a katasztrófa évében.⁶ A korabeli vitézi énekekben is dicsőített várpalotai kapitány, Thury György lovas képe, német fametsző művén, Miksa császár és Schwendi Lázár között jelenik meg.⁷ A század második harmadában megerősödő érdeklődés azután

hatalmas méretekben bontakozott ki a 90-es években meginduló török háborúval kapcsolatban.

1593-ban ugyanis kitört a 15 éves török háború Bécs és a porta között. Báthory Zsigmond, Erdély ifjú fejedelme szakított országa hagyományos politikájával, megtagadta a szultántól a kért fegyveres segítséget és tárgyalásokat kezdett Rudolf királlyal. A politikai közeledést családi kapcsolattal is megerősítették. A fejedelem nőül vette Károly stájer főherceg leányát, Mária Krisztiánát. A két ország közötti szövetséget 1595. január 28-án írták alá, az ünepélyes házasságkötésre ez év augusztus 5-én, Kolozsvárott került sor.⁸ Báthory Zsigmond egyidejűleg törökellenes szövetséget készített elő Moldva és Oláhország vajdáival.⁹ Ezzel a lépéssel az oszmán birodalom keresztény hűbéres államainak politikailag és hadászatiilag fontos egységét érte el.

Az erdélyi csapatok már 1595 tavaszán megkezdték előnyomulásukat a temesi tartományban. Vezérük, Borbély György, a nemrég kinevezett karánsebesi bán több fontos erősséget foglalt el.¹⁰ Borbély György a későbbiekben is eredményesen harcolt a törökök ellen, így nem csodálkozhatunk, hogy egy 1598-as nürnbergi röplap címdoldalát arcképével díszítették.¹¹ A török háborúk kismemesi származású hadvezéreit csak különleges érdemek jutalmául érte ez a megtiszteltetés, amire Borbély György méltán rászolgált.

Az év első felében Mihály moldvai vajda is sikeres hadműveleteket folytatott balkáni területen és a korabeli jelentések arról is szólnak, hogy a bolgárok is keresték Báthory Zsigmond szövetségét.¹² A török birodalom tekintélyének ilyen rohamos csökkenését Szinán nagyvezér nem nézhette tétlenül. Hatalmas sereggel indult Mihály vajda és Báthory ellen és Ghiurghiu közelében hidat veretett a Dunán csapatai átszállítására.¹³ A hidépítés munkáját Theodor de Bry frankfurti rézmetsző és kiadó 1596-ban megjelent „Pannoniae Historia Chronologica...” c. művében mutatja be.¹⁴ A mester nemcsak a török hadsereg nagy létszámát, hanem mérnöki segédcapatainak ügyességét is ki akarta emelni illusztrációin, hogy ezáltal a keresztények későbbi győzelmét még jelentősebbé tegye. A rézkarc emellett az egykorú ácsmesterség munkamódszereibe is bepillantást nyújt.

Mihály vajda és erdélyi segédcapatai a törökök támadását Kalugrajin falu közelében várták be. A csatát a keresztények nyerték meg s Mihály vajda egy nagyméretű török zászlót is zsákmányolt.¹⁵ Egy nürnbergi röplap bemutatja a török zászlót abban a sátorban, amelyben a török táborban őrizték.¹⁶ A német fametsző valószínűleg keveset tudott a török szokásokról, így a zászlót a nyugaton szokásos formában ábrázolta. Miután az írásos adatok,

mint a próféta zászlaját említik a zsákmányt, a mester Mohamed arcképével díszítette a hadijelvényt annak ellenére, hogy az iszlám-ban tilos az emberi alak ábrázolása. A zászlót egyébként a korabeli magyar történeti elbeszélő költészet — így Szőlősi István históriás éneke — is említi.¹⁷

Mihály vajda, bár Kalugrajinnál győzelmet aratott, nem tudta magát tartani a török hadsereg túlerejével szemben. Ezért Tergovistye és Bukarest kiürítése után a Kárpátok alá húzódtott vissza. Báthory Zsigmond már a lakodalmi ünnepségek alatt megtette az előkészületeket a Szinán elleni hadjáratra. Október 3-án serege élén átlépte az Erdély és Moldva közötti határt és az akkori főváros, Tergovistye felé nyomult előre. Október 16-án ért falai alá és kétnapos küzdelemmel vette be.¹⁸ Az írott források szerint Szinán nem várta be ellenfelét, hanem a várost Hasszán pasa parancsnoksága alatt hátrahagyva Bukarest irányában vonult vissza.¹⁹ Egy nürnbergi röplap illusztrációján sátor belsejében láthatjuk Báthory Zsigmondot a fogságba esett Hasszán kihallgatása közben.²⁰

Tergovistye ostromát és bevételét több művész örökítette meg. Az előbb idézett nürnbergi röplap metszője tömegeket felvonultató, mozgalmas kompozíción adja elő a történeteket.²¹ Balra látható a fallal körülvelt város, utcáin a török sereg sátraival. A képtér jobb felén a keresztény tábort ábrázolta a rajzoló. A háttérben sziklás hegyorom emelkedik. A számjelmagyarázat alapján a város bevételét, Szinán visszavonulását és fosztogató török csapatokkal törtért összecsapást láthatunk egyidejűleg a metszeten. A kiemelten ábrázolt fekete sas a győzelem előjele, mert az elbeszélés szerint a török táborból szállt Báthory sátrára. Ugyanilyen szerencsét hozó jelentősége volt a képen látható üstökösnek is.

Theodor de Bry említett művében Tergovistye visszavívását is bemutatta, éppen a nürnbergi fametszet alapján. Bry, a maga nemében kitűnő grafikus, természetesen nem követte minden részleteiben előképe zsúfolt kompozícióját.²² A csata fontos momentumait összefogottabban hangsúlyozó rézkarcán azonban megtartotta a nürnbergi röplap-metszet jelmagyarázatának sorrendjét és szövegét. (19. kép). Ugyanezt az eseményt örökítette meg, most már Bry alapulvételével Hans Sibmacher, sógorának, Hieronymus Orteliusnak 1602-ben megjelent művében. A könyv illusztrációinak fekvő téglalap formátumához alakított műve elrendezésében még levegősebb és áttekinthetőbb lett.²³ Ortelius könyve számos új kiadást élt meg,²⁴ így ezt tekinthetjük Tergovistye ostroma legelterjedtebb ábrázolásának.

Olasz nyelvterületről, Velencéből is ismeretes grafikai lap a moldvai hadjárat első sikeréről. 1597-ben jelent meg Giacomo Franco

kiadásában a „Teatro delle piu moderne impresi de guerra fatte si nell' Vngheria . . .” c. rézkarcgyűjtemény. A kiadó egyben grafikusművész is volt, de a jelen sorozat lapjain csak a „Franco forma” szignatúra olvasható. Így ezek a csata- és ostromképek csupán műhelymunkáknak tekinthetők. Az olasz grafikushoz természetesen közelebb áll a monumentális komponálási mód, nem zsúfolja össze a csoportokat, hanem széles képtérben ábrázolja az eseményt. Középpütt foglal helyet maga a város, mely jellemző módon, enyhén keleties jellegű reneszánsz épületekből áll. A háttérben harcoló nagyobb csoportok ellensúlyozására a csata menetét figyelő repoussoir figurákat, köztük Báthory Zsigmond lovas alakját, helyez el az előtérben.²⁵ Franco 1596-ban megjelent portrészorozatában (Ritratti dei piú valorosi Capitani . . .) külön lapot szentelt Báthory Zsigmondnak. A portré háttérében látható városkép, mely előtt csapatok küzdenek, hasonlatos Tergovistye fenti ábrázolásához.²⁶ Franco tehát csataképénél hasznosította a korábbi portrészorozat háttérének kompozicionális elemeit.

Tergovistye bevétele után Báthory Zsigmond üldözőbe vette a Duna felé visszahúzódó Szinánt és seregét. A döntő csata nem messze a törökök hídjától folyt le, s a megvert oszmán had ezen át próbált menekülni. Theodor de Bry művének a moldvai hadjáratral foglalkozó harmadik ábrázolása a törökök fejvesztett tolongását mutatja.²⁷ Giacomo Franco rézkarca viszont az egész csataterre kiterjed.²⁸ A velencei mester az írásos források és jelentések alapján ábrázolta a két sereg összecsapását. A Báthory vezette keresztény és a Szinán vezette török sereg a Duna túlsó partján küzd, a hídon török lovasok próbálnak menekülni, az innenső parton a még épségben átért seregrészek gyülekeznek. (20. kép)

A Ghiurghiu melletti megsemmisítő győzelemnek más olaszországi emléke is ismeretes. Báthory Zsigmond Rómában, Alitenius Gatti és Giovan Antonio Pauli kiadásában megjelent rézmetszetű lovas portréja.²⁹ Gatti nevét eddig csak, mint díszítő ornamentikametszőt tartotta számon a szakirodalom.³⁰ A háttérében folyó partján dülő csatát bemutató lendületes lovas portrén Báthory Zsigmond fejedelem arcvonásai a szokottnál jóval fiatalabbak, puhábbak. (21. kép). Az olasz grafikus nyilván nem metszet-előkép után dolgozott, hanem feltehetőleg korábbi, élet után készült portré állott rendelkezésre. Talán a firenzei udvar őrzött meg egy miniatúrát 1592-ből, amikor Báthory a herceg hűgát feleségül kérte,³¹ és a kor szokása szerint elküldte képmását jövődő menyasszonya részére.

Bartholomeus Keppeler augsburgi grafikus félalakos profilportréja művészileg sokkal szerényebb mértéket üt meg.³² Az arc-típus, a beállítás és a fegyverzet egy másik augsburgi mester, Domi-

nicus Custos közvetítésével került az erdélyi pénzezkéről a grafikába.³³ Háttérben Ghiurghiu vára, a fejedelem mellett a Tergovistye ostrománál szerepelt fekete sas látható. (22. kép).

A ghiurghiu-i győzelemmel fejeződött be az 1595-ös hadjárat, s egész Európa a harcok sikeres folytatására készült. Az érdeklődés nemcsak Báthory személyének szült, hanem az országnak is, melyen uralkodott. 1596-ban több erdélyi térkép látott könyvmellékletként napvilágot. Giacomo Lauro Rómában,³⁴ egy ismeretlen német mester Kölnben karcolja rézbe Transilvania mappáját³⁵ Johannes Honterusnak Zsámboki János udvari történetírótól átdolgozott műve alapján. Ugyanerre a forrásra megy vissza Dominicus Custos hasonló tárgyú lapja is, amelyet a fejedelmi pár arcképe és a győzelem allegóriája díszít.³⁶ Custos nem elégedett meg csak az ábrázolással, és rövid történeti, földrajzi és néprajzi szöveggel látta el művét. Elkészítette Moldva és Oláhország térképét is az előbbi lap párdarabjaként, Báthory és Rudolf arcképével.³⁷ Az allegorikus díszítés az akkori Európa hő óhaját tolmácsolta, a török címert tartó „Nequitia” elűzését. Mindkét térkép ajánlása Octavianus Secundus Fuggernek szól kettős minőségben: mint a művész mecénásának és mint a háború jelentős anyagi támogatójának.

Custos Moldvát és Oláhországot ábrázoló térképe az ugyan-csak Augsburgban dolgozó Alexander van der Mair nagyméretű lapját vette mintául.³⁸ Mair alkotásán a tudományosan száraz geográfiai ábrázolást a kompozíció járulékos részeiben a manierizmus gazdag ornamentikája és antikizáló megjelenítésmódja kíséri. A rézkarc alsó jobb sarkában látható archaizáló diadalív feliratai az ifjú fejedelmet dicsőítik, s az építmény tetején lovas alakja imperátorként jelenik meg. A diadalív rajzán, az antik művészet intenzív tanulmányozása mellett az is látszik, hogy a manierista művész nem akarta mindenben követni előképeinek monumentális egyszerűségét, s meglehetősen túlhalmozta dekoratív elemekkel a kompozíciót. A római viseletbe öltözött, fején babérkoszorút viselő ifjú hadvezér felágaskodó lova előtt pajzsát feje fölé tartó török harcos fekszik a földön. A két figura elrendezése Leonardo lovasszobor-tanulmányaihoz igazodik. A mögöttük látható fegyvercsoportozat viszont megbontja az architektúra és a szobrok egységét s az ünnepies alkalmakra emelt ideiglenes díszítő-alkotmányok túlzásúfolt elrendezését utánozza. (24. kép).

A Ghiurghiu melletti győzelem után 1596-ban és 1597-ben kisebb, egymástól elszigetelt hadműveletek folytak ugyan még Erdélyben és Moldvában, de az újabb nagy diadal elmaradt. Az 1596-ban lezajlott mezőkeresztesi csata szerencsés kezdet után tragikus bukással végződött.³⁹ Giacomo Franco rézkarcgyűjteményének egyik

lapja az egyesült császári-erdélyi sereg felállítását mutatja az ütközet előtt hadvezéreivel, Miksa főherceggel, Schwarzenberggel, Teuffenbach-hal, Pálffy Miklóssal, Báthory Zsigmonddal és Király Alberttel az élen.⁴⁰ Az 1596/97-es év sikeres balkáni hadműveleteiről — így a hajdúk 1596 májusi nikopolisi előnyomulásáról,⁴¹ Mihály vajda török flottilla elleni augusztusi rajtaütéséről,⁴² vagy novemberi, Borbély Györggyel közösen végrehajtott, és a téli pihenőre hazatérő török csapatokat megsemmisítő vállalkozásáról⁴³ már csak írásos források maradtak fenn ugyanúgy, mint az egyesült erdélyi-moldvai-oláhországi seregek 1597 áprilisában a janicsárok felett a Duna mellett aratott győzelméről.⁴⁴

Báthory Zsigmond hadjáratainak képes emlékei sorában a kor kuriózum iránti érdeklődéséből fakadó, ún. „torzalak-ábrázolás” sem hiányzik. A fejedelem különleges tatár foglyainak képe német és olasz változatban is előfordul.

Johann Caspar Lavater fiziognómiai rajz-, és metszetgyűjteményének a Zürichi Központi Könyvtárban őrzött állagainak feldolgozása során tisztázódott e képtípusok ikonográfiai és művészeti forrása.⁴⁵ Egy 1596-ban német és francia nyelvű felirattal megjelent, s jelenleg Bukarestben őrzött szignálatlan metszeten együtt szerepel a tatár kapitány és a közkatona, mindketten Báthory Zsigmond foglyai. A zürichi gyűjtemény Dominicus Custostól szignált, s a 16—17. század fordulóján keletkezett karikatúrasorozatában a tatár kapitány képének felirata megegyezik előképével, a bukaresti metszettel. A tatár közkatona vonásait pedig egy felirat nélküli lapon láthatjuk viszont az említett együttesen belül. Custos sorozatának Prágában őrzött, második állapotot mutató példányai között ez utóbbi már mint „F(rau) Grvniacola” szerepel, tehát időközben, talán hosszú hajviselete miatt nőnek gondolták. A harmadik, bár töredékes előfordulása az Orsz. Széchényi Könyvtár egy konvolútumában ismeretes. A főként Custos-metszetportrékat tartalmazó kötet tatár kapitány (23. kép) ábrázolásán a korábban idézett felirat olvasható,⁴⁶ a közkatona viszont közelebbi megnevezés nélkül szerepel.⁴⁷ Gót betűs tintafelirat jelzi az extrém orvosi esetnek is beillő tatár közkatona-fejet,⁴⁸ amely a zürichi sorozatban, mint névtelen karikatúra, Prágában viszont, mint „H. von vnd Tzv Kroff” szerepel. Az egyes sorozatok darabjainak méreteit összehasonlítva elkerülhetetlen a feltevés, hogy a Széchényi Könyvtárban őrzött anyagban nem a zürichi sorozat levonatainak egy töredékét sejtethetjük-e, amire azonban csak a közvetlen összehasonlítás adhatja meg a választ. Custos lapjait követik a Franco-műhely tatár kapitányt⁴⁹ és nővérét⁵⁰ bemutató, s félalakká kiegészített metszetei is.

Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú ábrázolásai arról a nagy várakozásról beszélnek, amellyel egész Európa a fiatal fejedelem cselekedeteit figyelte. Az írott és képes források lelkes hangja, a dokumentumok változatossága és nagy száma annál szomorúbban érinti az utókort, mert tudjuk, hogy a pillanatnyi eredmények adta előnyökre nem következett céltudatos folytatás, s történelmünk pozitív hősei és mozgalmi korántsem élvezték koruk ilyen megbecsülését. A tárgyalt anyag a mai embernek elsősorban azért érdekes, mert a magyar vonatkozású képi publicisztika első virágkorát rögzíti.

JEGYZETEK:

1. A „10. Österreichischer Historikertag” alkalmával 1969-ben, Grazban megtartott előadás magyar nyelvű, s újabb adatokkal kibővített változata.
2. *Sturminger, W.*: Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683. Graz—Köln, 1955. 337—349.
3. *Apponyi A.*: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. I. München, 1903. 153—154. III. München, 1925. 110—111.
4. *Rózsa Gy.*: Budapest régi látképei. Bp. 1963. 37—38., 327—328.
5. *Cennerné Wilhelmb G.*: A Zrinyi-család törökellenes harcainak ábrázolása a XVI—XVIII. század képzőművészetében. Szigetvári-Emlékkönyv. Bp. 1966. 346—351.
6. *Cennerné Wilhelmb G.*: Magyarország történetének képeskönyve. I. 896—1848. Bp. 1962. 95.
7. *Cennerné Wilhelmb G.*: i. m. 1962. 97., 338.
8. *Szádeczky L.*: Báthory Zsigmondné, Bp. 1883. 8.
9. *Szilágyi S.*: Carillo Alfonz diplomáciai működése. Bp. 1877. 15.
10. *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. Kiadta: Szilágyi S. Bp. 1880. 55.
11. OSzK. App. H. 634. sz. — fametszet, képméret: 9,4x7,8 cm.
12. *Historicae Relationis Continvatio...* Wallstatt, 1595. 91—92.
13. *Szamosközy I.*: i. m. 54.
14. MTKcs. Ltsz: 4001. T. — rézkarc, képméret: 10,7x14,3 cm. Megjelent a szövegben említett műben, a 106. lapon.
15. *Szamosközy I.*: i. h. Sybenbürgische, Crabatiscche, Vngerische vnd Türkische Handlung... Nürnberg, 1595. A f. ij. fol.
16. OSzK. Röplapgyűjtemény. 371. sz. — fametszet, lapméret: 12,8x10,8 cm. — Megjelent a fenti jegyzetben idézett műben.
17. Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 1. Bp. 1959. 66.
18. *Sybenbürgische Chronica vnd Kriegszhändel zu Wasser vnd Lande...* Wallstatt, 1596. 45., 48—49.
19. F. i. m. 46—47.

20. OSzK. Röplapgyűjtemény 387. sz. — Fametszet, Képméret: 7,6x10,5 cm. — Megjelent: *Neue Sybenbürgische Victoria*, ... Nürnberg, 1596. B iij/v. fol.
21. OSzK. Röplapgyűjtemény. 387. sz. — Fametszet, képméret: 13,8x10,6 cm. — Megjelent: a fent idézett mű A/4. lapján.
22. MTKcs. ltsz: 4002. T. — rézkarc, képméret: 10,5x14,7 cm. — Megjelent: *Pannoniae Historia Chronologica* ... Francoforti, 1596. 112.
23. MTKcs. ltsz: 900. T. — rézkarc, 16,8x27,3 cm. — Megjelent: *Hieronymus Ortelius: Chronologia Oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen* ... Nürnberg, 1602. 97.
24. *Rózsa Gy.*: Régi magyar csataképek. Bp. 1959. függelék.
25. OSzK. App. H. 612. sz. — Rézkarc, lapméret: 13,3x20,2 cm. — Megjelent: *Teatro delle piu moderne impresi de guerra fatte si nell' Vngheria ... Venetia*, 1597. 20.
26. OSzK. Apponyi-metszet 417. sz. — Róma, Gabinetto Nazionale delle Stampe. Ltsz: 26. L. 19. 1026. — Rézmetszet, lapméret: 20,2x13,5 cm. — Megjelent: *Ritratti dei piu valorosi Capitani* ... Venetia, 1596.
27. MTKcs. Ltsz: 4003. T. — Rézkarc, képméret: 10,8x14,7 cm. — Megjelent: *Pannoniae Historia* ... Francoforti, 1596. 121.
28. OSzK. App. H. 612. sz. — Rézkarc, lapméret: 13x19,5 cm. — Megjelent: *Teatro delle piu moderne impresi* ... Venetia, 1597. 15.
29. MTKcs. Ltsz: 749. — Rézmetszet, lapméret: 27,6x21,9 cm.
30. *Thieme, U.—Becker, F.*: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. I. Leipzig, 1907. 292.
31. *Szamosközy I.*: i. m. 24.
32. OSzK. Apponyi-metszet 32. sz. — Színezett fametszet, lapméret: 38,7x26,4 cm.
33. *Cenner—Wilhelmb G.*: F. A. XVIII. 233—234.
34. OSzK. RMK. III. 879. sz. — Rézkarc, képméret: 18,3x24,2 cm. — Megjelent: *Reichersdorff, Georgius: Transsilvaniae Olim. Daciae. Dictionae Descriptio* ... Romae, 1596.
35. OSzK. App. H. 591. sz. — Rézkarc, képméret: 20,9x24,8 cm. — Megjelent: *Fumée, Martin: Historia von den Empörungen* ... Cölln, 1596.
36. *Cenner—Wilhelmb G.*: F. A. XVIII. 234—235.
37. *Cenner—Wilhelmb G.*: m. f. 235—236.
38. OSzK. Apponyi-metszet 126. sz. — Rézkarc, lapméret: 51,4x99,2 cm.
39. *Komáromy A.*: HK V. Bp. 1892. 28—67., 157—180., 278—298.
40. OSzK. App. H. 612. sz. — Rézkarc, lapméret: 16,7x22,4 cm. — Megjelent Franco idézett sorozatában az 5. lapon.
41. *Vngerischer und Siebenbürgischer Kriegshändel* ... Franckfurt, 1596. 35.
42. *Continvatio: Vngerischer und Siebenbürgischer* ... Franckfurt, 1597. 10.
43. *Continvatio: Vngerischer und Siebenbürgischer* ... Franckfurt, 1597. 39—40.
44. *Continvatio: Vngerischer und Siebenbürgischer* ... Franckfurt, 1597. 12.

45. *Solar, G.*: Eine unbekannte Folge deutscher Kupferstich-Karikaturen aus der Zeit vor 1600. *Klny., Pantheon, XXXI./1.* 32—39.

46. OSzK. App. H. 2584. sz. — Rézmetszet, képméret: 15,7x11,9 cm. — Felirata: AIN TARTER, SO DER FÜRST VO SIBENBIRGER MIT. MER ANDERE. GEFANGEN HAT.

47. OSzK. App. H. 2584. sz. — Rézmetszet, képméret: 15,9x12,1 cm.

48. OSzK. App. H. 2584. sz. — Rézmetszet, képméret: 16,2x12,9 cm. — Gót betűs felírás tintával: Ein Tarttar, Welches der Fürst in Sybenbürgen Anno 1595 gefangen hatt.

49. MTKcs. Ltsz: 57.152. — Rézmetszet, képméret: 19,8x13,4 cm. — Felirata: CAPITANO DE TARTARI PRESO DEL SER.^{mo} PRENCIPE DI TRANSILVANIA.

50. MTKcs. Ltsz: 57.153. — Rézmetszet, képméret: 20,6x12,8 cm. — Felirata: LA SORELLA DEL CAPITANO DE TAR— TARI CHE FV PRESO DAL SE.^r PRINCIPE di Transilvania.

Die zeitgenössischen graphischen Darstellungen des Moldaufeldzugs von Sigismund Báthory, Fürsten in Siebenbürgen

Die erweiterte ungarische Fassung, des am X. Österreichischen Historikertage gehaltenen Referates behandelt die graphischen Darstellungen des Moldaufeldzugs im Jahre 1595, als den europäischen Wiederhall der Ereignisse.

Siebenbürgen, das der Pforte Tribut zahlende, unabhängige, protestantische Fürstentum des 16.—17. Jahrhunderts in Ostungarn, war immer ein begehrtes Territorium der Machtbestrebungen der kaiserlichen Regierung. Die Änderung deren türkenfreundlichen Aussenpolitik und das Beitreten zur türkenfeindlichen Liga wäre auch als wertvoller Erfolg zu betrachten. Am Ende des 16. Jahrhunderts, während des 15 jährigen Türkenkrieges, brach der junge Fürst Báthory mit dem Osmanenreich, bot seine Hilfe den christlichen Waffen, Waffen an schloss ein Bündnis mit der vorher ebenfalls als türkische Vasallenstaaten geltenden Moldau und der Walachei, und besiegte im Oktober 1595 den greisen Grosswesir Sinan bei Ghiurghiu.

Der siegreiche Feldzug wurde in Relationen, Flugschriften und graphischen Werken gefeiert. Unter den Ereignissen war die Einnahme von Tergovist, der damaligen Hauptstadt der Moldau, und der Sieg bei Ghiurghiu das wichtigste. Von der Belagerung von Tergovist ist als ältestes Blatt eine Holzschnitt-Illustration in einer Nürnberger Flugschrift erhalten. Alle späteren Darstellungen — so die Radierung von de Bry aus dem Jahre 1596 (19. Bild), und diejenige von Hans Sibmacher im Ortelius-Band des Jahres 1602 — nehmen deren Anordnung, Numerierung und Zeichenerklärung zum Muster. Der Nürnberger Graphiker hatte noch eine, sonst nirgends vorkommende Darstellung in den Text eingefügt: den Fürsten Báthory beim Verhör des türkischen Kommandanten von Tergovist. In Venedig, in der Werkstatt von Giacomo Franco ist auch eine die monumentalen Kompositionsprinzipien der Renaissance nachbildende, und in der Darstellung der Siedlung stark idealisierende Radierung entstanden.

Des Sieges von Ghiurghiu gedachte Theodor de Bry ebenso, wie die früher erwähnte italienische Werkstatt. Voriger hatte nur die Flucht auf der Brücke über der Donau, letztere doch die Begebenheiten der Schlacht dargestellt. (20. Bild.)

Unter dem Einfluss der Siegesnachricht sind auch sämtliche Bildnisse des Fürsten Báthory entstanden. Der schwungvollen Reitergestalt eines römischen Künstlers (21. Bild), steht die Halbfigur des Augsburger Briefmalers Bartholomäus Keppeler gegenüber. (22. Bild.) Gesichtstyp und Anordnung sind durch Vermittlung des ebenfalls Augsburger Dominici Custodis von den Silberthalern von Báthory entnommen. Im Hintergrunde steht die Festung Ghiurghiu, an der Seite des Fürsten der schwarze Adler, der während der Belagerung von Tergovist vom türkischen Lager glückverheissend auf das Zelt Báthory's hinüberflog.

Ein zweites Reiterbildnis des Fürsten in antiker Kleidung ist auf dem Beiwerke der von dem Augsburger Künstler Alexander van der Mair gestochenen Landkarte der Moldau und der Walachei angebracht. (24. Bild.) Das nach den Studien von Leonardo entworfene Reiterstandbild nimmt auf einem mit den Fürsten lobenden Devisen geschmückten Triumphbogen Platz. Dieses Blatt ist nicht die einzige geographische Aufnahme, die die landschaftlichen Begebenheiten von Siebenbürgen, der Moldau und der Walachei dem sich dafür Interessierenden vorführte. Der Italiener Giacomo Lauro, der Augsburger Dominicus Custos schufen ebenfalls Landkarten nach früheren Stichen, und letzterer fügte auch eine kurze geographische, geschichtliche und ethnographische Beschreibung der Länder hinzu.

Die den Flugschriften beigegebenen Illustrationen beschränken sich nicht nur auf die vorher erwähnten Darstellungstypen, sondern sie führen zur Befriedigung der Sensationslust des damaligen Publikums auch Kuriosa vor. Ein Nürnberger Holzschneider zeichnete die vom Woiwoden der Moldau, Michael erbeutete türkische Hauptfahne, und zwar nach den Sitten des Westens, und den religiösen Vorschriften des Islams gegensätzlich, mit dem Bildnis des Propheten Mohammed geziert. Die in Augsburg und in Venedig herausgegebenen und nach den in der Züricher Zentralbibliothek aufbewahrten Karikatur-Vorlagen von Dominicus Custos gestalteten Abbildungen der von dem Fürsten gefangenen Tatarenkrieger sind von den Wundermensch-Darstellungen der Bildniskabinette des Zeitalters beeinflusst. (6. Bild.)

Während der Betrachtung der hinsichtlich der Kunstgattungen mannigfachen, und in der Hinsicht des künstlerischen Niveaus qualitätsvollen Dokumente müssen wir es aufrichtig bedauern, dass der Erfolg einen so krankhaft wankelmütigen Menschen, wie Fürst Báthory es war, begleitete. Für den Fachmann gibt aber das Studium dieses noch immer nicht gewürdigten Zeitalters den Begriff der Anfänge vom modernen Verbreiten zeitgenössischer politischer Ereignisse in Wort und Bild.

Huszár Lajos :

Böhm József Dániel ismeretlen kőfaragványai

A bécsi éremművész-iskola kimagasló alakja volt a 19. század első felében Böhm József Dániel, aki a művészi pályájának az elején sokat foglalkozott faragványok készítésével. Mintegy két évtizeddel ezelőtt összefoglaló tanulmányban közöltük azokat a kőfaragványokat, amelyeket az ő műveinek tekintettünk. Ezeket részint a nagyobb gyűjteményekből, részint a korábbi irodalmi közlésekből szedtük össze és akkor úgy látszott, hogy Böhm József Dániel összes ismert kőfaragványait sikerült együttesen feldolgozni. Ezeknek a faragványoknak a száma egyébként összesen 15 darabot tett ki és a túlnyomó többségük a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában foglalt helyet.

Pár évvel ezelőtt a véletlen megint újabb, Böhm által készített faragványokat hozott a tudomásunkra, melyek jelentős mértékben egészítik ki a művész ez irányú tevékenységéről eddig alkotott ismereteinket. Ugyanis a család egyik leszármazottjától sikerült megszerezni a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteménye részére hat darab olyan faragványt, melyek a családi hagyomány szerint a Böhm művei, viszont a létezésükről eddig semmilyen tudomásunk nem volt. A családi hagyománynak bátran hitelt adhatunk, mert az újonnan előkerült faragványok stílusban és karakterben teljesen egyeznek Böhm korábban ismert faragványaival.

Az átvett anyaghoz tartozott még egy leltári jegyzék is, melyet Böhm unokája 1908-ban vett fel. Ebben a jegyzékben Böhm József Dánielnek és a fiának Böhm J. Edgárnak olyan művei szerepelnek, melyek akkor még mind a család birtokában voltak. Nemcsak faragványok, de egyéb műalkotások is képezik a leltár állagát. Ez a jegyzék nemcsak azért érdekes a számunkra, mert az átvett modellek hitelét erősíti, hanem főként azért, mert a jegyzékben sze-

repelnek olyan faragványok is, melyek már a korábbi tanulmányunkban is közölve vannak. Eszerint tehát úgy látszik, hogy a leltárban felsorolt családi hagyatékból 1908 után történt elidegenítés és az elidegenített, de egy magángyűjteményből előkerült példányok így most a leltári jegyzék egyes tételeivel azonosíthatók és ezáltal Böhm szerepe, mint készítő mesteré megerősített nyer, amit ezeknél a példányoknál eddig csupán a stílus alapján feltételeztünk.

Mindezt figyelembe véve, ezúttal egyrészt ismertetni kívánjuk az újonnan előkerült hat faragványt, melyekkel mintegy ötven százalékkal emelkedik a faragványok eddig ismert száma, másrészt pedig a leltári jegyzék áttanulmányozása alkalmat nyújt arra, hogy bizonyos helyreigazítást végezzünk némely korábbi meghatározással kapcsolatban. Így végül is lényegesen tisztább képet nyerhetünk Böhm J. Dániel kőfaragói tevékenységéről, illetve művészi munkásságának ezen ágáról.

Böhm József Dániel (1794—1865) szobrász, kőfaragó és éremművész Szepesolasziban (Wallendorf, Spišské Vlachy) született és fiatalon Bécsbe kerülve, ott idővel kamarai éremművész és a bécsi Főpénzverőben működött Vésnökakadémia igazgatója lett. A bécsi éremművészet vezető egyénisége volt és gazdag éremművészi tevékenység mellett, mint viaszmintázó, de főként mint kőfaragó is elismert helyet vívott ki magának. A kőfaragványaihoz általában kelheimi követ használt és a létrejött faragványok bár többnyire önálló művészi alkotások voltak, de néha éremképek mintájául szolgáló modellek céljaira is készültek. Valamennyi ilyen természetű műve a klasszicizmus jellegzetes stílusát árulja el.

Böhm 1813-ban került a bécsi Akadémiára és itt mesterének, Franz Anton Zauner szobrásznak a biztatására kezdett kőfaragással és éremművészettel foglalkozni. Inkább a művészi pályája elején készített kőfaragványokat, amit bizonyít az is, hogy a korábban már ismertetett faragványok általában a 19. század húszas-harmincas éveiben készültek, legalábbis a valószínűleg keltezhető példányok erre az időre utalnak.

A most ismertetendő faragványok is általában ugyanolyan jellegűek, mint a korábban közöltek. Tehát felirat és művészi jelzés nélküli készítmények az említett klasszicista ízlésben faragva. A hat új faragvány közül öt portrét ábrázol és csak egyetlen faragványon látható kompozíciós ábrázolás. Az ábrázolt személyek azonosítására — feliratok hiányában — csak ikonográfiai egyeztetések alapján lehet törekedni. Ritka esetekben a faragványok sima hátlapján található az ábrázolt személy kilétére utaló — nyilván későbbi eredetű — ceruzafeljegyzés. Néha pedig a leltári jegyzék adatai jönnek a segítségünkre a gyakran igen problematikus meghatározásokhoz.

Könnyebb áttekintés céljából röviden felsoroljuk a már régebben ismert és meghatározott faragványokat. Ezek a következők:

1. Franz Rechenberger
2. Fodor Jozéfa
3. Ferenc és V. Ferdinánd
4. V. Ferdinánd
5. V. Ferdinánd
6. Clemens von Metternich
7. Clemens von Metternich
8. Toldy Ferenc
9. Toldy Ferencné
10. Andreas Josef Stiff
11. Böhm J. D. neje Aloisia Lussman
12. Böhm J. D. leánya Anna (Karl Perlep neje)
13. Női mellkép (akkori meghatározásunk szerint Mária Terézia)
14. Napoleon
15. Mária Lujza (Napoleon neje)

Az újonnan előkerült hat faragvány leírása és meghatározása a következő.

16. *V. Ferdinánd*. Az uralkodó babérmelképére jobbra, magas gallérú köpenyben, nyakán az Aranygyapjas-rend jelvénye. A mellkép keretbe van foglalva és a keret két oldala babérfa, míg a felső részen babérlevelek láthatók és közöttük közepén vázlatosan mintázott sima pajzs van elhelyezve. Álló téglalap alakú, 90x113 mm. (27. kép)

Az arcképen minden nehézség nélkül felismerhetők V. Ferdinánd vonásai. A korábban 3., 4. és 5. sz. alatt közölt faragványokon szereplő és V. Ferdinándot ábrázoló portrékkal való egybevetés kellő módon igazolja ezt a megállapítást. Hivatkozhatunk egyébként a leltári jegyzék 7. tételére is, melynek „Ferdinánd király kőbe vésett dombormű arcképe kőkeretben” megjelölése alatt bizonyára ezt a faragványt kell érteni. Az uralkodóról készült faragványok, mint modellek valószínűleg a koronázási éremhez (1830) készült tanulmányok voltak és ez a feltevés meghatározza e faragvány valószínű keletkezési idejét.

17. *Női fej* (Fries grófné). Kerek lapon fiatal nő feje jobbra, a haja a korabeli divat szerinti fonatban. A faragvány hátlapján ceruzával írt következő jelzés található: „Gräfin (Fries) 1820”. Kör alakú 50 mm. (25. kép)

A családi birtokban őrzött faragványon nyilván a családban köztudomású tény alapján tett feljegyzés szerint tehát ez a fiatal női fej Fries grófné portréja lenne. Ennek a meghatározásnak a való-

színúsége igen nagy azon szoros kapcsolat következtében, mely Böhmöt Fries grófhhoz fűzte. Ugyanis a művész pályája elején készített egy cseresznyemagvából faragott, emblémákkal és portrékkal vésett nyakláncot, mely Fries Moritz gróf kezébe került. Ez neki igen megtetszett és ettől kezdve Böhm pártfogója és jótévője lett. Fries gróf (1777—1825) különben nagy műbarát volt és gazdag műgyűjteménnyel rendelkezett, melynek kezelője azon Franz Rechenberg volt, akiről Böhm szintén készített faragványt (1. sz.). Könnyen elképzelhető, hogy Fries nejről is készített faragványt és így a női fejét ábrázoló faragványon látható feljegyzésnek minden nehézség nélkül hitelt lehet adni. Fries Moritz 1800. okt. 15-én vette nőül Maria Theresia Josepha Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst hercegnőt és ha a faragványon látható feljegyzésnek ebben a vonatkozásban is hitelt lehet adni, akkor 1820-ban készült a portré. Ez a keltezés egyébként megfelel azon időszaknak, amikor Böhm általában a faragványait készítette. Fries grófnéről sajnos nem ismerünk egyéb ábrázolást és így nincs lehetőségünk ikonográfiai ellenőrzés végzésére.

18. *Férfifej* (Aranygyapjas-rend jelvényével). Férfi mellkép jobbra, kihajtott gallérú köpenyben, az Aranygyapjas-rend láncon függő jelvényével. Álló téglalap alakú 72,5x97 mm. (28. kép)

Az ábrázolt személy kiléte egyelőre nem állapítható meg. A leltári jegyzék 5. tétele is csak annyit mond róla „Aranygyapjas vitéz kőbe vésett dombormű arcképe”. Annyi mindenesetre feltételezhető, hogy a 19. század húszas-harmincas éveiben élt valamelyik Aranygyapjas lovag portréjáról van szó. Átnéztük a Történeti Képcsarnok gyűjteményében fellelhető Aranygyapjas lovagok arcképeit, de ezek között nem sikerült felismerni a faragvány portréját, noha egyébként igen jellegzetes a fej alakja, valamint a profilban ábrázolt arcél. A ruházatból következtetve sem katona, sem a császári ház tagja nem lehetett az ábrázolt személy, tehát valószínűleg valamelyik Aranygyapjas-renddel felruházott arisztokrata mellképére lehet inkább következtetni.

19. *Férfifej*. Töredezett szélű négyszögű lapon fiatal férfi feje jobbra, hullámos hajjal. A vállszelvényen T-szerű jelzés észlelhető, de ez lehet véletlen karcolás is. 59x73 mm. (29. kép)

Ez a portré egyáltalán nem határozható meg. A leltári jegyzék 12. tétele sem tud többet mondani róla, mint „Több helyen eltört, kőbe vésett dombormű férfifej (a fej érintetlen). Egyébként stílusban tökéletesen beilleszkedik Böhm faragványai közé.

20. *Női fej* (Böhm neje). Női mellkép balra, magas gallérú, cakkozott szegélyű ruhában, fejét is fedő kendővel, haja simára fésülve. Négyszögű 58x71 mm. (26. kép)

A portré azonosításánál a kiindulópont a leltári jegyzék 2. tétele, mely Böhmné köbe vésett arcképéről tesz említést. E kitélt a szóban forgó faragványra vonatkoztatva, ezt a feltevést ellenőrizni is tudjuk, mert Böhmneről a korábbi tanulmányunkban közöltünk már egy faragványt (11. sz. 14. ábra) és egy éremképet (15. ábra). Ezeket az ábrázolásokat egybevetve, különösen az éremképen fedezhetünk fel egyező vonásokat. A kerék arc, a profil vonal azonosságá és az áll formája árulnak el különösen hasonló jeleget. A korábban ismertetett faragvány (14. ábra) egy bécsi forrás közlése szerint ábrázolja Böhmnet, erre tehát nem lehet a leltári jegyzék adatát vonatkoztatni. Ehhez csatlakozik most az újonnan előkerült példány. Mindenesetre kellő súllyal esik latba a meghatározásnál, hogy a családi hagyomány is említ faragványt Böhm nejéről.

21. *Mária Jézussal*. Négyzetű lapon Mária térdképe szemben, a fejét is fedő köpennyel, a derekán öv. Jobb karján a gyermek Jézus. Mindkettőjük feje körül glória. 63x70 mm. (30. kép)

E jellegzetes klasszicista ízlésű figurális ábrázolás valószínűleg tanulmányjellegű faragvány. Érdekes, hogy Böhm eddig ismert és felsorolt 21 faragványa közül csupán ez az egyetlen olyan példány, melyen nem határozott személy portréja jelenik meg, hanem figurális ábrázolás. Ez új oldalról tesz bizonyosságot Böhm kőfaragói művészetéről.

A leltári jegyzék felbukkanása lehetővé teszi végül, hogy egy korrekciót is végezzünk a korábban meghatározott faragványok egyik példányán. A jegyzék 6. tétele ugyanis Lussmanné faragott arcképéről tesz említést. Miután Böhm neje Aloisia Lussman volt, bizonyosra vehető, hogy a Lussmanné néven említett faragvány a feleség családjának egyik tagját, talán éppen az anyját, tehát a Böhm anyósát ábrázolja. Mindenesetre a Lussmanné néven említett portrét most már inkább azon faragvány női mellképében lehet felismerni, melyet annak idején még Mária Terézia királyné portréjával véltünk azonosítani. (13. sz. 17. ábra.) A ruhaviselet azonban és egyéb apró megfigyelések arra engednek következtetni, hogy mégis inkább polgári származású nő mellképéről van szó. Mindezt egybevetve a leltári jegyzék említett adatával, Lussmanné személyéhez jutunk el. Minthogy a leltári jegyzéket a család tagjai vették fel, a család tagjaira vonatkozó feljegyzéseknek hitelt kell adnunk. Ez a faragvány is nyilván a családi hagyatékból jutott Schulek Alfréd gyűjteményén keresztül a Nemzeti Múzeum Éremtárába.

Említettük, hogy a leltári jegyzékben említés van téve olyan faragványokról is, melyek kétségkívül azonosíthatók már korábban ismert példányokkal, tehát amelyek 1908 után valami módon elidegenítésre kerültek innen. Most megkíséreljük a leltári jegyzék min-

den tételét azonosítani Böhm összes ismert faragványai figyelembevételével. Az eredmény a következő:

Lelt. j.	1. sz.	Metternich	= 7. szám	9. ábra
Lelt. j.	2. sz.	Böhm neje	= 20. szám	V. ábra
Lelt. j.	3. sz.	Fodor Jozéfa	= 3. szám	2. ábra
Lelt. j.	4. sz.	Metternich	= 6. szám	8. ábra
Lelt. j.	5. sz.	Aranygyapjas lovag	= 18. szám	III. ábra
Lelt. j.	6. sz.	Lussmanné	= 13. szám	17. ábra
Lelt. j.	7. sz.	V. Ferdinánd	= 16. szám	I. ábra
Lelt. j.	8. sz.	V. Ferdinánd	= 5. szám	7. ábra
Lelt. j.	9. sz.	V. Ferdinánd	= 4. szám	6. ábra
Lelt. j.	10. sz.	Fiatal férfifej	= ?	(Nem azonosítható)
Lelt. j.	11. sz.	Ferenc és V. Ferdinánd	= 3. szám	4. ábra
Lelt. j.	12. sz.	Férfifej (törött)	= 19. szám	IV. ábra
Lelt. j.	13. sz.	Fries grófné	= 17. szám	II. ábra
Lelt. j.	14. sz.	Napoleon	= 14. szám	19. ábra
Lelt. j.	15. sz.	Mária Jézussal	= 21. szám	VI. ábra

Mindössze a 10. tétel (Fiatal férfi fej) nem azonosítható egyik ismert faragvánnyal sem. Az átvett anyagban viszont helyet foglalt egy fiatal férfit ábrázoló viaszmodell is (mellyel itt nem foglalkozunk) és nem lehetetlen, hogy esetleg erre vonatkozik a leltári jegyzék ezen tétele.

Az újonnan ismertetett hat faragvánnyal együtt tehát összesen 21 darabra emelkedett a Böhm kőfaragványainak általunk összegyűjtött és eddig ismert száma. Ennek a sorozatnak a tetemes része a családi birtokban őrzött hagyatékból származik és csak néhány példány került elő egyéb különböző helyekről. Feltételezhető tehát, hogy a faragványok számának további lényeges gyarapodására már nem lehet számítani. Így tehát az összegyűjtött anyag képviseli Böhm ez irányú munkásságának fennmaradt emlékeit.

Az új anyag is azt igazolja, hogy ezek a faragványok általában Böhm művészi pályájának az elején készültek. Stílusuk tiszta klasszicista jellege érzékelteti azt a művészi irányt, mely a későbbi érmészeti tevékenységet is jellemezte. Emlékérmeinek fő erőssége volt a portré és ezek a faragványok kitűnő előtanulmányoknak tekinthetők a további művészi munkásságához. Ebben rejlik a faragványok művészi jelentősége. Lehetséges, hogy egyik-másik faragvány jelenlegi meghatározása esetleg még módosulásra szorul (mint a

Mária Teréziának meghatározott faragvány esetében) és remélhető, hogy a meg nem állapított portrékat is lehetséges lesz idővel határozott személyekhez kötni, de általában mégis sikerült az egész ismert anyagról meglehetősen tiszta, áttekinthető képet nyerni.

Függelékképpen közöljük a leltári jegyzék teljes szövegét.

TARTALOMJEGYZÉK:

Br. Boehm I. Edgártól:

1. Viktória angol királyné elefántcsont mellszobra.
2. Boehm Jánosnak, a művész bátyjának dombormű arcképe viaszkból.
3. Boehm Jánosnének dombormű arcképe viaszkból.
4. Nyolc darab jellemzetes ezüst gomb a művész ifjúkori művei.
5. Három darab réz pecsétnyomó a művész ifjúkori művei.

Boehm József Dánieltől:

1. Metternich hercegnek kőbe vésett kerekded alakú dombormű arcképe tokban.
2. Boehm I. Dánielné/ dombormű kőbe vésett arcképe tokban.
3. Női arckép kerek alakú, kőbe vésvé tokban.
4. Metternich hercegnek kőbe vésett nagy dombormű arcképe. „Ad naturam fecit Böhm” hátirattal.
5. Aranygyapjas vitéz kőbe vésett dombormű arcképe.
6. Lussmanné kőbe vésett dombormű arcképe.
7. Ferdinánd király kőbe vésett dombormű arcképe kőkeretben.
8. Férfifej kőbe vésett dombormű.
9. Férfifej kőbe vésett dombormű.
10. Fialat férfifej kőbe vésett dombormű.
11. Dupla férfifej kőbe vésett dombormű.
12. Több helyen eltört kőbe vésett dombormű férfifej (a fej érintetlen)
13. Női arckép kőbe vésett dombormű.
14. Klasszikus arckép kőbe vésett dombormű (az egyik sarka kicsorbult)

15. Mária Krisztussal kőbe vésett dombormű.

16. Albán nő mellszobra kőből.

Br. Boehm I. Edgártól

14 db

Boehm I. Dánieltől

16 db

Összesen

30 db

Budapest, 1908. október 23-án.

Boehm Ágoston mérnök

Boehm J. Dániel unokája

Br. Boehm J. Edgár unokaöccse

JEGYZETEK:

1. Huszár, L.: Porträtschnitte von Josef Daniel Böhm. Acta Hist. Artium 3 (1954): 3—4 sz. 313—321. old.

2. Vétel Böhm Sándortól, mint régi családi birtokként őrzött anyagból. Lelt. sz. 55/1968. Az átvett anyaghoz tartozott még egy viaszmodell és Böhm J. Edgár műveként három emlékérem. Ezekkel azonban itt nem kívánunk foglalkozni.

3. A leltári jegyzéket függelékképpen teljes terjedelemben közöljük. Az elidegenített faragványok főként Schulek Alfréd gyűjteményébe jutottak és innen kerültek vétel útján a Nemzeti Múzeum Éremtárába.

4. Részletes életrajz: W. Engelmann: Josef Daniel Böhm. Mitteilungen d. Num. Gesellschaft in Wien 8 (1912) folytatásokban.

5. A számozás Huszár i. m. tanulmányának sorszámaival közli 1—15. sorszám alatt. Az új faragványok pedig folytatólagos számozást nyertek 16—21. sorszámok alatt és a hat faragvány kép-illusztrációja 25—30. számjellel van megjelölve.

6. C. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 4 (1858) 362—363. old.

7. A sorszámok és ábraszámok részint a korábbi említett tanulmány, részint a jelen ismertetés számaira vonatkoznak. A számozás mint említettük a leírásoknál folytatólagos, az ábrák pedig 1—16. és 25—30. számokkal vannak jelölve.

Unbekannte Porträtschnitte von József Dániel Böhm

Der Artikel ist die Publikation von sechs neulich zum Vorschein gekommenen Porträtschnitten von József Dániel Böhm die sich im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums befinden. Diese sechs Stücke wurden vom Münzkabinette mitsamt einem von Böhm's Enkel im Jahre 1908 aufgenommenen Inventar erworben. Auf Grunde dieses Inventars ist uns nicht bloss die Identifizierung der sechs Stücke, sondern auch die Identifizierung der früher in einer alle bisher bekannten Steinschnitten von József Dániel Böhm behandelnden Publikation (*Acta Historiae Artium*, Jahrg. 3. Bp., 1958.) erwähnten Werke gelungen. In dieser früheren Abhandlung haben wir 15 Exemplaren publiziert, die sechs neuen beschreiben wir mit fortlaufender Numerierung. So hat sich die Zahl der bekannten Arbeiten von Böhm auf 21 erhöht. Nach Angaben des Inventars ist weiter die Berichtigung einer früheren Bestimmung der dargestellten Person gelungen. Das Porträt Nr. 13. im früheren Artikel (Abbildung 17.) ist nicht das Bildnis der Kaiserin Maria Theresia, sondern einer gewissen Frau Lussmann aus der Verwandtschaft von Böhm's Gemahlin. Im Anhang ist der Text des Inventars wiedergegeben.

Szakács Margit :

Vidaacs János politikai pályafutása 1867—1873.

A kiegyezés által előállott helyzet a szélbal pártot újabb feladatok elé állította. Nem adta fel a harcot, az ellenzéki erők élvonalaiban küzdött tovább most már a dualista rendszer ellen. A Bösörményi—Madarász csoport következetesen tartotta korábbi álláspontját, míg az ellenzék többségét kitevő balközép mind többet adott fel függetlenségi politikájából a kiegyezést követő évek folyamán, s ezért a két irányzat egyre távolabb került egymástól. Az 1867 júniusában meghirdetett szélbal program az 1848. évi törvénnyel biztosított önállóság és szabadság „valóságos és tökéletes” helyreállítását követeli minden csorbitás nélkül.¹ Ez a nézet jutott kifejezésre az 1868. április 2-ra keltezett, részletesebb pártprogramban, amelyet már mint az „1848-as párt” követendő irányvonalát jelölte meg. A párt céljának az önálló állami élet teljes visszaállításáért való küzdelmet tűzte ki az 1848-as alkotmány értelmében. Alapelveit 3 pontban foglalta össze: 1. Magyarország független, önálló állami élete, népképviselői nyugvó törvényhozással, független felelős kormánnyal és ezeknek biztosítékaival, elvetve minden közös ügyet, 2. a nemzetiségi kérdésnek a szabadság és egyenlőség követelménye szerinti megoldása a területi integritás megtartása mellett, 3. az 1848-as törvények teljes visszaállítása, mint amelyek az ország önállóságának és alkotmányos küzdelmeinek is biztosítható alapjai, s hogy a bennük kivívott elvek a nemzet szellemi és anyagi jólétének követelményei szerint tovább fejlesztessek. Az alapelvek kivívását alkotmányos úton kívánja elérni s minden ez elvekkel szembenálló indítványokat, határozatokat és törvényjavaslatokat ellenezni, a vele, megegyezőket támogatni fog.² A program, amely 14 képviselő aláírásával a sajtóban is megjelent s 1872-ig megszabta a párt irányvonalát, ennek az időszaknak legradikálisabb politikai programja volt.

A program aláírói között szereplő Vidacs János parlamenti és egyéb közéleti tevékenységét ez az irányvonal határozta meg. Szerény tehetségével, de nagy akaraterővel és ügybuzgalommal vetette magát bele a politikai küzdelembe. Folytatni a harcot, és egyúttal helytállni a gazdasági élet frontján a meginduló kapitalista versengésben, ez a kettős feladat töltötte ki életének utolsó éveit.

Vidacs szerepe a honvédmozgalmakban

A kiegyezés létrejötte után a honvédmozgalmaknak második szakasza következett, amelyekben a régi célkitűzések újjal bővültek. Már 1867 márciusában jelentkeztek a fővárosi honvédtisztek és hivatkozva a 48-as ígéretre, „azt a képviselőház emlékezetébe hozzák és méltányos intézkedést várnak”, egyben kijelentik, hogy az alkotmány és a jog védelmében rájuk számíthatnak.³ Ez a mozgolódás a volt honvédek körében felszínre hozta ismét a honvédkérdést, amely most a kinevezett kormány egyik megoldandó problémája lett. A kibontakozó mozgalom egyik oka lehetett annak, hogy a királyi pár koronázási ajándékként 50 000 aranyat adományozott a volt honvédek és az elesettek árváinak felsegélyezésére. Ez a karitatív gesztus egyúttal kísérlet is akart lenni az elégedetlenkedő és az ellenzéki mozgalmak számára felhasználható réteg megnyerésére. Az adomány élénk reagálást váltott ki az érdekeltek és a politikai irányzatok képviselői között. A kormánypárt a kérdést a jótékonykodás keretében igyekezett tartani és átmenetileg megoldani. Az ellenzék a honvédek érdekeinek megfelelően a törvényes gondoskodásért szállt síkra. Ebben egységes az ellenzék két irányzata. A kérdés a balközép kezdeményezésére került a képviselőház elé: Tisza Kálmán 1867 júniusában terjesztette elő indítványát, hogy a kormány még az év folyamán terjesszen elő törvényjavaslatot a honvédek érdekében.⁴ A szél-sóbal a parlamenten kívül, a honvédség körében is vállalja korábbi szerepét, azt hogy mozgósítsa ezt a réteget a baloldali ellenzéki politikájának támogatására. A mozgalom irányítását és kézbe tartását a honvédegyletek újjászervezésével próbálta megoldani. A pártharcok ezzel kapcsolatban éleződtek ki: részben a honvédegyletek jellegének kérdésében, másrészt a honvédek segélyezési módjában ütköztek össze a nézetek.

A honvédegyletek ügye 1867 júniusában a fővárosi honvédbizottmány határozatával került napirendre, amely szerint közgyűlést tartanak az egyesület végleges megalakulása céljából. A volt honvéd segélyegyletek számadásait rendbehozzák, amelyek pénztökével rendelkeznek, azt a királyi adományhoz csatolandó a honvédelmi minisztériumba küldik.⁵

A június 24-én tartott közgyűlésen megválasztották az egy-let tisztikarát, amelyben Vidacs is helyet kapott. Ugyanitt választot-tak egy háromtagú bizottságot, amelynek feladata lett az 1861-iki pesti honvéd segélyegylet számadásait felülvizsgálni. A következő hónapban a bizottság jelentést tett, a számadást rendben találván, Vidacsnak köszönetet szavaztak addigi munkájáért és felmentették a pénztárosi teendők alól.⁶ Az egyletben betöltött szerepe ezáltal nem csökkent, bár állandó tisztsége ezután nem volt, de mint az alábbiakból kitűnik, szinte minden akcióbizottságba beválasztották, mint a honvédség ügyének elismerten egyik legbuzgóbb harcosát.

A honvédegyletek újjáalakítása vidéken is megkezdődött. Július 7-én Pesten tartották meg az országos honvédegylet, amelyen már 60 vidéki honvédegylet képviseltette magát. A gyűlés meghatá-rozta a honvédegyletek célját, és azt a honvédek erkölcsi, szellemi és anyagi állapotának emelésében jelölte meg. Határozatot hozott a Pesten felállítandó központi Honvédegyletre vonatkozóan, valamint a Honvéd c. közlöny megindítására.⁷ A gyűlésen sok szélbal politikus vett részt és szólalt fel, igyekezvén az összegyűltek hangulatát a megfelelő irányba terelni. A gyűlés Kossuth életetésével fejeződött be, utána az Orczy-kertben ünnepélyt tartottak, amelynek bevételét a honvédsegélyezésre fordították. Ennek a gyűlésnek figyelemre-méltó kezdeményezése volt a 48-as ereklyék, emléktárgyak gyűjté-sére és megőrzésére történt felhívás, amely több egyletnél rövidesen követésre talált.⁸

A honvédegyleteket a fenti célkitűzés szerint nemcsak segé-lyező, hanem politikai szervezetnek szánták újjászervezői. A szélbal mindenképpen igyekezett ellenzéki politikájának támaszaként fel-használni. A vidéki egyletek közül a szabadkai, amely az elsők között csatlakozott a pesti egylethez, nyíltan vallotta politikai célját. Júni-usban tartott közgyűlésén elfogadta azt az indítványt, amely szerint „megszűnt kizárólag segélyegylet lenni és Honvédegyletté alakul, melynek főcélja és feladata: erkölcsi támogatása a nemzeti közérzü-letnek.”⁹ A Nagykun ker. Honvédsegélyegylet ugyancsak feladatának tartja a rászorult honvédség anyagi támogatása mellett a haza sza-badsága és függetlensége ügyét és győzelemre segítését „tőle telhető eszközökkel” előmozdítani.¹⁰

A segélyezés kérdése és annak módja mindvégig előtérbe helyezett problémája volt nemcsak a honvédegyletnek, hanem sokat vitatott témája egyéb fórumoknak. A honvédegyletek általában saját tagjaikat támogatták a segélyösszegekkel, amelyeknek növelését gyűjtéssel, főleg rendezvények bevételével eszközölték. Ez a volt honvédeknek viszonylag kis rétegét érintette, de a feléjük irányuló figyelem szélesebb körű társadalmi akciókat is elindított. Pest város

képviselőtestületének júniusi közgyűlésén hangzott el egy indítvány a rokkant honvédek országos segélyalapjának létrehozására. A közgyűlés egy bizottságot választott Szentkirályi Mór főpolgármester vezetésével, tagjai között Vidacs Jánossal, amely a segélyalap létrehozásának módjait fogja kidolgozni. A pár nap múlva megtartott bizottsági ülésen elhangzott javaslat szerint, a gyűjtést csak Pest város hatóságának területére korlátozzák feltételezve, hogy a kormány részéről országszerte intézkedés történik. Aláírási íveket bocsátottak ki, amelynek eredményeként fél év alatt közel 10 000 ft gyűlt össze, amelyet a királyi adományhoz csatoltak.¹¹ Ez az országos alap a további gyűjtésekkel tetemesen megnőtt és elosztásával újabb viták kiindulópontjává vált. Az 1868 elején megjelent rendelet végül is úgy intézkedett, hogy nem életjáradék formájában, hanem egyszer s mindenkorra tőkében osztják szét a jogosultak között. A belügyminisztérium kebelében felállított segélyalap-bizottság a beérkezett kérvények alapján döntött a meghatározott kategóriák szerinti elosztásban.¹² A segélyezésnek ez a módja éles bírálatot váltott ki a honvédegyetek részéről, egyrészt, mert az elosztásnál csak a leginkább rászorultak jöhettek számításba, másrészt meglehetősen elodázta a támogatásra szoruló kielégítését. Még inkább azt az elvet támadták, amely a honvédkérdést csupán anyagi kérdésnek tekinti. A központi bizottság a végleges megoldást abban látta, hogy a volt honvédek részére nyugdíjat szavazna meg a képviselőház, amely egyben erkölcsi elismerést is jelentene számukra. Sorsukról — 48-as alapon — köteles gondoskodni a kormány, ez a bizottság egyértelmű véleménye. Követeli az országgyűlés intézkedését ebben a kérdésben, amelynek rendezését az akkor szervezendő honvédelemmel kapcsolatban vélte leginkább megoldhatónak, amikor az újnak felállításával a régiékről is gondoskodás történjék.¹³ Az 1868 augusztusában tartott honvédegyűlés központi kérdése ez volt és egy 5 tagú bizottság feladatává tette, hogy a honvédek erkölcsi elismerése és anyagi érdekeinek előmozdítását szorgalmazza.¹⁴ Vidacs mint volt honvéd és mint országgyűlési képviselő vett részt ebben a bizottságban. Mindkét minőségében következetesen képviselte pártjának álláspontját a megfelelő fórumokon: a honvédegyűléseken csakúgy mint a parlamentben.

Az egyetek másik, politikai szempontból fontosabb feladata a „nemzeti közérzet” támogatása volt. E tekintetben is jól indult a honvédmozgalom, de rövid idő múlva változás következett be. A pesti egyetel vezetésében ugyanis kezdettől fogva vezető pozíciót töltött be a volt honvédtábornokok közül Klapka és Perczel Mór. Néhány hónap elteltével a kormány felfigyelt az egyetekben folyó „szélsőli izgatásokra” és akcióba lépett. A két tábornok vállalta a

szerepét annak, hogy a honvédmozgalmat leszerelje, eddigi politikai irányvonalát megszüntetve, kormányt támogató, vagy legalábbis semleges irányzatú, jótékonykodó mozgalommá fejlessze.¹⁵ Az egyetek, a mozgalmat irányító központi egyesület sem válhatott így hosszabb időre az ellenzéki politika támaszául.

1868 elején Perczel magatartása szakadást idézett elő a honvédegyletek között. A kirobbanó viták egyik indítéka Vidacs és Mikár Zsigmond, a központi választmány főjegyzője közötti ellentét volt. Vidacs panasszal fordult a központi bizottsághoz Mikár vádaskodásai ellen, amely az ügy kivizsgálása után Mikárt felmentette tisztsége alól.¹⁶ Perczel részben azt nehezményezte, hogy mindez távollétében történt, másrészt nem értett egyet a határozattal. Válaszul a központi bizottságot feloszlatta, határozatát semmisnek nyilvánította s a honvédegyletekhez szóló felhívásában olyan hangot ütött meg, amely visszatetszést keltett a honvédek körében nemcsak Kossuth-ellenes éle, hanem saját magát vezérnek nyilvánító és ilyen értelemben intézkedő hangja miatt.¹⁷ Az egyesület lapja egyértelműen Perczel ellen foglalt állást: hangsúlyozta, hogy az összes honvédség érdekét védi, de az egyesületek célja a múlt emlékeit is tisztelni és Kossuth nevét tiszteletben tartani. Elismeri Perczel érdemeit, de kéri, hagyjon fel Kossuth-ellenes agitációjával.¹⁸ A vitában a honvédegyletek túlnyomó többsége a központi bizottság mellé állt.

Nem tudni pontosan mi volt Mikár vádja Vidacs ellen. Úgy tűnik, még pénztáros korából, a pénzügyekre vonatkozó gyanúsítás volt. A felvett jegyzőkönyv alapján megállapítást nyert, hogy „Vidacs János százados személye tisztán állván, ez ügyben többé kérdésbe sem jöhet.”¹⁹ Ezzel egyidőben egy másik gyanúsítás is érte, amelyre vonatkozóan két lapnak is adott nyilatkozatot, rágalomnak minősítve azt a hírt, mintha ő idegen hatalmaktól pénzt kapott volna, hogy a volt honvédek között ossza szét.²⁰ Feltehetőleg összefüggés van a kétféle vád között és rosszindulatú rágalomról van szó.

A személye ellen indított támadások nem szegték kedvét. A honvédugy melletti kitaratása változatlan, és mindenütt ott található, ahol a 48-as eszmék ébrentartásáról, emlékeik megőrzéséről, harcosainak megvédéséről volt szó. Ezeket tartotta az egyesületek elsőrendű céljának s nemcsak élenjárt az egyesületek által szervezett akciókban, hanem maga is kezdeményezett.

1868-ban az egyesületek életét honvédgyűlések és emlékünnepek rendezése töltötte ki. Ekkor kezdődtek országsszerte a honvédemlékművek felállítása. A vidéki egyesületek követve a központ példáját, nagyarányú gyűjtést indítottak, hogy a szabadságharc csatáinak színhelyein emlékműveket állíthassanak. Minden ilyen emlékmű felavatása alkalom volt az emlékezésre, a hősi harcok visszaidézésére,

a nemzeti közszellem alakítására. Vidacs is több honvédyűlésen és ünnepélyen vett részt, egy ízben Perczel Mórral rándult le a szegedi honvédyűlésre, de az emlékezetes eset óta megszakadt kapcsolatauk.²¹ Július 19-én, a váci honvédemlékmű leleplezésén, a központi bizottság küldöttjeként Vidacs beszélt. A csatákról emlékezett ő is először, majd a harcosokról, akiknek a karja ma már nem olyan erős, de itt vannak „a dicső küzdők hú utódai”, a haza ifjúsága, hozzájuk szól, emlékeztetve őket a „szent korszakra”. Reményét fejezi ki, hogy hasonló helyzetben késedelem nélkül kelnek fel ők is a haza védelmére.²² Vidacs tagja volt annak az albizottságnak is, amelyet a központ küldött ki, hogy a Budavár ostrománál elesett honvédek közös sírja fölé emlékmű állításában közreműködjék.²³ Ő indítványozta az augusztusi honvédyűlésen az országos honvédszobor felállítását, amelyet a gyűlés egyhangúan elfogadott. Ez a gyűlés határozott az Erdélyben felállítandó Bem-szobor ügyében is.²⁴

Ebben a mozgalomban Vidacs mellett a felesége is aktívan közreműködött. Nevét Damjanich özvegyének nevével együtt emlegeti a krónika. Kettőjük akciója volt a közös honvédsírok rendezése: „az 1849. októberi napokban s 1853. évben törvényszéki ítéletnél fogva kivégzett hazafiak, a szabadság s nemzeti önállás ügye véres áldozatai” közül azokat, akik a józsefvárosi temetőben feküdtek, kiemeltettek és 3 koporsóban egy közös sírban helyeztek el a Kerepesi temetőben.²⁵ Közös sírjuk fölé 1870. november 1-én készült el a fekete gránit síremlék, amelyet Damjanich Jánosné és Vidacs Jánosné által folytatott gyűjtés eredményéből emeltek. Az önkény vértanúiról való megemlékezés politikumát nem kell külön hangsúlyozni, a mű önmagáért beszélt. Politikai akció volt maga a leleplezési ünnepség is, halottak napján, több ezernyi közönség jelenlétében. A Barátok teréről induló gyászmenetben, amelyet Vidacs János és Ivánka Imre vezetett, sok régi honvédtiszt vett részt, mellettük nagy számban az egyetemi ifjúság, a népkör és egyletek vonultak fel zászlókkal és az óbudai hajógyáriak zenekarukkal. Az ünnepélyen Vidacs ismertette az emlékmű történetét, majd Lendvay Márton Jókai-költeményt szavalt, végül Simonyi Antal fényképész beszélt a gyászünnepély jelentőségéről.²⁶ Hogy az esemény méltatását éppen Simonyira bízták, nem lehet véletlen; ő maga is szenvedő alanya volt az önkénynek, s bár azóta régi nézeteitől kissé eltávolodott, ellenzéki szellemét még megőrizte. Nagyon valószínű, hogy barátja, Vidacs gondolt rá ezzel a megbízatással. Ennek az akciónak mély hatásáról tanúskodik az a levél is, amelyet Vidacs az óbudai munkásegylettől kapott és közzétett a sajtóban: ugyanaz a mi elvünk is — írják az óbudai munkások —, „48-nak hú fiai, a közönsügynek pedig esküdt ellenségei vagyunk.”²⁷

Vidacs ezekben az akciókban kifejezésre juttatta a szabadságharc még élő tagjaival való szolidaritását csakúgy, mint annak hősi halottjaival és az önkény áldozataival. Áldozatkészsége pedig abban is megmutatkozott, hogy a jászberényi honvédelemkéműhöz ajándékkul készíttette el a vaslánckerítést, amiért az ottani honvédegyelet tiszteletbeli tagjává választotta.²⁸

A honvédegyletek szerepe a fenti akciókkal lényegében befejeződött. A jóváhagyott szabályok szerint mint segélyegyletek funkcionáltak tovább,²⁹ feladatkörük azonban egyre szűkült, főleg azután, hogy az országgyűlés végül is rendezte a honvédek nyugdíj-ügyét. Ennyi eredményt részükre mégis sikerült kiharcolni az ellenzéknek. A honvédmozgalmaknak pedig az országszerte ma is fennálló emlékműveket köszönheti az utókor, amelyek a társadalmi összefogásnak is egyszerű bizonyítékai.

A honvédmenház

A menház eszméjét Vidacs az 1869. augusztus 21-iki országos honvédegyeleti közgyűlésen vetette fel. Indítványozta, a honvédegyletek hassanak oda, hogy „a csonkult honvédek számára szerény rokkantak kaszárnnyája épüljön”. Meggyőződése szerint ehhez a főváros is hozzá fog járulni a telek és az építkezéshez szükséges anyagok felajánlásával, a többi költséget a társadalmi összefogás biztosítani fogja. A közgyűlés elfogadta az indítványt és egy öttagú bizottságot nevezett ki, amelynek elnöke Vidacs lett.³⁰ A vidéki honvédegyleteket is felszólították a terv támogatására. December elején megjelent a felhívás „a hon minden hű fiához és leányához” a menházalapítás ügyének támogatására.³¹ A társadalmi megmozdulásnak döntő lökést adott Kossuth, Vidacs-hoz intézett, baráti hangon írott levele, amelyben 1000 frankot ajánlott fel a menház alapítására.³² E témában több levélváltás is történt. Engedélyt kért Kossuth levelének nyilvánosságra hozatalára, s ez hamarosan meg is érkezett, de Vidacs várt egy ideig a kiadással. Kossuth következő levelére válaszolva ezt azzal indokolta, hogy a válságos pénzügyi viszonyok miatt (az 1869-es pénzügyi válságról van szó) „nem lett volna úgy olvasva, mint fog ez olvastatni akkor, ha országunk lakói e bajból kibontakozandnak!” Vidacs a menház ügyének előrelendítését remélte a levél publikálásából s taktikai lépés volt részéről annak elhalasztása. Az a réteg, amelyre támaszkodni kívánt, nem volt olyan helyzetben, hogy a gyűjtés megkezdése eredményes lett volna. Mint válaszában írja: „Elv és ügy barátaim nagy része iparosok és kereskedők lévén, érzékenyen sújtatnak a szerencsétlen pénzválság által, csak is azoktól,

és nem a vagyonosabbaktól várom és a menház létrehozását”.³³ Kossuth levelének mozgósító hatását Vidacs maximálisan ki akarta használni s annak sokszorosított példányait honvéd-hordárok is árusították a városban.³⁴

A levél hatásos volt, Kossuth példamutatása követőkre talált a társadalom minden rétegében. Hatalmas arányú gyűjtés indult meg, egymást érték a rendezvények: előadások, táncmulatságok, sorsjátékok stb. Adakoztak megyék és városok, egyesületek, intézmények, céhek és magánszemélyek, polgárok és értelmiségiek, és nem csekély számban munkások.³⁵ Ez utóbbiak közül kiemelendő a budapesti szabósegédek segélyző és önképzőköre, amely egy „gőzerőre” berendezett szabóműhelyt állított fel az Aranykéz utcában, s annak háromhavi jövedelmét ajánlotta fel, azonkívül „krajcáros” adakozásból több mint ezer forintot gyűjtött és az építkezéshez is támogatást ígért.³⁶ A honleányok között Damjanichné járt az élen több ezer forintos gyűjtésével. A pesti városházán „tekintélyes polgárok” megalakították „A honvédmenház segélyezését előmozdító társulatot”.³⁷ Vidacs közben megkezdte a tárgyalásokat a telekügyben. A főváros az Orczy kert mellett jelölte ki helyét és megegyeztek abban, hogy az épületek és felszerelések a város kezében lesznek, s az utolsó 48-as honvéd halálával az egész város rendelkezésére áll, de csak nevelési célokra használhatja.

Mi volt a honvédmenház építésének tulajdonképpeni célja? A rokkant honvédek elhelyezését és ellátását biztosító intézmény alapítása más országokban is ez idő tájt történt. A honvédegyelet lapja nyugati példákra hivatkozott: Franciaországra, ahol a képviselőtestület milliókat szavazott meg erre a célra és nagyszerű épületet emelt, és a londoni „fényesen berendezett” rokkantak házára. Részben ezzel indokolták a menház alapításának szükségességét, természetesen „szűk anyagi viszonyainkhoz mért” épületre gondoltak, és nem általában a honvédeknek, hanem kizárólag a 48-as honvéd-rokkantaknak szánták, mert rövid vita után így döntöttek a városházi gyűlésen és ez volt az álláspontja a honvédegyeletnek is. Az egyelet nyíltan hangoztatta, hogy a menház alapítása a kormány feladata lett volna és egyben bizonyítani, hogy amit az elmulasztott, a nemzeti összefogás megteremti. Az alapítás előkészületei közben folyt az országgyűlési vita a honvédsegélyezésről. Andrassy látva az ellenzék makacs elhatározását a menházi gyűjtést illetően, másrészt, hogy a kormány részéről is tegyen valamit ez ügyben, ellenakciót kezdeményezett. 1870 áprilisában egy honvédsegélyegyletet szervezett, amelyet a balközép egy része is támogatott, és ennek keretében, ugyancsak gyűjtés után szerzett alapból, igyekezett a maga módján megoldást keresni a honvédrokkantak ügyében, mégpedig

ezt is közvetlen segélyezés formájában. Ez a kezdeményezés a menházi akcióra veszélyes volt azért is, mert rövid idő alatt nagyobb eredményt ért el a felsőbb rétegek támogatása mellett, másrészt ellenpropagandája révén.³⁸ Ez utóbbi a párhuzamos gyűjtés célszerűtlenségéről s a felhasználás kétféle módjának előnyeiről-hátrányairól elmélkedett. Egy kísérletező is akadt az ellentáborból, aki felvetette az egyesítést. Szerinte a menházi gyűjtés elvetendő, célját elérhetetlennek tartja, mert az félmillióba kerülne véleménye szerint s az eddigi gyűjtés még a százezret sem érte el, (Andrássyéké meghaladta a 125 000 forintot), mire felépülne, kihal ez a honvédréteg, s ha felépül, miből fedezik a fenntartását. A másik érve ellene, amit Andrássyék is hangoztattak, a közvetlen segítség előnye, mert azt megszokott életmódjuk keretében, övéik körében élvezhetik a rokkantak és nem katonai fegyelem alatt a menházban, ahonnan sokukat a büszkeség is visszatart stb. Javasolja tehát a menházi terv elejtését és a Vidacs vezette bizottságnak az egyesülést.³⁹

Vidacsék nem engedték vita tárgyává tenni tervüket, bár az eredmény valóban nem volt fényes. A június 8-án tartott honvédegyűlésen adott számat Vidacs az addigi eredményről: a begyűlt összeg 66 594 ft volt, de még sok helyről nem érkeztek be az aláírási ívek, azokkal együtt mintegy 100 000 forintra tehető a végösszeg. Itt merült fel először a menház fenntartásának egyik problémája, a honvédek eltartása. Vidacs kész volt a javaslattal: mivel „élete célja a honvéd segélyezés előmozdítása” felajánlotta, hogy az első felveendő honvédet minden szükségessel ellát holtá napjáig és e kötelezettségéről gondoskodik halála után is. Reméli, hogy példáját mások is követik. Két követője valóban akadt: a bihari honvédegylet és Vidor J. pesti órás vállalt hasonló módon egy-egy honvédet. További javaslata, hogy a pénzügyteknél kell kopogtatni s a menház „bő ellátása biztosítva lesz.”⁴⁰

Vidacs optimizmusa és másokat is magával ragadó határtalan lelkesedése kellett ahhoz, hogy a menházi akció az anyagi nehézségek ellenére változatlan eréllyel folytatódott. A gyűjtés eredménye 1871 májusában meghaladta a 87 000 forintot. A telekügyben közben fennakadást történt, nem sikerült megegyezni a fővárossal, mert az olyan, súlyos feltételekhez kötötte telekajándékozási ajánlatát, hogy nem lehetett elfogadni. A honvédegyleték május 7-én tartott gyűlése határozatot fogadott el a menház ügyében. Remélve az összeg további növekedését, mivel az adakozások még folytatódtak, elhatározták a telekvásárlást és az építkezés megkezdését. A Soroksári úton vásárolt telekre még az év augusztusában megkapták az építési engedélyt egy emeletes honvédmenház felépítésére, amelyre a pályázatot már májusban meghirdették.⁴¹ Az épület méreteinek és

kivitelezésének határt szabott a pénzügyi helyzet. 1870 elején, az addig jelentkezett munkaképtelen honvédek száma mintegy 600 volt, a tervezés csak 80 honvéd elhelyezésével számolt és az összes költségekre 52 ezer forintot irányoztak elő. A gyűlés határozatot hozott a menház vagyonának kezeléséről, felszereléséről, a pénzalap elhelyezéséről, a felveendő tagokról és a tulajdonjogról. Ez utóbbira vonatkozóan úgy határoztak, hogy az épület a honvédegylet tulajdonát képezi. A gyűlés Kossuthot táviratban értesítette a menház felépítésének eldöntéséről, amelyet „ az 1848/49-iki zászló több hívei nevében” Vidacs írt alá.⁴²

Kossuth állandó figyelemmel kíséri a menház ügyét, a menháziak anyagi ellátottságához is hozzá kíván járulni. Erre utal 1870 elején írott levele Vidacshoz, amelyben bizonyos ruhakészletet ajánlott fel a menház részére. Vidacs barátai azonban nem tartják szükségesnek annak megszerzését azzal az indoklással, hogy nincs kilátás a menház rövid idő alatti felépítésére s addig használatlanul heverne. Sorai arra mutatnak, hogy nagyon tárgyilagosan ítéli meg a menházba kívánczoló honvédek igényeit. Szerinte kevés közharcos fog jelentkezni, mert ezeket a községek vagyonosabbjai támogatják, oda inkább csak a család nélkül álló, öreg tisztek fognak kívánczolni, akik viszont nem szívesen vennék a használt holmikat.⁴³ Vidacs rendszeresen tájékoztatja Kossuthot a mozgalom és az építkezés minden fázisáról, a saját és segítőitársai munkájáról, a nehézségekről, hiányolja az ifjúság részvételét, mint írja: „nincsen nyoma ama szellemnek, mely kormányzónk idején a fiatalságot buzdította a tevékenységre”.⁴⁴ Utolsó levélváltásuk a menház ügyében 1872 májusában történt, az építkezés befejező stádiumában, amikor Vidacs a menház részére a „Honvédérem” mintát kéri Kossuthtól.⁴⁵

Vidacs az építési bizottság elnökeként még nagyobb agilitással és mindenre kiterjedő figyelemmel kísérte a munkát. Szeptemberben megjelent értesítése az egylet lapjában az alapkö elhelyezéséről, amelyet októberre terveztek. Együttal felszólította az érdekelteket, akik 48/49-es emlékeket kívánnak az alapkö alá helyezni, küldjék el hozzá.⁴⁶ 1871. október elsején került sor az ünnepélyes alapköletételre. Az ünnepi megnyitót Vidacs tartotta. Mély pátoással előadott beszédéből most sem hiányoztak a világsi áruulásnak, a közösügyes politikának elítéléséről vallott nézeteinek hangoztatása. Szomorúan állapította meg, hogy a haza szent védőinek a hazában csak menedékház jutott. Viharos éljenzés követte Kossuthról, a 48-as alkotmány létrehozójáról, a hadsereg megteremtőjéről emlékező szavait. A menház keletkezésének történetéről Kühnel Ignác százados beszélt, majd elhelyezték az alapkövet, amely alá 48-as okmányokat, magyar pénzeket, Kossuth-bankjegyeket, Vetter Antal honvéd al-

tábornagy érdemjelét, Gáspár honvédtábornok fényképét, a még életben levő honvédtisztek névsorát, a menház tervét és történetét, valamint az ünnepély napján megjelent magyar hírlapokat helyezték el.⁴⁷

Az építkezések megindulásával megnöttek a gondok. 1872 májusában Vidacs első pesszimista hangvételű felhívását olvashatjuk: az adakozásból származó összeget felemésztette az építkezés. Az épület nemsokára készen lesz 80 rokkontra számítva s ezeket nincs miből eltartani, bár egyes városok, kerületek és magánosok is magukra vállalták egy-egy rokkant ellátását.⁴⁸

Egy év alatt az épület elkészült és 1872. október 1-én sor kerülhetett a menház felavatására. Az ünnepi megnyitót nagyszámú közönség jelenlétében Vidacs tartotta, majd átadta a menház kulcsait a honvédegyelet elnökének, Gáspár Imre tábornoknak.⁴⁹ Ezzel az akcióval Vidacs nagy műve s egyben a szélsőbal nagyszabású akciója sikerrel befejeződött. A menház első parancsnoka Vidacs lett, a „be-népesítést” is ő kezdte meg, de csak rövid ideig viselhette gondját a menház lakóinak.

A menház több mint hét évtizeddel élte túl létrehozóját, a II. világháború idején pusztult el. A Soroksári út 114. sz. alatt álló épület, amelyhez hatalmas park tartozott, fennállása alatt mintegy 750 honvédnak adott menedéket, utolsó lakói a húszas évek elején távoztak. A menházat 1882-ben állami kezelésbe vették. 1900-ban kibővítették az épületet, újabb 50 személy befogadására tették alkalmassá. Az addig eltelt idő alatt ugyanis mind több, egyedül maradt, idős és beteg honvéd vette volna igénybe, de nem volt hely. A honvédség sanyarú helyzetén nem sokat segített az országgyűlés által megszavazott nyugdíj, amelyet 70 éves kortól folyósítottak részükre. 1887-ben a menháziak fogtak össze kint élő honvédtársaik érdekében, hogy az országgyűléstől támogatást kérjenek számukra.⁵⁰ A menház életét idillikus színben festő cikkek, amelyek időnként a sajtóban megjelentek, vonzóvá tették az intézményt a honvédek előtt, de leginkább a ráutaltság volt a döntő szempont a felvétel kérelmezőknél. Mint jellemző adalékot megemlítjük Lebstüek Mária, volt főhadnagy kérvényét 1882-ből, amelyben az iránt folyamodik, hogy a menházban a fehéreneműk kezelése rá bizassék.⁵¹ Mint a felsorolt adatok bizonyítják, a menházra szükség volt, céljának megfelelően otthont tudott nyújtani a 48-as honvédség maradékainak.

Szerepe a demokrata körök szervezésében

A szélsőbal kiegyezés elleni harcát szervezetten és szélesebb társadalmi bázisra építve igyekezett folytatni. A demokrata körök

szervezésével Madarászék a tömegmozgalmak újabb hullámát indították el. Politikai elképzeléseik szerint az 1848-as alkotmány visszaállításán átja a széles tömegek felvilágosításán keresztül vezet. Felvilágosítás alatt a polgári demokratikus szellemben való nevelését értették. A demokrata körök célját a polgári forradalmak jelszavában a szabadság, egyenlőség, testvériség érvényesítésében jelölték meg. E három fogalomnak „társulati eszmecseré útján való fejlesztése és érvényrejuttatása, s mivel ehhez csak az 1848-iki teljes alkotmány mellett lehet remény, ezen alkotmánynak törvényes és alkotmányos működés általi visszaszerzése, korunk haladásával lépést tartva, a gyakorlati életben alkalmazása és elveinek tovább fejlesztése” a cél, miként a felhívásban és a kör alapszabályainak 3. pontjában is rögzítették.⁵²

Az 1867 októberében megjelent felhívás aláírói — 58 személy — többségében a szélbal tagjai, Böszörményi, Madarász, Vidacs vezetésével, mellettük többen: Csernátóny, Jókai és mások a bal-közép pártból. Az első aláíróként szereplő Vidacs, a pesti kör elnöke lett. Hogy a kör létrehozásában jelentős tevékenységet fejtett ki, az kitűnik Madarász emlékirataiból, aki név szerint neki tulajdonítja a pesti kör megalakítását.⁵³

A mozgalom központja a pesti egylet lett. A főváros akkori ellenzéki szellemére jellemző, hogy a tagok létszáma alig egy hónap alatt mintegy hatszázra növekedett. A kör tagjainak összetételére vonatkozóan idézzük egy gunyoros hangú visszaemlékező sorait, aki szerint „jámbor Teréz-, József-, és Ferencvárosi polgárokból, szatócsokból, házi urakból és csizmadiákból” állott, tehát nagyobbára a kispolgárság, valamint a polgárság középső rétegeinek képviselőiből.⁵⁴

Vidéken még nagyobb sikereket ért el a szervezkedés, pár hónap alatt a demokrata körök százai jöttek létre, egyes esetekben más név alatt — olvasó népkör, baloldali kör stb. —, de a pestivel azonos célkitűzéssel. Többségükben az 1848. után létrejött paraszti olvasókörök alakultak át, amelyeknek korábbi céljaik is „1848 demokratikus és nemzeti továbbfejlesztése” volt. Ezért tudott a szélsőbal Kossuth függetlenségi programjával széles paraszti tömegeket megnyerni és maga körül tömöríteni, különösen az alföldi városokban. A vidéki körök tagságának zömét a szegényparasztság alkotta, de iparosok és értelmiségiek is részt vettek benne.⁵⁵

A demokrata körök tömegfelvilágosító, ismeretterjesztő tevékenységet fejtettek ki. A pesti egyletben a „társulati eszmecseré” előadásokból és felolvasásokból állott a legkülönbözőbb témákból. 1868 januárjában Madarász amerikai útinaplójából tartott felolvasást. Jókai Mór „A nazarénusok és a vallásszabadság” címmel ter-

vezett felolvasást. Fischer János kereskedelmi iskolaigazgató tervbe vett előadásának címe: „A gabonakereskedés és annak legelőnyösebb értékesítési módjairól Magyarországon”. Februárban egy elmaradt előadás helyett Vidacs és Henszmann Imre „rögtönöztek” előadást a „szabadság, egyenlőség, testvériségről”.⁵⁶ Ezek mellett az üléseken rendszeresen felolvasták a vidéki városokból érkezett leveleket a fiók demokrata körök felállításáról, tehát tájékoztatták a tagságot a mozgalom terjedéséről. A vidéki egyletek is lényegében felolvasókörök voltak, ahol leggyakrabban a Magyar Újság és A Nép Zászlója c. ellenzéki lapokból tartották a felolvasást. Ezeken keresztül a demokrata kör széles körű agitációt fejtett ki a szervezkedés érdekében és egyúttal a szélsőbal politikájának népszerűsítésében. A vidéki körökben erőteljesen hangot kapott a paraszti rétegek sérelme is. A pesti körben sem hiányzott az egzisztenciális kérdés felvetése. Vidacs már említett előadásában Kossuthnak nemcsak politikáját, hanem gazdasági intézkedéseit is méltatta, amikor az ipar és kereskedelem emelése körül szerzett érdemeiről beszélt, s a jelenlegi gazdaságpolitikát bírálta. Ezzel tulajdonképpen a saját osztályának sérelmeit igyekezett tolmácsolni.

Madarász turini látogatásával (1868. február) megerősödtek a kapcsolatok Kossuthal, ezt követően országszerte fellendülőben volt a mozgalom. A kezdeti sikerek azt mutatták, hogy hatalmas szervezet van kialakulóban. A kormány nem késlekedett ezt meggátolni. Az ellenakcióval már korábban kész volt, amikor megszervezte saját „köreit”. Ezek egyike az „egyenlőségi körnek” nevezett társulás volt, amelyben „a kormány hivatalnokai és a félhivatalos lapok tollvitézei vezérkedtek”.⁵⁷ A demokrata körök sikereit azonban nem tudták ellensúlyozni, egyik sem tudott akkora tömeghatást elérni. A kormány részéről különösen a vidéki fejleményeket kísérték figyelemmel, de még egy márciusi leiratban arról volt szó, hogy „nem szándékozik meggátolni addig, míg nagyobb mérvben szaporodása és veszélyes volta tényleg meggyőződést nem tett.”⁵⁸ A demokrata körök veszélyes voltát — forma szerint — az alapszabályok 3. pontjában találták meg, a már említett célkitűzés megjelölésében. 1868. március 3-án kelt belügyminiszteri leirat utasítást adott e pont módosítására s a szabályzat alapján a pesti kör működését betiltotta.⁵⁹ A demokrata kör válasza elutasító volt. Merész hangú feliratában megtagadta a 3. pont módosítását, amely „egyértelmű lenne az 1848. alkotmány megtagadásával”. Azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség elvei a 67-es törvény alapján nem fejleszthetők és joga minden polgárnak és társulatnak a törvények korlátain belül eszmecsere útján a fennálló törvények megváltoztatása. Érvelt azzal is, hogy a 48-as alkotmány

teljes visszaszerzésére törvényes úton való törekvés a képviselőház egy tekintélyes részének nyomtatásban megjelent programjában „majdnem szórul szóra” bennfoglaltatik, tartalma már ennél fogva sem lehet törvénybe ütköző. Mindezek alapján a betiltó rendeletet törvénybe ütköző sérelemnek nyilvánította, s ha azt rendőri úton végrehajtanák, csak a hatalom nyílt erejének engednek. A feliratot Vidacs János elnök és Áldor Imre jegyző írták alá. Az április 8-án kelt belügyminiszteri rendelet azonnali hatállyal betiltotta a pesti kört és „annak minden néven nevezendő működését”, mert igazoltnak látta, hogy „célja nem alkotmányyszerű működés, hanem izgatás”.⁶⁰ Vidacsék tartották magukat elhatározásukhoz: csak az erőszaknak engednek, s a kört valóban rendőri karhatalommal osztatták föl.

Időben ez egybeesett a félegyházi eseményekkel, amikor ott fiók demokrata kör megnyitását ünnepelték és az zavargással fejeződött be. Ekkor tartóztatták le Asztalos János kecskeméti ügyvédet, aki a demokrata körök szervezésében élen járt: Kecskeméten 1000 példányban nyomtatta ki a demokrata kört ajánló felhívást.⁶¹

A szélbal nem nyugodott bele a kormány intézkedésébe: Csiky a betiltás tárgyában interpellált, Vidacs folyamodványt nyújtott be az erőszakkal történt felosztatás ügyében, s az egyéni szabadságon és a társulati jogon esett sérelem orvoslását kérte.⁶²

A demokrata körök betiltása nagy vitát váltott ki: a támadásból kijutott a köröket szervező pártnak csakúgy mint a kormánypártnak. Madarászék maguk is visszaretentek attól, hogy a mozgalom átlépi a békés kereteket, mégis védekezniük kellett a fennálló rend elleni izgatás vádjá ellen. Bár a demokrata körök megítélésében a balközép is a kormányt támogatta, a betiltás, mint törvénytörtés intézkedés ellen szót emelt tagságának egy része. A körök elleni fellépésben Perczel és Klapka személyében fenntartás nélküli támogatókra talált a kormánypárt. A vitában elhangzott vélemények a pártellentétek további fokozódásához vezettek.

A demokrata körök a kiegyezés elleni tömegmozgalmak kereketei voltak, s mint ilyenek nem veszélytelenek a dualista rendszerre. Veszélyességét azonban a forradalomtól való félelmében eltúlozta a kormány. Forradalmi szellem tekintetében távol állottak a francia forradalom jakobinus klubjaitól, amelyekhez oly szívesen hasonlították a mozgalom ellenzői.⁶³ A demokrata körök a népművelés terén, a kispolgári, paraszti és értelmiségi rétegek felvilágosításában és demokratikus szellemben való nevelésében töltöttek be jelentős szerepet. Ez nem lebecsülendő eredménye a mozgalomnak, de emellett az ott folyó „izgatások” olyan politikai mozgalmat is megindí-

tottak, mint Asztalos Jánosé Kecskeméten. Ez a mozgalom már túlnőtt a szélbal által meghirdetett programon és kezdete lett a századfordulón kiterelvényesedő agrármozgalmaknak.

Országgyűlési szereplése. 1868—1872

Vidacs 1868 augusztusában, a védelmi törvényjavaslat feletti vitában mondta el egyik leghosszabb beszédét. Nézeteit elsőként a szervezendő hadseregére vonatkozóan fejtette ki: az az erő, amely a nemzet önállóságát hivatott megvédeni, szükséges, hogy magyar legyen. A haza csak úgy védhető meg — véli, ha polgárai tudják, hogy „nem mindenknek fölött katona, azaz eszköz a hatalom kezében”, s meg legyen győződve arról, hogy hazáját csak az a szellem, azok az elvek menthetik meg, amellyel a Hunyadiak, Bocskaiak, Rákócziak, Thökölyek és Kossuth zászlaja alatt megmentették. Csak önálló, az osztrák hadseregtől független hadseregre adja szavazatát, a kormány által benyújtott törvényjavaslatot elveti, mert a haza önálló, állami létét veszélyezteti. Szót emel a volt honvédek érdekében, akikre még számítani lehet a magyar hadseregben, és akiknek számára erkölcsi elismerést kér. Kissé gúnyos éllel válaszol Eötvösnek a javaslat előnyeit méltató beszédére, majd Perczel beszédével száll vitába és visszaveri annak támadását a 48-as ifjúság ellen. Ebben kifejezésre jutott erős személyi ellentéte Perczellel. Beszédéből most sem hiányzott az uralkodó személye elleni támadás, amiért az elnök rendre intette, de nem hiányzott Kossuth magasztalása sem.⁶⁴ E két személyre vonatkozóan Vidacs mindig szenvedélyes hangnemet ütött meg: Kossuth bálványozásában, amely eléggé általános volt a 48-asok között, és a királyellenes kifakadásaiban, ez főképp Vidacsra volt jellemző. Mindkét személy megítélésében hajlamos volt a túlzásokra, de bizonyos, hogy saját egyéni, szubjektív nézetei ragadták el egyik vagy másik irányban, s nem frázisként használta Kossuth nevét sem oly gyakran.

1868 őszén megkezdődtek az előkészületek a következő év márciusában sorra kerülő választásokra. A választások vezetésével Madarász, Vidacs és Almásy Sándor lett megbízva.⁶⁵ A választási küzdelemben az ellenzéknek nem sikerült egységes frontot kialakítani a kormánypárt ellen, bár erre történtek kísérletek, s ebben nagy szerepet játszott a demokrata körök miatt keletkezett ellentét. A 48-as párton belül sem alakult ki egységes álláspont a balközéppel való együttműködést illetően. A körök miatti nézeteltérések mellett ehhez a vezető gárdában történt változás is hozzájárult. Böszörményit, a Magyar Újság főszerkesztőjét sajtóvétségért elítélték, helyét

az emigrációból hazatértek vették át: előbb rövid időre Simonyi Ernő, majd őt követte Szilágyi Virgil és Irányi Dániel. Ezzel megindult az a folyamat, amely végül is a mérsékeltabb irányzat felülkerekedéséhez vezetett a párton belül s ez a párt programjává a perszonaluniós alapelvet tette. A Madarász-csoport, amelyhez Vidacs is tartozott, bár elfogadta a Kossuth által támogatott elvet, egyre inkább háttérbe szorult a békés parlamenti utat választó Irányival szemben.

Vidacs a balközéppel szemben elég merev álláspontot képviselt, amint ez kiderül Ihásznak, 1868 elején írott leveléből. „Arról van szó — írja —, hogy egész pártunkat beolvasszák a balközépbe” s ez ellen több okból tiltakozik: mert azok részt vesznek a delegációban, mert Kossuth nevével agítálnak, de programjukban egy szóval sem említik 48-at és nem is akarják azt, s hogy Görgey rehabilitálásához segédkezet nyújtanak. Következésképpen „ily párttal mi nem szövetkezhetünk, ha mindjárt köztudomású dolog is, hogy e pártban nagyon sok jó ember van, de ezek kedvéért az elvet meg nem tagadhatjuk.”⁶⁶ Vidacsnak ez a megállapítása jól érzékelteti a Tisza-féle mérsékelt ellenzék és a 48-asok baloldala között levő távolságot. A balközépnek csak kis része volt szolidáris a szélsőballal. Ezek között kiemelném Jókai Mórt, aki szoros kapcsolatban volt Vidaccsal is, de inkább baráti mint elvi alapon.

A 69-es választások eredménye lényeges változást nem hozott a parlamenti erőviszonyokban, bár az ellenzék némileg megnövelte a szavazatainak számát. Nagy sikert aratott a fővárosban: az öt választókerület közül háromban ellenzéki képviselőt választottak, Vidacsot a szélsőbal, Csernátonyt és Jókait a balközép részéről. Vidacsot a saját kerületében, a Ferencvárosban jelölték Török Pál ellenében, akivel szemben 115 szavazattöbbséggel került ki győztesen.⁶⁷ Vidacs győzelme az ellenzéki szellem erősségét mutatja a Ferencvárosban, egyben személyének népszerűségét is, amelyhez bizonyára hozzájárult saját közéleti tevékenysége mellett Vidacsék ismeretségi köre, üzleti s baráti kapcsolatai, a család ekkor már közel két évtizede a kerület lakója.

A Ferencváros választópolgárainak száma az 1869-es választásoknál mindössze 1033 volt. Ennek 90⁰/₀-a élt szavazati joggal, ebből 522-t kapott az ellenzék és 407-et a kormánypárti jelölt. A választások az 1848. V. tc. alapján történtek, 20 éves korhatárhoz volt kötve és az alábbi vagyoni és kulturális cenzus volt érvényben:

1. valamely városban 300 ezüst forint értékű ház- vagy földtulajdon,
2. aki mint önálló kézműves, gyáros vagy kereskedő saját műhellyel vagy teleppel rendelkezik és legalább egy segédet foglalkoztat,
3. a fentiekbe nem eső saját földbirtokból vagy tőkéből eredő 100

ezüst forint állandó jövedelme van, 4. aki főiskolát vagy ezzel egyenrangú más tanintézet tanfolyamait elvégezve diplomát nyert, 5. azok a pesti polgárok, akik 1848. április 11-ig pesti polgárok voltak és a fenti képesítéssel nem rendelkeznek. A ferencvárosi választópolgárok számaránya a fenti kategóriák szerint hozzávetőleges pontossággal a következőképpen oszlott meg: 1. k.: 398 — 2. k.: 244 — 3. k.: 218 — 4. k.: 155 — 5. k.: 18.⁶⁸ Ezek a számok érdekes képét adják e külterület választóinak társadalmi összetételéről. Legerősebb elemei a birtokból és jövedelemből élők (616) és csak utána következik az iparos és kereskedő réteg (244). Viszonylag magas az értelmiség száma. A választók számarányát tekintve a József- és Terézváros között áll. A Józsefvárosban 984, a Terézvárosban 1543 volt a választók száma 1867-es adatok szerint. Mindkettőben az ipari réteg erősebben dominál, mint a Ferencvárosban. Hogy ez utóbbiban kik adták szavazatukat az ellenzék jelöltjére Vidacsra, természetesen nem lehet eldönteni, de annyit feltételezhetünk, hogy elsősorban az iparos, kereskedő és értelmiségi rétegek támogathatták és nem a birtokos réteg, amelynek különben olyan tagjai tartoztak a kerülethez, mint pl. Sina Simon br. és Cséry Lajos. E feltételezés alapján Vidacsot mint a polgárság küldöttjét tarthatjuk számon az 1868/72-es országgyűlési időszak képviselői között.

Vidacs választási győzelmét szomorú esemény zavarta meg: „legjobb barátja s törhetetlen lelkű elvtársa”, Böszörményi László halála, aki börtönbüntetését töltve, ott halt meg.⁶⁹ Nagy vesztesége volt ez a pártnak, amelynek radikális szárnyához tartozott.

A 3 éves országgyűlési időszakban a 48-as párti ellenzék éles küzdelmet folytatott a kormány által benyújtott antidemokratikus törvényjavaslatok ellen. Vidacs parlamenti szerepe egy hosszabb beszéden kívül általában kérvények benyújtására korlátozódott, pártjának ugyanis a peticionálás egyik, bár nem nagyon célravezető eszköze volt. Az általa benyújtott petíciók tartalmilag nagyon sokrétűek. Sok esetben, főleg az első két évben, a honvédek panaszainak tolmácsolója,⁷⁰ ami honvédegyleti feladataiból is következett, de a napirenden levő kérdések mindegyikéhez van rövid észrevétele.

A 48-as párt az általános, titkos választójog híve s a választójog ilyen értelmű rendezése követeléseinek közé tartozott. Vidacsnak ez ügyben benyújtott egyik petíciója az óbudai hajógyár munkásainak folyamodványa volt, amelyben kéri, hogy a képviselőház a választási törvény módosítása alkalmával, „azon esetben, ha az általános szavazatjog törvényileg meg nem állapíthatnák, a munkások évi keresetének legkevesebbjét 452 frt 68 kr. évi jövedelemmel bíróktól fölfelé az országos képviselők választásánál minden munkásnak a szavazatjogot törvényileg biztosítani” kéri.⁷¹ A másik ilyen jellegű

petíció a pestvárosi ellenzék aláírásával készült, amelynek gyűlésén a 48-as párt részéről Irányi ismertette a kormány törvényjavaslataira vonatkozó észrevételeit s a kérelmet felkérésre Vidacs nyújtotta be az országgyűlésnek. Pestvárosi ellenzéki polgárainak kérévénye tartalmazza mindazokat a követeléseket, amelyekért a 48-as párt küzdött: általános szavazati jogot, titkos szavazást, a választásoknál előforduló visszaélések elleni szigorú intézkedést, továbbá a választókerületek revízióját az incompatibilitási (összeférhetetlenségi) törvény alkotását.⁷² Ugyancsak ő nyújtotta be Buda szabadelvű körének és Foktő községnek a kormány választási törvényjavaslatának elvetését tartalmazó kérévényeket.⁷³

Az országgyűlés napirendjén szerepelt a kormányának a közigazgatás fejlesztésére vonatkozó tervezete, amely az ellenzék részéről erős bírálatot kapott. Vidacs a pestvárosi lakók kérelmének szószólójaként terjeszti elő, hogy a törvényhatóságok rendezését az 1848-iki törvények szellemében eszközöljék és a miniszteri javaslatot vessék el. A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló általános vitában Vidacs is hosszú beszédben fejtette ki nézeteit. A kormány centralizációs törekvéseinek célja a kiegyezés rendszerének megerősítése volt, sok támadást kapott az ellenzék, főképp a 48-asok részéről. Különösen a megyei autonómiák megsemmisítésére irányuló törvényjavaslat váltott ki élénk ellenzést, amely Vidacs beszédének is a középpontjában állott. Alkotmányunk védbástyáinak megsemmisítését látja benne és jól érzékeli azt is, hogy a kormánynak ezek a tervei még jobban Ausztriához láncolják a magyar nemzetet, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja, hogy ez a modern polgári közigazgatás és adminisztráció kiépítését is jelenti. A törvényhatóságok rendezését az 1848-as törvények XVI. és XXIII. szakaszai értelmében és szellemében kívánja végrehajtani és nem a minden szabadságot megölő centralizáció értelmében. (Az első a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról intézkedett, a második a szabad királyi városokról.) Nézetei a népszuverenitás elvén alapuló 48-as törvényekhez való kissé merev ragaszkodását tükrözik. A választás kérdésében a súlypontot az általános szavazásra teszi, mert „nem lehet a hazában polgár, aki alkotmányos jogainak gyakorlásától” fel volna mentve. Bár a törvényjavaslatot úgy értelmezi, amely szerint a megválasztott képviselők nem a népet fogják képviselni, nép alatt valójában a polgárt érti. Felszólalásának végső kicsengése: a javaslat a 48-as törvények nyílt tagadása, nem haladás, hanem visszaesés, amely a nemzet életére nézve megsemmisüléséhez vezet.⁷⁴

A kormány gazdaságpolitikája ellen is nagyon sok bírálat hangzott el, gyakori támadást intézett ellene a 48-as párt. Vidacs ebben a kérdésben sok aktivitást tanúsított. Személyileg is érdekelt

volt, nemcsak választóinak érdekeit képviselte, amikor szót emelt az ipar, kereskedelem és közlekedés fejlődését gátló tényezők ellen. 1871-ben, amikor felmerült az új Duna-híd építése, pesti polgárokból, főleg a Ferenc-, József- és Belváros polgáraitól érkeztek a kérelmek, hogy a tervezett két híd közül az első „ne a feldunasoron, hanem az aldunasoron épüljön fel, vagyis a Margit-híd helyett a Ferencváros-hoz közelebb eső.⁷⁵ Ebben a kérdésben kétségkívül a helyi érdekek domináltak az illető polgároknál csakúgy, mint Vidacsnál, és szívósan küzdöttek érte, mint a hónapokig tartó kérvényezés mutatja. Vidacs nyújtotta be a miskolci iparosok kérvényét, amelyben azt kérik, hogy az ipartörvény szentesítése előtt egy országos iparosértekezletet hívjanak össze a törvényjavaslat megvitatására.⁷⁶ A polgárság gazdasági érdekeit tolmácsolta Fromm Antal pesti lakos kérvényével, amelyben egy állami kereskedelmi akadémia felállítását, önálló magyar konzulátusok szervezését és a kereskedelmi és földművelésügyi miniszteri tárcának különválasztását kéri.⁷⁷ A vidék szegénysorsú lakóitól is találunk különféle kérelmeket, amelyeket Vidacs továbbított az országgyűlésnek. Ilyen a Torontál megyei Marianfeld község összes házas zselléreinek folyamodványa, amelyben az ottani uradalom által 44 holdnyi legelőjük jogtalan elsajátításával rajtok elkövetett méltatlanságnak kiderítése végett, vizsgálat elrendelését kéri.⁷⁸ Béla és Pettau kincstári puszták bérlői az 1871-es árvíz okozta károk miatt haszonbérük elengedéséért folyamodnak. Szentes város azt kéri, hogy az országos úthálózatba vegyék fel a Félégyháza—Orosháza közötti utat.⁷⁹

A porosz—francia háború kitörése egy időre a külpolitikai kérdéseket helyezte előtérbe. Az ellenzék részéről a 48-as párt kezdeményezett akciót a franciák mellett, a petíciók tömegét nyújtották be és több interpelláció hangzott el a Franciaország részére elfogadható békekötés érdekében. Vidacs is több kérvényt közvetít az országgyűléshez. 1870 júliusában a pesti népkör választmányának kérését tolmácsolja, amelyben Magyarország szigorú semlegességét kéri. A benyújtást kísérő szavai, miszerint: „Hazánk lakossága számtalanszor volt kénytelen fegyverhez nyúlni, hogy alkotmányos szabadságát és törvényes függetlenségét megvédje . . .” nem hagynak kétséget az iránt, hogy együttérez a francia nemzettel és fegyveres harcát jogosnak és igazságosnak tartja. 1871 február—márciusában a Ferenc-, Teréz-, Lipót- és Belváros lakóinak több kérvényét továbbítja, amelyekben Franciaország feldarabolása ellen tiltakoznak.⁸⁰ A háború kérdésében a 48-as álláspont általában megegyezik mai értékelésünkkel s az ügyben folytatott petíció kampánya és propagandája, amelyben Vidacs is részt vállalt, jó irányú politikai és felvilágosító tevékenység volt. A Párizsi Kommunéknál a petíciózás

azonban megállott, ennek jellegét és jelentőségét a baloldal sem ismerte fel világosan, Vidacsnál sem találunk semmiféle utalást ezzel kapcsolatos felfogására.

Vidacs mint főpolgármester-jelölt. 1867., 1870.

A sokféle elfoglaltság mellett rövid epizódnak számít Vidacsnak az a kísérlete, hogy elfoglalja Pest főpolgármesteri székét. Ebben a kísérletben legalább annyira pártjának, mint sajátmagának a törekvéseit kell látnunk.

Az 1867 tavaszán lezajlott pestvárosi tisztújításon állította először a szélsőbal Vidacs Jánost jelöltként a főpolgármesteri tisztségre Szentkirályi Mórral szemben. Megválasztásának esélyei kevés reménnyel kecsegtettek a kormánypárt nagy többséggel támogatott jelöltje ellenében. Mindkét párt részéről presztízskérdés volt, hogy e fontos pozícióba a saját hívét juttassa, ezért a szélsőbal nagy agitációt fejtett ki a fővárosi polgárság körében jelöltjének érdekében. Vidacs maga is igen tevékenyen vette ki részét a választási mozgalmából. A pártpolitikai szempontok azonban dominálók voltak. A választást előkészítő értekezleteken nemcsak azokról az indokokról volt szó, amelyeknél fogva Vidacs megválasztása „a város érdekében fekszik”, s nemcsak a tisztújításra vonatkozó elveket fejtegették, hanem „élénk eszmecsere fejlődött ki a párt elveinek ismertetése körül”. Ennek ellenére az egyik összejöveteleken ketten is felszólaltak az irányban, hogy a Vidacs-párt, „minden politikai törekvéstől menten, egyedül a tisztújítás valódi érdekeit tartja szem előtt”, és visszautasították azt a támadást, „mintha a párt a rend és törvényesség fel-forgatására törekednék”.⁸¹ A politikai célzat a szélsőbal részéről tehát világosan kiderült, mégis szükséges volt, már a választók megnyugtatása érdekében is, a fenti, valóban alaptalan vádat visszaverni.

A Vidacs-pártnak a sajtóban is megjelent választási programja mindenekelőtt a jelölttel szemben támasztott követelményeket rögzítette: „Határozott hazafiság, feddhetetlen jellem, szilárdság, szakképesség.” Ezek tekintetében pedig négy pontban foglalta össze azokat a feltételeket, amelyek elsőbbséget jelentenek a jelölésnél: 1. akik 1861-ben alkotmányos tisztviselőkké választva lettek esküjükhöz hívek maradtak, a provizórium alatt hivatalt nem vállaltak, 2. akik 1848 óta hivatalt nem viseltek, 3. akik 1865-től vállaltak hivatalt, 4. akik a provizórium alatt kényszerítő körülményekre való tekintettel szolgáltak, de becsülettel és megelégedésre; különös figyelemmel az 1848-as alkotmányos küzdelemben való részvételre.⁸²

Mind a követelmények, mind a feltételek nagyrészt olyanok, amelyek Vidacs személyére nézve adottak voltak. Még ellenfelei is elfogadták a fenti jellemzést, „csak” képességeit vonták kétségbe a sok és speciális ismereteket kívánó főpolgármesteri tisztségre.⁸³

A Vidacs-párt választmányában az értelmiség volt erősen képviselve: az elnök, alelnök és a jegyzők, kivétel nélkül ügyvédek voltak. Ez annyiban érdekes, amint a szélbal különféle akcióiban megfigyelhető, hogy ez a réteg a baloldal elég szilárd támaszának bizonyult.

Vidacsot sikerült is jelöltnek elfogadtatni, de a májusi választáson alulmaradt Szentkirályival szemben, aki 2611 szavazattal elfoglalta a főpolgármesteri széket. Vidacsnak valamivel több mint a fele jutott.⁸⁴ Kétségkívül, személye sem felelt meg mindenben, ami alkalmassá tette volna e jelentős poszt betöltésére. Mégis, pártállása legalább annyira hozzájárult vereségéhez; a baloldali erők térhódításának nem nagyon kedveztek a kiegyezést követő hónapok politikai változásai. A szélsőbal részéről még így sem lebecsülendő eredmény, hogy pártjuk egyik politikusa lett a kormánypárt ellenjelöltje. S hogy ebben Vidacs személyének is volt némi szerepe, ezt a konzekvenciát a szélsőbal vonta le, amikor újólag kísérletet tett arra, hogy Vidacsot a polgármesteri posztra segítse.

Szentkirályi 1868-ban megvált tisztségétől. Vidacs régi párt-hívei máris akcióba léptek, akik közül sokan azt a véleményüket hangoztatták, hogy a polgármesteri szék most már Vidacsot illeti, mint aki Szentkirályi után ez állásra a legtöbb szavazatot nyerte.⁸⁵ A következő évben ismét erősen emlegetik jövődő polgármesterségét ferencvárosi támogatói. 1870-ben folytatódik a próbálkozás, hogy Vidacsot megismertessék és -kedveltessék, kedvezően bemutassák a fővárosi polgároknak. Különösen Madarász lapja, A Nép Zászlója vállalkozott az ellenzék jelöltjének népszerűsítésére. Leköszölte „Ki az Vidacs János, a pestvárosi baloldal főpolgármesterjelöltje?” c., külön lenyomatban is megjelentetett életrajzot. Ebben Vidacs mindenképp „rendületlen jellemű hazafi”, amit addigi, elég részletesen ismertett pályafutásának eseményei bizonyítanak, de kiemelik egyéb emberi tulajdonságait és erényeit: a gyakorlati életben szerzett, sokoldalú tapasztalatait, műveltségét, nagy nyelvtudását stb., mindezzel bizonyítandó a tisztségre való rátermettségét.⁸⁶ Hasonló cézzal közölte a lap Vidacsnak Cegléd város által adományozott díszpolgári oklevelét.⁸⁷ A baloldalnak ez a kísérlete is kudarcot vallott, Vidacs nem került a főpolgármesteri székbe. Úgy tűnik, ekkor már ő maga sem törekedett annyira e pozícióra, mint első alkalommal tette, meglehetősen passzívul mutatkozott ebben a népszerűsítő kampányban. Ezt a küzdelmet tehát feladta, talán eleve sikertelennek

tartotta, másrészt ekkor már a honvédmenház ügye volt soron, amely teljesen lefoglalta idejét.

Vidacs és a munkáskérdés

A tömegbefolyásért küzdő ellenzék nem hagyta figyelmen kívül azt a lehetőséget sem, hogy a fejlődő új réteg, a munkásság körében támaszt keressen. Az ellenzéki politikusok, mind a szélsőbal, mind a balközép részéről, ezért próbáltak támogatást nyújtani a fővárosi munkásság szervezkedéséhez. A munkáskérdést persze a maguk módján, a liberális polgár álláspontjáról közelítették meg. Egyik dicsőretre méltó törekvésük a munkásság műveltségének emelését célozta, a másik, a munkások anyagi helyzetének javítását, a szervezkedést azonban és a munkásszervezet létrehozását, működését, csak a polgárság irányítása alatt tudták elképzelni. A mozgalom alapelvének a Schulze-Delitzsch-féle ideológiát fogadták el, az önszegélyezés elvét, amelynek polgári körökben már korábban is akadtak propagálói. Ezen elvek alapján indult meg a fővárosi munkásság szervezése polgári elemek: iparosok, kereskedők és értelmiségiek részvételével és ellenzéki politikusok közreműködésével, amely a Buda-Pesti Munkásegylet megalakulásához vezetett. A résztvevők közül egyeseket valóban a polgári humanizmus ösztönzött erre, másokat az a politikai megfontolás, amint erre nyíltan utalás is történt az alakulás körüli vitákban, hogy a munkásságot elvonják a munkaadók elleni fellépéstől, az osztályharctól. Törs Kálmán fejtegette egyik cikkében a munkásság szervezésének szükségességét válaszul arra az ellenvetésre, hogy nálunk ez még nem időszerű, még nincs elkekeredett ellentét munka és tőke között. Elismerte a munkásszervezés jogosságát, de tagadta, hogy ez azonos lenne a munka és tőke közötti harccal, sőt szerinte „a társulási mozgalom a legbiztosabb óvszer e harc megelőzésére”. Külföldi példák alapján, elsősorban az angliai helyzetre hivatkozva, a bajok forrását a munkásság késői szervezkedésében látta. Ezt elkerülendő tartotta indokoltnak a kezdeményezést, amelyet az említett polgári elemek szorgalmaztak.⁸⁸

A kezdeményező lépés 1867. december 8-án történt, amikor a budapesti nyomdászok önképző egyletének helyiségében 11 személy elhatározta az egylet megalakítását. 1868. január 12-én bocsátották ki a felhívást Budapest munkásaihoz, amelyben körvonalazták a megalakítandó egylet célját: egy fogyasztási egylet, egy előlegezési bank és egy művelődési kör felállítását. Az első a gyári munkásság, a második a kisiparos rétegek, a harmadik pedig minden munkás számára. Már a december 23-iki bizottsági gyűlés úgy döntött, hogy

a művelődési körrel kezdi meg tevékenységét, mert az nem igényel tőkét. 1868. január 15-iki gyűlés 12 tagú bizottságot és 3 tagú albizottságot választott, akik a berlini kézműves egyesület statútumai alapján kidolgozták az alapszabályokat. A magyar és német nyelvű szabályzat általános határozatainak első pontja az egyesület célját a tagok szellemi és anyagi jólétének előmozdításában jelölte meg. A cél elérésére szolgáló eszköz gyanánt egy művelődési kör alakítását, majd amennyire a körülmények engedik egy fogyasztási és előlegezési osztály felállítását. A művelődési kör célja, hogy tagjai között az általános műveltséget, szakismereteket és a jó erkölcsöket terjessze. Az erre szolgáló eszközök: felolvasások, értekezések és oktatás, valamint ének és torna, azonkívül könyvtár felállítása folyóiratokkal és társas multságok rendezése. A fogyasztási egyesület feladata lett volna a munkásokat olcsó és jó élelmi, és ruházkodási cikkekkel ellátni, az önszolgáló bank pedig kölcsönrel látta volna el a tagokat, az eredeti tervek szerint. A szabályzat alapján az egyesületnek tagja lehetett minden 17. évét betöltő, „feddhetetlen erkölcsű” férfi, bizonyos összegű díj lefizetése ellenében. Az egyesület ügyeinek vezetésére, illetve igazgatására 36 képviselőből és 12 pótképviselőből álló képviselői gyűlés hivatott, ezen kívül az elnök, 12 tagú igazgatóság és a tanítói kar. Ez utóbbi kötelessége a szükségelt tantárgyak, a tanítás leckerend felett határozni. Az alapszabályok egyik pontja lehetőséget ad arra, hogy a közgyűlés a képviselőbizottság javaslatára tagokat választhat, akik „az emberiség s különösen az iparos és munkás osztály jólétének előmozdítása körül különös érdemeket szereztek”.⁸⁹ Az egyesület programja politikai követeléseket egyáltalán nem tartalmaz, ezzel is jelezve, hogy a munkáskérdést szervezői elsősorban gazdasági kérdésnek tekintik; megoldását naiv elképzelések alapján, kezdetleges módszerekkel próbálták elérni.

A munkásegylet, amelynek elnöke Buschmann Ferenc lett, vezető testületében ott vannak Vidacsék is: János a képviselőtestületben, apja Vidacs István, az igazgatósági tagok között, ahol Jókai is helyet kapott.⁹⁰ Az egyesületben látszólag inkább Vidacs István volt az érdekelt, mondhatnánk népszerűbb, mint a fia, legalábbis a választási arányszámot tekintve. Vidacs István támogatta az egyesületet azzal is, hogy gyárának 72 munkásáért a sajátjából fizette a beiratási díjat, 36 forintot, amelyért a március 21-én tartott ülésen köszönetet szavaztak.⁹¹ A Vidacs-gyári munkások ennek jóvoltából csatlakoztak a Buda-Pesti Munkásegylet.

Hasonló volt a Ganz-gyáriak helyzete, ahonnan a Buda-Pesti Munkásegylet tagjainak egy részét toborozta. Az ottani munkások körében a fogyasztási egyesületet propagálta erősen a munkásegylet vezetősége. Márciusban Robonyi Géza tartott előadást a gyárban a

munkásegylet céljáról, amelynek a fogyasztási egyletre vonatkozó részét nagy tetszéssel fogadták. Ilyen egylet megalakítására 24 tagú bizottságot választottak, ennek 3 tagú vezetősége a Ganz-gyáriak sorából került ki. Nyilvánvaló, hogy a Ganz-gyáriak sem teljesen önmaguktól karolták fel az eszmét, hanem Heberle Antal, a gyár „ügyigazgatója” s egyben a munkásegylet képviselőtestületének tagja, buzgólkodására. Ő olvasta fel a gyűlésen a fogyasztási egylet alapszabály-tervezetét s egyúttal megkezdték az 5 forintos részvények aláírását, amelynek eredménye 65 jegyzés volt. Ekkor került sor a munkásdalárda első fellépésére is.⁹²

Az egylet még márciusban létrehozta sajtóorgánumát, Munkások Újsága címmel, amely csak a címevel utalt a szabadságharc nevezetes lapjára, jóllehet az ipari munkások számára létesítették. A lap megfelelő propagandát fejtett ki az egylet érdekében. Támogatást kapott az egylet az ellenzéki lapoktól is. Mindezek ellenére nem volt hosszú életű az egylet működése, lapja augusztusban, a szervezet decemberben szűnt meg. Legeredményesebbnek a művelődési kör tevékenysége mondható: augusztusig 40 felolvasást tartott és három zeneelőadást, 300 kötetes könyvtára volt (ebből 50 kötetet Jókai ajándékozott), az egyletbe 20 lap járt, volt 60 tagú tornász-csoportja és ugyanannyi dalárdistája. A fogyasztási egylet ügye is valamennyire előrehaladt, júliusban nyitották meg második üzletüket Újpesten.⁹³ Ezekon az eredményeken kívül a munkásegylet nem sokat lendített a munkásság ügyén, helyzetükben lényeges javulást nem hozott a fogyasztási egylet sem. A liberális polgárság minden igyekezete mellett sem volt képes sokáig fenntartani szervezetét. Az egyidőben alakult Általános Munkásegylet, az osztályharcos munkásság szervezete, erősebbnek bizonyult. Az ott szervezkedő munkásság új utakra lépett azzal a felismeréssel, hogy érdekei nem a munkáltatók mellé, hanem velük szembeállítja.

Vidacs János a Buda-Pesti Munkásegylet alapításával egyetértett és támogatta, főképp gazdasági és politikai megfontolásból. Hasonló elgondolás vezette, amikor részt vett az országos iparegyesület részéről, amelynek alapító tagja volt, abban az akcióban, amely célul tűzte ki egy munkáskórház létrehozását Pesten. 1868 májusában, a munkásegyleti szervezkedéssel egyidőben vetődött fel ez az eszme az iparegyesületben, ahol „több iparos” gyűlést tartott. Dr. Altmann tartott előadást arról, hogy a pest-budai kórházak elégtelenek a főváros megnövekedése következtében, ezért egy munkáskórház hasznos, sőt szükséges volna. Meggyőződésem — mondta —, hogy magániparosok és iparüzletek élénk érdekekkel fognak ennek alapításában részt venni. A következő évben annyit haladt előre az ügy, hogy bizottságot választottak Falk Zsigmond elnökletével, tagjai kö-

zött több nagyiparossal. A terv lényegében egy segélyegylet keretében létrehozandó munkáskórházról szólt, amely a munkások önerejéből, de a munkaadók közreműködésével, „a tőke és a munka együttes társulásával” jönne létre.⁹⁴ Az önsegélyezési eszme továbbélesztéséről volt tehát szó, de a téma, a munkásegészségügy felvetése, mindenképpen elismerésre méltó kezdeményezésnek tekinthető.

Vidacséknak a szocialista mozgalommal is volt némi kapcsolatuk, igaz, meglehetősen ellentmondásos. A Buda-Pesti Munkásegyletet támogató Vidacs János lényegében szembenállt a szocialista irányzatú munkásegylettel. Gyengítette azzal is, hogy 1869 nyarán a szabók mozgalmába kapcsolódott be és igyekezett azt befolyása alá vonni, ami annyira sikerült is, hogy a pesti szabósegédek segélyegylete elszakadva az Általános Munkásegylettől, Vidacsot első elnökké választotta.⁹⁵ Ugyanakkor közvetve segítette a szocialistáknak a munkásság szellemi felemelkedését célzó erőfeszítéseit. Az ÁME keretében működő szociáldemokrata iskola tanfolyamain a tanítás a 48-as párt közreműködésével folyt, az előadásokat a vezetésük alatt álló Népkör elnevezésű ismeretterjesztő kör rendezte, amelynek vezetői között volt Vidacs János is.⁹⁶ Hogy Vidacsék nem zárkóztak el mereven az ÁME szervezetétől és támogatásától más vonatkozásban sem, erre az egylet lapja ad felvilágosítást, amely szerint az ÁME báljára, a rendezőbizottság által meghívott „előkelőségek” között Vidacs István is megjelent.⁹⁷ Valójában tehát mind a két egyletet támogatták, de nem egyforma mértékben. Bár munkásaikat a Buda-Pesti Munkásegyletbe kötötték, Vidacs János mégsem kerülte el azt a gyanúsítást, amely egy gúnylap hasábjain érte, hogy „petrolőröket nevel munkásaiban”. Hasonlót sejtet egy róla készült képviselőházi jellemzés is.⁹⁸ Hogy munkásaik később csatlakoztak-e a szocialista egyletbe, nem találtunk utalást. Az említett vádra az adhatott alapot, hogy általában nem tiltották munkásaiknak a szervezkedést, másrészt az Általános Munkásegyletbe fűződő bármilyen laza kapcsolatok is táplálták ezt a hiedelmet. Vidacsnak munkásai körében kialakított emberi kapcsolataira egyetlen adalékot találtunk, amely szerint feleségével együtt mint násznagyok vettek részt az egyik munkásuk esküvőjén.⁹⁹

Amit Vidacsnál e téren követett politikájában értékelünk kell, az hogy a munkáskérdést a maga módján a saját ügyének is tekintette, ha e réteg társadalmi fontosságát nem is tudta felmérni, anyagi és szellemi felemelkedését szükségesnek tartotta és ehhez igyekezett segítséget nyújtani.

Szerepe a gazdasági életben

Vidacsot bármennyire lekötötték politikai teendői, gazdasági ügyeit sem hanyagolta el. Elsődleges gondja volt a gyár termékeinek értékesítése, s mivel a hazai piac nem nyújtott elég lehetőséget a külföldi tőkeérdekeltségek terjeszkedése folytán, neki is külföldi piacok szerzésére kellett figyelmét fordítani. 1868 őszén útra kelt, bejárta Ázsia és Afrika egy részét, a szuezi csatorna környékét, hogy malomipari berendezéseinek piacot találjon és nem eredménytelenül. Az évekkel azelőtti nyugat-európai körutazás után most egy egészen más világrészt ismert meg, és mint Dunyov barátjának írta: „meggyőződtem újra, hogy mi mennyire elmaradtunk minden tekintetben, . . .” S meggyőződéssel vallja azt is, hogy ennek az elmaradottságnak az oka, hogy nincsen „valódi nemzeti kormányunk, mely a hazai ipar és kereskedelem fejlesztését szíven viselné.”¹⁰⁰ Ugyanezt fejtegeti az 1869-es pénzügyi válság kapcsán írt másik levelében, amikor az idegen tőkékkel alapított vállalatoknak a kormány által történő támogatásáról ír.

A pénzügyi nehézségek indították arra, hogy gazdasági téren is nagyobb vállalkozásokba fogjon. A kiegyezés után, főleg 1869-től élénkülni kezdett a gazdasági élet, megszorodtak a pénzintézetek, polgári elemek részvételével részvénytársaságok alakultak takarékpénztárak felállítására. A Pest Terézvárosi, és a Pest Külvárosi takarékpénztárak mellett az elsők között alakult meg a Ferenc-Józsefvárosi takarékpénztár, melynek kezdeményezői Vidacs János, Horváth Gáspár és Simkovics János voltak.¹⁰¹ E részvénytársulatok célja az alapszabály szerint: „a kevésbé vagyonos néposztálynak alkalmat nyújtani arra, hogy megtakarított összegeinek feleslegét szükség idejére félretegye, s kamatok s ezek kamatjaival szaporíthassa; . . . továbbá előlegek és kölcsönök adásával a lakosság egyéb osztályainak érdekeit előmozdítani. . .” Ez a cél, amely a Teréz-, és a Ferenc-Józsefvárosi takarékpénztár alapszabályaiban szó szerint is megegyezik, a kispolgári rétegek igényeit kívánta kielégíteni. Vidacsék részvénytársaságának alapszabályait 1869. szeptember 17-iki dátummal hagyták jóvá. Az aláírási felhívás még július 2-án megjelent és az alapszabályok értelmében a 4000 darab 100 forintos részvény által képviselt alaptőkéből 3200 darab 100 forintos részvényt nyilvános aláírásra kibocsátottak.¹⁰² 12 nappal később közölték az eredményt: a 3200 részvényre 2659 aláírással 16 519 részvényt jegyeztek.¹⁰³ Az augusztus 1-én tartott alakuló gyűlésen megválasztották az ügyintéző bizottságot, a társulat elnöke Vidacs lett. Az 1871. februárban tartott közgyűlés már sikerekről adhatott számot. „Ámbár nehéz körülmények között lépett a küzdőterre és tetteit nagyon megnehezítette

a vele ellenségeskedő kormánypárt — mégis ritka szép eredményt mutathat föl és részvényei után, melyekre 50 forint van befizetve 3 frt 40 krt ad osztalék gyanánt” — írta a Szabad Polgár.¹⁰⁴ A takarékpénztár, amely a 48-as párt több tagjának, valamint a honvédmehháznak az alaptökéjét is kezelte, jó vállalkozásnak bizonyult a válság kezdetéig.

Közben az ipari termelés frontján mutatkoztak nehézségek a kapitalista verseny erősödése következtében. Külföldi érdekeltségek a gépgyártásban is teret hódítottak, a Vidacs-gyár értékesítési gondokkal küzdött. Ezen segítő Vidacs 1872-ben egy újabb, ezúttal ipari vállalkozást kezdeményezett, amelynek célja a magyar ipar termékeinek, elsősorban a mezőgazdasági gépeknek a piacát szélesíteni a Dunafejedelemségekben és a Balkánon. Az előbbi már jó értékesítési terület volt a korábbi években, de a krími háború után a francia, belga és angol konkurrencia kiszorította a magyar ipart erről a területről. Most lehetőség adódott a térnyerésre, mert a külföldi cégek, a munkások huzamos idő óta tartó sztrájkjai következtében nem tudtak szállítani, a szükségletek meg egyre nőttek. Vidacs ennek a lehetőségnek jobb kihasználása végett egy részvénytársaság alapítását vette tervbe, amely mezőgazdasági gépek és eszközök exportjával foglalkozna, és ilyen értelmű beadvánnyal fordult a kereskedelmi és földművelésügyi minisztériumhoz.¹⁰⁵

Az alakulóban levő magyar gépgyártársulat célját és törekvéseit Vidacs az Országos Magyar Gazdasági Egyesület gépészeti szakosztályának, 1873. április 22-iki ülésén ismertette. Nézete szerint Magyarországnak nagy jövője van, ha sikerül minél több és jobb minőségű gépet szállítani a román fejedelemségekbe, Szerbiába, Moldvába, Törökországba és Kis-Ázsiába. Megjegyezte, hogy a Kaukázusba már jelenleg is szállítunk. Keleten eddig hiány volt gépekben és most ott jól fizetnek. Egyes ember azonban nem képes szállítani, ezért érdektársaival egy társulatot alakítanának, illetve ez már alakulóban van, amely a gépek szállításával foglalkoznék. Vidacs támogatást remélt az egylettől tervének végrehajtásához. Ez kiderült Somssich P. felszólalásából, aki Vidacs érdektársai közé tartozott. Ő a társulás célját fejtegetve különösen kiemelte, hogy e területek piacait Magyarország és ne idegenek foglalják el, és ehhez anyagi támogatást kér az egylettől. A terv nagy vitát váltott ki. Az egyesület részéről Korizmic László válaszolt meglehetősen pesszimista hangnemben a terv megvalósításának anyagi lehetőségeit illetően. A terv szerint a társulat 5 millióval létesülne, véleménye, hogy nincs remény az aláírások megszerzésére. Karpeles azzal utasítja vissza a tervet, hogy gyáraink nem képesek kielégíteni saját szükségleteinket sem, a jobb gépeket nekünk is külföldről kell hozatni. Vidacs erő-

teljesen védi álláspontját és gazdasági nehézségekkel indokolja az az előbbi vádat: a gyárosok valóban drágán dolgoznak, „ha egy helyre tennék gyáraikat, olcsóbban jobb gépeket készítenének”. Tehát a gyárak, pontosabban a termelés koncentrációját hiányolja. Panaszolja, hogy a pénzügyet sem ad pénzt, bár az újabb időben e téren javulás mutatkozik. Korizmic felteszi a kérdést: mi az oka annak, hogy a magyarországi gépek, főképp a gőzcséplőgépek az angolokéval nem állják a versenyt, azok jobb anyagból készülnek és precíz munkával. Vidacs ismét a pénzhányra mint főokra hivatkozik, amit példával is illusztrál: 12 gőzgép előállítására 36 000 forint szükséges, októberben kezdik a gépeket gyártani, de csak augusztusban kap érte pénzt, a külföldi gyárosokat viszont a kormány segíti, a külföldi vállalatok, pl. a Clayton et Shuttleworth cég váltóikra 2 és fél százalékra kapnak pénzt.¹⁰⁶ Vidacs kísérlete feltehetően anyagi fedezet hiányában eredménytelen maradt.

A gazdasági bajokról részletesen beszámol Kossuthnak is. Levelei már 1869-től tele vannak panasszal, s ezekben nemcsak az anyagi gondok, hanem azoknak oka, a közösügyes gazdálkodás is állandó témaként szerepel. Panaszolja, hogy naponként minden drágább lesz, maholnap a papírpénznek nem lesz értéke. Bécsből néha küldenek néhány forintot irgalomból, így tartja fenn magát néhány pénzügyet, különben a fizetési képtelenség már beállott volna.¹⁰⁷ A szerencsétlen pénzügyi helyzetről még borulatóbban ír 1870 elején: „pénzbeli viszonyaink a legnyomorultabbak, még ma sem képes senki megmondani, mennyit veszített vagyonából, félhetünk még további veszteségektől is, oly kormányzás mellett jót mi már nem várhatunk”.¹⁰⁸ Vidacs minden baj forrását a közösügyes kormányzatban látja, mint amely az Ausztriának kedvező kereskedelmi egyezményeivel tönkreteszi a magyar ipart, bénítja a kereskedelmet. Vidacs mentalitására jellemző, hogy a gazdasági nehézségek megoldását csakúgy mint a politikai megoldást Kossuth hazatérésétől várja: „Nem is lesz mibelőlünk semmi sem, míg kormányzó úr haza nem jó! Ennek pedig nemsokára meg kell történnie, különben kilopja a német utolsó fillérünket zsebünkből...” írja egyik levelében. Másutt reményét fejezi ki, hogy a bújdosásnak hamarosan vége lesz és Kossuth hazatérhet.¹⁰⁹ Ennek a reménységnek semmi reális alapja nem volt, Vidacs mégsem pusztán udvariaskodásból írt ilyeneket, valóban hitte, hogy Kossuth hazatérésétől — s ezt nem is a távoli jövőben várta — megváltoznak az itthoni körülmények.

1873-ban, amikor a válság előjelei érezhetőek sőt nyomasztóak voltak, még egy utolsó kísérlet történt a válság leküzdésére, ezúttal a kormány támogatásának megnyerésével. Júniusban a „központi ellenzéki kör” nevében Jókai, Vidacs és Horn Ede képviselők

népgyűlést szerveztek a redoutban, amelyre meghívták Pest polgárságát, hogy nyilatkozzék „az önálló magyar bank égetően szükséges kérdésében és határozatot hozzon mint lehetne a kormánynál hatá-
sosan befolyjni.” Az érdeklődés rendkívül nagy volt, „értelmiség és józan polgárság köréből” való hallgatóság zsúfolásig megtöltötte a termet. Az előterjesztett javaslat szerint a fenyegető pénzválság orvoslását csakis az önálló magyar jegybank felállításában keresheti, ezért a képviselőház elé kérvényt kell eljuttatni, hogy a bank felállítását célzó törvényjavaslat még ez ülészakban előterjeszthető legyen. A határozat szerint a kérvényt Ghiczy Kálmán nyújtja be.¹¹⁰ Az ő felkérése taktikai lépésnek tekinthető, kedvezőbbnek vélték ez által a javaslat elbírálását, mintha a szélsőbal Vidacsra bízták volna, akinek bizonyára kezdeményező szerepe volt ebben az akcióban.

Mindazok a kísérletek, amelyeknek célja Vidacs és elbarátai elgondolása szerint részben az önálló polgári fejlődés elősegítése, részben a válság megelőzése, illetve elhárítása volt, magukban hordozták a sikertelenséget. Általában helyes alapelvből indultak ki, de elgondolásuk a kivitelezésre nem volt szerencsés, nem az adott helyzet reális felmérésén alapult. A kevésbé vagyonos középosztály támogatására épült tervek sikere már eleve kétséges volt, mert nagy tőkebefektetést igénylő tervek voltak, mint pl. a termelés koncentráltága, vagy a külföldi piacok megszerzése. Ezeknek a nehézségeknek a leküzdése ennek az osztálynak önerejéből nem tellett, ahhoz a kormányhoz fordulni támogatásért, amelyeknek ezt a gazdaságpolitikát köszönhették amellet, hogy ellentmondásos volt, szintén nem hozhatott eredményt, a válság leküzdésének elkésett próbálkozásai nem segítettek, a bukás Vidacs számára is elkerülhetlenné vált.

Az 1872. évi választások. Vidacs Dunapataj képviselője

A 3 éves időszak végéhez közeledvén, megkezdődtek a választási előkészületek. A 48-as párt január 21-én tartott értekezletére elkészült a párt programja és szervezetének vázlata. Az Irányi által előterjesztett program az elvek rövid összefoglalása mellett a követeléseket tartalmazta: a közös ügy és a delegációk megszüntetését, a bíróválasztás jogát, a megyei, városi és községi önkormányzat visszaállítását, a sajtó- és vallásszabadság biztosítását, a nemzetiségek egyenjogúságának elismerését az integritás és a politikai egység fenntartása mellett, a jogegyenlőséget, a felsőház képviseleti alapon történő szervezését, általános és titkos szavazást, az incompatibilitás

elvének érvényesítését, a választókerületek igazságos elosztását, az állami hivatalok pályázat útján való betöltését, ingyenes közoktatást, az állami iskolák világi vezetés alá helyezését. „Anyagi javítások” tekintetében az osztrák gyámság alóli felszabadítást hirdette, önálló bank alapítását sürgette, a dohánymonopólium eltörlését, a húsadó, a regálék és kisebb királyi haszonvételek megszüntetését, a só árának leszállítását, általános adóreform végrehajtását, a közlekedési eszközök és közutak szaporítását, folyók szabályozását. Céljait alkotmányos úton, törvényes eszközökkel kívánta elérni, legfőképp a polgárság felvilágosítása, meggyőzése révén. A program megvitatása mellett a pártértekezlet döntött az ellenzék másik szárnyával, a bal-középpel folytatandó választási politikáról. Ebben a kérdésben a Kossuth intencióját követő Helfy javaslata lett az irányadó, amelyben az ellenzék akcióegységét hirdette, Irányival ellentétben. Helfy a párt főkötelességének az uralkodó többség, azaz a kormánypárt megbuktatását tartotta s e célnak rendelt alá mindent. Vázolta a két pártárgyalat közötti különbségeket, amelyek az ellenzék két részre osztották: a külügy, a kölcsönös védelem és a delegációk kérdése. Utal arra, hogy a nemzetiségi kérdésben is ellentétes politikát folytatnak, de mindez nem akadályozza annak, hogy a választásokon együttes erővel küzdjenek a kormány megbuktatásán, amely mindkét pártnak érdeke. A szervezési vázlat a választási időszak szervezeti kereteit is körvonalazta: a párt tagjai városokban és községekben olvasóköroket, a választókerületekben és megyei székhelyeken 48-as párti bizottságokat alakítsanak, intézkedett ezek feladatairól és együttműködésükről. Végül az értekezlet kijelölte a 12 tagú választási bizottságot.¹¹¹

Vidacs április 21-én tartotta meg képviselői beszámolóját, amelyben „általánosan ismert elveit fejtegette oly hatásosan, hogy a megeredt zápor dacára sem távoztak hallgatói előbb mint mikor az eső miatt megrövidített beszédét befejezte”.¹¹² Hosszú beszédének kezdő szavai a 3 év gyászos eredményeiről szóltak. Az országgyűlés 110-nél több törvényt alkotott, ebből mindössze kettőt az ellenzék által indítványozottakból (a hírlapbélyeg és a testi büntetés eltörlése). A többi törvényalkotást úgy értékeli, mint amelyek „alkotmányunk megdöntésére, hazánknak Ausztria tartományává alázására vannak irányozva”. A 48-iki alkotmányt, — amely értelmezése szerint Európa legszabadelvűbb alkotmánya volt, mert a haladó kor követelményeit megértve, a nemesi uralom „szolgajármát” megszüntette, az ország népének szabad földbirtokú és jogegyenlő polgárokká emelésével nemzetté tömörítette, — alapjaiban támatta meg a kormány, nemzeti önállóságunk és függetlenségünk legfőbb biztosítékait feladva. Majd részletesen kitért a közösügyes kormány által

hozott, az ellenzéki bírálatok tárgyát képező kérdésekre. A bírák szabad választásának és a törvényhatóságok megszüntetésével, még inkább a viriliszavazatokról szóló törvénnyel látja megsemmisítve 48 legszebb vívmányait. Ez utóbbit bírálta legélesebben, amely a jogok jogát, a jogegyenlőséget tette semmissé, helyébe „a születési osztály hatalmánál sokszorosán gyűlöletesebb vagyonosztály hatalmát” állítva. Vidacs aki a törvény révén maga is virilista lett, első-sorban a nem honos, bevándorolt vagyonosok ellen fordult, akik anyagi javaikkal szerzik meg a választás jogát és háttérbe szorítják a hú hazafiak vagyontalan rétegét. Élesen elítélte, hogy a kormány még tárgyalás alá sem engedte jutni a 48-as párt által, még 1869-ben beadott és többször sürgetett törvényjavaslatait a vallásszabadságról és ezzel kapcsolatban a polgári házasságról. A hadsereggel kapcsolatos fejtegetései nagyjából azonosak az országgyűlésen elmondottakkal, felsorolja a közös hadseregre vonatkozó, mindazon sérelmes pontokat, amelyeket az ellenzék a parlamenti tárgyalások során támadott. Hosszabban foglalkozott a gazdasági kérdésekkel és bár nem tagadta a vasút és a kereskedelmi élet fejlődését, a közlekedési eszközök javulását, jól látta, hogy mindezek nagyrészt Ausztria érdekeit szolgálják, a vasúthálózat kiépítése pedig egyes családok és vidékek magánérdekeit. Nem talált meghallgatásra a kormánynál követelésük a fiumei vasútra és a kereskedelem fejlődése szempontjából oly fontos alsó Duna-híd felépítése, ugyanígy a pénzügyek terén a független, önálló nemzeti bank sürgetése. A polgárság álláspontjából támadta a kormánynak a 48. évi 5. tc. módosításáról szóló törvényjavaslatát, amelynek alapján a választásra jogosultak ezrei kimaradnának e jog gyakorlásából, és ezek „legnagyobb részben iparosok, tehát azon osztályhoz tartozók, amely hazánk ipar és kereskedelmének alapját képezik”. Hangsúlyozta, hogy a 48-as párt a fenti tc. hiányosságain szintén javítani kívánt, a kor követelményeihez igazítani, de a kormány annak alapjait, az általános szavazati jogot támadta meg. Vidacs az általa felsorolt alkotmányrombolás célját Magyarországot Ausztriába beolvasztó, tudatos tevékenységnek minősítette. Az átvállalt adósság, a magas adóteher, a közösügyes szerződmény mindmegannyi gyászos eredménye. A pesszimista hangú képviselői beszámoló befejező szakasza a lenni vagy nem lenni alternatívát állítja a választók elé, kiutat nem tud mutatni mást, mint az 1848-iki népuralom eszméjéhez való ragaszkodást.¹¹³

A 48-as párti képviselők beszámolóí főképp a kormánypolitika bírálatában merültek ki, a harc eredményre vezetőbb módszerei hiányoztak. Programjukkal nem tudtak nagyobb hatást elérni, bár ez a program az adott helyzetben legmesszebbre ment a polgári követelések terén. Akik előtt ez a program népszerű lehetett,

a széles néprétegek ki voltak zárva a választási jogból. Mindezek mellett, s nem utolsósorban a kormánypárt jól szervezett választási hadjárata járult hozzá, hogy a 48-asok részére a várt sikereket nem hozta meg.

Vidacs ismét a Ferencvárosban jelöltette magát, de 51 szavazattal alulmaradt a kormánypárti jelölttel, Tavasz Endrével szemben.¹¹⁴ Simonyi, aki erősen remélte Vidacs újbóli megválasztását, a választást követően azt írta lapjában, hogy az új képviselő megválasztását „a fennálló törvény szerint szavazattal sem bíró idegnek és becsempészetteknek” köszönheti a jobboldali választópolgárság.¹¹⁵

Vidacs a választásokra nézve nem volt optimista, jól látta a nehézségeket, amelyekkel meg kell küzdeniük. Különösen fájlalta, hogy a Perczel által félrevezetett honvédek egy része is az ellenzék ellen korteskedik és elősegítik, hogy nem honosított egyéneket is összeírjanak. A szegényebb iparosnak meg nem adnak szavazási jegyet, mert nem fizet 10 Ft és 50 kr. adót. „Szóval igen szomorú kiállításaink vannak a választásokra nézve,” — írja Kossuthnak, s kéri írnia egy levelet a választókhoz.¹¹⁶

A pesti választások során mandátum nélkül maradt Vidacsot nem sokkal azután megválasztották a dunapataji választókerületben. Ez a jelölése azonban amellett, hogy Irányi sem helyeselte, Kossuth előtt is kínos helyzetbe hozta. Ez a kerület ugyanis Kossuthé volt, és Vidacs váltig bizonygatta levelében Kossuthnak, hogy csak akkor fogadta el a jelölést, amikor a dunapataji választók sürgönyileg kérték Kossuthot a választókerület átengedésére és Kossuth válasza meg is érkezett. A patajiak azzal indokolták kérelmüket, hogy a kormánypárt példátlan vesztegetései készítették őket erre a lépésre. Vidacs azzal érvelt az elfogadás mellett, hogy nagy zavarba hozta volna a választókat ellenkező esetben, másrészt akkor esetleg a balközép, vagy még inkább a Deák-párt kísérletezett volna a második jelölttel s ebben az esetben a jobboldal győz. A helyzet nehézségeit növeli a tőszomszédságban levő kalocsai érsek, írja, aki a papsággal együtt ugyancsak megtette volna az előkészületeket a választásra, mint ezt sokan gyanították. A saját és a dunapatajiak megnyugtatóására kéri Kossuthot, hogy e tárgyban néhány sort írjon hozzá. Ismételten állítja, hogy nem ő kereste fel a kerületet, hanem azok készítették a jelöltség elfogadására. Vidacs zaklatott hangú leveléből nem vehető ki pontosan, milyen szerepe volt a patajiaknak, illetve neki a mandátum megszerzésében, de végső soron nem járt el inkorrektül Kossuth-tal szemben, mert megvárta annak levelét, amelyben lemondott a javára.¹¹⁷

Vidacs parlamenti szereplése az 1873 elején megindult költségvetési tárgyalásokhoz kapcsolódott. A közlekedési költségvetés vitájában két ízben is felszólalt, támadta a kormányt közlekedési eszközeink elhanyagolt állapota miatt. A nemzet iparának és kereskedelmének előmozdításához szükséges a közlekedés fejlesztése, „hogy a nemzeti készítményeket gyorsan és olcsón szállítsák”. Ezért sürgeti a fiumei vasútvonalat és ismételten az alsó Duna-híd építését, szükségességét indokolva azzal, hogy Fejér megye látja el leginkább élelemmel a fővárost. Erre pesti lakosok újabb kérvényeinek benyújtásával is felhívta a figyelmet. Birálta a kormányt azért is, mert a bánági részen az ottani lakosság munka és élelem nélkül vésztele át a telet, noha a kedvező időjárás lehetőséget adott volna a folyók szabályozását elvégezteni. A kereskedelmi költségvetés tárgyalásán felhívta a miniszter figyelmét a keleti tartományokra, iparunk és kereskedelmünk ottani meghonosítására: „minden tőlünk kitelhető módon kelet felé kell gravitálnunk iparunkkal és kereskedelmünkkel”. Itt vetette fel először ezt az eszmét, amelyből a már ismertetett terve megszületett. Végül hangsúlyozta a magyar iparosok sérelmeit az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szerződés miatt, amely az Irányi által benyújtott határozati javaslatához kapcsolódott, s amelynek lényege, hogy a megújított szerződés, még inkább az 1850-es vámsorompó a magyar gazdasági fejlődés gátjának bizonyult.¹¹⁸

Vidacs képviselői hivatása ezzel lényegében befejeződött. Mint zárkózott természetű, kevésbeszédű ember, nem tartozott a nagyhatású politikusok közé, mindezek mellett ellenzéki körökben népszerű volt, ugyanakkor gyakran volt céltáblája — Kossuth túlzott tisztelete és a kormány állandóan erős kritizálása miatt — az ellenfél gúnyolódásának. A 48-as párt ügyének azonban mindenkor következetes képviselője maradt és mindvégig kitartott a párt balszárnyán, amelyet ezekben az években a Simonyi—Helfy csoport képviselt.

Az utolsó év

Az 1873-as év tragédiatorozatát a gazdasági válság indította el, amely súlyos anyagi veszteségeket jelentett Vidacs számára, és végső kihatásaiban katasztrófálissá vált. A takarékpénztár februári közgyűlésén az előterjesztett évi jelentés pedig még igen kedvező eredményt tüntet fel: a négyforintos osztalékon felül 11 forint feles osztalék járt és így minden egyes részvényre 15 forint esett, amelyet márciusban kellett kifizetni. A közgyűlés még azzal a kérdéssel is

foglalkozott, hogy az alaptőkét egymillióra emelik fel.¹¹⁹ A júniusi tőzsválság azonban, amely sok pénzintézet és ipari vállalat bukását vonta maga után, megpecsételte Vidacs sorsát. Július 14-én a Ferenc-Józsefvárosi takarékpénztár bejelentette, hogy betéteinek visszafizetését megszüntette és lejárt váltóinak beváltására képtelen. Az igazgatótanács július 22-én, arra való hivatkozással, hogy több nagy adósának bukása folytán nem tehet eleget kötelezettségének, csődöt jelentett.¹²⁰ A kormánykörök előtt amúgy is népszerűtlen Vidacsra záporoztak a támadások, alig hogy a vizsgálat megkezdődött, már vádak hangzottak el a pénzkezelés szabálytalanságairól. A Szombati Lapok az elsők között állt ki Vidacs mellett: még nem tudni — írja —, hogy az igazgatóság, vagy a válság okozható az intézet bukásáért, mégis visszautasítja a Reform támadását „az ország előtt közbecsült — de politikai vallásra nézve — baloldali” Vidacs János ellen.¹²¹ Ellenfelei siettek kihasználni ellene politikai síkon. Nagyobb baj volt, hogy a takarékpénztár bukása nemcsak Vidacsra, hanem az egész ellenzékre nagy csapást mért, amellet, hogy többeket személy szerint anyagilag is érintett a párt tagjai közül.¹²²

Mi volt igaz a gyanúsításokból? A menház vagyonáról szóló vád túlzott volt ugyan, de nem volt teljesen alaptalan. Az egyik hír szerint a Honvédegylet még augusztusban egy bizottságot küldött ki a számadás megvizsgálására és akkor úgy találták, hogy a pénz és a menház egyéb értékekből álló vagyona sértetlenül megvan.¹²³ A további vizsgálat azonban 9000 és néhány száz forint hiányt észlelt és megállapította a pénzügyek hanyag kezelését. Ez a tény rá az elnökre is súlyos felelősséget hárított. Vidacs tudatában volt ennek, s biztosítván a bizottságot, hogy szándékos elidegenítés nem történt, kifizette a hiányzó összeget. Ez az összeg az egész menházi tőkének kb. egyharmada volt, s ez önmagában véve soknak látszik, de ha Vidacs félmillió körül járó vagyonához mérjük, amely a csőd után maradt, mégis oly csekély, hogy szándékos eltulajdonítást Vidacs részéről valóban nehéz elképzelni, de még nagyobb pénzügyi manipulációt is. A pénztári hiányért, bármilyen okból történt is, mindenképpen el kell marasztalnunk.

Vidacsot a bukás erkölcsileg tette tönkre. S ami még súlyosan érintette, az a tudat, hogy bukásával Kossuthot is kellemetlen helyzetbe hozta. Kossuth nemcsak a lapokból értesült a csödről és a vádakról, hanem egy rokona leveléből, aki — különös iróniája a sorsnak, — Vidacs hitelezői között volt. Marton Antónia, akinek Kossuth még lekötelezettje is volt, mert gyermekeinek gondját vállalta 1849-ben, a legválságosabb időben, levélben kérte meg Kossuthot, írjon Vidacsnak, hogy az találjon módot pénzének visszafize-

tésére. Kossuth Helfyhez fordult, kérte, próbálkozzék meg Vidaccsal érintkezésbe lépni ez ügyben s ha lehet adós és hitelező között egyezkedést létrehozni.¹²⁴ Vidacsot mindenkor érzékenyen érintette Kossuth róla alkotott véleménye s valósággal búskomorrá tette, ha valamiért megbírálta. Jól példázza ezt Vidacsnének 1867-ben keltezett levele Kossuth-hoz.¹²⁵ Ugyanitt jellemző részletet találunk arra vonatkozóan, hogy Vidacs tetteinek egyik mozgatórugója a Kossuth iránti mélységes tisztelet; arra emlékezteti Kossuthot, hogy férje eddigi életében nem talál ellentmondást, „e múltnak minden lapján a Hon és neved véve van, ... s kívánatid teljesíteni legszentebb kötelessége”. Vidacs különféle szolgálásokat tesz Kossuthnak és megbízásokat teljesít, amelyeket részben közvetlenül, részben Helfyn keresztül kap.¹²⁶ Az ismeretes Komáromy-ügy óta Vidacs állandó feladatának tekinti, hogy Kossuthot éberem óvja az olyan kétes elemektől, akik nevével visszaélnék, s szavakban Kossuth emberének mondják magukat. Az ilyen emberektől azért kell óvakodni, írja, mert „pártunk embereit tévútra szeretnék vinni”. Ilyen ügyekben több ízben kér és küld Kossuthnak iratokat és leveleket, s ő maga személyesen jár el ezekben és a legnagyobb óvatossággal.¹²⁷ Több levélváltás történt a Kossuthra nézve kellemetlen Borbély—Rákóczy-ügyben. Itt olyasmiről volt szó, hogy egy korábbi Kossuth-levél illetéktelenek kezébe jutott és Vidacs próbálta tisztázni a fenti két személy szerepét. Ennek az ügynek a szálai Borbély személyén keresztül összefonódtak egy 1863-ban történt fegyverszállítmány ügyével, amelybe Kossuth nevét is belekeverték. Ebben Vidacs is kellemetlenül volt érintve, mert a barátilag hozzá közelálló Rákóczy János is vétkes volt benne.¹²⁸

Ismerve Kossuth anyagi helyzetét és életkörülményeit, Vidacs feladatának tartotta azt is, hogy tőle telhetően segítséget nyújtson, könnyítsen gondjain. Több ízben küldött részére olyan hazai élelmiszert tartalmazó csomagot, amelyeket Kossuth kedvelt, de olasz földön kénytelen volt nélkülözni. Kossuth megbízásából olyan ügyekben is eljár, hogy a korábbi években, magánszemélyeknek kölcsönzött pénzét visszaszerezze.¹²⁹ Szívesen vállalja ezeket az apróbb szolgálásokat, hogy Kossuth élete gondtalanabb legyen. Mikor egyik levelében fülbajáról panaszkodott Kossuth, Vidacs rögtön kész ajánlatával: ha nincs megfelelő orvosa, értesítse őt, mert dr. Böke jeles fülorvos igen jó barátja, aki szerencsének tekinti, ha Turinban őt meglátogathatja.¹³⁰ Személyi kapcsolatait igyekezett azáltal is szorosabbra fűzni, hogy egyik fia keresztapjának kérte fel, amit Kossuth szívesen vállalt, egyik lányának keresztanyja pedig Kossuth Lujza lett.¹³¹ A Kossuthtól érkezett levelekben mindig külön örömet váltott ki a családtagokról való megemlékezés.

Ilyen előzmények után Kossuthot váratlanul és kínosan érintették a legjobb híveinek egyikét ért támadások. Bizalma megrendült: „Nehezen esett ezt hallanom egy emberről kit éveken át nehéz megpróbáltatások között becsülni tanultam — s ép ezért meg is dorgáltam azokat kik a sorsüldözöttjének epe poharába a jellem gyanúsítás mérgét keverik” — írja Helfynek. S a hazai értesülések alapján már hitelt ad Vidacs bűnösségét vagy legalábbis jellembeli gyengeségét célzó közléseknek, hogy a menház vagyónából kölcsönt vett magának és ő felelős a menház állapotáért is. Bírál, de egyben reménykedik is, hogy Helfy a hírek alaptalanságáról győzi meg: „Oly jól esnék lelkenek tudni, hogy Vidats jellemén nincs erkölcsi folt”. Kossuthot a gazdasági bukás ténye nem lepte meg, mint írja, Vidacs levelei alapján rég látta a katasztrófa bekövetkezését, de ahogyan jött, az csapást jelent a pártra. Külön tragédia, hogy az ellenzéken belül ez már a második eset volt.¹³²

Kossuth és az ellenzék egy része hajlamos volt arra, hogy Vidacs esetét a közérkölcsök romlásával magyarázza, mintha őt is a spekulációs láz ragadta volna el. Nem lenne igazságos Vidacsot a spekuláció vádjával egyértelműen elmarasztalni. A kapitalista fellendülés következményeinek hatása alól kétségkívül nem vonhatta ki magát, nem volt mentes attól, hogy a saját érdekében ne használjon ki bizonyos gazdasági lehetőségeket, de egyéni érdekeit igyekezett összeegyeztetni a közérdekkel, gazdasági és politikai tevékenységét úgy összehangolni, hogy mindkettővel a haladást segítse. Így értelmezte a takarékpénztár alapítását is, amely lényegében hibás elképzelés volt részéről, amellet, hogy pénzügyi téren nem volt képzett és széles látókörű szakember. Hogy az utolsó periódusban próbált kiutat keresni, jelzi, mennyire váratlanul érte a kedvezőtlen gazdasági helyzet alakulása. Elképzelhető, hogy a katasztrófa bekövetkezésekor valamiféle pénzügyi manipulációba bonyolódott, de a már említett hiányon kívül, egyéb szabálytalanságot nem mutatnak ki rovására.¹³³

A takarékpénztárral egyidőben a gyár is csődbe került, de ott sikerült kiegyezni a hitelezőkkel és a gyár üzemeltetését továbbra is biztosítani. Mindezek mellett családi életét is beárnyékolta a gyász: júniusban temette el feleségét és ott maradt hat gyermekével, akik közül a legidősebb 15, a legfiatalabb 3 éves volt.¹³⁴ Ezek a csapások erősen megviselték, a vádaskodások s annak tudata, hogy a takarékpénztár csődjé pártjának a vereségét is jelenti, felőrölték idegeit. Zsákutcába jutott, annak a politikai eszmének okozott kárt, amelyre egész életét feltette.

A csődtömeg felszámolása elhúzódott novemberig. A halála előtti napon Szilágyi Virgillel, régi ismerősével tárgyalt, akitől ügy-

védi tanácsot kért a csődtömegre vonatkozóan. Szilágyi megnyugtatta, hogy ellene eljárás nem indul, de a takarékpénztár igazgatótanácsa ellen emelt panaszok tárgyában vizsgálat lesz. Ami a gépgyárának csődjét illeti, a csődtömeg kétszeresen felülmúlja a bejelentett adósságot: a csődtömeg 1 200 000, az adósság 600 000 forint.¹³⁵ Vidacs nem várta meg az ügy kimenetelét, szerepének végleges tisztázását. Érezve egész helyzetének súlyát, az önkéntes halált választotta. November 10-én a Kígyó utcai Rottenbiller-ház negyedik emeletéről levetette magát és szörnyethalt. Mindössze 47 éves volt.¹³⁶

Utolsó útjára hatalmas tömeg kísérte el. Temetésén Helfy Ignác mondott gyászbeszédet. Mindenekelőtt szép múltját, ifjúkori szabadságszeretetét, majd a hazai ipar felvirágoztatása terén végzett munkáját méltatta, megemlékezett róla mint az üldözöttek védelmezőjéről. A Simonyi által írt nekrológ az igaz barát elvesztését fájlag hangozgatva próbál választ keresni a végzetes tetre.¹³⁷

Vidacs a városi polgárságunknak egyik olyan képviselője volt, aki mindvégig következetesen kitartott a 48-as eszmék mellett, a polgári szabadságjogok, a polgári haladás ügyének védelmében küzdötte végig életét. Felismerte, hogy az előrehaladáshoz a társadalom tagjainak tudatos és áldozatkész tevékenysége szükséges és a maga részéről vállalta a cselekvő részvételt. Ha voltak is ténykedésében ellentmondásos mozzanatok, érdeme, hogy szívós akaraterővel küzdött a maga elé tűzött célok eléréséért.

JEGYZETEK:

1. Magyar Újság (MU) 1867. jún. Mutatványszám.
2. A Nép Zászlója (ANZ) 1868. ápr. 11.; — *Madarász József: Emlékirataim. 1831—1881. 385.; Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok. (1867—1914) Bp. 1934., 101—112.*
3. Országos Levéltár (OL) Nagykun ker. Honvéd Segélyegylet iratai, 1861—1870. 1867. márc.
4. Magyarország (Mo) 1867. jún. 18.
5. Pesti Hírlap (PH) 1867. jún. 16., 86. sz.
6. PH 1867. jún. 9., 96., 97. sz.; júl. 26. 118. sz.; — Nefelejts (N) 1867. júl. 28., 369.
7. PH 1867. júl. 9., 103. sz. — MU 1867. júl. 9., 80.
8. PH 1867. júl. 12., 106. sz.; aug. 10., 131. sz. — OL Nagykun... ir 1868. febr. 9.
9. PH 1867. júl. 6., 101. sz.
10. OL Nagykun... ir. 1868. febr. 9.

11. Fővárosi Levéltár (FLT) Pesti tanácsí iratok 1867. XI. 99. A bizottság tagjai között Vidacs mellett Beliczay Imre, Schedl Károly és Weisz Bernát képviselték a polgárságot.

12. Honvéd (H) 1868. febr. 10., 46—47.

13. H. 1868. febr. 24., 58.; márc. 23., 89.

14. H. 1868. szept. 28., 312. — ANZ 1868. aug. 29., 410—411.

15. H. 1868. jan. 13. 12. — ANZ 1868. szept. 5., 429. — PH 1867. jún. 25., 92.; jún. 27., 94. sz. — Az egyesület elnöke 1867 júniusától Perczel, decemberétől Klapka, 1868. szeptembertől Gorove. — Klapka és Perczel szerepére lásd Magyarország története II, Bp. 1964., 78. l. és *Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdeté. (1826—1874)* Bp. 1967., 136. l.

16. H. 1868. márc. 16., 86.

17. H. 1868. ápr. 6., 109.; — Honvéd Naptár. 1869., 59.

18. H. 1868. ápr. 20., 121—122.

19. H. 1868. márc. 23., 94.

20. Népszava (Nsz) 1868. jan. 5., 1. sz. — Fővárosi Lapok. (FL) 1868. jan. 8., 20.

21. Nsz. 1868. jan. 12., 2.; jan. 26., 4. sz.

22. H. 1868. júl. 27., 237. — Heti Posta (HP) 1868. júl. 26., 30. sz.

23. H. 1868. jún. 1., 173.

24. H. 1868. aug. 24., 268. — FL. 1868. aug. 25., 775. — ANZ. 1868. aug. 29., 410—11.

25. FL 1868. okt. 29., 993. — 1870. okt. 7., 959. — H. 1868. nov. 30., 386. — ANZ 1868. okt. 31., 525.; 1870. nov. 12., 380. — A kilenc vértanú: Csernyus Emanuel, Szacsuvay Imre, Abancourt Károly, Giron Péter, Streit Miklós, Kolosy Gábor, Noszlopy Gáspár, Jubál Károly és Sárközy Sándor. Síremlékük ma is fennáll, a közelmúltban restaurálták.

26. FL. 1870. nov. 3., 1085.

27. ANZ 1870. nov. 12., 383.

28. H. 1869. nov. 18., 368.

29. Honvéd Naptár 1869., 51—58.

30. H. 1869. aug. 24., 268. — ANZ 1869. aug. 28., 35. — A bizottság tagjai voltak: Földváry Albert, Klementis Gábor, Kühnel Ignác, Kausser István és Jókai Mór.

31. H. 1869. nov. 11., 360.; dec. 2., 386.

32. ANZ 1870. jan. 1., 1. — Szabad Magyarország (SzM) 1870. jan. 1.; — H. 1870. jan. 6., 2.; — FL 1870. jan. 4., 10.

33. OL Kossuth Lajos iratai (KLI) I. 5209, 1869. nov. 21.

34. OL KLI I. 5246. 1870. jan. 8.

35. FLT P. tan. ir. 1870. IX. 46. — OL Nagykun... ir. — OL BM Alt. ir. 1870. III. 1227. — SzM 1870. júl. 15., 29. sz. FL 1870. febr. 2., 113.: Vidacs a Deák-kör 2000 forintos adományáért mond köszönetet. — 1870 januárjától a H. és a ANZ rendszeresen közölték a híreket az ügy előrehaladásáról és az adományok beérkezéséről. — Az év elején kiadták a Honvédmenház könyvét. H. 1870. máj. 26., 156.; jún. 9. 170. — 1871-ben Vidacs ifj. Marastoni József által litografált mellképét adták ki választói. Melynek jövedelmét ugyancsak a menház javára fordították. Gyors Posta (GyP) 1871. júl. 27., 169. sz.

36. H. 1870. jan. 20., 24.; febr. 24., 56.
37. H. 1870. febr. 3., 39.; ápr. 7., 95—96. — ANZ 1870. febr. 5., 6.; jún. 11., 24.
38. ANZ 1870. jún. 18., 25. — H. 1870. jún. 30., 195.
39. H. 1870. ápr. 7., 96. — A cikk Reform aláírással jelent meg.
40. H. 1870. jún. 9., 172.; jún. 16., 175—176.
41. FLT P tan. ir. 1871. VI., 55. — Szabad Polgár (SzP) 1871. máj. 21., 173. — Az épület Kauser Lipót és Frey Lajos neves építőművészek tervei alapján készült el.
42. H. 1870. jan. 13., 15. — FLT P. tan. ir. 1872. V. 1859. — SzP 1871. máj. 14., 165.
43. OL KLI I. 5246 1870. jan. 8.
44. OL KLI I. 5249 1870. jan. 26.
45. OL KLI I. 5397 1872. máj. 24. — Kossuthnak máj. 16-án kelt, Vidacs-hoz intézett levelét dr. Nagy Dezső kollégám volt szíves átengedni. Ebben Devics Antal hadnagy kéri a Honvédelem-mintát, de annak címét nem tudván, Vidacsot kéri meg válaszában tolmácsolásával. Vidacs magához kéretül a mintát a menház felépítésének időpontjára.
46. H. 1871. szept. 21., 153.
47. FLT P. tan. ir. 1870. IX. 46. — HP 1871. szept. 17., 38. sz. — *Vadász Ferenc*: „Száz éve íródott Kossuth-levél nyomában” Népszabadság 1969. szept. 28. — Az épület helyén ma a Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyár I. sz. telepe van a Soroksári út 110—112. sz. alatt.
48. H. 1872. máj. 24., 167.
49. H. 1872. okt. 11., 326.
50. A 48—49-es agghonvédek menedékházának emlékkönyve. 1906.
51. OL A honvédménház iratai 1881-től. 1882. márc. 6.
52. MU 1867. okt. 26., 172. — 1868. jan. 3., 4. sz. — FL 1867. nov. 13., 261. sz.; nov. 20., 267. sz. — Vasárnapi Újság (VU) 1867. nov. 3., 44. sz.
53. *Madarász*: i. m. 378.
54. A Hét 1896. szept. 20., 664—665. Visszaemlékezések.
55. *Pölöskei Ferenc*: Demokrata körök a kiegyezés idején. Nép-művelés. 1958., 2.
56. ANZ 1868. jan. 11., 2.; jan. 25., 4.; febr. 15., 7. sz.
57. MU 1867. dec. 18., 216.
58. OL BM ir. 1868. IV. E. márc., ápr. 1., máj. 6.
59. Uo. márc. 3. — uo. 1868. III. K 4. tétel (mutató szám) máj. 14. keltezéssel a pesti „Nemzeti demokrata tót kör” alapszabályait is visszaküldték a 3. pont megváltoztatására.
60. FLT. P. tan. ir. 1868. XI. 3. márc. 22., ápr. 8.
61. MU 1867. dec. 18., 216.
62. Az 1868. évi országgyűlés jegyzőkönyve. CCXLVI. ülés. jún. 23.
63. Borsszem Jankó 1870. 1870. febr. 6., 62. nemcsak a jakobinus klubok, hanem Danton és Vidacs közé is egyenlőségi jelet tett.
64. Az Országgyűlés Képviselőházának Naplója. (OGYN) Pest 1868. 9. k. 402. 1868. aug. 4. — H. 1868. aug. 10., 256—257. — Nsz. 1868. aug. 16., 20. sz.

65. *Madarász*: i. m. 386.
66. OL KLI I. 5178. Vidats János—Iháznak 1869. ápr. 13.
67. FLT Választási Iratok 1865—1873. 1869. márc. 23. — ANZ 1869. márc. 27., 13. sz.
68. FLT Vál. ir. 1865—1873. 1869. febr. 27.
69. ANZ 1869. márc. 27., 13. sz.
70. OGYN P. 1870. IV. k. 319. jan. 22. — VII. k. 4.; márc. 10., 351.; ápr. 5. — VIII. k. 53.; ápr. 27., 94.; máj. 9. — X. k. 199. júl. 21.
71. OGYN P. 1871. XIII. k. 55., febr. 11.
72. Uo. 1872. 21. k., 57.; jan. 30. — MU 1872. jan. 30., 23. sz. — Szombati Lapok (SzL) 1872. febr. 3., 5.
73. OGYN 1872. 22. k. 175. márc. 6., 280.; márc. 11.
74. OGYN 1870. IX. k. 377.; júl. 12. — IX. k. 25., jún. 30.
75. OGYN 1871. XV. k. 233. márc. 28., 260.; márc. 29., 313.; márc. 31., 368.; ápr. 3. — XVI. k., 7.; ápr. 17., 12.; ápr. 20., 174.; máj. 8., 297.; máj. 17., 316.; máj. 25.
76. OGYN 1871. XVIII. k. 287., dec. 7.
77. OGYN 1872. XIX. k. 76. (1871) dec. 12. — XX. k. (1872) jan. 9.
78. OGYN 1870. VIII. k. 101., máj. 11.
79. OGYN 1871. XVII. k. 84. szept. 14., 111.; szept. 22.
80. OGYN 1870. X. k. 223. júl. 22. — 1871. XIII. k. 250. febr. 20., 349.; febr. 24. — 1871. XIV. k. 57.; márc. 1., 224.; márc. 7. XV. k. 5., márc. 13. — Simonyiek... „a francia köztársaság érdekében Ausztria közvetítő beavatkozását követelték a béke érdekében”. Tóth E.: i. m. 194.
81. FL 1867. ápr. 3., 307. a szélsőbal részéről Madarász és Bobory beszélt — MU 1867. ápr. 16., 13. sz.
82. MU 1867. ápr. 21., 18. sz. A választmány tagjai voltak: Miskey Ferenc, Guthy Benő, Valther Gyula és Szitás Dénes.
83. FL 1867. máj. 10., 431.
84. VU 1867. máj. 12., 232. — a választási előkészületekről ír. FL 1867. ápr. 2., 303.; máj. 3., 407.; máj. 9., 427. — mint érdekességet megemlítem, hogy a Vidacs-párt jelvénye a vörös toll volt.
85. FL 1868. nov. 1., 1005.
86. FL 1869. okt. 24., 975. — ANZ 1870. ápr. 23., 17. sz.
87. ANZ 1870. júl. 9., 28. sz. a díszpolgári oklevél 1867. jún. 1-én kelt.
88. Magyarország Anyagi Érdekei. (MAÉ) 1868. febr. 17., 57.; febr. 24., 67.; jan. 14., 16.; jan. 20., 32.; febr. 3., 47.
89. Buda-Pesti Munkásegylet alapszabály-tervezete. 1868.
90. Munkások Újsága (MuU) 1868. már. 8. — Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása. 1867—1914. Bp. 1945., 76.
91. MuU 1868. márc. 29., 5.
92. MuU 1868. márc. 8., 14.; márc. 15., 3.; márc. 22., 4.; márc. 22., 32. A budai tagok értekezletén a Ganz-gyári munkásokon kívül „a nagyobb gőzmalmok küldöttei és kisebb iparosok voltak jelen.” — 1868. márc. 29., 5.
93. MAÉ 1868. márc. 9., 88. — MuU 1868. aug. 2., 23.

94. Anyagi Érdekeink. (AÉ) 1868. máj. 16., 33. sz. — 1869. szept. 5., 49. sz. — A bizottság tagjai voltak: Adler Károly, dr. Altmann Mór, Csongrády M., Fekete B., Fuschs Lajos, Gregersen Guilbrand, dr. Grósz Lajos, Haggemacher Henrik, Kanitz Mór, Kertész József, Schedl Károly, Vidacs János, Steinacker Ödön.

95. FL. 1869. aug. 26., 775. — *Nemes Dezső*: Az Általános Munkásegylet története. 1868—1873. Bp. 1952., 78—79.

96. *Nemes D.*: i. m. 192.

97. Testvériség. 1871. febr. 19., 3. sz. a meghívottak, közöttük Vidacs részéről is felülfizetések történtek, amelyekért köszönetet mond a bizottság.

98. Borsszem Jankó 1872. ápr. 7., 223. sz. — Fotografien aus dem ungarischen Reichstage. Pest, 1869., 166—167. — A „petrolőr” elnevezéssel a szocialistákat illették.

99. ANZ 1869. nov. 27., 48.

100. *Lukács Lajos*: Garibaldival a szabadságért. Bp. 1968. 209.

101. FL. 1869. márc. 13., 227.

102. FLT P. tan. ir. 1869. XI., 63.; XI., 149. — Budapesti Közöny (BPK) 1869. júl. 2., 2067.; júl. 29., 2416.

103. BPK 1869. júl. 14., 2232.

104. SzP 1871. febr. 12., 7. sz. — FLT. Eln. ir. 1871., 128.

105. Pester Lloyd 1872. szept. 12.

106. Gazdasági Lapok (GL) 1873. ápr., 481.

107. OL KLI I. 5321. 1871. ápr. 8.

108. OL KLI I. 5203. 1869. okt. 12.

109. OL KLI I. 5246. 1870. jan. 8.

110. OL BM Eln. ir. 1873. 2789. — Reform. 1873. jún. 13., 161.

111. MU 1872. jan. 23., 17. sz. — SzL 1872. jan. 27., 52—54.

112. SzL 1872. ápr. 20., 16.; — ápr. 27., 17.; — Haladás 1872. ápr. 23., 29.

113. Vidacs János képviselői beszámolója kiadva magyar és német nyelven.

114. FLT Vál. ir. 1865—1873. Ferencvárosi követválasztási jegyzőkönyv. 1872. — Haladás 1872. jún. 20., 76.

115. SzL 1872. júl. 20., 29. — jún. 8., 23.

116. OL KLI I. 5397 1872. máj. 24.

117. OL KLI I. 5399 1872. jún. 28.

118. OGYN 1873. IV. k. 376. febr. 21.

119. SzL 1873. márc. 1., 9. — új választást is tartottak, s Vidacsot ismét elnökké választották.

120. FLT P. tan. ir. 1869. XI., 149. júl. 14-i keltezés.

121. SzL 1873. júl. 26., 30.

122. OL Helfy-iratok. 2. cs. Simonyi Ernő—Helfyhez. 1873. júl. 6. „Ez bizony nagy csapás nemcsak Vidacsra, hanem az egész ellenzékre, mert az nyakig úszik benne váltóival. Reám nézve a baj éppen olyan, mint reád nézve is mert én is úszok benne 2000 forintos váltóimmal...”

123. H. 1873. aug. 2., 29. sz.
124. OL Helfy-iratok. 1873. 1. cs.
125. OL KLI I. 4971. dátum nélkül. A levél alján Kossuth megjegyzése: „Vidatsné nyílt levelem Deákhoz alkalmából.” — A levél egyik részében a Kasszandra-levél hatását vázolja Kossuthnak.
126. OL KLI. I. Helfy-iratok. 1. cs., 1869. márc. 1.
127. OL KLI I. 5178. 1869. ápr. 13.
128. OL KLI I. 5334. 1871. júl. 6. — I. 5345. 1871. szept. 16.
129. OL KLI I. 5209. 1869. nov. 21. — I. 5331. jún. 20. — I. 5334. 1871. júl. 6. — I. 5249. 1870. jan. 20. Megbízta Vidacsot, hogy Sztratimirovicstól járó pénzt próbálja behajtani.
130. OL KLI I. 5321. 1871. ápr. 8.
131. A ferencvárosi plébániahivatal anyakönyvei szerint a gyermekek születésének dátumai: Ilona (1858), Dezső (1860), Elemér (1861), János (1862) (keresztapja: Xantus János), Mária (1863) (keresztanyja: Damjanichné), Ilona (1866) (az első meghalt) (keresztanyja: Kossuth Lujza), Lajos (1868) (keresztapja: Kossuth), Sándor (1870) (keresztapja: Csanády Sándor szélbal képviselő).
132. OL Helfy-iratok. i. cs. 1873. aug. 6. „Vidacs a Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár bukása miatt csődbe jutott. Rákóczy után a második szilárd republikánus hullott erkölcsileg porba...” idézi Tóth E. i. m. 224.
133. A Hon. 1873. nov. 17. Az Országos Honvéd Egylet november 16-án tartott gyűlésén a központi választmány jelentést tett a menház pénztári helyzetéről s a számadást rendben találván úgy határozott hogy Vidacs János örököseinek a fölmentesítő oklevelet kiadja.
134. H. 1873. júl. 6., 165.
135. A Hon. 1873. nov. 11.
136. A Hon. 1873. nov. 10. — Képes Néplap. 1873. nov. 15., 263.
137. SzL. 1873. nov. 15., 46.

Die politische Laufbahn von János Vidacs 1867—1873.

Die Ultralinkspartei — seit 1868 „Partei von 1848“ genannt — setzte sich nach dem Ausgleich den Kampf für die totale Wiederherstellung des selbständigen staatlichen Lebens zum Ziel. Die Tätigkeit von János Vidacs wurde zu dieser Zeit durch jene Richtlinie bestimmt. In zwei, von seiner Partei initiierten Bewegungen, in der Organisation der Honvéd-Vereine und der Demokraten-Kreise, spielte er eine bedeutende Rolle. Überdies ist seine Förderungs-Tätigkeit zur Gründung des Honvéd-Altersheimes hervorzuheben.

Am Anfang seiner parlamentarischen Laufbahn, zur Zeit der Kämpfe der Partei von 48 zugunsten der moralischen Anerkennung der Verdienste der Honvéds und der Regelung ihrer Pension, hat auch Vidacs die Interessen der Honvéds verteidigt. In den Wahlen von 1869 wurde er zum Abgeordneten der Franzstadt, des IX. Bezirkes der Hauptstadt, gewählt. Im folgenden Parlaments-Zyklus kämpfte die zur Opposition gehörende Partei von 1848 gegen die antidemokratischen Gesetzenwürfe der Regierung. Vidacs nahm an diesem Kampf, nicht so sehr mit Worten, sondern mit Einreichen von Petitionen teil. Am Kampfe gegen die Wirtschaftspolitik der Regierung, an der Verteidigung der bürgerlichen Interessen nahm er regeren Anteil.

Vidacs schloss sich auch jener Aktion der Oppositionspolitiker an, die Organisation der Arbeiter der Hauptstadt unter bürgerlicher Führung unterstützte und den Budapester Arbeiterverein begründete. Seine diesbezügliche Rolle ist ziemlich widerspruchsvoll, da er gegen den zur gleichen Zeit sich unter den Sozialisten organisierenden Allgemeinen Arbeiterverein Stellung nahm, es aber gleichzeitig indirekt auch förderte. Er nahm an der von bürgerlicher Seite begonnenen Anregung der Gründung eines Arbeiterspitals auch teil.

Neben seiner vielseitigen politischen Tätigkeit durfte er seine wirtschaftlichen Angelegenheiten auch nicht vernachlässigen. Seit Ende der 60-er Jahre kämpfte seine Fabrik zufolge der ausländischen Kapitalkonkurrenz mit Verwertungs-Sorgen und Vidacs musste sich um neue Möglichkeiten für seine Produkte auf dem Auslandsmarkt bemühen. Der Mangel an Kapital verhinderte aber die Steigerung der Export-Produktion. Im Jahre 1869 hat er auf die Unterstützung der wenig begüterten Bürgerschaft rechnend, eine Sparkasse-Aktiengesellschaft gegründet. In der Wirtschaftskrise von

1873 wurde seine Fabrik, sowie sein Geldinstitut bankrott. Der Zusammenbruch des letzteren, mit einer kleineren finanziellen Unregelmässigkeit gepaart, war auch die Ursache seiner politischen Niederlage. Vidacs fand nur einen einzigen Ausweg, im November 1873 wählte er den Freitod.

Gábry György:

Liszt Ferenc zongorái*

*Mottó: „...az én zongorám az nekem,
ami a tengerésznek a fregattja, ami
az arabnak a paripája — még több
annál, mert a zongorám az idáig
én voltam, az én szavam, az én
életem...”¹*

A kortársak tudni vélik, hogy 1811. október 22-én, Liszt Ferenc születésének éjszakáján, egy üstökös tűnt fel az égen. Akár igaz a tudósítás, akár nem, megállapíthatjuk, hogy később világhírnévűvé vált személyiségek esetében is igen ritka azoknak feltűnését égi jelekkel összefüggésbe hozni. Valóban, amilyen gyéren mutatkoznak kozmikus jelenségek a földi látókörben, ugyanolyan csekély azoknak száma, akiknek működése majd fáklyaként világol az emberiség egén.

Milyen tényezők határozzák meg és alakítják a személyiség arculatát? Erre a kérdésfeltevésre alig tudunk kielégítő és főleg teljes választ adni. Annál jogosultabb, hogy a tevékenységükkel összefüggő *tárgyi* tényezőket vizsgálat alá vegyük. Liszt esetében ilyen döntően meghatározó „eszközök” a művész hangszerei. A *zongorák*, amelyek rövidebb-hosszabb ideig alkotóműhelyében — vagy a pódiumon — szolgálták művészetét.

Kétségtelen, hogy a gyermekkori benyomások meghatározóak lehetnek egy egyéniség, különösen pedig egy művész életében. Ebből a szempontból vitathatatlanok Liszt Ádám — Ferenc édesapja — zenei behatásai. Sajnálatos viszont, hogy Liszt gyermekkorá-

---

* Szemelvények egy készülő tanulmányhoz.

ról aránylag kevés adattal rendelkezünk. Ezen a téren dr. Major Ervin úttörő jelentőségű dolgozataiból indulhatunk ki.²

A doborjáni (Raiding, Burgenland) gyermekévekről igen érdekes a Liszt Ferencel egyidős kortárs Frankenburg Adolf visszaemlékezése, aki szerint „az öreg Liszt eleinte hegedűjátására akarta tanítani fiát, mire azonban ennek oly kevés hajlama és talentoma volt, hogy azt nem sokára abba hagyatá vele s a zongorázáshoz fogott.”³ Ime egy dokumentum a fizikai adottságok fontosságáról!

S itt most feltűnik egy kép 1819-ből, amely Liszt Ádámot ábrázolja, zongora mellett. A portré hitelességét eddig még nem vitatták; ez bátorít minket is arra, hogy foglalkozzunk vele.⁴

Az ábrázolás — bizonytalan körülmények között — 1907 táján került a Nemzeti Múzeumba. Hátán a felirat: „Franz Liszt's Vater und Lehrmeister am Spineth worauf Franz Liszt lernte. Raiding 1819.”

Major Ervin közli,⁵ hogy Liszt Ádám, aki egy ideig mint gordonkás működött a kismartoni (Eisenstadt, Burgenland) zenekarban, már házasságkötésének évében (1811-ben) vásárolt zongorát. A hangszer — amint azt Esterházy Miklós hercegnek írta — hamarosan tönkrement, és így kénytelen volt (1819-ben) újat vásárolni. Ezt viszont, értékes aranyórájának feláldozásával, a következő (1820-as) évben felcserélte egy újabb — harmadik — hangszerre. Mármost, ha egyáltalán jogosult valamiféle párhuzam Liszt Ádám zongorái és portréja között, úgy nyilvánvaló, hogy a képen látható hangszer a *második*, mivel a falon meg van örökítve — diszes tartóban — a tulajdonos becses órája is!

Liszt Ferenc első hangszerei körül tehát nagy bizonytalanság mutatkozik.⁶ 1898 decemberében viszont a Nemzeti Múzeumba került egy zongorácska, a következő leltári bejegyzéssel: „Liszt Ferenc első zongorája, melyen első oktatását nyerte. Özv. gróf Széchényi Imréné szül. Sztáray Szirmay Alexandra csillagkeresztes hölgy (Horpács, Sopron m.) ajándéka.”⁷ Megjegyzendő még, hogy — nézetünk szerint — ez a hangszer, és a Liszt Ádám portréján ábrázolt, lényegében azonos.

Az azonosításon túl azonban sokkal lényegesebb az a kérdés, hogy milyen *típusú* hangszeren kezdhette el tanulmányait az ifjú Liszt Ferenc? S erre már bátran válaszolhatunk: minden bizonnyal a Nemzeti Múzeumban fennmaradt — vagy ahhoz hasonló — zongorán!

Ennek a problémának a megoldásánál a mechanika és a hangterjedelem (ambitus) nyújthat hasznos támpontokat. Az ún. német-mechanika, amelyet az Augsburg-i Andreas Stein 1773 körül kifejlesztett, hosszú ideig uralkodó szerepet töltött be a 18—19. szá-

zad fordulóján.⁸ A kontra F-től a háromvonalas f-ig terjedő ötöktávos billentyűzet pedig 1773. és 1807. között — kimutathatóan — dominál a zongoraépítés terén. Bizonyításul álljon itt egy rövid áttekintés, szignált és datált zongorák alapján (F_1 — f^3 ambitussal és „német” mechanikával):

1773.	Stein in Augsburg
1775.	Beck in London
1781.	Beyer in London
1782.	Meyer in Amsterdam
1783.	Wagner in Dresden
1783.	Guth in Hamburg
1784.	Meyer in Amsterdam
1788.	Kraft in Stockholm
1788.	Zumpe in London
1790.	Spighi in Florenz
1793.	Erard in Paris
1793.	Schiffer in Cöln
1797.	Fétis in Mons
1798.	Berner in Hamburg
1798.	Vlatten in Aachen
1799.	Piantanida in Mailand
1800.	Kraft in Stockholm
1802.	Ermel in Gent
1804.	Fétis in Mons
1807.	Ermel in Brüssel ⁹

Fenti táblázat, az időrendiségen kívül földrajzilag is kimutatja a tárgyalt hangszertípus európai elterjedtségét, miközben — és ezt hangsúlyozni kívánjuk — már az 1800-as századforduló idejétől fokozatosan tért hódítanak az öt és fél oktávos (F_1 — c^4 ambitusú) zongorák.

Az uralkodó mechanikáról, Andreas Stein „újításáról” most csak annyit, hogy a Gottfried Silbermann által korábban alkalmazott ún. csapó (Prell) mechanikát Stein továbbfejlesztette oly módon, hogy hangszerein külön kiváltó-szerkezetet eszközölt.¹⁰ Ez a megoldás, amely azután Stein leánya Nanette és veje Andreas Streicher révén „bécsi” mechanikaként vált ismertté: lényegében még a Haydn és Mozart korabeli muzsika igényeit szolgálta; csak Beethoven működése idején tűnik fel az ún. „angol” mechanika. Liszt Ferenc pályafutása alatt pedig kezdetét veszi a zongoraszerkezet — s vele a zongoratechnika — nagyarányú fejlődése, jóformán napjaink színvonaláig.

Az ifjú Liszt tehát — mint látjuk — meg kell, hogy elégedjék a német művelődési körben elterjedt „hagyományos” hangszerekkel. Nyilvánvaló dolog, hogy hasonló zongorákon játszhatott Sopron, Pozsony, Bécs és Pest zenekedvelő közönsége előtt. A döntő fordulatot, ezen a téren is, Párizs hozza meg, ahol közvetlen kapcsolatba kerül a híres konstruktőrrel, Sébastien Érard (1752—1831) zongorakészítővel.¹¹ Hogy mennyire más — fejlettebb zenei hatású — előadást jelenthetett egy újabb, modernebb szerkezeti megoldás (mint amilyen az Érard-zongoraké), azt éppen az ifjú Liszt Ferenc európai sikerei bizonyítják.

Ennek illusztrálásaként idézzük Liszt Ádám levelét 1824 tavaszán, amelyet Czerny mesterhez intézett:

„Pixis úr Graf-tól való zongorájával nem sok szerencsét csinált, ez a vállalkozás mindkettőjükre nézve inkább hátrányos, mint előnyös. Itt (Párizsban) is vannak jó hangszeresek, amelyek közül kitűnően kiválik Érard-nak, a kiváló ügyes mechanikusnak új találmánya. Azt hiszem, hogy ez ember igen lényeges érdemeket szerzett a zongora körül. Különös leírásával igazán nem volnék képes szolgálni, csak egy kis tulajdonságát említem fel: Játékmodora könnyű s mégis tónusának (amely igen jó) minden változatot meg lehet adni. Egy ütéssel, anélkül, hogy a kezét fel kellene emelni, annyiszor, ahányszor akarjuk, erősen vagy gyöngén ki lehet hozni az akkordot; igazán csodálatra méltó. Egyelőre csak három darab van készen, a negyedik most van munkában fiam számára s idővel Bécsbe fogjuk küldeni.”¹² Majd egy későbbi levélben ugyanannak: „Az Érard-féle zongora a tökéletesbülésnek oly fokát érte el, amely egy századdal van előbbre; lehetetlen írni róla, látni, hallani kell, játszani kell rajta.”¹³

Látnivaló, hogy Liszték — helyes érzékkel — megbecsülik, sőt (a továbbiakban) meg is őrzik a hangszereseket, amelyek a virtuóz-pályán szolgáltak. Ebből a nézőpontból nagy hangsúlyt kap a Bécsben Liszthez került londoni Broadwood-zongora; egykor Beethoven tulajdonában. Ez a hangszer, jó néhány egyéb Liszt-vonatkozású hangszerrel egyetemben, a Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményének megbecsült ereklyéje.¹⁴

Amint azt hiteles forrásokból tudjuk: Beethoven Broadwood-zongorája, a mester halála után (1827-ben) C. A. Spina bécsi zeneműkereskedő birtokába jutott és ő ajándékozta később Liszt Ferencnek a hangszeret. Liszt maga így ír erről egy későbbi levelében:

„Das Beethoven-Pianoforte . . . wurde für den grossen Mann von Ries, Cramer, Knyvett, Moscheles (?) und Kalkbrenner in London bei Broadwood ausgesucht und mit den Unterschriften dieser

Herrn, und einer lateinischen Zuschrift von Broadwood versehen . . . Nach seinem Tode kaufte es Herr Spina mit welchem ich mich durch editorischen Beziehungen mit dem Verlag Diabelli (dessen Hauptstütze er war) befreundete — und im Jahre 45 in Wien, schenkte mir Spina diese Kunst Reliquie.”¹⁵

Valóban, Liszt Ferenc ezt a zongorát kegyeletes ereklyeként őrizte és — a korábban említett Érard-zongorával együtt — a Weimar-i Altenburg könyvtárszobájában állította közszemlére. Használatukról azonban — a továbbiakban — *nem* történik említés; ezt a funkciót nyilvánvalóan újabb, fejlettebb mechanikájú hangszerek töltik be. Hogy milyen zongorákat *használt* a művész, arról átfogó képet ad a fentebb idézett levél folytatásában:¹⁶

„Schliesslich, verehrter Freund, was die Claviere anbetrifft die mir angehörig sind, befinden sich auf der Altenburg folgende: 1 *Erard* in dem Empfangssalon im 1. Stock — 1 *Bechstein* in dem kleinen Salon daneben — 1 *Boisselot* (Marseille) in meinem Studir- und Arbeits-Zimmer. NB. Louis Boisselot war einer meiner Freunde, und machte mir die ganze Reise durch Spanien und Portugal (44—45). Bald darauf starb er — ich behielt dieses Clavier was noch obendrein ein par merkwürdige Schicksalsfälle zu ertragen hatte die ich Ihnen gelegentlich erzählen will. So wie es seit mehreren Jahre geworden, ist es kaum von jemand anderem zu gebrauchen doch kann ich mich nicht entschliessen zu beseitigen, und auch nicht ein anderes in mein Arbeitszimmer daneben zu stellen.”

„Im sogenannten Musik-Salon (2. Stock) stehen zwei Wiener Flügel von *Streicher* — und *Bösendorfer* und in dem anderen Zimmer ein ungarisches von *Beregszazy* . . . Postscriptum 24ten Mai, 78. Weimar. — Diesem Briefe, im Jahre 61 geschrieben, sei noch beige-fügt: In meiner jetzigen Weimarer Behausung („Hofgärtnerei“) prangt jedes Jahr ein *Bechstein*-Flügel, und während meines Winteraufenthaltes in Budapest, ein oder zwei *Bösendorfer*-Flügel (weil meine dortige Wohnung mehrere Pianoforte zulässt). *Chikering*'s Flügel, den ich im Rom gebrauchte, steht nun glänzend in Ungarn, und der von *Steinway* fungirt oftmalen hierorts in Concerten.”

A felsorolt hangszerek részben a Weimar-i Liszt-haus-ban, részben pedig a budapesti gyűjteményekben maradtak fenn. Hazai viszonylatban tehát a „Liszt Ferenc” Zeneművészeti Főiskolán, illetve a Nemzeti Múzeum hangszertárában találhatóak. Utóbbi helyen, a már említett gyermekkori és a Beethoven-zongora mellett, további két (összesen tehát *négy*) darab Liszt-vonatkozású hangszer őriztetik. Mind a két, eddig még nem tárgyalt zongora: a bécsi *Streicher-műhelyből* származik. Az egyik: Liszt Eduard hagyatékával került Magyarországra, és az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárának

állományából tették át a múzeumi gyűjteménybe.¹⁷ A másik hangszer Liszt félszázados művészi jubileumának az eseményeihez kapcsolódik. Tudomásunk szerint erről első ízben adunk tájékoztatást.¹⁸

A pesti ünnepelekről, amelyekhez a múzeumi emlékgyűjtemény számos darabja illeszkedik, jellemző leírást ad ifj. Somssich Andor Liszt-monográfiája.¹⁹ Ebből idézzük a vonatkozó részeket:

„November 8-án (1873-ban) kezdődtek a jubileumi ünnepek. A Hal-téren, melynek összes ablakai ki voltak világítva, százával tolongtak az emberek, úgyhogy a katonazenekar, mely Liszt ablakai alatt a Goethe-indulót és a koronázó indulót akarta eljátszani, alig tudott magának utat törni. A közönség az egyes számok alatt lelkesen éljenezte Lisztet, ki ablakaiban többször megjelent. Nyolc óraker a Hungária első emeleti termeiben volt ismerkedő-est, melyet a főváros rendezett. Erre a külföldről megjelentek Dönhhoff grófné, Brand Marianne, a hírneves dráma-énekesnő, Mouchanoff grófnő, Loen báró intendáns, Schuber és Kahnt kiadók, Lassen és Herbeck karnagyok, Döhler, Bösendorfer, Nohl, Meyendorff báróné, Bibescu hercegnő, Goldmark Károly, Marek Lajos, a lemergi konzervatórium igazgatója, a vidéki zeneegyletek kiküldöttei, Madame Serène, a „Moniteur Universel” írónöje, Menther és Popper Dávid, Espoff Annette, Clauss, Grothe a plattdeutsch-költő stb. — Haynald, Majláth György, Trefort és Mihalovich mindent elkövettek, hogy a vendégek jól érezzék magukat. Az egyik meg is jegyezte: «Nem csodálom, hogy Volkmann gyökeret vert Pesten, s hogy Liszt, a világ fia, végre is hazatér összes dicsőségével, mert ennyi kedélyességet és fogékonyságot máshol bajosan találtak volna.» A büffénél, melyen csak hideg ételek voltak, Királyi Pál, majd Nohl emeltek poharat Lisztre, akit Király József soproni tanár szülőföldje nevében étetett, Kammermayer polgármester pedig a külföldi vendégek-re üritette poharát. Az estély tizenegy óraker ért véget.”

Ezek a részletek, amelyeknek hangulata sokban emlékeztet az 1840-es lelkes fogadtatásra, nyilván nem ok nélkül idéződnék fel. A hangszer ugyanis — ezen ünnepek tanúja — magán viseli az *ottlévők* kézjegyét; ezzel a ténnyel ereklyetárggyá avatva magát. — Az aláírások ma már elmosódtak, igen nehezen olvashatók. Ezért szükséges felidézni az események menetét és személyeit, lehetőleg hiteles források alapján. Maga Liszt Ferenc erről így ír:

„Minden a legjobban folyt le és ünnepünk elejétől végéig nagyszerűen sikerült. Haynald öeminenciája ékesszólásával és szivességével egyaránt csodálatos volt... A hivatalos ceremóniakon kívül ott volt a Liszt-bizottság által meghívott idegen hölgyek kis csoportjának ülésein is, amelyeken Muchanov-né (Mme Moukhanoff) elnökölt. Ez a csoport jelentékenyen díszítette az ünnepet — és Dön-

hoffnéből, Meyendorfnéből és Loe bárónéből és leányából állott, akinek a férje most fontos személyiség Berlinben, a német császár szárnysegédje. Apponyi, Széchényi, Karátsonyi gróf, Mihalovich, Wartenege, katonatiszt és drámai költő stb. a Hungária-szállóban találkoztak ismét, Muchanovné szalonjában, az ünnepek előtt és után. Ott gyűltek egybe ebédre és vacsorára is, egy fenntartott szalonban — szombattól maig... Egy fiatal Bibesco grófnő, kitűnő zongorista is tündöklött az ünnepen és egy hetet töltött itt...”²⁰

Az adatokból tehát rekonstruálható, hogy a névalíráások november 8-a (szombat) és 11-es (kedd) közötti napokban kerülhettek a hangszer rezonáns-lapjára. Az aláírások (kettő kivételével) ezek szerint a következők:

F. Liszt (legfelül)

Marie Muchanoff Nesselrode

Marie Dönhoff

Marianne Brandt

Franziska von Loe Hatzfeld

Olga Meyendorf

Gortschakoff

Magda von (?) (majd némi kihagyás után:)

Richard Metzdorff

Hugo Seilern

Willy von Wartenege

Mihalovich

Alexandre (?) (és legalul:)

Pest november 1873. Liszt's 50 jähr.

Jubileum

Dolgozatunk hátralevő két Liszt-vonatkozású zongorája egyként a szekszárdi Augusz-családhoz kapcsolódik. Liszt Ferenc emberi-művészi összeköttetései Szekszárddal és ezen belül Augusz Antal báró családjával, a legteljesebben dr. Hadnagy Albert és dr. Prahács Margit kutatásai nyomán tárultak fel.²¹ Ugyancsak az általuk közölt adatok hívják fel a figyelmet, hogy az Augusz-család szekszárdi otthonában több zongora is volt.²² Legalább Liszt második látogatása idején, 1865. szeptember 2—9. között. Lássuk azonban a tényeket:

Liszt Ferenc, néhány nappal Szekszárdra érkezése után, 1865. szeptember 6-án így ír Wittgenstein hercegnének: „Szombat reggel, 6 órakor elindultam Pestről Bülowékkal és Reményivel. Hogy a házigazdát megkíméljük a túlkorai fölkelés kényelmetlenségeitől, a péntekről szombatra virradó éjszakát a gőzhajón töltöttük. Ez 6 óránál rövidebb idő alatt vitt Paksra, ahol két hintó várt;

ezeket érkezünk ide fél 4-re. Ugyanazt a lakosztályt foglalom el, mint 46-ban. Bülowékat is tökéletesen elszállásolták a ház másik szárnyában, amely nagyon tágas és gondozott. Elég nagy kert van, biliárdterem és két zongora, aminek jó és sok hasznát vesszük." Stb.²³

A másik dokumentum, amely nemrégén került elő a szekszárdi levéltárban, Augusz Anna (a báró legidősebb gyermeke) naplója, 1865 szeptemberéről. Ez a nagyértékű — francia nyelvű — feljegyzés döntő bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy Liszt maga nem „tévedett”, amikor két zongoráról tudósítja a hercegnét. Augusz Anna 1865. szept. 4-i (hétfői) bejegyzésében ugyanis — egyebek között — ezeket írja:

„Ebéd után papa, Rosty, Bülow, Reményi és Plotényi a szőlőbe mentek... Ezalatt az idő alatt Liszt a szobájában zongorázott és oly kedves volt, hogy engem és Midet behívott magához, hogy hallgassuk őt; Chopin-darabokat és másokat adott elő. Este a szalonban ő és Bülow két zongorán játszották el a „Todtentanz”, „Danse macabre” c. remek Liszt-művet.” Stb.²⁴

Ez a rövid naplórészlet, amelyben most már összesen három hangszerről értesülünk, minden kétséget kizáróan bizonyítja a tényt, hogy az Augusz-házban „egynél több” zongora kellett legyen. Miért szükséges ennek a hangsúlyozása? Nem kisebb okból — és ez valóban a szenzáció erejével hat —, mint hogy újabban előkerült az Anna naplójában említett kézzongorás (esti) muzsikálás „másik” hangszere, a résztvevők eredeti aláírásaival hitelesítve!

Kétségtelen, hogy az eddigi kutatás figyelmét e részletek — úgy lehet — elkerülték, és kizárólag a később Kalocsára került (Liszt aláírásával ékes) zongorát tartották számon, mint „a szekszárdi” zongorát.²⁵ Az 1971-ben Sopronban rendezett Liszt Emlékiállítás alkalmából viszont egy fiatal házaspár jelentkezett a soproni „Liszt Ferenc” Múzeum igazgatójánál (dr. Domonkos Ottónál) és előadta, hogy nemrég hozzájuk jutott — örökletes módon — egy öreg zongora (Beregszászy Lajos készítménye Pesten), amelynek ún. rezonánslapján több aláírás látható, közöttük Liszt Ferencé is...

Elképzelhetjük e sorok írójának (s egyben a soproni kiállítás rendezőjének) izgalmát, amidőn a helyszínen megpillantotta az 1865 szeptemberében Szekszárdon időző művésztársaság kézjegyeit. Ezek a következők:

F. Liszt (legfelül; illetve felette még néhány, valószínűleg későbbi kézjegy)

Bülow János (így, magyar keresztnévvel; a név zárójelben van)

Reményi Ede (majd alatta a keltezés:)
Szegzárd 9/9 September 1865. (alatta pedig:)

Plotényi Nándor

Rosty Pál

Augusz Antal (és alatta még néhány, nehezen olvasható alá-
írás)

Az aláírások úgy vannak beírva a hangszer hátsó végénél, a basszus-húrok melletti szabad felületen, hogy közben — feltevé-
sünk szerint — a zongorafedél le lehetett véve!

Ilyen módon tehát újabb nagy értékű Liszt-relikviával gaz-
dagodott a hazai anyag, mégpedig a legilletékesebb helyen, Szek-
szárdon. A zongorát ugyanis — felbukkanása után — azonnal meg-
vásárolta a szekszárdi múzeum vezetője, dr. Mészáros Gyula igaz-
gató, és ezt követően sikerült beilleszteni a hangszert abba az együt-
tesbe, amelyet a szekszárdi volt Augusz-házban, a második emeleti
(toronyszerű) helyiségben, Liszt Emlékszoba címen azóta már át is
adtunk a nyilvánosságának.²⁶

Végezetül még meg kell jegyeznünk, hogy az itt tárgyalt
(vagy csak futólag érintett) néhány Liszt-vonatkozású zongora —
véleményünk szerint — mindössze *töredéke* lehet annak a hatalmas
és lappangó anyagnak, amely még feltárára vár Magyarországon.
További tanulmányozást igényel a már említett és jelenleg Kalocsán
levő „szekszárdi” zongora; Sopronban is két hangszer várja a fel-
dolgozást (az egyik az állítólagos ifjúkori zongora, és újabban került
be egy másik Beregszászy-hangszer, amelyben ugyancsak Liszt-dedi-
káció található). A reménység, hogy újabb és újabb Liszt-hangszerek
feltűnését várhatjuk — talán ebből a dolgozatból is igazolást nyer-
het; ezzel legalább a *hazai* Liszt-emlékanyagot téve teljesebbé.²⁷

JEGYZETEK:

1. Liszt levele a Gazette Musicale hasábjain. 1837—39. Magyarul
lásd *Hankiss János*: Liszt Ferenc válogatott írásai I. Bp., 1959. 83. old.

2. Lásd különösen „Az ifjú Liszt Ferenc” (1952) c. dolgozatot.
Újabb kiadása: *Fejezetek a magyar zene történetéből*. Bp., 1967. 181. sk.

3. *Frankenburg Adolf*: Emlékiratok II. Pest, 1868. 68. old. Idézi
Major i. m. 183. old.

4. Egykori leltári száma: 1907., 112. Jelenleg a Magyar Nemzeti
Múzeum Történelmi Képcsarnokában található. Leírását lásd *Major* i. m.
183. és 254. old. 7. sz. jegyzetében.

5. I. m. 183. old. és a jegyzetekben.

6. Lásd *Radó Richárd*: Kitől kapta Liszt Ferenc első zongoráját? Pesti Hírlap 1934. jan. 6. — A soproni Liszt-múzeumban is őriznek egy zongorát, amely — a hagyomány szerint — Kurzweil Ferenc tulajdonában volt és ezen oktatta volna a gyermek Liszt Ferencet. A hangszer képét W. Füssmann és dr. Mátéka Béla publikálták az 1936-ban megjelent képeskönyvükben, mint Liszt Ferenc tanuló-hangszerét.

7. Leltári száma: 1898. 136. Mesterjelzés nélkül (1800 körül). Német Mechanika. Billentyűzete F₁-től f³-ig öt-óktávós.

8. Hogy milyen revelációszerű elragadtatást váltott ki 1818 tavaszán Thomas Broadwood ajándéka, egy korai „angol” mechanikás, hat-óktávós zongora — Beethoven és a korabeli Bécs életében, lásd *Gábrgy György*, Beethoven és Liszt zongorája, *Folia Archaeologica* XVI. 1964. 241. old. és németül: *Studia Musicologica* VIII. 1966. 379. old.

9. Részletesebben lásd *Curt Sachs*: *Real-Lexikon der Musikinstrumente*, Berlin, 1913. *Hammerklaviere* címszavában.

10. Német és angol mechanikákról és a zongora fejlődéséről általában lásd *Gát József*: *A zongora története*. Bp. 1964. 51. sk. — Ebből idézzük W. A. Mozart 1777 októberében írt levelét (atyjához, Augsburgból): „Rögtön a Stein-féle zongorákkal kell kezdenem. Mielőtt még láttam volna valamit Stein munkáiból, Späth zongoráit kedveltem a legjobban. Most azonban Steinéit kell előnyben részesítenem, mert tompításuk sokkal jobb, mint a Regensburgiaké. Ha erősen megütöm, akár fekve hagyom, akár felemelem az ujjamat, a hang — amint megszólaltattam — abban a pillanatban eltűnik. Bárhogy nyúlhatok a billentyűkhöz, a hang mindig egyenletes... Hangszereinek főleg az a sajátossága, másokkal szemben, hogy kiváltással készülnek. Minden századi ember sem állna oda ezzel vesződni, de kiváltás nélkül lehetetlen, hogy egy zongora ne rezegjen vagy ne zúgjon utána. Amikor az ember a billentyűt lenyomja, kicsiny kalapácsai abban a pillanatban, amikor a hurokat megütötték, újra visszaesnek, akár lenyomva tartják a billentyűt, akár elengedik... a gépezet (Machine), amelyet a térddel kell nyomni, szintén jobban van nála elkészítve, mint a többieknél. Alig érintem, már megy is; az ember csak egy kicsit veszi el a térdét, már a legcsekélyebb utánzúgást sem hallani.” *Stb.* Lásd i. m. 53. sk.

11. Érard működéséről és találmányairól lásd *Gát* i. m. 67. sk. Ugyancsak Sébastian Érard nevéhez fűződik az ún. kétrekeszes (double mouvement) megoldású — modern értelemben vett — pedál-hárfák gyártása.

12. Liszt Ádám Czerny-hez írott leveleit, magyar fordításban, lásd *ifj. Somssich Andor*: *Liszt Ferenc élete* c. kiadványában. Bp. 1925. 27. sk.

13. I. m. 39. old. — Liszték Érard társaságában indultak első londoni koncertjeikre is, 31. old.

14. Részletes leírását és történetét lásd a szerzőtől: *Folia Archaeologica* XVI. 1964. 241. sk. németül: *Studia Musicologica* VIII. 1966. 379. sk.

15. Liszt Ferenc levele C. F. Weitzmann-hoz 1861. aug. 14-én. Közli C. F. *Weitzmann*: *Geschichte des Clavierspiels*. Stuttgart, 1879. 294. sk.

16. Weitzmann i. m. 294. sk. A levél záradékának keltezése: 1878. május 24. Lásd erről szerzőtől: *Neuere Liszt-Dokumente*, *Studia*

Musicologica X. 1968. 339 sk. — Külön említést érdemel a levélben szereplő „Beregszazy” (Beregszászy Lajos mester), aki maig a legkitűnőbb zongora-konstruktőrök között említődik, Méltatását lásd *Gát* i. m. 73. sk. Újabb feldolgozását lásd *Sz. Farkas Márta* dolgozatában: *Studia Musicologica XIV.* 1973-as kötetében.

17. Leltári száma: 1972. 9. Billentyűzete A_2 -tól a^4 -ig hét-oktávos. A hangszerre ragasztott (géppel írott) cédula szerint: „Konzert-Flügel von *Streicher*; im Jahre 1848 von Meister Franz Liszt seinem Onkel Dr. Eduard R. v. Liszt als „Familien — Douceur” geschenkt und nachher in Eduard's Wohnung (in der Franz Liszt bei seinen Wiener Aufhalten immer wohnte) oft und oft — allein oder auch mit einem Familienmitglied vierhändig — von ihm gespielt wurde.” Dr. Eduard Ritter von Liszt (Liszt Ferenc nagybátyjának dédunokája) bélyegzőjével hitelesítve.

18. Leltári száma: 1959. 44. Billentyűzete (az előbbihez hasonlóan) A_2 — a^4 hét-oktávos. A hangszer a „Liszt Ferenc” Zeneművészeti Főiskola áttétéként jutott a Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményébe.

19. *Somssich* i. m. 369. old.

20. Liszt Ferenc levele Sayn-Wittgenstein hgnéhez. (Pest) *Kedden este*, 73. nov. 11-én. Magyarul lásd *Hankiss* i. m. II. 681. old.

21. Dr. Hadnagy Albert posthumus dolgozatát kiadta dr. Prahács Margit, Liszt székszárdi kapcsolatairól. Lásd: *Tanulmányok Tolna megye történetéből.* II. Székszárd, 1969. 219. sk.

22. I. m. 231. és 237. l.

23. I. m. 231. old és *Hankiss* i. m. II. k. 591. old. A kiemelések e dolgozat szerzőjétől.

24. I. m. 237. sk. — Itt jegyezzük meg, hogy a már többször említett székszárdi tanulmány közli ugyan Augusz Anna 1865-ös emlékezéseit (francia és magyar változatban), részletesebb elemzésére azonban — nyilván terjedelmi okok miatt — nem térhetünk ki. A munkának ez a része később pótlandó feladata a magyar zenetudománynak.

25. Ennek a hangszernek a részletes leírására és történetére ezúttal nem térhetünk ki. Ehhez mindenekelőtt a hozzáférhetőséget kell majd biztosítani.

26. Mesterjelzése: „Beregszászy Lajos Pesten”. Hangterjedelme: A_2 — a^4 (hét-oktávos). A billentyűzet fedelének belső oldalán feltüntetett kiállítási dátumok között az utolsó: 1862. A hangszer belsejében viszont olvasható a gyártási évszám: 1865. Minden jel szerint tehát a házigazda (Augusz Antal báró) ezt a zongorát kifejezetten Liszték közelgő látogatása alkalmából vásárolta.

27. Ebben a fontos munkában nyújthat hathatós támogatást a nemrég újjáalakult Liszt Ferenc Társaság, amelynek feladata — Liszt kéziratainak összegyűjtésén túl — a vonatkozó tárgyi anyag felmérése is.

Die Flügel von Franz Liszt

Das meiste über die Flügel des Kindes Franz Liszt und im allgemeinen über den Anfang seiner künstlerischen Laufbahn erfahren wir aus den Forschungen von Dr. Ervin Major. Als entscheidendes Dokument dafür kann ein zeitgenössisches Bild über Ádám Liszt (den Vater) gelten, das ihn neben dem Flügel darstellt (Raiding 1819.). Vermutlich ist es das Musikinstrument, das sich seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts im Besitz des Ungarischen Nationalmuseums befindet und mehrmals schon zur Schau gestellt wurde.

Die Studie gibt danach einen Überblick über die Entwicklung der „deutschen“ oder „Wiener“ Mechanik zur Zeit des jungen Liszt. Im Zusammenhang mit der Stein-Mechanik führt sie den berühmten Augsburger Bericht von W. A. Mozart an seinen Vater vom Oktober 1777 an.

Nach der Besprechung der Erard-Flügel bringt die Studie den Brief von Franz Liszt an den Berliner Musikgelehrten C. F. Weitzmann, in dem der Künstler — mit einem späteren Postskriptum — die von ihm in Weimar und in Budapest gebrauchten berühmten Musikinstrumente aufzählt. Mit besonderem Nachdruck wird von diesen die Musikinstrument-Reliquie besprochen, die von der Londoner Broadwood-Firma ursprünglich Beethoven geschenkt wurde, nach dem Tode des Meisters aber, in den 1840-er Jahren in den Besitz von Franz Liszt kam und sich zur Zeit als Teil seines Nachlasses im Besitz des Ungarischen Nationalmuseums befindet.

Die Studie berichtet auch über eine Neuentdeckung, und zwar über ein Lajos-Beregszászy-Erzeugnis, einen in Ungarn hergestellten Flügel, auf dem die im September 1865 in Szekszárd, im Schloss des Barons Antal Augusz sich als Gast aufhaltende Künstlergesellschaft den Namen ihrer Mitglieder verewigte (Liszt, Bülow, Reményi, Plotényi, Augusz usw.).

Dieses im Sommer des Jahres 1971 in Sopron aufgefundene, wertvolle Musikinstrument ist zur Zeit im renovierten Gebäude des ehemaligen Augusz-Schlusses in Szekszárd, im neu eröffneten Liszt-Gedenkzimmer zu sehen.

F. Dózsa Katalin:

A szabóipar Magyarországon a dualizmus korában

A kiegyezés után Magyarországon kibontakozott a kapitalista fejlődés és megtörtént az áttérés a kézműiparról a gyáriparra. Az egyedi gyártás helyét átvette a tömeggyártás. A rohamosan kapitalizálódó Magyarországon a tipikusan kézműves szabóipart is fojtgatta a nagyipar, és az elavult technikával dolgozó konzervatív kisipar nem bírta a szabadverseny korának iramát. A statisztikai adatok azonban nem jelzik a változást.

1851-ben Palugyai¹ egy divatárugyárat említ Budán. A Magyar Statisztikai Évkönyv² 1871-ben csupán Pozsonyban tart nyilván négy ruhagyárat (Budán nem), de utal arra, hogy az adatfelvétel nem volt megbízható s azt sem közli, hogy milyen feltételek alapján tekintettek egy vállalkozást gyárnak. A hivatalos adattal szemben ugyanis Drucker Mór,³ az egyik legnagyobb konfekciógyár alapító tulajdonosa határozottan úgy emlékszik vissza, hogy az 1870-es években fellendült a konfekciógyártás és Pesten néhány jelentékeny gyár működött, sőt rövid ideig Budapest dominált ruhagyártás terén a monarchiában. A balkáni és romániai kivitel megszűnése és a beáramló ausztriai készáru miatt azonban a 80-as évekre alig egy-két gyár vagy kisebb műhely maradt meg. A Statisztikai Hivatal kimutatása 1898-ból, az összeírás időpontjában létező ruházati (a szabóiparon kívül cipész, szücs, csizmadia, kalapos stb.) gyárakat alapításuk szerint a következőképpen osztja fel:

1861—65. közötti alapítású 1
1866—70. közötti alapítású 1
1876—80. közötti alapítású 1
1881—85. közötti alapítású 1
1886—90. közötti alapítású 3

1894.	2
1895.	1
1897.	1
1898.	1

A 13 gyár összesen 653 alkalmazottat foglalkoztat, ebből:

kereskedelmi tisztviselő	12
műszaki tisztviselő	1
művezető	8
napszámos	13
szolga	5
férfimunkás	449
14—18 év közötti fiú	4
munkásnő	89
14—18 év közötti leány	20
12—14 év közötti leány	2
tanonc	50
	<hr/>
	653 fő

A 13 gyár személyzetlétszám szerint a következőképpen oszlik meg:

20 főnél kevesebb	4 gyár
21—50 fő	6 gyár
51—100 fő	1 gyár
101—200 fő	2 gyár

Az 1900. évi népszámlálás alkalmával összesen három olyan gyárat találtak a ruházati iparban, amelynek húsznál több alkalmazottja volt! Érdekes a felosztás:

21—50 alkalmazott:	2, összesen: 47 fő
51—700 alkalmazott:	—
701—1000 alkalmazott:	1, összesen: 739 fővel.

Az 1910-es népszámláláskor jelentős javulás mutatkozott, mert 20 főnél nagyobb vállalkozás 310 volt, 15 599 fővel.

Ebből szabóipar:

21—50 fős	108 üzem	3 070 fővel
51—100 fős	16 üzem	1 076 fővel
101—200 fős	2 üzem	224 fővel
Összesen:	126 üzem	4 370 fővel

(Sajnos azonban a Statisztikai Évköny adatai sem teljesen megbízhatóak, és sem ezeknél az adatoknál, sem a szabócégeknek nincsenek szétválasztva a szabóipari műhelyek és a konfekcióüzemek.)

A gyáripar egyenlőtlen fejlődésével szemben a szabó kisiparosok száma egyenletesen emelkedett. Az 1870-es összeírás alkalmával összesen 34 874-en dolgoztak a szabóiparban (ebből Pesten⁴ 4574-en), a következő megoszlásban:

	Magyarország			Erdély			Össze- sen:
	mester	segéd	inas	mester	segéd	inas	
férfiszabó	12 929	5 261	4 109	974	327	251	23 851
női szabó	386	330	132	31	10	4	893
varróné	33	98	6	1	—	—	138
misemondóruha- készítő	1	9	—	—	—	—	10

1890-ben

21 009 férfiszabó-mestert 23 401 segéddel;

4 654 női szabót 4 577 segéddel;

25 117 varró- és hímzőt;

3 054 háziiparos varró- és hímzőnőt és

263 foltozósabót

tartottak nyilván.

A felmérés összesíti azokat is, akik a szabóipart mellékfoglalkozásként üzik.

férfiszabó	1 806
női szabó	257
varrás, hímzés	1 383
háziipari varrás, hímzés	1 064

A következő műhelyek dolgoznak 20-nál nagyobb segéd-személlyel:

14 férfiszabó	474 fővel
1 férfi és női	55 fővel
9 női szabó	374 fővel

Budapesten 18 000-en dolgoznak a szabóiparban, ebből
5 271 fő férfiszabóműhelyben,
3 337 fő női szabóműhelyben.

A Magyar Statisztikai Évkönyv az 1900-as népszámlálás adataiból hasonló kimutatást nem közöl. Az 1910-es népszámlálás alkalmával a ruházati ipart is csak összességében tárgyalja:

önálló	170 797
tisztviselő (ide számítják az eladókat, ügynököket is)	11 718
családi besegítő	950
művezető	763
munkás	94 966
tanonc	60 533

Tehát 170 797 önálló mester mellett, összesen 158 930 az alkalmazottak száma. A szabóipart tehát a kisműhelyek jellemzik. Ugyanezt igazolják a Laky Dezső⁵ által a ruházati ipar összetételéről megadott adatok is. (Sajnos a különböző források adatai nem azonosak, így Lakyé sem azonos a Statisztikai Évkönyvvel; oka valószínűleg az, hogy az összeírás alapelvei változhattak.)

Műhelyek száma:	Vidéken		Budapesten	
	1900.	1910.	1900.	1910.
segéd nélkül	111 486	133 431	15 530	14 223
1—5 segéd	38 876	47 223	4 615	6 115
6—10 segéd	1 132	2 225	355	761
11—20 segéd	171	411	113	319
20-nál több	24	115	63	195

1900-ban tehát a ruházati ipar 75⁰/₀-a segéd nélkül dolgozott és ezen a téren 1910-ben sem történt jelentős változás. Általánosak a segéd nélkül vagy egy-két segéddel dolgozó műhelyek, s csak néhány műhely van 20—50-es létszámmal. Fokozottan érvényes ez a szabóiparban, a Szabó Hírlap⁶ szerint pl. 1908-ban 95 000 kisiparos dolgozott az országban, mindössze 19 550 munkással.

A gyáripar és a kisiparosság fejlődésének adatait egymás mellé állítva, egyértelműen úgy tetszik, mintha a szabóipar megmaradt volna a kisüzemi formáknál.

Mielőtt azonban ezt az elhamarkodott következtetést levonánk, nézzünk át még egy adatsort:

Pesten Palugyai 1852-ben 3 készruha-kereskedőt említ, de az 1853-ban induló Divatcsarnok⁷ című lapban 6 különféle divatárus, rófszekereskedő hirdetett készruhát 1856-ig.

Az 1870-es összeírás alkalmával a kereskedők számát városokra bontva adja meg a Magyar Statisztikai Évkönyv.

	Pest	Pozsony	Sopron	Kassa	Debrecen	Temesvár	Kolozsvár	Brassó	Összesen
divatárus*	66	28	3	23	19	28	—	7	174
pántlika*	60	—	—	—	—	—	—	—	60
rőfös*	116	—	333	9	22	20	8	2	510
ruha	120	38	13	18	—	—	—	—	189
								Összesen:	873

* Legtöbbször ezekben az üzletekben is árultak készruhát, nem csupán a ruhakereskedésekben.

Az 1890-es népszámlálás alkalmával

3 183 divatárust,
 1 454 ruhakereskedőt,
 3 107 divatáru-házalót,
 510 ócska ruhával házalót,
 191 kézmű- és divatáru-ügynököt

regisztráltak. Ez összesen 8 445 olyan kereskedőt jelent, aki készruha-árusítással foglalkozott.

Sajnos a további népszámláláskor a Magyar Statisztikai Évkönyv nem közli a kereskedők számát, amely pedig óriási mértékben növekedik.

Mit adnak el ezek a kereskedők, ha nincs konfekciógyártás Magyarországon? Egyrészt az osztrák (bécsi és prossnítzi) gyárak termékeit, de másrészt Magyarországon gyártott készruhákat is.

A látszat ellenére ugyanis, míg a nagyipar virágzott, a kisiparosság tengődött, s az önálló iparosok legnagyobb része bedolgozórendszerben rossz minőségű tömegkonfekciót gyártott. Ez a módszer rendkívül előnyös volt a vállalkozónak. Nem volt szüksége nagy beruházásra, üzemek építésére, elegendő volt egy kis műhelyt fenntartania, ahol a ruhákat szabták, melyeknek megvarrásával több száz embert is tudott üzemi költségek nélkül foglalkoztatni. Így működtek a 20, vagy annál is alacsonyabb létszámú „gyárak”.

De nem csupán ezek az ún. gyárak működtek bedolgozórendszerben. Gyakran a kereskedők maguk szervezték meg a készruhatermelést, bedolgozóként szabászokat és a kiszabott ruhákat megvarró kisiparosokat, munkásokat foglalkoztatva. Sőt, még a nagyobb szabócégek is sokkal több munkással dolgoztak, mint amennyit a statisztika közül, mert a műhelyben kiszabott ruhadarabokat legtöbbször ők is kiadták az otthon dolgozó kisiparosoknak (1 fős műhely!) és így készítették el finomkonfekció-raktárukat.

A valóságban tehát igen kisszámúvá zsugorodik az az iparosréteg, amely kifejezetten megrendelésre, méretre varrt hivatalnok, kereskedő és más, jobb módú polgár megrendelői számára. Közülük emelkedett ki néhány nagyobb, 20—50 fős szabócéggel, amely megrendelésre és finom minőségű áruraktárra dolgozott. A kézművesipar továbbéléséről valójában csak ennél a két rétegnél beszélhetünk, mint ahogy ezt már 1890-ben a Szabóiparosok Közlönye⁸ is világosan megfogalmazta: „A fővárosi ruhakészítők 2/3-a raktár számára dolgozik. Az ilyen iparostársunk ugyan beszélhet önállóságról, mert van iparigazolványa és adóskönyve, de mindazonáltal lényegileg gyári munkás.”.

Az ipartestületek megalakulása

1872-ig céhekbe tömörült a szabók nagy része. A céhek hatóköre azonban egyre csökkent. Jellemző például, hogy míg az 1800-as években több egymással torzsalkodó szabócéh (Pesten a magyar és német szabócéh, Budán a német, görögkeleti szabócéh és a magyar szűrszabó céh) volt Pesten és Budán, a magisztrátus már 1800 körül is adott ki céhen kívüli szabóiparosoknak munkaengedélyt. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a céhek a növekedő igények ellenére is csak vonakodva, körülményes eljárással, különböző címen elszámolt összegek lefizetése után voltak hajlandók új mesterteket felvenni tagjaik sorába. Sokszor csak a magisztrátus határozata alapján engedélyezték az idegen kérelmezőknek a mesterré váláshoz szükséges „remek” elkészítését. Az elzárkózás eredményeképpen a céhen kívül dolgozó, sok esetben még iparendeléssel sem rendelkező ún. störerek száma egyre nőtt, s a rossz minőséget előállító kontárok az ipar becsületét veszélyeztették.

Kétségtelen azonban, hogy az iparosélet irányításában a gátló tényezők mellett a céheknek pozitív szerepük is volt. A szigorú közösségi keretek között meg tudták oldani az utánpótlás, a munkaközvetítés, a beteg, öreg tagok vagy özvegyek támogatásának kérdését és megszervezték a tagság társadalmi életét.

A céhek elleni támadás konzervatív elzárkózásuk, idejétmúlt, anakronisztikus szervezetük miatt már a reformkorban megindult.

Az abszolutizmus ideje alatt több, a céhek hatalmát korlátozó intézkedés született, végül az 1872. évi VI. tc. elrendelte a szabad iparúrást.

A céhek megszüntetése után a szabóiparoság egyetlen érdekképviselője a szabad szervezkedés elvén felépülő ipartársulat lett. Szerepe azonban jelentéktelen volt, mert semmilyen törvényes joggal nem rendelkezett. A céhek eddigi feladatait nem tudta ellátni. A teljes iparszabadság többet ártott, mint használt. Az ipart előzönlötték a kontárok, az utánpótlásról nem történt gondoskodás, sőt az arra rászorultak segélyezését sem tudták megoldani. Az ipartársulat társadalmilag sem tudta összefogni a szabóiparosokat. Nyilvánvaló volt, hogy ezeken az állapotokon változtatni kell. Az új, helyesebb ipartörvényért folytatott küzdelemben a szabóiparosok tevékenyen részt vettek. A mozgalom élén a budapesti ipartestület két későbbi elnöke, Török György és Cserna Lajos állt. 1884-ben végre megjelent az új ipartörvény (1884. XVII. §), amely ugyan a várákozásnál jóval kevesebb védelmet biztosított, különösen a külföldi behozatal és a szabóságba kontárkodó kereskedők ellen, de elrendelte a kötelező érvényű ipartestületek felállítását, melyeket megfelelő iparhatósági jogokkal is felruházott. 1885. október 29-én megalakult a Budapesti Férfi- és Nőiruha-készítők Ipartestülete 128 szabómesterrel, Török György elnökletével. A szabóság körében azonban mégsem volt egyértelmű a helyeslés. Sokan önállóságukat, szabadságukat féltették az új, kötelező erejű szervezettől, sőt olyan iparos is akadt, akinél a tagdíj befizetése súlyos tehertételt jelentett. (A tagdíjfizetés később is komoly probléma.) Az ellenállás azonban hamarosan megszűnt, mert felismerték, hogy a testületi tagság szakmai rangot és védelmet jelent. Az ipartestületnek még ebben az évben 393 tagja lett, és a taglétszám a következő évben erősen megnövekedett, bár még mindig sok volt az ipartestületen kívül dolgozó kontár, különösen a nőszabóság területén.

A Budapesti Férfi- és Nőiruha-készítők Ipartestületének kimutatása⁹ szerint 1886. és 1909. között a következőképpen alakult a taglétszám:

Év	Tagszám	Férfiszabó	Női szabó	Munkások*
1886.	730	—	—	1 771
1887.	960	—	—	3 058
1888.	1 073	—	—	4 579
1889.	1 199	—	—	5 556
1890.	1 271	1 050	221**	3 624
1891.	1 391	1 071	321	3 940
1892.	1 507	1 128	379	5 073
1893.	1 618	1 208	410	6 104
1894.	1 717	1 266	451	6 615
1895.	1 801	1 343	458	6 370
1896.	2 020	1 489	531	6 520
1897.	2 195	1 597	598	6 715
1898.	2 303	1 672	631	7 235
1899.	2 389	1 756	633	8 126
1900.	2 465	1 826	639	8 548
1901.	2 651	2 006	645	9 088
1902.	2 706	2 039	667	10 159
1903.	2 155	Kiválik a nőszabóság		12 356
1904.	2 423			15 347
1905.	2 297			17 192
1906.	2 033			18 346
1907.	2 077			16 416
1908.	2 044			11 332
1909.	2 094			10 873

* A munkásokat darab-, ill. hetibérben alkalmazták. Erős a fluktuáció, a szám tehát nagyobb a valóságosnál, mert ha egy műhelyben 2—3 munkás dolgozott állandóan, ez esetleg 8—10 vagy több munkást is jelenthetett a statisztikában, éves viszonylatban.

** Ekkor léptek be nagyobb számmal a női szabók.

A budapesti mozgalommal párhuzamosan országszerte megindult az ipartestületek szervezése, 1889-ben¹⁰ például Békéscsabán 686 tag van 521 segéddel, Nyíregyházán 748 tag 345 segéddel (a fluktuáció óriási voltára jellemző az az adat, hogy 1889. január 1-én még 2200 öregéd volt, s ez a szám csökkent december 31-ig 345-re), Aradon 1115 tag 1713 segéddel, Kiskunfélegyházán 492 iparos 191 segéddel. De problémák voltak a szervezéssel is. Ungváron pl. 1889-

ben feloszlott az ipartestület és 1900-ban Marosvásárhelyt egyáltalán nem volt.

1902-ben 36 ipartestület tevékenykedik az országban.

Speciális helyzetben voltak a női szabók. Tulajdonképpen a női szabászatot nem is tekintették a legújabb korig önálló foglalkozásnak, a szükségletet a férfiszabók és zömmel a háziipar elégítette ki. A csupán női szabósággal foglalkozó cégek, iparosok száma nagyon alacsony volt, mint az az ipartestületi taglétszámból is kiderül.

A férfiszabók és női szabók képzése is azonos volt, s a külön képzettséget csak 1901. február 1-től kellett igazolni. (Az iparigazolványban csak 1912-től jelölték külön szakmaként a férfi-, illetve női szabóságot!)

Sok nő dolgozott a szakmában, legtöbbször iparigazolvány nélkül, háziipar jelleggel, vagy házhoz járt, házivarrónőként. Az ipartestület megpróbálta ezeket a képzés nélkül dolgozó nőket levizsgáztatni és az ipartestületbe eröltetni. 1896-ban megalakult a női szabó szakosztály, Stoll Nándor elnökletével, amihez kezdetben 500 K, később évi 2500 K külön költségvetést kaptak az ipartestülettől.

1901-ben megalakult a Nőiszabóiparosok Köre, egyidejűleg megindult a mozgalom a teljes szétválás érdekében. (498 női szabóiparos kérte a különválást 35 íven.)

1902. február 22-én 168 női szabó megalakította a Budapesti Nőiruhakészítők Ipartestületét, Stoll Nándor elnökletével, bár hivatalosan csak 1902. október 1-én ismerték el az új ipartestületet. A férfiszabók körében a kiválás — főleg anyagi okok miatt — nagy ellenzésre talált, s csak hosszas huzavona után 1906-ban adtak át 60 000 K testületi vagyont, addig az évi 2500 K-t folyósították.

Az új társulat harcosan védte előjogait, küzdött a kontárság ellen, s így jelentős taglétszám-gyarapodást ért el:

A mesterek száma 1903—1909:¹¹

Év:	taglétszám:	tanonc:	munkás:
1903.	755	—	7 200
1905.	924	1 087	7 834
1906.	903	1 072	9 309
1907.	956	1 211	10 100
1908.	979	1 211	10 900
1909.	1 010	1 363	11 700

A női szabók kiválása megmaradt budapesti szinten, vidéken nem követték a példát, mert a kisebb létszámú ipartestületekben egy esetleges szétválás csak nehezítette volna az érdemi munkát.

Az ipartestületek tevékenysége

Az egyes céhek szűk közösségét természetesen nem pótolhatták az ipartestületek, de fő feladataikat átvették; a budapesti Ipartestületben 1886. április 12-én megalakult a békéltető bizottság, amely a mesterek és munkásaik közötti munkaidő, felmondási idő és bérkifizetési problémák eldöntésére hivatott. (A szabóipar központja Budapest, amelynek Ipartársulata az egész ország szabóságának vezetője, ezért is foglalkozom részletesen tevékenységével.)

1887 végén átvette a testület a *munkaközvetítés* feladatát is, amelyet eddig ügynökök uraltak. 1899-ben megszüntették az állami munkaközvetítő irodák felállítására, de mivel nem voltak elégedettek ezek tevékenységével, ezért 1904-től ismét az Ipartestület kebelén belül történt a munkaközvetítés. Egyidejűleg gondoskodás történt az ipartársulat örökségeként anyagi gondokkal küzdő *segélyegylet* terheinek felszámolásáról és megfelelő működéséről. Az eddig csak alkalmyszerűen adott segélyeket igyekeztek intézményesíteni, 1890-ben bevezették a *temetkezési segélyt*. Az 1891. XIV. § kimondja a munkások kötelező betegsegélyezését, az iparosok e célra fizetett hozzájárulásából. Ekkor a betegsegélyezés ügyét átadták az „Első Budapesti Szabósegédek Egyleté”-nek.

1897-ben felvetődött a *nyugdíjpénztár* megvalósításának gondolata és 1899. február 1-től kilencen kaptak évi 200 K nyugdíjat. (Meglepő, hogy míg a többi szakmákban a nyugdíjjogosultságot 65. életévben állapították meg, itt a határ a 60. év, tekintettel a végzett nehéz munkára. Egyéb feltételek a nyugdíj elnyeréséhez: a kérvényező évi 100 Ft-nál kevesebb adót fizessen, ne legyen életjáradéka vagy más tekintélyes jövedelme.) Ugyancsak az ipartestület tartotta fenn az ún. szabószállót, a vidékről Pestre jövő, munkát kereső segédek átmeneti szálláshelyét.

A szabóság társadalmi és kulturális igényeit hivatott szolgálni az 1889-ben létrejött Szabóiparosok Köre, amely az ipartestületek hatókörén belül szervezte a kerületi és általános gyűléseket, az országos szabókongresszusokat, és élére állt a termelőszövetkezeti mozgalomnak. A szabóiparosok önképzését felolvasásokkal, tanfolyamokkal, előadásokkal segítette és klubszerű formában biztosította kulturált szórakozásukat.

Fontos kérdés volt a *szakoktatás* megoldása. A céhek kerekein belül gondosan ügyeltek a megfelelő tanoncoktatásra, végül is az az illető mester szakképzettségének is bizonyítéka volt. A szakképzettséget elsősorban a szigorúan vett szakmai tudásban látták, — a „remek”-ként megadott feladat legtöbbször egy divatjamúlt ruhadarab volt. A divat követése háttérbe szorult a pontos kivitelezés mögött, és csak az Ausztriából beözönlő silány minőségű, de divatos szabású, tetszetős áru szorította rá a megrendelésre dolgozó kisiparosokat a divat követésére. De a divatos ruhadarab elkészítésének alapfeltétele a jó szabás volt, s jól szabni csak nagyon kevesen tudtak, mivel hiányzott a megfelelő alapismeret. A műhelyben csak a kézi munkát tudták általában megtanulni, az elméleti részt nem. A tanoncoktatással általában baj volt. A szabad iparüzés ideje alatt senki sem törődött az utánpótlás nevelésével, és az ipartestület sem tudta biztosítani a tanoncoktatás megfelelő szintjét. A tanoncok sorsa rendkívül mostoha volt. Kora hajnaltól késő estig dolgoztak kosztért és szállásért, iskolába csak este 5—8-ig jártak (ezeket a tanonciskolákat a főváros létesítette és tartotta fenn). Jellemző a helyzetre, hogy 1913-ban a testületi iparhatóság azért kénytelen foglalkozni a tanoncok helyzetével, mert azok az iskolában piszkos ruhában és mezítláb jelentek meg.

1891-ben szakosították a szabóipari tanoncok oktatását, de csak a fiúkét, a lányokét nem. 1892-ben a főváros tanácsa elrendelte, hogy a tanítást az esti órák helyett délután 2—5-ig tartásuk, felismerve azt, hogy a fáradt gyerekek semmit sem tanulnak. A rendelet viszont óriási felháborodást eredményezett a kisiparosok körében, akiknek munkaerő-veszteséget jelentett, s apellációjukra visszaállítják az esti oktatást. A mesterek még a vasárnap délelőtti szakrajzoktatást is kifogásolták, mivel szerintük akkor kellene az elkészült ruhákat szállítani, a kisinasok tanuljanak inkább vasárnap délután,¹² de ezt az időpontot már nem változtatták meg. Ez a szakrajzoktatás azonban önmagában kevés volt, és a műhelyekben sem sokat tanultak a tanoncok a szabásról.

Nagyobb cégeknél, ahol a finomabb, jobb munkát leshették volna el, alig-alig alkalmaztak tanoncokat, s ha igen, akkor bolti-szolgaként dolgoztatták. A kis műhelyekben pedig, ha végezték a takarítással, szállítással, akkor részfeladatot kaptak, leginkább csak eldolgozási munkákat. A segédek maguk is akkordra dolgoztak, saját magukat sem tudták továbbképezni, nemhogy a kisinasokat, és a mester sem tudott sokat foglalkozni velük.

A tanulói idő lejártakor próbadarabot kellett készíteniük, amit aztán a Ipartestület bizottsága bírált el, és ha megfelelő volt a végzett munka, akkor felszabadították őket. De a mesterek, látva a tanonc

felkészületlenségét, sokszor maguk készítették el a próbadarabot, saját hanyagságukat mentve. Különösen rossz a női szabóságot tanuló leányok helyzete, akiknek még külön tanonciskolái sem voltak, s 1905-ben is a 8—10 000 leány, ún. nőipari iskolába járt, amit a mesterek joggal nehezményeztek. Gyakori volt azonban, hogy nem töltötték ki a 2 éves tanoncidőt, s a szabóiparban alig néhány hónapot eltöltő lányok a kontárok hadát gyarapították. Sokszor előfordult az ellenkezője is. Annak dacára, hogy 2 év után kötelező volt a felszabadítás, a mesterek ennél hosszabb ideig tartották maguknál a lányokat. Probléma volt maga a tanoncidő is, mert míg a fiúk tanulóideje 3 év volt, a lányoké csak 2 év. (Többször olvashatjuk azt az érdekes indoklást, hogy a lányoknak nincs is szükségük hosszabb tanulásra, mert sokkal fogékonyabbak, mint a fiúk.) Végül 1896-ban a lányok tanoncidejét is felemelik 3 évre.

Az ipartestület megpróbálta ellenőrizni a tanoncoktatást és igyekezett kideríteni a visszaéléseket. 1896-ban pályázatot írt ki szakrajzgyűjteményre, és megszervezte a felszabadítás ünnepélyes kereteit, jutalomosztással egybekötve. 1903-ban kiállítást rendezett az iparostanoncok és segédek munkáiból; a jó munkákat jelentősen díjazta. Ezeket a kiállításokat 1907-től kezdődően rendszeresítette.

A gyenge tanoncoktatás miatt rendkívül fontos volt a segédek továbbképzése, különösen a szabászatban, hiszen a kézi munkát, kidolgozást jól-rosszul, a gyakorlatban megtanulták. Először magániskolák alakultak, pl. 1887-ben az Első Szabástani Intézet, melynek vezetője a munkásságáról általánosan elismert Csontos Imre volt. 1906-ban bekövetkezett halála után Wagner Henrik vette át a jó hírű iskola vezetését.

1892-ben az Ipartestület nagy anyagi áldozatokkal szakiskolát állított fel a segédek számára, akik az oktatás keretében bér-munkát végeztek. A megfelelő vizsgadarab elkészítése — és két hét próbaidő — után négy csoportban, váltva (1. kismunkások — mel-lény, nadrág; 2. sacco, felöltő, télikabát; 3. szakett, gèrokk; 4. szalonkabát, frakk) eltöltötték 6—6 hónapot, megismerve a szakma minden ágát. Ezenkívül szabászati tanfolyamot tartottak a szakiskolában, havi 50 forintos tandíjjal. A kisiparosok zöme azonban konkurrenciát látott a szakiskolákban, és sokallta az üzemeltetéshez szükséges anyagi hozzájárulást. Így hamarosan, a jó eredmények és az állam anyagi támogatása ellenére, 1895-ben le kellett állítani a jónak indult vállalkozást.

1900-ban Reichert Zsigmond nyitott újabb szabászkolát, akit ugyan Csontos Imre erősen támadott, de általában jó véleményel voltak munkájáról az Ipartestületben.

Az 1890-es évek végén vidéken is felmerült az igény a szakmai továbbképzésre, s a vidéki ipartestületek rendszeresen tartottak továbbképző tanfolyamokat, vezetőnek legtöbb helyen Csontos Imrét kérték fel. (Marosvásárhely, Fogaras, Szeged, Szabadka, Baja, Versec, Sopron, Cegléd, Pozsony, Nagyvárad, Gyöngyös, Hódmezővásárhely, Kolozsvár stb.).

1903-ban sikertelen próbálkozás történt egy ipartestületi „Felső Szabászképző Akadémiára” (Cserna Lajos, Wagner Henrik pártolásában). 1904-től a technológiai múzeumban, 1905-től a fővárosi iparrajziskolában, ahol 1908-tól a női szabók számára is indítottak tanfolyamokat, 1907-től Wagner Henrik a testületben tartott oktatást. Ezek a tanfolyamok alacsony tandíjjal vagy ingyenesen működtek, de a nagy anyagi ráfordítás miatt nem minden évben indulnak.

Végül, néhány iparos és segéd állami támogatással külföldi ösztöndíjat is kapott; ez azonban nem volt rendszeres és alkalmanként csak 3—4 fő részesült benne (így pl. a párizsi világkiállításra 4 iparos kapott 400—400 K-t, 1902-ben állami költségen küldöttség járt Prossnitzban stb.).

Sokáig megoldatlan maradt a *szaklap* kérdése. 1887 óta ugyan létezett szaklap Csontos Imre (az Első Szabástani Intézet vezetője) szerkesztésében, ezt azonban a testület nem fogadta el hivatalos lapjának, valószínűleg személyi nézeteltérések miatt. Ennek ellenére a Szabóiparosok Közlönye rendszeresen közzétette a testületi híreket, s ha nem is minden elfogultság nélkül, de tudósított a testület életéről, gondot fordítva a vidéki hírekre is. Rendszeres kapcsolatot tartott fent olvasóival, a pesti és vidéki iparosokkal, gyakran közölt beküldött cikkeket vagy szabásmintákat, kifejezetten a szakma számára készített szabásminta-mellékletében. A lap 1906-ig, egészen Csontos Imre haláláig jelent meg.

1900. május 1-én indult a Szabó Hírlap, Ullman Jákó szerkesztésében és tulajdonában, amely elsősorban a módosabb szabóiparosokat képviselte. A lap országos jellegű, viszonylag tárgyilagos hangú volt; divatról, öltözködési előírásokról közölt rendszeresen cikkeket, szabásminta-mellékletéhez a későbbiek folyamán a divatképek is felzárkóztak. A gazdag hirdetési rovata tarthatta el, annál is inkább, mert külön felhívta olvasóit, hogy vásárlásaik alkalmával részesítsék előnyben a lapot hirdetésekkel pártoló cégeket. A Szabóipar 1901. május 1-én a testület hivatalos lapjaként indult, azonban anyagi okok miatt szintén csak 1906-ig jelent meg, amikor is a testület elhatározta, hogy hivatalos közleményeit a Szabó Hírlapban jelenteti meg.

A Szabó Hírlapot tekintette hivatalos lapjának a Nőiszabók Ipartestülete is, egészen 1908-ig, amikor megindítják a Női Szabóiparosok Lapját.

Kifejezetten a szabómunkások, segédek érdekeit védte a Szabók Szaklapja (1893—1939) és az abba beleolvadó Magyarországi Szabók Szaklapja (1893—1895), amely a szakegylet lapja lett.

A fentiekén kívül is létezett néhány rövid életű és kevésbé jelentős lap, így pl. a Szabó Kisiparos, mely az otthon dolgozó darab-számos munkások érdekeit védő, jelentéktelen hatókörű lap volt. Gyakori volt az is, hogy egy-egy cég reklámkiadványként jelentetett meg „szaklapot” (Centiméter, La Toilette stb.).

A szabóipar helyzete

A kisiparnak, raktári termelésnek és a konfekciógyártásnak egyaránt veszedelmes vetélytársat jelentett a külföldi behozatal. Az 50-es években kezdődött, de a 80-as években vált jelentőssé, és hamarosan olyan nagyarányú lett — elsősorban a bécsi és prossniti gyárak importja —, hogy az egész magyar szabóipart fojtogatta. Ugyanakkor a 60—70-es években jelentős balkáni, romániai kivitellel csökkent.

1868-ban a ruházati és textilcikk (öltönyök, divat- és piperecikkek, selyem-, gyapjú-, vászon-, pamutáru)

behozatala:	69 909 596 Ft,
kivitele:	15 781 522 Ft

értékű volt;

1882-ben a ruházati ipar és segédanyagok

behozatala:	201 526 000 Ft,
kivitele:	26 591 000 Ft

értékű volt.

1884—86 között ruházati cikkek (textil nem!) behozatalának

átlaga:	26 076 000 Ft,
kivitele:	9 902 000 Ft.

ebből férfiruha	behozatala	kivitele
1884-ben	9 261 000 Ft	5 267 000 Ft
1885-ben	7 205 000 Ft	4 295 000 Ft
1886-ban	7 429 000 Ft	3 746 000 Ft

női ruha	behozatala	kivitele
1884-ben	9 261 000 Frt	3 626 000 Frt
1885-ben	7 205 000 Frt	2 977 000 Frt
1886-ban	7 429 000 Frt	2 798 000 Frt

s míg a behozatal csak átmeneti ideig csökkent, a kivitel állandóan.

Nézzük például a 10 évvel későbbi adatokat:

	1895.	1896.	1897.
B E H O Z A T A L			
férfiruha	20 631	20 638	21 040 ezer métermázsa
	8 530	9 129	8 477 ezer Frt.
női ruha	9 897	9 641	8 701 ezer métermázsa
	10 460	9 872	8 424 ezer Frt.

K I V I T E L

férfiruha	7 104	5 407	4 930 ezer métermázsa
	1 793	1 617	1 492 ezer Frt.
női ruha	3 236	2 093	2 705 ezer métermázsa
	2 837	2 052	2 263 ezer Frt.

A métermázrásában megadott mennyiségek egyenletesen nőnek, tehát a forintösszeg esetleges csökkentése nem kevesebb, csak olcsóbb árut jelez, ami még nagyobb veszélyt jelentett a magyar iparnak.

A férfiruha-behozatal 1898-ig emelkedett (22 307 000 mq, 18 132 000 K), utána fokozatosan csökkent.

A nőiruha-behozatal 1900-ig hasonló mérvű, 1900-ban a métermázsa erősen emelkedik, pénzérték nem, majd utána fokozatosan csökkent mindkettő. A Statisztikai Évkönyv közli az import származási helyét is, ebből egyértelműen kiderül az osztrák áru túlnyomó többsége. A többi országból történő behozatal annyira jelentéktelen volt, hogy az Évkönyv nem jelöli meg külön.

	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
férfiruha	18 872	18 642	19 781	19 781	19 658 ezer q
	18 691	17 597	17 330	18 790	18 723 ezer K
ebből osztrák	18 758	18 514	18 254	19 648	19 528 ezer q
	18 577	17 476	17 244	18 711	18 392 ezer K

	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
női ruha	10 010	8 872	7 692	7 161	7 074	6 775 ezer q
	18 855	18 126	15 060	13 591	13 290	12 871 ezer K
ebből osztrák		8 725	7 561	7 058	6 968	6 637 ezer q
		17 884	14 803	13 396	13 090	12 630 ezer K

A kivitel nagyon alacsony, csak Boszniába és Bulgáriába irányult, bár a férfiruhaexportnál némi lassú javulás mutatkozott.

	1898.	1901.	1903.	1905.
BOSZNIA				
férfiruha	322	652	808	982 ezer q
	215	608	671	830 ezer K
női ruha	nincs, vagy nem jelentős, nincs említve			

	BULGÁRIA			
férfiruha	—	—	3 955	4 236 ezer q
félgyártmány is	—	—	2 058	2 414 ezer K
női ruha	—	—	958	828 ezer q
	—	—	1 584	1 452 ezer K

1906-tól a behozatal ismét erőteljesen növekedni kezdett, csak 1914-ben esett vissza (oka nyilván a háború kitérője), a kivitel pedig olyan kismértékűvé vált, hogy a Statisztikai Évkönyv nem jelzi külön tételként.

	1907.	1909.	1910.	1912.	1914.
férfiruha	22 200	24 647	26 089	28 868	20 316 ezer q
	21 376	22 557	28 992	35 254	22 099 ezer K
női ruha	6 555	7 119	7 961	8 098	6 739 ezer q
	14 086	17 140	18 777	21 178	17 528 ezer K

Áttekintve a fenti adatokat, leszögezhetjük, hogy a behozatalt csak kismértékben és átmeneti időre sikerült a magyar iparnak visszaszorítani. Hozzá kell tenni, hogy ezek az adatok egyáltalán nem teljesekek, mert a laza kereskedelmi ellenőrzés mellett az egyes bécsi és más osztrák cégek ügynökei szabadon adhattak el közvetlenül a magánvevőknek és ez nem került be a statisztikai összesítésbe.

(1902-ben a rendőrség a budapesti Continental szállodában 10 000 K értékű női ruhát foglalt le, amelyet a Breyer C. nevű opernringi előkelő bécsi cég tulajdonosa személyesen szállított ide, s amikor a rendőrtiszt belépett, akkor is egyik előkelő vevőjével tárgyalt.)¹³

Egyes bécsi cégek fiókküzetlet nyitottak Budapesten (pl. Ebenstein, Koronaherceg u.), ahol a Szabóiparosok Közlönye szerint csak kicsomagolták a Bécsben készült ruhát és kivasalták — de hivatalosan „magyar gyártmánynak” jelentették az itt eladott ruhákat, ezért nem kerültek az összeírásba.

A Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteményében is van három olyan — fekete szövetből készült — lakájfrakk, amelyeknek címkéje „Rothberger Jakob csász. és kir. udvari szállító Budapest” (lelt. sz. 1957. 75. 78, 84) feliratú, míg két ugyanolyan fekete lakájfrakk „Jacob Rothberger K. u. K. Hofliferent Wien” címkés (lelt. sz. 1957. 83. 85).

Érthető módon nem szerepelnek a statisztikában a Bécsbe és Párizsba utazó jobb módú polgárok, arisztokraták vásárlásai, holott egy bizonyos életnívó fölött az eleganciához tartozott a bécsi és a párizsi nagy cégek tolettjeinek viselete. Számos előkelő család Bécsben tisztíttatta még a ruháit is, annyira nem bíztak a magyar iparosokban. Pedig a lekicsinylő vélemény nem volt mindig indokolt. Gelléri Mór Iparpártolási jegyzetek¹⁴ című művében jó néhány anekdotát ír a magyar áru oktalan lebecsüléséről. Így pl. egyik magyar arisztokrata kalapot akart venni, de természetesen angol gyártmányút. A kereskedő egy tetszetős, elegáns darabot mutatott, amit azonnal meg is vásárolt. Az eladó ekkor elárulta, nem angol, hanem magyar gyártmányú a vásárolt kalap, mire a magyar főúr felháborodottan elrohant, otthagyva a kalapot és az üzletet, ahol őt ilyen „rútul” becsapták. Gyakori volt — éppen a hasonló esetek elkerülése végett —, hogy magyar gyárak angol címkét tettek gyártmányaikba! Az egyik hazai gyárban „Brother O'Donell, London, Calver street 215” címkét ragasztottak a kalapokba Gelléri ottjártakor. Ám nem kellett attól félniük, hogy az illető cég feljelenti őket gyártmányhamisítás miatt, mert nemhogy ilyen nevű cég, de még ilyen nevű utca sem létezett Londonban!

Míg a tehetősebb, vagyonosabb réteg azért fordult a külföldi — bécsi, párizsi — cégekhez, mert nem találta megfelelőnek a magyar iparosok által előállított munka minőségét, addig a szegényebb réteg azért vásárolta a külföldi készárut, mert az jóval olcsóbb volt.

Gelléri Mór¹⁵ mutat rá arra, hogy a nőiruha-eladás 21⁰/₀-a, a férfiruha 36,1⁰/₀-a csupán a magyar ipar, kisipar terméke. S ezen

a helyzetet nem tudott változtatni a jószándék sem. Számos magyar iparpártolási kísérlet történt, ezek azonban nem sok eredménnyel jártak. 1876-ban kezdték szorgalmazni a nőegyletek és 1877 tavaszán meg is alakult a magyar iparpártoló egyesület, de számottevő eredményt nem ért el, változás nem történt. Az is előfordult — mint Gelléri írja —, hogy egy az iparpártolásért szenvedéllyel harcoló képviselőnek éppen akkor szállították le egy neves bécsi cégnél rendelt ruháit, amikor az egyesület tagjaival a tennivalókról tárgyalt, s azokat a hazafiatlan honfitársakat szidták, akik még mindig külföldi árut viselnek.

1905-ben indult meg a „tulipán” mozgalom, mely a magyar ipar és háziipar pártolását tűzte ki célul. Hatására a női ruhaimport valamelyest csökkent, és a háziipar némi segítséget kapott. Hamarosan azonban csúfos véget ért a mozgalom, annál is inkább, mert kitudódott, hogy még jelvényét is Bécsben készítették!

A nagy mennyiségű osztrák árut ügynökhálózat és a kereskedők terjesztették. A szabadverseny által lehetővé tett kíméletlen eszközökkel a kereskedelem két oldalról is szorongatta a kisipart. Egyrészt ügynökök ostromolták a kisiparos szabókat, nagy mennyiségű, kitűnő minőségű anyagokat ajánlva hosszú lejáratú hitelre, ám a kapott áru a mintánál jóval rosszabb minőségű lévén, nehezen tudták eladni, adósságaikat nem tudták kifizetni és tönkrementek. Ugyanis általában a szabók adták az anyagot is a ruhát rendelő vevőknek, a hozott anyagból történő vállalás éppen a kereskedelem hatására ebben az időszakban kezdett kialakulni.

Másrészt a kelmekereskedő mellett a divatárus jelentette a szabó kisipar fő veszélyét, mert tőkeerős volt, ezért olcsóbban tudott vásárolni, s a vevő mindent beszerezhetett nála a gombtól a készruháig.

Már a reformkorban is tudunk készruha-árusításról. Legtöbbször a rófös vagy posztókereskedő bővítette ki áruajánlatát készruhával. Lesszimirszky divatárus, aki boltját kibővíti, s még egy raktárat nyit a Sebestyén utcában, így hirdet 1840-ben az Értesítő¹⁶ című lapban: „... hol mindennemű készöltöny legújabb ízlés szerint találhatik...” Domian Ignác divatárus: „... ruhátára hajdan Róth, most Bene házban van, s a legújabb divat szerint készített mindennemű ruhával ellátott ruhátár”. Ezek kifejezetten kereskedők, ugyanakkor a szabók is hirdettek készárut, amit saját műhelyükben állítottak elő. A vidéki vásárokon eladó pántlikaárusok vagy egyéb divatcikkekkel foglalkozó házaló kereskedők is hamarosan rávetették magukat a jónak ígérkező üzletre. Az 1860-as évektől vált nagyarányúvá a készruhaeladás. 1887-ben már így ír a Szabóiparosok Közlönye:¹⁷ „A ruházat kereskedést képez. A rófös ruhát árul. A posztókereskedő ruhakészítéssel foglalkozik, a ruharaktárak úgy burján-

zanak, mint a gomba és a kisiparos összetett kézzel, tehetetlenül nézi, hogy miként veszik ki a szájából a kenyeret”.

A készruha gyors elterjedésének oka elsősorban az, hogy a tetszetős, de rossz minőségű áru nagyon olcsó: „A rongy anyagból készült bővli ruhákat persze könnyű olcsó áron adni, mert hiszen manapság mindenki az olcsót keresi. Akinek 15—20 forint pénze van, az nem megy szabóhoz ruhát rendelni, hanem a bécsi ruha-raktárat veszi szemügyre”.¹⁸

Különösen rossz a helyzet a női ruha terén, ahol pl. Budapesten 1893-ban is kilenc divatház nyílt!

A „gombamódra” szaporodó készruhaüzletek sokszor maguk is gyorsan áldozatául esnek a szabadverseny kíméletlen törvényeinek, fél vagy egy év alatt tönkremenne. A Szabóiparosok Közlönye, majd később a Szabóipar és a Szabó Hírlap kajánabb vagy csendesebb kárörömmel tudósít a csődbe ment vállalkozásokról, legtöbbször „Az érdem jutalma” címmel.

Természetes, hogy a ruhakereskedők minden eszközt felhasználnak az „életben maradáshoz”. Bevezetik a részletfizetést, sőt van olyan cég is, amelyik kifejezetten részletfizetésre rendezkedik be. (Pl. Az Első Budapesti 27 kr. árucarnok Weinreb és Weltkugel IV., Városház tér 6. sz.). Hangzatos indokokkal (végeladás, végkiárúsítás, üzletáthelyezés stb.) kiárúsítást hirdetnek. Eibisch Zsigmond székesfehérvári kereskedő pl. a Magyar Bazárban¹⁹ 1878-ban először úgy hirdeti nagy mennyiségű áruit, hogy a párizsi kiállítás résztvevőitől vásárolta az ott bemutatott árukat féláron. Két hónappal később azt állítja, hogy egy angliai gyár leégése folytán jutott olcsó áruhoz, majd egy csődbe ment gyár árverésén vásárolt, és így tovább. Az árkülönbség viszont valóban jelentős volt. Míg egy jobb minőségű, de egyszerű női szövetruha 10—14 Frt, Eibisch 2,75 Frt-ért ajánlott egy princessruhát, s nagyobb vásárlás esetén ajándékot is kilátásba helyezett. Más kereskedők is hirdettek olcsó árut: „valódi angol szövet”-ből készült öltönyt 35 Frt helyett, az idényvégi kiárúsításra tekintettel, 15 Frt-ért; sőt 5 Frt-ért „zónasacco” (?)-t is ajánlottak. A legszellemebben az 1899-ben alakult „Első fővárosi egy- és kétkoronás ruhakészítési vállalat”²⁰ csapta be hiszékeny vevőit, azzal kecsegtetve őket, hogy egy vagy két koronáért jutnak új ruhához, csak egy 7 darabból álló szelvényt kell megvenniük 7 K-ért és a hét szelvényből hatot eladni ismerőseiknek. Ha a hat ismerős szintén vesz még hat egydarabos szelvényt, akkor az összesen 36 szelvény eladását igazolva, saját 1 K szelvényük ellenében új ruhához juthatnak. Így a cég egyszerre három haszonhoz jutott. Rögtön pénzt kapott (7 K + a további 6 K), nem volt szüksége ügynökre, hiszen a vevő futott a pénze után, végül a már be-

folyt 37 K-ért egy, legfeljebb 20 K-t érő ruhadarabot adott! Példáját más cégek is követték egészen addig, amíg a rendőrség le nem állította a „bombaüzletet”. Az új ruhák mellett nagy kereslet volt a használt ruhákból. Budapesten már 1885-ben 12 üzlethelyiségben árultak használt női ruhát, s ez a hálózat a férfi- és női ruháknál egyaránt bővült, lehetőséget teremtve az orgazdaságnak is. A Szabóiparosok Közlönye²¹ például kárörvendően tudósít Feldmár Jakab újvásártéri ruhakereskedő elítéléséről, aki egy vevőt az utcáról becipelt, ritka olcsó és jó minőségű ruháit ajánlva. A vevő valóban megfelelőnek talált egy kabátot, — melyet éppen az előző héten loptak el tőle. De az is gyakori volt, hogy a használtruha-kereskedésben is rossz minőségű osztrák készruhát árultak, melyet „uráságoktól levetett finom holmi”-ként adtak el.

Sokszor a kereskedő maga szervezte meg raktári készlete előállítását. Előfordult, hogy a tőkepenzes vállalkozó szakembert vett maga mellé azzal hitegetve, hogy ha az üzlet beindul, cégtársává teszi. Egy bizonyos idő múltán azonban felmondott neki, mert a már betanított segédszemélyzet az elkészített szabásminták alapján egyedül, a szakember irányítása nélkül is el tudta végezni a munkát, természetesen jóval olcsóbban. A kisvárosi posztókereskedők legmerészebb fogása az volt, hogy vevőiknek felajánlották, ha boltjukban ruhaszöveget vásárolnak, a kívánt ruhadarabot olcsó és ügyes szabójukkal mindjárt meg is varratják. Így még műhelyre sem volt szükség, mert a szabók — a további megrendelések reményében — szívesen vállalták, hogy saját műhelyükben, a kereskedő által megszabott olcsóbb árért elkészítik a ruhát, s így a kereskedő az eladás mellett még elkészítésén is tudott keresni. A Szabóiparosok Közlönye kipellengérez két, hozzá forduló kisiparost, akik gyalázkodó levelet írtak egymás ellen, pedig szomorú helyzetük okozói saját maguk voltak. A városka posztókereskedője ugyanis egyiküknek felajánlotta az együttműködést, mire a másik olcsóbb árat ajánlott, hogy inkább vele dolgozzasson. Olyan versengés kezdődött kettőjük között, hogy végül a kereskedő a saját és családja ruháit ingyen varrathatta a versengő szabóiparosokkal, akik azt vették észre, hogy kevesebb bérért, ugyanannak a vevőközönségnek varrnak, mint azelőtt!

Budapesten a textil- és ruházati kereskedelem a Nagykörút és Kiskörút között helyezkedett el. Az elegáns, finomabb eszközökkel dolgozó divatházak a Belvárosban, a tömegkonfekcióra berendezkedett „áruházak” az Erzsébet és Váci körúton, míg a legsilányabb „tandlerei” („Lim-lom árusítók”. A lim-lomot jelentő Tand német szóból eredő gúnyszó, amit a szabók szívesen alkalmaztak.) a Károly körúton és a Király utcában. A pesti szállodákban is raktárakat rendeztek be az ügynökök 1902—3-ban, a Breyer cég esete (lásd

előbb) nem volt egyedülálló. Áruházak a szó mai értelmében még tulajdonképpen nem voltak, „az ilyen nevű üzletekben csak a bécsi rongy nagobbmértvű forgalombahozatala történik” (Gelléri).²²

A vidéki ügynökhálózat központja Bécs és Budapest, illetőleg még néhány nagyobb városnak volt saját környékén ügynökhálózata. (Kivétel Szeged, ahol viszonylag jelentősebb a ruhagyártás és eladás is.)

A Szabóiparosok Közlönyében pl.²³ Szentestről panaszkodnak a bécsi ügynökök ellen, Sátoraljaújhelyen a nagyobb helyi cégek is veszélyeztetik a kisipart, s az ügynökök „már annyira vitték a szemtelenséget, hogy már a karácsonyi és újévi ünnepek alatt a tavaszi mintákkal házalnak”. Zentán — mint írják — a piactéren négy férfiszabóüzlet van, de a pesti Czemel és Manheim cég ügynökei a vevőt a szabóüzlet ajtaja előtt fogják meg. Az ugyancsak pesti Brust cég a kávéházakban és kaszinókban keresi meg az ügyfeleket. Abrudbányáról panaszolják, hogy a helyi szabóknak már alig egy-két megrendelés jut.

Kolozsvárott²⁴ osztrák lerakatok vannak. A legtöbb vidéki városban is a szállodákban „nyitnak” raktárt az ügynökök, 2—3 szobában berendezkedve. Szegeden még a nagy ruházati iparvállalatok is visszaesést jelentettek, holott ezeknek az egész országra terjedő mintaküldési és utaztatási hálózatuk volt. Az aradiak viszont a szegediek ellen panaszkodnak. Egyedül Pécsen jobb valamivel a helyzet, ahol annak ellenére, hogy 3 osztrák raktárbolt is volt, mégis tudtak megrendelésre dolgozni, még a szomszédos Szlavónia számára is. A vásárokon árult olcsó készárut ugyan a „köznép engedve az olcsóság csábjának veszi”, de éppen a rossz minőség miatt, mintha fordulat lenne érezhető.

Hasonló panaszok érkeznek az ország szinte minden tájáról, pedig ha a törvényhatóságok erélyesebben fellépnének, lenne mód a szemtelenül házaló ügynökök megfékezésére. Egerből pl. büszkén írják a kisiparosok,²⁵ hogy feljelentettek egy utazót, aki mértéket is vett a vevőről, holott a törvény kifejezetten tiltja a minta utáni árusításnál a mértékvételt. Így sikerült a hivatlan vendéget kitoloncoltatni a városból. A legtöbb helyen azonban nem kaptak ilyen segítséget a szabóiparosok a törvényhatóságoktól.

Kis segítséget jelentett 1898-ban a kereskedelemügyi minisztérium rendelete, amely nagyobb városokban megtiltotta a házalást, de a hatóságok keveset törődtek a rendelet végrehajtásával.

1900-ban megjelent egy új, kereskedelmet szabályozó törvénycikk, amely bizonyos védelmet nyújtott a házaló ügynökök ellen (1900. XXV. évi tc.), és csak az üzletekben engedélyezte az ügy-

női tevékenységet. Közvetlenül a vevőkkel csak akkor érintkezhetek a nagykereskedők, ha például az a cég ügynökét név szerint, meghatározott időpontra levélben meghívta. Ez nagyon fontos volt, mert a későbbiek folyamán többször próbálták az ügynökök úgy kibújni a felelősségre vonás alól, hogy meghívásra hivatkoztak, de ha nem mutattak fel egy ilyen értelmű, egészen pontosan fogalmazott levelet, elítélték őket. Vidéken azonban a végrehajtás változatlanul lanyha volt. Az 1901. évi aradi országos szabógyűlés éppen a törvény végrehajtásának szigorítását követelte. „A törvény intenciói ellenére, maguk a hatósági közegek segédkeznek a külföldi utazók megrendelést gyűjtő útjának zavartalan lefolyásában” — szögezték le. Nagy megbotránkozást keltett a szabókongresszuson az a bejelentés is, hogy az új, jelentős állami támogatással alakult fogyasztási szövetkezetek a legkisebb faluba is prossnitzi árut szállítanak. „Ezek a szövetkezetek állami segéllyel, adómentesség kedvezményével teszik tönkre a szabóipart” — mondta felszólalásában Kováts József budapesti testületi tag.²⁶ Ugyancsak a kongresszus foglalkozott a hitelviszonyokkal és a munkaszerzési problémákkal, követelve az állami megrendeléseket, amelyeket eddig rendszeresen bécsi cégek teljesítettek.

Az álkiárusítás ellen is született rendelet 1898-ban, s 1899-ben már több kereskedőt megbüntettek üzleti megtévesztés címén. Újabb szigorító rendeletek kockázatosabbá tették az ügynöki tevékenységet, sőt 1910-ben a bíróság elfogadta egy részleteket nem fizető szegedi vevő védekezését, hogy ő az ügynök ajánlatát úgy értelmezte, hogy az áru átvételkor általa kifizetett összeg a teljes vételár, s nem csupán előleg, vagy az első részlet. A Szabó Hírlap²⁷ szellemes cikkben „Ruházkodjunk ingyenesen!” címmel fel is hívta olvasói figyelmét erre a lehetőségre. 1910-ben a Népszava²⁸ is felhívással fordult olvasói felé: ne vásárolják az olcsó bécsi árut, mert ha egy tisztességes anyagból és munkával készült ruha előállításí költsége 25 Frt, akkor a kereskedő csak a vevői alapos becsapásával tud saját hasznát is beleszámítva 10—15 Frt-ért hasonlót árusítani.

A behozatal mellett az általános gazdasági helyzet is döntő hatással volt a szabóipar egészére. Az üzletmenet, mely a 60-as években bizonyos fellendülést mutatott, a 70-es években fokozatosan romlott, s 1885-ben, hogy Kiss Lászlót²⁹ idézzem: „az üzleti pangás orgiáit” ülte. A Budapesti Ipartestület 1886-ban tartotta első gyűlését, amelyen például Kovács István³⁰ szabóiparos elmondja, hogy míg az előző évben 4—5 segéddel tudott dolgozni, 1885-ben már a házbérét sem tudta kifizetni. 1891-ben³¹ a főváros adóvégrehajtó intézménye az ipartestület tagjai közül 483 olyan szabómestert tartott nyilván, akik több év óta voltak adóhátralékban.

Némi javulás mutatkozott a századforduló idején, amikor a millenniumi ünnepségek és a főváros lakosságának rohamos szaporodása meglehetősen élénkiséget teremtett Budapest üzleti életében. Ennek eredményeképpen a környékbeli városokból is nagy számmal települtek Budapestre a mesterek és munkások. Nem észlelhető gazdasági fellendülés viszont a női szabóknál — éppen a divatházak elterjedése miatt —, sőt 1905-ig a termelés némileg csökkent, 1905 után ismét fellendült a gyártás, csökkent a behozatal, úgy látszik, a vevők egy részét a jobb minőséggel sikerült visszahódítani. Új problémák is jelentkeztek. A posztógyárak nem elégedtek meg a nyersanyag-előállítással, hanem szabóműhelyt felállítva készáru szállítást is vállaltak. Így a zsolnai posztógyár 1900-ban rendezett be szabóműhelyt, amelyben egyenruha-szállítást vállalt. Még jobban lenyomta az árakat az, hogy a posztógyárak az állami fegyházak rabjaival csináltattak bérmunkát. (Több fegyházban volt előzőleg is szabóműhely, amelyben állami rendelésre munka- és katonai ruhát gyártottak. Az Ipartestület nem ezt kifogásolta.) A Szabóiparosok Közölnye³² 1900-ban arról tudósított, hogy a szekszárdi fegyházban férfikonfekciót varrattak a rabokkal. 1904-ben az Ipartestület hivatalosan is tiltakozott a fegyencek munkája ellen, melynek hasznát a posztógyárak fölötték le. Még 1912-ben is foglalkozott hasonló problémával a Nőiruha-készítő Ipartestület évi jelentése, jelezve, hogy a váci fegyház munkaerejét bérbe adták egy nőikonfekció cégnek. Közösén indítottak mozgalmat a Férfiruha-készítő Ipartestülettel a fegyházak tömegkonfekciós munkája ellen, de 1914-ben még mindig napirenden volt a kérdés.

A felvázolt helyzetképből jól látható, hogy a kisipar kinlódott a tömeggyártás szorításában. A temesvári iparkamara jelentése 1898-ban megfogalmazta a baj igazi okát: „A kezdetleges eszközökkel dolgozó kézműiparok az évről évre súlyosbodó gyári versennyel nem képesek megmérkőzni.”

A hátrányos helyzetben levő, elavult felszereléssel, korszerűtlen módszerrel dolgozó kisiparosokat az állam — igaz, elég kis mértékben, de gépekkel, kölcsönökkel — próbálta megsegíteni. 1899 — 1905 között 697 gyáros, kisiparos és háziiparos kapott segélyként összesen 2 078 984 K értékben korszerű gépeket.³³ (Összesített adat, nincs a szabóiparra lebontva.) A gépek kölcsönképpen kerültek az iparosokhoz, és egy bizonyos idő elteltével, ha valóban tudták hasznosítani, átkerültek a segélyezett tulajdonába. 1905-ig 137 iparos tulajdonába 377 984 K értékű gép ment át. 506 iparos ellenőrzés alatt állott, 54-től visszavették. Ez egyben azt is mutatja, hogy a technológiai adottságok mellett a megfelelő képzettség is hiányzott.

Jelentős szabóipari vállalkozások

Magyarországon ebben a korszakban nem volt jelentős nagyipari konfekciógyártás. A kiegyezés után gyárként bejegyzett cégek alacsony létszámú, kisebb műhelyeknek tekinthetők, s később is a viszonylag kis méretű vállalatok jellemzőek a készruhaiparra (vö. bevezető rész).

1887-ben a ruházati iparban (az 1881. évi XIV. tc. és az 1887. évi III. tc. alapján) 63 gyár kapott állami kedvezményt:³⁴ 1 tűgyár, 24 posztógyár, 35 fonó-szövő (kötszövő, paszomány- és selyemfonó), 1 vászonfehérítő-gyár, 1 kalapgyár; — de konfekciógyár nem, melyből arra lehet következtetni, hogy nem volt olyan jelentős ruhagyár, amelyik az állami segílyre igényt tarthatott volna. Az 1893-as gyárvizsgálat megállapította, hogy a 13 ruhagyárból 9 motorizált és a ruhaipar 19 gőz- és 2 gázmeghajtású motorral „rendelkezik”. Állami segílyt 1 gyár kapott, állami megrendelést 2, hazai nyersanyagot 3, külföldit 5, mindkettőt vegyesen feldolgozott 5 gyár. Hazai piacon értékesítette gyártmányait 6 gyár, külföldön 1, hazain és külföldön egyaránt szintén 6. Valamennyi magántulajdon, nem voltak részvénytársaság kezelésében.

Az 1899. évben végrehajtott iparstatisztikai felmérés alkalmával 47 magáncéget és 1 részvénytársaságot számláltak a szabóiparban. A magánkezelésű cégek azonban túlnyomórészt nagyobb szalonok, szabócégek lehettek, amit az is bizonyít, hogy a motorizáció foka nincs külön megjelölve, míg a kalapgyártásnál vagy a cipőiparnál igen. 1898—1906. között a Magyar Statisztikai Évkönyv nem közöl adatot; 1906—13. között 5 budapesti és 20 vidéki részvénytársaság van a szabóiparban, 5 871 000 K értékű gyártelekkel és épületekkel, 14 764 000 K áruszámlával, 6 142 000 K gyárberendezési értékkel. A magánkezelésben levő vállalatokról sajnos sem az említett, sem a későbbi időpontból nem közöl adatot. Ezen időszak alatt 120 000 K államsegélyt kaptak és az 1912-es nyereségük 78 000 K volt. 1914-ben csupán 15 részvénytársaság működött, 17 iparteleppel. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői³⁵ c. cikkében 4 konfekciógyárat említ kimagasló adófizetőként.

A következő vállalkozásokról tudunk pontosabb adatokat:

Drucker Mór és Fia ruhagyárat 1863-ban³⁶ alapították (Bp., Nagykorona u. 20.), mely 1910-ben 2 villanymotorral hajtott szabásgéppel, 7 kéziszabással, több mint 100 munkással és 5 utazóval működött (évi forgalma 2 millió korona felett).

A Leitersdorfer D. és Fiai céget 1864-ben alapították, 1896-ban a millenniumi kiállításon „Jeles munka, nagyüzemi termelés” dicsérettel kiállítási ezüstérmét nyertek.

Neuländer K. és Testvére üzemét 1871-ben alapította a Dorottya utcában a Lloyd épületben, és 1910-ben 300 munkást foglalkoztatott.

Guttman J. és Társa céget (Kerepesi út 12.) 1879-ben alapították és elsősorban munkaruhát gyártott. (37. kép.)

1882-ben alapította Imhof Mór a később Hazai Konfekció Vállalat néven bejegyzett részvénytársaságot, amely eredetileg Imhof Mór nevét viselte, gyermek- és fiúruha konfekcionálásával és kicsiben eladásával foglalkozott, de csak a háború alatt fejlődött nagy céggé.

A Sommer és Klinger céget, amely munkásruhákat és olcsó népruházati cikket gyártott, 1890-ben alapították.

Kisebb konfekciós üzem volt a férfi- és fiúruhákat gyártó Neumann Adolf cég (Népszínház u.), melyet 1910-ben alapítottak. Neumann László (IV., Kálvin tér 2.) saját áruházában értékesítette olcsó nőikonfekció-termékeit. (38. kép.)

Finomkonfekció és kisipar

Magyarországon a divat központja Budapest. Az arisztokrácia Bécs és Párizs mellett a budapesti szalonokban vásárolt, de a jobbmódú polgárcsaládok is a belvárosi divattermekben szereztek be elegáns ruhadarabjaikat. A hivatalnok, kereskedő és földbirtokos családok nőtagjai az egyszerűbb nappali és sétaruhákat általában otthon varratták, házivarrónővel, de az elegáns korzó- és bálruhát a pesti nagy cégeknél rendelték. A vidéki családok férfitagjai polgári ruhákat — zakó, öltöny, felsőkabát, frakk, szmoking stb. — rendszerint a helyi kisiparosokkal varratták, de magyar díszruhájukat, vagy a tisztii egyenruháikat a pesti nagy egyenruházati cégeknél.

A nagy férfi- és női szabó cégek Budapesten találhatók, vidéken számottevő elegáns cég legfeljebb Pozsonyban volt, de a kisipar is a fővárosba tömörült.

Az 1890-es népszámlálás alkalmával a szabók aránya vidékenként a következő volt:³⁷

férfiszabók		női szabók	
1. Budapest	5 271	Budapest	3 337
2. Bács-Bodrog megye	2 291	Fiume	376
		Arad	320
3. Pest megye	2 047	Nagyvárad	281
4. Nyitra	1 570	Pest megye	253
5. Hont	1 558	Torontál	244
6. Torontál	1 330	Pozsony	241
7. Pozsony	1 016	Nyitra	235

A 19. század végéig a magyar középosztálybeli nők öltözködését két nagy cég irányította: „amit otthon varrtak arra is rámondták, hogy pesti... A háziszabók koldusbotra jutottak. Kuzmik és Alter uralkodó nevek voltak vidéken...” olvashatjuk egy kaposvári tárcában.³⁸

A két cég közül az „Alter és Kiss” szalon a régibb. (40. kép.) „Jó hírét ismeri az ország, mert alig hiszem, hogy volna nő az országban, ki e 35—40 év óta fennálló üzletet a legjobb oldaláról ne ismerné. Számos nagymama ez üzletben vásárlá saját részére kiháztítási divatcikkeit, s ma már unokája számára teszi ugyanezt.” — írja 1866-ban az üzletről a Magyar Bazár.³⁹ 1829-ben alapította Alter Antal, akihez később csatlakozott Kiss. Kettejük közül feltehetően Alter lehetett a szabó, Kiss viszont jó üzleti érzékkel rendelkezett. Kezdetben mérték utáni rendelésre dolgoztak, de hamarosan rátértek a saját műhelyben és bedolgozókkal előállított készruhatermelésre is.

Lelkesen támogatták a magyaros ruha mozgalmat, a magyaros motívumokat a divatformákkal egyeztetve, de a legújabb párizsi divatot is ők terjesztették az országban. Kiss évente járt Párizsba anyagért és új modellekért. 1866-ban a Váci utca 13-ban levő üzletüket megnagyobbították, és üzlethelyiséget nyitottak a készruhák számára, ahol a boltoskisasszonyok kívánságra felpróbálták a kiválasztott ruhákat. „Főleg azért, hogy a vevő a köpenyt, szebbnél szebb készruhát stb. máson látva jobban megítélhesse”. A cég 1888-ig fennállt, amikor a helyiségbe Horváth Benő szücs költözött.

Monaszerly és Kuzmik, a másik hírneves cég tulajdonosai és üzletvezetői Alter és Kiss üzletvezetőiként tanulták meg a szak-

mát, s üzletüket 1858. október 1-én alapították, a Váci u. 17. sz. alatt. (41. kép.)

„Ki akár nappal, akár este legszebb s legúriasb utcánkon, a Váci utcán végigsétál, annak figyelmét alig kerüli ki, főképpen este, midőn a pompás világítás úgy a kirakatot, mint tágas belső-helyiséget tündéri fénybe varázsolja, az a divatkereskedés, mely Monaszterly és Kuzmik czége alatt ismeretes. Mit ipar, szorgalom, fényűzés, elegancia, ízlés, összehangzással működve, elővarázsolni képesek, mindazt e divatkereskedés külseje és belseje keleti fényben tárja fel előttünk... De lépünk a boltba és vizsgáljuk közelebbről tartalmát. A bolt falai arannyal csikozott fehér falszőnyeggel borítvák. Jobbról balról ízletes állványok nyúltak a boltozatig, melyek egyszerű és drága kelmékkal megrakvák. A bolt háttérét ketté osztó falazatot nagy aranyrámás tükör borítja, e nélkülözhetetlen szerelvény ott, hol annyi nő megfordul. A bolt kétfelé oszlik. A jobb oldal a bolt folytatása a kisebb szabóműhellyel végződik. A baloldali rész a nemrégiben nyitott, ízletes eleganciával felszerelt (kiemelés a Magyar Bazártól)

k é s z ö l t ö n y ö k t e r m é b e

vezet, melynek míg aranyrámás tükrei, lámpái, asztalkái a kockatalaja nagyobb szerű teremre emlékeztetnek, addig a boltozatig nyúló szép falszekrények a tulajdonképpeni helyiség jellemét fejezik ki, miről még azon csinos hölgyek is tanúskodnak, kik e teremben a delnök fölszolgálására rendelvék, s kik a legelőzékenyebben tájrák föl szekrényajtókat, melyek az itt elrejtett kincseket elzárják. E magas falszekrényekben vannak a kész menték, köpenyek, mantilleok, paletotok, zekék, otthonkák, utazó-ruhák, pongyolák mindenféle szövetből és a legolcsóbb ártól kezdve a legdrágábig.” — írja 1866-ban a Magyar Bazár.⁴⁰ A továbbiakban a gyönyörű anyagok gazdag választékáról olvashatunk, s azt is megtudjuk, hogy varró-műhelyben 4 ügyes szabász irányítja a munkát, s „a kész öltönyök termébe két karcsú termetű nő van szerződtetve a ruhák próbálására.”

Vidéki vevőknek kívánatra kelmemintát küldtek, a „megrendelésnél egy jól a derékban álló ruhaderék és a szoknya hossza az oldalon kéretik”.

A megrendeléseket általában 1—2 nap alatt teljesítették. A két tulajdonos évente kétszer-háromszor utazott Lyonba, Párizsba, Londonba, „hogy ne csak személyesen eszközölhessék vásárlásaikat, de szemtanúi is lehessenek a divat haladásának”. Anyagaikat általában lyoni és párizsi kelmekereskedőknél vásárolták, „franciásabbak”, egy árnyalattal divatosabbak az Alter-cégnél. Ők is foglalkoztak a magyar ruhával, de kizárólag a díszruhával. Üzletüknek ezt az ágát

külföldön is ismerték. A cikk terjedelmes névsort közölt azokról, akik magyaros díszruhájukat a cégnél rendelték meg; amelyben Metternich osztrák, és Sutherland angol hercegnők nevét is olvashatjuk.

1878. március 1-én átadták üzletüket a már 18 év ott dolgozó Reitszim Józsefnek, Geszler Józsefnek és Pertik Bélának, akik Monaszterly és Kuzmik Utódai cím alatt vezették tovább a szalont (Reitszim 1891-ben meghalt). 1896-ban elnyerték a millenniumi kiállítás aranyérmét, 1908-ban szűnt meg, a Vasárnapi Újság⁴¹ csendes „nekrológgal” búcsúzott az üzlettől.

A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában két öltözék van, amelyik a Monaszterly és Kuzmik cégtől származik. Az 1951. 190—1.2 leltári számú fehér mullból készült menyasszonyi ruhát 1879. október 21-én viselte Belgrader Sándorné Gruber Anna. Az elragadóan bájos ruha méltóképpen képviseli a céget, mint ahogy az 1888-ból származó, Monaszterly és Kuzmik utódai címkéjű rózsaszín habos selyemszalag és selyem túllcsipke díszítésű turnürös, redőzött uszályú ruha is (lelt. sz. 1933. 74. 5) elegáns viselete lehetett Hanzély Lászlóné Fáy Eleonóranak. (42. kép.)

A 19. század két legnagyobb pesti női divatcégének bukása a szabadverseny törvényeinek egyenes következménye volt.

Az az üzletvitel, mely kitűnő minőséget ajánl a legelőkelőbb rétegeknek, a középpolgárság számára is elérhető áron, a 20. század elején már nem életképes. A kétféle igény kielégítésének szükség-szerűen meg kell oszlania finomkonfekciót gyártó nagy cégekre, amelyek a középpolgárság vásárlóhelyei, és kifejezetten a leggazdagabb közönséget kiszolgáló, egyedi darabokat előállító kisebb szalonokra. (Ugyanakkor a monopolkapitalizmusban — s így napjainkban is — az exkluzív cégek rákényszerülnek a finomkonfekció gyártására. Ilyenek az ún. „pret a porter” modellek, amelyeket a párizsi világhírű divatházak forgalmaznak kis tételben.) Mivel az utóbbiak elsősorban Bécsben és Párizsban vásárolnak, ezért ezek a szalonok általában kisebb jelentőségű, kifejezetten kisiparos jellegű műhelyek, amelyek országos népszerűséget már nem képesek elérni. Ilyen kisebb műhely például Gittling Adolf és később András műhelye (Régiposta u. 2. sz.), Heinrich Ferenc (Lipót u. 22.), Frank „nőiruhakészítési terme” (Kristóf tér 4.), Rózsay „A francia nőhöz” (Dorottya u. 9.). Eredetileg Fiedler József tulajdona volt és Rózsay főszabásként működött az üzletben, 1875-től hirdeti Rózsay sajátjaként az üzletet.⁴² Berkovitsné (Váci u. 4.), a Maison Faludi, akitől egy fehér túllcsipke ruhát a Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteménye is őriz (lelt. sz. T. 1963. 2. 1—2.). Ugyancsak a textilgyűjteménybe ke-

rült egy fekete selyem női ruhaderék a Nőiruhakészítő Ipartestület alapító elnökétől, Stoll Nándortól (Gránátos u. 3.). (43., 44. kép.)

A középpolgárság megbízható beszerzési helye volt a Holzer-cég, amelyet 1869-ben Holzer Simon alapított, Kígyó téri kis szabóműhelyét készruharaktárral bővítve. (45. kép.) 1891-ben a cég vezetését átvette fia, Holzer Sándor, aki igazi nagyüzemmé fejlesztette a vállalkozást. (A szakmán belül is általánosan elismert és népszerű volt; 1910-ben megválasztották a Nőiruhakészítő Ipartestület elnökévé.) 1895-ben áthelyezte üzletét a Kossuth Lajos u. 9. szám alá, amelyet egészen nagyszabású ruhaházként rendezett be. A földszinten ernityő-, kalap- és gyermekruhaosztály, az emeleten a készruha, s a souterrain-ben leszállított áron az előző idényből megmaradt modellek osztálya volt elhelyezve. A vásárolni kívánó hölgyközséget felvonók szállították az emeletre, ahol a próbatermekben 150 alkalmazott szolgálta ki őket. Fáradalmaikat kipihenhették az olvasóteremben. (A párizsi és londoni nagyáruházakban szokás volt pihenő- és olvasótermet létesíteni, ahol a cég levélpapírján írhattak levelet a hölgyek, sőt öltözőasztal is volt fésűkkel, kefékkel, különböző szépészeti szerekkel, melyeket szabadon használhattak.) Ugyanakkor kivitelük is jelentős volt, melynek 75⁰/₀-át Ausztriába szállították. 1896-ban a millenniumi kiállításon elnyerték a millenniumi nagyérmet: „kiváló versenyképesség, kivitelképesség, nagybani termelés és új iparág meghonosítása”⁴³ címen.

Jó nevű üzlet volt a másik millenniumi nagyérmes, a gyermekruha-árusítással foglalkozó Kacsinka Kornél cég, mely „jeles munka, nagyüzemi termelés” címen kapta a kitüntetést.

A többi belvárosi divatház nem saját műhelyben előállított készruhát árult (Áts és Társai, Szervita tér 6.; Keller és Zsitvay, Szervita tér; Szénássy, Hoffmann és Társa, Bécsi u. 4.; Ungár Női divatáruház, Kossuth Lajos u. 2.) és jelentőségük nem érte el a Holzer-cégét.

A férfiruházatban az előkelő finomkonfekció nem volt általános. A nagy férfiruhaházak — a saját műhellyel rendelkező Platschek Vilmos, Károly krt. Városházépület (alapítva: 1896-ban), 250 munkással és 26 alkalmazottal; Kohn Heilmann és Fiai, amely kifejezetten kereskedelmi vállalkozás, a Károly krt. 12. sz. alatt — megbízható minőségű, de olcsó árut kínáltak.

A belvárosi kisiparos szabók elsősorban a budapesti közönséget szolgálták ki. Így az Ipartestület életében is jelentős szerepet játszó Póczak Péter, aki 1896-ban kiállítási ezüstérmet kapott, a Semmelweis utcai Balogh cég (alapítva: 1896.), a Kígyó téri Wolf Lajos és Fia cég, a Pick Testvérek, Kossuth Lajos u. 15., Gerő és Vajda, Dorottya u., Berkovits Sámuel és Fiai, Anker palota, Fehér

Béla, Erzsébet tér 16., Schäffer János, Kecskeméti u. 1., a „mágnásvilág állandó szabója”⁴⁴ Sztrojanovits Trojkó, Koronaherceg u. 18. sz. és így tovább.

A férfiszabóságnak volt azonban egy ága, amely az általános pangás ellenére egyre jobban fejlődött, s nemcsak Magyarországon, de külföldön is ismert volt, és ez az egyenruha-készítés, amely magába foglalja a díszmagyarkészítést is. Az ún. mágnásszabó nagy cégek (a korszakban ismert elnevezése azoknak a szabóknak, akik a mágnásoknak dolgoztak) elsősorban magyar díszruhát és egyenruhát készítettek, de volt köztük olyan is, amelyek polgári ruhát egyáltalán nem vállalt. A szabadverseny ezen a területen is érezhető, de eredménye pozitívabb, mint másutt. 1890-ben 20 egyenruha-készítő tagja volt a Budapesti Ipartestületnek, s 1893-ra ez a szám 12-re apadt, mert a nagy üzletek magukba olvasztották a kis műhelyeket. Ez azonban nem vált kárára a termelésnek, mely az előző évekhez képest 40—50%-kal emelkedett, elsősorban a hasonló jellegű bécsi cégek és pesti fióküzleteik rovására.

1908-ban nagyszabású kiállítást rendeztek a technológiai múzeumban, amelyről Kiss László⁴⁵ így ír: „A kiállításon 300 darabot állítottak ki, a díszmagyar legkülönbébb változatait, a tisztviselők, szolgák, a hadsereg uniformisait, tisztí, tábornoki egyenruhákat tarka változatban. A 4 hétig tartó kiállítást nagy érdeklődéssel szemlélte 20 000 látogató. A napi sajtó pedig nem közönséges méltánylásban részesítette azt az úttörő szakkiállítást, mely fejlődő iparaink legkiválóbbjának, az egyenruha-szabóságnak szerzett becsületet”.

A reformkor legnevesebb szabómesterének, Kostyálnak utóda a Karácsony L. cég, akit az MNM textilgyűjteményében egy fekete habos selyem mellény (lét. sz. 1957. 92) és Zsolnay Vilmos 1906-ban hordott fekete selyemdamaszt díszruhája (ltsz. 1961. 3289. 1—5.) képvisel. A Weiner és Grünbaum céget a Deák tér sarkán 1862-ben alapították. XXIII. tábla (39. kép). A híres díszruhakészítő cég a kiegyezés után polgári ruhát is vállalt. A 70-es, 80-as években terjeszkedni kezdett, több fióküzletet is nyitott, és 1910-ben⁴⁶ 200 munkást foglalkoztatott. Egy meggyvörös posztómenté (ltsz. 1957. 94) és egy díszruhához tartozó fekete bőrtarsoly (ltsz. 1957. 107) van a textilgyűjtemény tulajdonában, mely a cégnél készült. Jelentős volt a Tiller Mór egyenruházati szabóság, amelytől egy borvörös mintás dolmányt és a hozzávaló vörös selyemtrikó nadrágot (ltsz. T. 1958. 411—412), valamint egy sötétkék posztó dolmányt őriz az MNM textilgyűjteménye.

A negyedik elegáns cég a Blum testvéreké volt (Váci u. 15.) 150 alkalmazottal. Kevésbé elegáns, de annál kiterjedtebb volt az angol szabósággal is foglalkozó Hirsch Jakab cége (alapítva: 1831) a

Dorottya u. 11-ben, amelynek 11 fióközlete mellett komoly ügynök-hálózata — nem mindig kifogástalan módszerekkel — dolgozott az országban.

A nagyobb cégek mellett kisebb műhellyel rendelkező elegáns szabóságok is voltak, pl. Deák és Horváth (Váci u. 13.). Az itt készült eperszín dolmány (ltsz. 1961. 3288. 1—6) szintén Zsolnay Vilmos tulajdonából került a gyűjteménybe. Jónévű kisebb cége volt 1867-től Török Györgynek (Váci u. 4.) az Ipartestület alapító elnökének, melyet egy teljes díszruha, sötétlila selyembársony mente, rózsaszín, arannyal átszőtt selyembrokát dolmány, sötétlila selyemtrikó nadrág (ltsz. 1965. 207., 208., 290.) képvisel a gyűjteményben.

A termelőszövetkezeti mozgalom

A szabadversenyen alapuló tőkés termelési viszonyok a kisárutermelés keretei között dolgozó kisiparosokat arra készítették, hogy szövetkezzenek, illetőleg egy olyan közös vállalkozást hozzanak létre, amelyik hitellel tudja segíteni tagjait, esetleg munkát szerez, közös műhelyt tart fenn és a nyersanyagbeszerzés gondját is magára vállalja.

Az ötlet először a céhes kereteken belül jelentkezett és 1866. június 15-én megalakult az Öltönyanyag-beszerző Társulat, amelynek célja az anyagvásárlás megkönnyítése lett volna. A tagok bizonyos összeget felajánlottak a szövetkezet megindulásához, de a társulat nem jött létre, mert az esedékes részleteket nem fizették.

Budapesten 1891-ben ismét felmerült a szövetkezés gondolata. (Szegeden ekkor már megalakult két raktárszövetkezet.) Az alakítandó társulás nyersanyagot és hitelt szerezne tagjainak, és a közös munka megteremtését későbbi feladatként tűzte ki. Megkezdték a szervezést az ipartestületi tagok között (egy üzletrész 25 Ft, amelyet 1 Ft-os havi részletben kellett fizetni.) 1895. áprilisban jelentette a Szabóiparosok Közlönye,⁴⁷ hogy „végre megalakul a raktárszövetkezet, mert elegendő számú részjegyet jegyeztek az induláshoz”. Az újdonsággal szemben azonban továbbra is bizalmatlanok voltak, s a jegyzés ellenére lassan történt a befizetés. Az ipartestület sem fizetett be a hivatalosan jegyzett részt, így a vállalkozás néhány hónap alatt ismét megbukott.

1899-ben, a vidéki sikerek hatására újra előtérbe kerül a szövetkezet ügye, végül az Országos Hitelszövetkezet keretein belül 1900-ban megalakult a Budapesti Szabóiparosok Hitel és Termelőszövetkezete, melynek vezetésére Vikár Bélát nevezték ki. (Az Ipartestület az Országos Hitelszövetkezet alapító tagjaként 2 részjeggyel

2000 K-t jegyzett, a szabóiparosok szövetkezetébe pedig 50 részjegyet.) A fiatal szövetkezetnek az állam gépeket adományozott, melyeket az aradi szabókongresszus⁴⁸ közönte meg. Egyidejűleg kérte, hogy az ezután megalakuló többi szövetkezet támogatása is hasonló mértékű legyen. Az új szövetkezet hitellel segítette tagjait. Erzsébetfalván munkatelepet létesített, új, francia rendszerű szabászgépekkel. Ugyanakkor betelepített prossnitzi munkásokat, akik fejlettebb, korszerűbb munkamódszereiket átadták magyar kollégáiknak. 1902-ben pedig ugyanezen célból küldöttség kereste fel Prossnitzot, a konfekcióipar legnagyobb telepét. Az aradi kongresszus a szövetkezet számára követelte az állami megrendeléseket. Ennek eredményeként a főváros tanácsa a vásárcsarnok személyzetének egyenruháját a szövetkezettel kívánta elkészíttetni. A tókeszegény szövetkezet mégis csaknem elesett a komoly befektetést kívánó munkától, de az Ipartestület akkori elnöke, Cserna Lajos a szövetkezet mellé állt, és szabálytalan módon a testület teljes vagyonát garanciaként felajánlotta a munka elkészítéséhez. (Botrány lett belőle, az újságok úgy vájkáltak az ügyben, mintha Cserna személyes jóléte miatt vette volna pártfogásába a szövetkezetet.) 1901-ben az utcaseprők ruhájának megvarrását bízták a szövetkezetre, ez a legnagyobb rendben lebonyolódott és ezután folyamatosan kapták a jelentős megrendeléseket. Munkájuk elismeréseként 1903-ban elnyerték az Országos Ipartestület ezüst díszermét. 1910-ben a Hársfa u. 24-ben volt a telep, ahol több helyiségben, elektromos gépekkel gyártottak az állami szállítások mellett katonai és egyéb díszruhákat, valamint színházi ruhákat. 1910-ben javasolták, hogy foglalkozzanak tömegkonfekció-gyártással is, ez azonban nem valósult meg. A vállalkozás így is igen jelentős méretű. 1910-ben 1200 embert foglalkoztattak, pénztári forgalma 5 190 064 K. volt, kiszabtak 36 658 darabot, munkabérben pedig kifizettek 116 119 Koronát.⁴⁹

A legjelentősebb termelőszövetkezet a budapesti, de vidéken is sok szövetkezet létesült. 1891-ben Szegeden már 2 ipari raktár-szövetkezet működött sikerrel, 1899-ben Fogarason alakult állami segéllyel egy szövetkezet, 1900-ban Aradon is elhatározzák a szövetkezet létrehozását, Marosvásárhelyt pedig egy ipari hitelszövetkezet működött, melynek tagjai voltak a szabókisiparosok is. Az 1901-es aradi szabókongresszuson indítványozták (Szakáll József szegedi kisiparos), hogy építsék ki a szabószövetkezetek országos szervezetét. Az ötlet nem valósult meg, de a sikeres működés hatására a szövetkezeti mozgalom tovább terjedt. 1906-ban alakult a Budapesti Női-ruhaipari Szövetkezet. 1909-ben vidéken már 34 helyen (valószínűleg a cipészekkel együtt) működött szövetkezeti csoport. Ezek egy része önálló, más része ipari vagy hitelszövetkezet kötelékében működött.

A Magyar Statisztikai Évkönyv 1911-ben kimutatást is közölt a szövetkezetekről, megjelölve az alakulás időpontját:

	1900. előtt	1900—05.	1906—10.	1911.	össz.	tag
önálló	3	3	5	—	11	799
kötélékben*	5	3	4	1	13	1280
önálló szövetkezet	—	—	1	—	1	51
szakcsoport						
kötélékben levő szöv. szakcsoport	—	1	—	—	1	31

* Valamennyi az Országos Központi Hitelszövetkezet kötetlékében.

1910-ben országos mozgalom indult egy szakipari központ létesítése érdekében, amely összefogná az egész ország szabóipari termelőszövetkezeteit. Az Országos Központi Hitelszövetkezet azonban ellenezte a tervet, félték a szövetkezeti mozgalom szakmánkenti elaprózásától. Az Országos Ipariszövetkezeti Kongresszuson parázs vita keletkezett a kérdésről, de nem tudtak megegyezni és a jónak ígérkező ötlet nem valósult meg.

Szabóiparosok és munkások életkörülményei

„Mert fényes est volt az. Nincs az az elit bál, melyen oly sok önfrakkot lehetne látni, mint lehetett a szabók bálján, s a nők oly fényes toilettekben tündököltek... a mai bál bebizonyította, hogy nemcsak fess frakkokat és szalonkabátokat tudnak csinálni a szabók, hanem tudnak mozogni is” — írja büszkén a Szabóiparosok Közlönye⁵⁰ az 1887-ben megtartott szabóbálról.

A helyzet azonban korántsem volt ilyen „fényes”. Éppen ebben az évben, a budapesti ipartestület nagygyűlésén — ahol a vidék is képviseltette magát — memorandumot küldtek a szabóiparosok kétségbeesett helyzete miatt a kormányhoz, valamint a törvényhozás mindkét házához és a hadiipari szállítások ügyében a hadügyminisztériumhoz.

Az ún. „raktári munka” rendkívül elterjedt. A nyugati vármegyékben különösen rossz volt a helyzet, ahol a bécsi nagy cégek nevéstégesen kis munkabért fizetnek a konfekciómunkáért. A kisiparosok nagy része igen rossz körülmények között élt és dolgozott. Még az önálló, bizonyos tőkével rendelkező, megrendelésre dolgozó kisiparosok is küszködtek: egyrészt ki voltak szolgáltatva a posztókereskedőknek, másrészt míg rajtuk szigorúan behajtották a tartozásokat, a megrendelők az elkészített ruhákért rendszertelenül fizettek. „Bátran elmondhatjuk, hogy Magyarország az adósok országa. Tartozik itt mindenki. Adósságot csinál a mágnás, a földbirtokos, a kereskedő, a hivatalnok stb. . . Társadalmunknak számos olyan tagja van, ki a nálánál magasabb állásúakat legalább az adósságcsinálásban akarja elérni . . .”⁵¹ Még azok sem fizettek rögtön készpénzzel, akik megtehették volna, de sokan nem is tudták kifizetni szabójukat: „mert jó ruhát, vagy tisztviselő, vagy jómódú kereskedő készített. Kisebb igényű ember vásárokon veszi ruháját, vagy konfekcióboltban. A hivatalnokember ruhaigényei pedig teljesen olyanok, hogy nem állnak arányban a jövedelmével, tehát egyik szabótól a másikig megy, míg hitelt nem talál.”⁵² A szaklapok tele voltak a pénzükhért előszobázó, megalázott szabók sirámaival, akik sohasem tudhatták, hogy jó fellépésű, elegendő „kuncsaftjuk” a végén kifizeti-e a számlát, de nem is nagyon mertek érdeklődni a pénzüik után, további megrendelések reményében. A rossz fizető vevők először rendszerint pontosan fizettek, s amikor már megnyerték a szabó bizalmát, beszüntették a fizetést, vagy csak nagyon kis összeget törlesztettek. A nemfizetők beperlése igen körülményes volt, a behajtott összeg legtöbbször ráment a perköltségre. Az állami hivatalnokok bérét évi 500 Ft-ig rendelet védte, a limitált összeg alatt nem is lehetett náluk végrehajtani. A szabók „fekete lista” összeállításával próbáltak védekezni, nyilvánosan közölve az adósok névsorát. Ezzel — a megszegyenyítés eszközeit használva — egyben figyelmeztették a többi szabómestert is a veszélyes ügyfelekre.

A tőkével nem rendelkező kisiparosok bérmunkát vállaltak. Egy részük az elegáns nagy cégek számára munkaigényesebb finom kivitelű, más részük a raktáraknak gyorsan összezsapott silány minőséget, természetesen jóval alacsonyabb bérért. Terhelte őket a rezsi-költség, az egy, legfeljebb kétszobás lakás — amely egyszerre műhely, az egész család (feleség, gyerekek) és a segédek hálójelvénye, konyha és fürdőszoba — bére, a fűtés, világítás, az alkalmazottak beteggélye és az adó. Egy Szerecsen utcai bérházban pl. 37 szabóműhely volt, zömmel egyszobás lakásokban.⁵³ A bedolgozó kisiparos még a főszabásznak is ki volt szolgáltatva, aki az elszámolásnál különböző címen (a határidőnél negyedórával későbbi szállítás, minő-

ségi kifogás) még le is vonhatott, sőt az is előfordult, hogy csak ellenszolgáltatás fejében adott rendszeres munkát. A Szabóiparosok Közlönye például azt írta, hogy az ismert Brust cég főszabásza, Kim Pál csak úgy adott munkát, ha rendszeresen fizettek neki, de ehhez hasonló eset gyakori volt.⁵⁴ Holt szezonban legtöbbször egyedül — ha van munka — 13—14 órát, a tavaszi és őszi 10—10 hetes főidényben, segédek is alkalmazva 18—20 órát, sőt gyakran 3—4 napot dolgoztak pihenés nélkül, és így is alig keresték meg a létfenntartás alapköltségeit! Általában darabbérben dolgoztak. Budapesten a darabbér 1888-ban a következő volt.⁵⁵ (Később is hasonlóak a bérek.)

	elegáns cégek	kisebb műhelyek	raktári szabóság
felsőkabát	7 — 8 Frt	5 —6 Frt	1,80—2,80 Frt
sétakabát	7 —10 Frt	5 —6 Frt	2,50—3,50 Frt
zsakett	6 — 7 Frt		2 —2 Frt
zakó	4 — 6 Frt	3,50—4,50 Frt	1,20—1,80 Frt
nadrág, mellény	1,60— 2 Frt	1,20—1,50 Frt	0,45—0,60 Frt

Vidéken legtöbbször alacsonyabbak a bérek, 1895-ben⁵⁶ Kaposvárott legfeljebb 3 Frt-ot fizettek egy zakóért, Szegeden egy zakó 4,50 Frt, zsakett 4,50—7, sétakabát 5—8 Frt, frakk 7—9 (tehát majdnem megközelíti a budapestit), Sopronban egy zakó csupán 2,20—3,50 Frt, felöltő 4—5 Frt, szalon- és télikabát 5—7 Frt. 1897-től a raktári árak Budapesten is alacsonyabbak lesznek. Egy télikabátért 1,50—2 Frt-ot, egy rövid kabátért 80 kr-t, zakóért 1—1,20-at, nadrágért, mellényért 25—30 krajcárt fizetnek,⁵⁷ mert a pesti ruhanagykereskedők a kiszabott ruhákat is Prossnitzba viszik, mivel ott még olcsóbban tudják előállíttatni. (Prossnitzban azért olyan alacsonyak a munkabérek, mert a telep minden családja háziiparszerűen végzi a munkát, teljesen fázisaira bontva, s önálló falusi életformájuk miatt létfenntartási költségeik nagyon alacsonyak.)

A kisiparosokon kívül a stőrerek (iparendély nélküli szabók) és a lakásukon dolgozó munkások dolgoztak általában darabbérben. A kisiparos a segédeknek is darabbért fizetett, de általánosságban volt a hetibér. Munkamegosztással dolgoztak: az ún. „kismunkások” nadrágot, mellényt, a „nagy munkások” különböző felsőkabátokat, ill. zakókat készítettek. A folyamatokat is megosztották, egyik összeállított, másik tisztázott, harmadik vasalt. Ez a nagyobb szalonokban is így történt, ahol az üzletvezető vagy tulajdonos, esetleg a

főszabász irányította az egész üzletet. A ruhákat 1—3 szabász kiszabta és a helyben történő kidolgozást néhány előmunkás vezetésével, az üzletmenettől és szeszontól függően több vagy kevesebb vasaló és „napszabó” végezte („napszabó” a kiszabott ruhákat megvarró szabók általánosan elterjedt neve). A jó képzettségű szabások nagyon keresettek voltak, fizetésük, különösen az üzletvezető szabásoké magas volt. Legalább 50—60 Frt⁵⁸ havonta (évi 6—700 Frt), de az 1890-es évek végétől a belvárosi gyakorlattal rendelkező szabásznak évi 1000 Frt fizetést is ajánlottak a hirdetésekben.⁵⁹ Keresettségük oka nyilvánvalóan az, hogy kevés volt az ügyes, jó felkészültségű szabász.

A munkásoknál viszont nagymértékű volt a munkanélküliség, nagyon sokan még a rövid szezonidő alatt sem kaptak munkát. Általában egy hétre alkalmazták őket, létbizonytalanságuk teljes volt. Az 1890-es népszámlálás⁶⁰ alkalmával 1670 munkanélküli segédet tartottak nyilván. Budapesten különösen jelentős volt a munkanélküliség. A Szabóiparosok Közlönye is több ízben felhívta a vidékiek figyelmét, hogy ne jöjjenek Pestre, mert itt sincs munka. A szabószállón a folyamatos felvándorlás eredményeképpen naponta 4—500 munkanélküli segéd volt. A felvándorlás azért ilyen nagyarányú, mert Budapesten valamivel jobbak voltak a munkabérek. Egy napszabó bére⁶¹ általában 7—10 Frt volt ellátás nélkül, amiből 2—3 Frt a heti lakbér, napi 10 kr. a reggeli és vacsora, 10 kr ebéd a népkonyhán, ugyanakkor pl. Debrecenben⁶² a szűrszabók heti fizetése 1894-ben 4 Frt. Szegeden 1895-ben a raktárra dolgozó kispárosok ellátással és szállással heti 1,50—2 Frt-os bérrel, napi 17—18 órát dolgoztak. („Ebédet, és egy vackot kapnak, ahol alhatnak. Reggelit és vacsorát nekik kell venniük. És mi marad ruhára?”)⁶³

Bérharcok, szervezkedés

A nagyvállalkozóknak, kereskedőknek kiszolgáltató kispárosok nem vették észre, hogy érdekeik azonosak a munkásokéval, s veszteségeiket a munkások bérén próbálták behozni, akik szervezkedni kezdtek a jobb munka- és életkörülmények kiharcolásáért.

„Az 1890. év örökké emlékezetes idő marad a magyar szabóipar történetében” — írja Kiss László „A Budapesti Férfiszabók és Fiúruhákészítők Ipartestületének 50 éves története”⁶⁴ című könyvében. Ekkor tört ki ugyanis az első bérharc. A munkások a legnagyobb szezonban kezdtek el sztrájkolni a vasárnapi munkaszünetért, a 2 órával kevesebb munkaidőért és némi béremelésért. A férfi-munkások négyhetes sztrájkja eredménytelenül végződött, de a női

konfekciós munkásnők győztek, aminek eredményeképpen 1 1/2 órával kevesebb lett a munkaidejük és hcti minimális munkabérük 9 K (4,5 Ft). Bármennyire is szerények a munkások követelésai, a kisiparosok nehezen tudták teljesíteni, és az első nagy sztrájk után sok női szabó tönkrement.

1890-től kezdve szinte évenként szerveztek sztrájkot a főidényben különböző városokban, amelyek a sürgős munkára való tekintettel legtöbbször eredményesek, de a következő szezonban ismét újra kellett kezdeni a harcot ugyanazokért a követelésekért. (1897-ben pl. a budapesti raktárszabók tiltakoztak, hogy a kivívott 11 óra helyett ismét 13 óra a munkaidő.)

1891. évi XIII. tc. kimondta a kötelező vasárnapi munkaszünetet, amelyet azonban a szabóiparosok követelésére úgy módosítottak, hogy sürgős javítási munkák esetén szabad vasárnap délelőtt is dolgozni. Az évenként meg-megújuló sztrájkoknak éppen ezért egyik fő követelése a teljes vasárnapi munkaszünet, valamint a túlóradíjak felemelése. A sztrájkok sikertelenségének oka az, hogy hiába kényszerítették a munkások a kisiparosokat a bérek felemelésére, ha a kisiparosoknak munkát adó nagy cégek nem emelték a darabbéreket, sőt esetleg még lejjebb is nyomták azokat. A munkásoknak és a bedolgozó kisiparosoknak fel kellett ismerniük, hogy nem egymás ellenségei, és közösen kell fellépniük a tulajdonképpen mindkettőjüket kizsákmányoló nagy cégek ellen. 1896-ban már a gyűléseken hangoztatták, hogy a kisiparos — bár látszólag munkaadó, — valójában szintén kizsákmányolt gyári munkás, akinek helyzete pusztán annyiban előnyösebb a segédekénél, hogy „műhely” van és ő tartja a kapcsolatot a munkaadókkal, s így nincs arra kényszerítve, hogy esetleg hetenként keressen magának máshol munkát. (Ha nem talál, akkor hátrányosabb a helyzete, mert másutt nem próbálhat szerencsét, meg kell várnia, míg ismét kap rendelést.) 1902-ben végre egységesen felléptek az üzletekkel szemben a munkások és a kisiparosok, és sikerült 15—20%-os béremelést elérniük. Sőt, 1903-ban szolidaritást vállalva a sztrájkokkal, a prossnitzi és a bécsi sztrájk miatt ideszállított, kiszabott ruhákat sem vállalták.

1904-ben a bérharc élére maga az Ipartestület állt, rövidebb munkaidőt, az üzletek három osztályba sorolását, jobb munkafeltételeket, magasabb túlóradíjazást és főleg 20—25%-os béremelést követelve. A sztrájk eredményeképpen három éves kollektív szerződést kötöttek a nagy cégekkel, amelyben rögzítették a 15%-os béremelést és a 10 és fél órás munkaidőt. Ezzel egyidejűleg árszabályvédő bizottságot létesítettek, melynek tagjai — munkaadók, kisiparosok és munkások — kötelesek felügyelni a kollektív szerződések betartására és az esetleges bérvitákat eldönteni. A bizottság

azonban nem tudta a problémákat megoldani, így tevékenysége névleges maradt. A munkaadók meghátrálásának oka elsősorban az volt, hogy az eddigi spontán megmozdulásokat szervezett mozgalmak váltották fel. A szabómunkások körében 1899-ben kezdték szervezni a szakszervezetet, és az elsők között alakult meg 1902-ben. A Nép-szava⁶⁵ adatai szerint 1904-ben 59 szakosztály működött az országban 2415 taggal. (Érdekes, hogy Budapesten 120 női konfekciós munkásnő és 192 kisiparos tagja volt a szakszervezetnek.) 1907-ben a szervezett munkások száma 4689 volt. Kifejezetten a raktári munkásokat fogta össze az 1904-ben alakult „Magyarországi Szabómunkások és Munkásnők Szakegyesülete”,⁶⁶ melynek

1904-ben 2217 férfi, 198 nő, Budapesten 1100, vidéken 1315 tagja volt;

1906-ban 5009 férfi, 551 nő, Budapesten 2035, vidéken 3525 tagja volt, 97 csoporttal.

Jogvédelmet nyújtottak tagjaiknak, 1906-ban 49 csoportnál munkaközvetítést is végeztek, 50 csoportnak volt könyvtára, 2584 tudományos, 3076 szépirodalmi művel. Hivatalos lapjuknak a Szabók Szaklapját tekintették.

A felsoroltakon kívül még több, kevésbé jelentős szervezet is létesült, ezek egy része inkább szakmai jellegű (pl. Szabások Országos Egyesülete), másrésze egy szűk terület dolgozóit fogta össze (Üzleteknek Dolgozó Szabók Köre, Raktári Szabók Asztaltársasága, Egyenruhakészítők Köre stb.).

Az 1904-es nagy sztrájk után a munkaadók is szervezkedni kezdtek és megalakították a Szabómesterek Országos Szövetségét (SZOSZ. — A cím megtévesztő: kizárólag a nagy szabó- és konfekciócégek voltak a szövetség tagjai, a kisiparos szabómesterek nem.). A szövetség célja a munkásokkal szembeni közös fellépés volt és a tagok védelme a tisztességtelen kereskedői fogások ellen, valamint segítségnyújtás hitelviszonyaik rendezésében. (1907-ben felvették a kapcsolatot a hasonló külföldi szervezetekkel és alapító tagjai lettek 1908-ban a Szabómunkaadók Közép-európai Uniójának.)

A kollektív szerződések ellenére a sztrájkmozgalom folytatódott és szinte évenként megújult, mert a kiharcolt béremelés nem követte a növekvő megélhetési költségeket. 1905-ben 29 városban, 64 esetben volt bérmozgalom, ebből 16 a fővárosban, 48 vidéken. Ebben 1767 munkás vett részt, 21 alkalommal teljes, 32-ben részleges győzelemmel, 11 vereséggel zárult. 1906-ban 79 városban, 166 esetben (36 Budapesten), 3077 munkás részvételével, 97 teljes, 54 részleges győzelemmel, 10 vereséggel és 5 ismeretlen eredménnyel végződött.⁶⁷

1907-ben lejárt a hároméves kollektív szerződés, ekkor azonban a kisiparosok nem az 1904-ben lezajlott bérköveteléshez hasonlóan a munkásokkal együtt, hanem a munkások háta mögött egyeztek meg a munkaadók képviselőivel, a SZOSZ-szal, az új munkabérekben. Az elkéseredett munkások sztrájkolni kezdtek, nem egy esetben még a kisiparosok műhelyeit, raktárkészletét is megrongálták, de nem tudtak eredményt elérni.

A sztrájkmozgalmak a továbbiakban is gyakoriak voltak, melyek azonban általában szakmánként és területileg egymástól elszigetelten zajlottak le. 1907-ben a női szabósegédek és konfekciómunkások, 1909-ben a szakszervezeti munkások, 1910-ben az egyenruha-készítők, 1911-ben az ifjúmunkások sztrájkoltak. Az 1902-es vagy 1904-es megmozdulás jelentőségét azonban egyik sem érte el, de az évente átlag 10—15⁰/₀-os béremelést és a 10 órás munkaidő általánossá válását 1914-re biztosították.

Az egész korszakot lezáró világháború új helyzetet teremtett, mert egészen megnövekedett az egyenruha-megrendelések száma, ugyanakkor a munkaidő hosszabb lett, a bérek alacsonyabbak lettek, s a későbbiek folyamán fellépett az anyagihiány is.

A világháború alatti és utáni időszakban a szabóipar helyzetének feltárása és ismertetése azonban a további kutatás feladata.

JEGYZETEK:

1. *Ifj. Palugyai Imre*: Buda és Pest leírása, Landerer és Heckenast, Bpest, 1852, 52. old.

2. Magyar Statisztikai Évkönyv. I. évf. Kiadja a Magyar Statisztikai Hivatal. Atheneum, Budapest, 1873.

3. *Drucker Géza*: A tömeggyártás múltja és jövője. Szabó Hírlap, 1910. 23—24. sz. 15. old.

4. Források Budapest múltjából, I. kötet, Budapest, 1972. 221. old.

5. *Laky Dezső*: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900—1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. Kiadja a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1927. 102—103. old.

6. Szabó Hírlap (Szerkesztő és tulajdonos: Ullman Jákó) 4. szám. 1910. 8. old.

7. Takácsi István divatcikkraktár „A selyemkesztyűhöz”. Váci u. 37.

Kuncz Ferenc rőföskereskedése „A három huszárhoz”. Uri u. Kélin Károly rőföskereskedése Pesten, a Váci u. elején.

Iszer V. Vilmos (Nagyhid utca, a német színház irányában) „ajánlja ujonnan szervezett női divat és selyemáruit”.

Rómer és Heckenast ujonnan nyitott divatárkereskedése Pesten, Váci u. Landerer-féle házban.

Mercse János divatcikkárus Pesten, Hatvani u. Wagner-féle házban.

Valamennyien hirdetnek készruhát is.

8. Szabóiparosok Közlönye. Szerkesztő tulajdonos: Csontos Imre. Budapest, 1890. 3. sz., 1. old.

9. A Budapesti Férfi- és Nőiruhakészítők Ipartestületének 25 éves fennállása, 1885—1910. Budapest, 1910. 6. old.

10. Szabóiparosok Közlönye, 1889. 3. szám. 2. old.

11. Lásd 9.

12. Szabóiparosok Közlönye. 1892. 1. szám. 2. old.

13. Uo. 1902. 12. szám., 2. old.

14. *Gelléri Mór*: Ipartörténeti Vázlatok. Singer és Wolfner, Budapest, 1906. 366. old. Iparpártolási jegyzetek.

15. *Gelléri Mór*: Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület feladatai. Budapesti Hírlap nyomdája. Budapest, 1904. 35. old.

16. Értesítő. Pest, 1840., 47., 86., 92. szám.

17. Szabóiparosok Közlönye. 1887., 10. szám. 2. old.

18. Szabóiparosok Közlönye. 1899., 1. szám. 3. old.

19. Magyar Bazár. Szerkesztő tulajdonos: Wohi Janka és Stephanie, 1877., 16. szám, borító.

20. Szabóiparosok Közlönye. 1899., 15. 3. old.

21. Szabóiparosok Közlönye, 1892., 4. 2. old.

22. *Gelléri Mór*: Hetven év a magyar ipar történetéből. Budapest, 1912. 327. old.

23. Szabóiparosok Közlönye, 1890. 1. szám. 1. old.

24. Uo. 1900. 10—12. szám.

25. Uo. 1890. 2. szám. 2. old.

26. Lásd 9. 13. old.

27. Szabó Hírlap, 1910. 10. szám. 8. old.

28. Uo. 1911. 5. szám. 5. old. Népszava cikkének másolata.

29. *Kiss László*: Pest, Buda és Óbuda szabómestereinek története. 1242—1935. Kiadja a Budapesti Férfiszabók és Fiúruhakészítők Ipartestülete. 1935. Budapest, Fémész Á. Könyvnyomdája. 133. old.

30. Lásd 9. 10. old.

31. Lásd 29. 142. old.

32. Szabóiparosok Közlönye. 1900. 5. szám. 3. old.

33. *Gelléri Mór*: Kisipar, Műipar. Iparfejlesztés. Singer és Wolfner. Budapest, 1915. 14—15. old.

34. Magyar Statisztikai Évkönyv. 1887., 1899.

35. *Vörös Károly*: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.) TBM. XVIII. 249. old.

36. Szabó Hírlap, 1910. 23—24. szám. 57—77. old.

37. Magyar Statisztikai Évkönyv. 1890.

38. *Roboz István*: A tükörből. 1880. Kaposvárott, Vigalmak vidéken, 156. old.

39. Magyar Bazár. Tulajdonos szerkesztő: Szabó Richárd. 1866. 28. szám. 336. old. Alter és Kiss divatterme.
40. Uo. 1866. 1. szám. 19—20. old. Monaszterly és Kuzmik divatraktára.
41. Vasárnapi Újság. 1908. Bukás. 629. old.
42. Magyar Bazár. 1875. 3. szám.
43. Szabóiparosok Közlönye. 1896. 11. szám. 1. old.
44. Szabó Hírlap. 1910. 23—24. szám, 66. old.
45. Lásd 29. 168. old.
46. Szabó Hírlap. 1910. 23—24. szám. 64. old.
47. Szabóiparosok Közlönye. 1895. 4. szám. 1. old
48. Lásd 29. 115—156. old.
49. Szabó Hírlap. 1910. 23—24. szám. 13. old.
50. Szabóiparosok Közlönye, 1887. 1. szám. 1. old.
51. Szabóiparosok Közlönye, 1893. 4. szám. 2. old.
52. Szabó Hírlap. 1911. 10. szám, 15. old.
53. Lásd 9. 5. old.
54. Szabóiparosok Közlönye. 1890. 6. szám, 3. old.
55. Uo. 1888. 4. szám, 2. old.
56. Magyarországi Szabók Szaklapja. Felelős szerkesztő: Vágó Zoltán, 1895. 3—4. szám.
57. Szabóiparosok Közlönye, 1897. 1. szám, 2. old.
58. Példáuj a Szabóiparosok Közlönyében, 1890. 2. szám. 4. old.: „ügyes szabász kerestetik vidékre, havi 50—60 Frt. fizetéssel”.
59. Uo. 1897. 8. szám, 4. old. „Konstantin Testvérek férfidivatáru szaküzletébe főszabász kerestetik, csak nagy gyakorlattal, évi 1000 Frt. fizetéssel”.
60. Magyar Statisztikai Évkönyv. 1893.
61. Szabóiparosok Közlönye. 1887. 4. szám, 3. old.
62. Uo. 1892. 5. szám.
63. Magyarországi Szabók Szaklapja. 1895. 3—4. szám.
64. Kiss László: Pest, Buda és Óbuda Szabómestereinek története. 134. old.
65. Népszava Naptára. 1906., 1910.
66. Jegyzőkönyv a Magyar Szabómunkások és Munkásnök Szakegyesülete 1907. évi február 24—25—26-án megtartott 3. küldött közgyűlésének tárgyalásairól. Évi jelentés és zárószámadás 1905—6-ra. Budapest, 1907. 12. old.
67. Lásd 56. 21. old.

A jegyzetekben nem szereplő felhasznált irodalom:

Budapest társadalmának és gazdaságának 100 éve. Bp. 1972. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Divatcsarnok. Felelős szerkesztő: Császár Ferenc 1853—1863.

Divatszalon. Szerkesztő: Fekete Józsefné, Fanghné Gyújtó Izabella, Szabóné Nogáli Janka, Székelyné Solymos Bea, Schnaller Jenő. 1884—1914.

Horváth Zoltán: Magyar Századforduló. Budapest, 1961. Gondolat.

Mérei Gyula: Magyar Iparfejlődés 1790—1848. Budapest, 1951. Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

Szádeczky: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Budapest. —

Szabó Kisiparos. Szerkesztő: Ferenczy Gyula 1904—1906. —

Szabók Szaklapja. — Felelős szerkesztő: Matos Jenő. 1893—1897.

Szávay Gyula: A Magyar Kamarai Intézmény és a Budapesti Kamara története, 1850—1925. Bp. 1927. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

Die Lage des Schneidergewerbes in Ungarn im Zeitalter des Dualismus

Nach dem Ausgleich erfolgt in Ungarn eine bedeutende wirtschaftliche Umgestaltung. Man übergeht vom Handgewerbe zur Fabrikindustrie. Das Schneidergewerbe wird in dem sich rasch kapitalisierenden Ungarn von der Grossindustrie erstickt. Das mit veralteter Technik arbeitende konservative Kleingewerbe kann mit dem freien Wettbewerb seiner Zeit nicht Schritt halten. Die Statistik weist jedoch diese Änderung nicht aus. Nach den statistischen Angaben der Entwicklung der Fabrikindustrie und des Kleingewerbes scheint es, als ob das Schneidergewerbe seine Kleinbetriebsformen behalten hätte. Doch das Kleingewerbe geht stark zurück, während die Grossindustrie ihre Blütezeit erlebt, indem sie in grossen Mengen Massenkongfektion von niedriger Qualität erzeugt.

Gründung von Gewerbekorporationen

In Ungarn gruppieren sich bis 1872 grösstenteils auch die Schneider, wie im allgemeinen die Treibenden der mehreren Gewerbebezüge, in den Zünften, die zur Zeit als die Erbe der alten Produktionsorganisation betrachtet werden können und ein Hindernis für die moderne Industrialisation bildeten. Nach der Liquidierung der Zünfte wurde die einzige Interessenvertretung der Schneider der Gewerbeverein, dessen Rolle aber gering war, da er über keine gesetzlichen Rechte verfügte. Im Jahre 1886. wurde der Verein der Budapester Damen- und Herrensneider mit 128 Mitgliedern gegründet, dieser sorgte schon u. a. für Arbeitsvermittlung, Begräbnishilfe, Pensionskasse, Fachausbildung. Doch die letztere war vom niedrigen Niveau und nicht ausreichend. Ungelöst blieb auch das Problem eines Fachblattes.

Wirtschaftliche Lage des Schneidergewerbes

Für das Kleingewerbe bedeutete auch die ausländische Einfuhr eine heftige Gefahr. In erster Linie der Import aus den Wiener und Prossnitzer Fabriken, der sich gegen die 80-er Jahre sehr verstärkt, während unsere Ausfuhr in die Balkanländer sinkt. Eine weitere Gefahr bedeutete noch der gut organisierte Wiener Stoffimport mit langfristigen Krediten, was die Kelinggewerbler zu übermässigen

gem Ankauf lockte und dadurch oft zu Zahlungsunfähigkeit und Bankrott führte.

In den 70-er Jahren gab es eine allgemeine Wirtschaftskrise, die ihre Wirkung auch auf das Schneidergewerbe ausübte. Eine vorübergehende Besserung zeigte sich bloss um die Jahrhundertwende, teils als Folge der Millenniumfestlichkeiten, teils als Folge des raschen Wachstums der Budapester Bevölkerung.

Im Jahre 1900 wurde endlich die Budapester Kredit- und Produktionsgenossenschaft gegründet, welche von 1901 an allmählich immer grössere staatliche Bestellungen bekam und auch mit einer Anzahl elektrischer Maschinen arbeitete. Auch in der Provinz gründet man ähnliche Produktionsgenossenschaften, doch arbeitet und lebt auch weiter ein grosser Teil der Kleingewerbler unter sehr kümmerlichen Umständen. Auch ein grosser Teil der Facharbeiter ist arbeitslos, oder arbeitet nur zeitweise. Von 1890. an beginnen heftige Kämpfe um Lohnerhöhung und Arbeitszeitverminderung, die dazu führen, dass sie bis 1904 eine durchschnittliche Lohnerhöhung von 10—15 Prozent und bis 1914 den 10 stündigen Arbeitstag erkämpfen.

G. Héri Vera:

Az 1891-es temesvári kiállítás és érmei

Magyarországon 1891-ben 18 gazdasági kiállítás volt. Ebben az időben kiállításnak nevezték a fél falura kiterjedő nagyobb szabású vásárt is és a hosszú előkészítést igénylő egész országra kiterjedő „tárlat”-ot is. A kiállítások túlburjánzásának lehetünk tanúi a század végének gazdasági életét vizsgálva.

A kiállítást az árutermelés hozta létre. „A kiállító, mint termelő vagy iparúzó cikkeinek keletet keres, melyet soha nem találhat föl olyan nagy mértékben, mint a kiállításokon.”¹ Meg kell találni a legalkalmasabb helyet, ahol sok ember fordul meg, vonzóvá kell tenni az árut, hogy a nézőből vásárló legyen, gondoskodni kellett a néző kényelméről, és végül, hogy a kiállító rögtön és közvetlenül érdekelve legyen s a versengést is felébresszék, a legjobb darabokat díjazni kell. A kiállítás nyilván a vásárok intézményéből fejlődött ki, abból a gondolatból, hogy az egy tömegben levő áru és a válogatás lehetősége inkább vásárlásra ösztönöz, mint ha a nézőnek többször kellene próbálkoznia és az áru után járni. Míg azonban a vásár lényege mindig a közvetlen és azonnali vétel, addig a kiállítás részben felhívás is a leendő vevőhöz, de egyszersmind egy adott gazdasági állapot kifejezője is.

Ezért feltehetően túlzott Gellérinek az a véleménye, hogy az első kiállítás Nürnbergben lett volna, 1569-ben.² Úgy véli, hogy a kiállítás intézménye a céhektől indul ki, a remek készítése és közszemlére helyezése az első lépés a kiállítás létrejöttéhez. Úgy gondolom, a céhszervezet célja nem a többtermelés, nem a versengés és nem a túlkinálat kinyilvánítása, éppen ellenkezőleg, célja az elzárkózás, a termelési technika azonos szinten való tartása és a drágán való termelés biztosítása. Inkább közel állnak a mai értelemben vett kiállításokhoz azok, amelyeket Máday említ mint elsőket: „1756-

ban Londonban és 1798-ban Párizsban kisebb jutalomosztással egybekötött iparkiállítást tartottak.”³ Bár Máday nagyon szűkszavúan értékelte ezeket, de mindenesetre magukon viselik a par excellence kiállítások néhány jegyét, nevezetesen, hogy a kínálat kényszerítette a kiállítót, hogy piac után kutasson, és a jutalomosztás. Ettől kezdve a kiállítás egyfajta megoldás lesz a piackutatásra és az adott gazdasági helyzet felmérésére. Hogy mennyire függ az árutermeléstől, a kínálatnövekedéstől azt mutatja az is, hogy az első kiállítások iparkiállítások voltak, s hogy Anglia és Franciaország után jutott el — néhány év késéssel — Antwerpenbe (1806), Moszkvába (1825) és 1842-ben Pestre.

Nálunk a jelenség voltaképpen kezdete az OMGE őséinek, az Állattenyésztő Társulatnak szervezésében egy „Állatmutatás” volt 1830-ban. Mint a neve is mutatja, nagyjából az állatok elővezetése volt, mint bármelyik vásáron. Az 1842-es, már tényleges kiállítást az újonnan (1841-ben) megalakult „Honi Iparegyesület” hozta létre, szervezője Kossuth volt s a helyszíne Pest. Ezt a „Műtárlatot” első-sorban nem gazdasági, hanem politikai célok hívták életre: megismerni ezen a tárlaton keresztül Magyarország gazdasági helyzetét, hogy okulva belőle olyan módon fejleszthessék a gazdaságot, első-sorban az ipart, hogy a gazdasági önállóság elnyerése után a politikai önállóság ne lehessen kérdéses. Ettől az időtől az iparkiállításokat az Iparegylet, majd a megszervezendő iparkamarák, a mezőgazdasági jellegűeket pedig az OMGE és a később fokozatosan létrejövő megyei gazdasági egyletek szervezték. A szabadságharc előtt 1830. és 1847. között, kb. 23—24 nagyobb jelentőségű kiállítás zajlott le, ebben természetesen nincsenek benne azok a jelentéktelen megmozdulások, amelyek mint állatmutatás vonultak be a gazdaságtörténetbe.

1847. után a társadalmi haladásért vívott küzdelem leplezetlenül politikai térre tevődött át. 1847-ben már csak két kiállításról találtam adatot, Sopronban és Nagyszébenben tartottak „ipartárlatot”.

Az önkényuralom idejének első éveiben sem a gazdasági, sem a pszichológiai tényezők nem voltak elégségesek a tárlatok rendezéséhez. Legkorábban egy kolozsvári kiállításról van adat, 1852-ben rendezte közösen a kolozsvári iparkamara és a kolozsvári gazdasági egylet. Hamarosan utána Pesten szerveztek egy nagyobb szabású, általános gazdasági kiállítást, hasonló jellegűt Kolozsváron és egy kisebbet Brassóban, kizárólag helybeli iparosok részvételével. 1857-ben ismét általános gazdasági kiállítást rendeztek Pesten, Kolozsváron és Kassán. Az önkényuralom szigora megnehezítette a magyar társadalom politikai életének megélénkülését, és ismét a

gazdaság álarcában kezdődött meg a politikai szervezkedés. Az ötvenes évek vége a megyei gazdasági egyletek megalakulásának kora. Az egyletek hivatalos keretet teremtettek a társadalmi érintkezéshez, mivel pedig alapvető és fő célkitűzésükhöz, a mezőgazdaság modernizálásához sem a politikai, sem az anyagi feltételek nem voltak meg, ezért legális tevékenységük a kiállítások rendezésében merült ki. 1865-ben, a Béccsel való kiegyezés felé haladva, némileg békülékenyebb légkörben rendezhetett az Iparegylet egy kiállítást, amelyet Ferenc József is meglátogatott. A kiegyezés előtt megismétlődik a szabadságharc előtti jelenség, a politikai küzdelem, mely eddig gazdasági keretek között folyt, 1866—67-ben világosan és közvetlenül politikaiává vált és az egész ország lélegzet-visszafojtva figyelte, létrejön-e a megegyezés. 1867-ben mindössze Nógrád megye, Bars megye és Pozsony rendez kiállítást, 1868-ban is csak Esztergomvidék, Küküllő megye, Debrecen, Heves megye, Zemplén megye, Békés megye és a Felső-Tisza vidék vállalkozik tárlatrendezésre, pedig az 1868-as év a nagy gazdasági vállalkozások megindulásának éve.

1869-től a gazdasági élet megélénkülésével a tárlatrendezés is új lendületet vesz. Csak a megyei gazdasági egyletek rendezésében létrejött kiállítások száma 18, 1872-ben 26, 1883-ban pedig 43. A kiállítások szinte az első perctől kezdve szakosodva jelentek meg. A terménykiállításokat többnyire őszi elején, állatkiállításokat és ezzel együtt esetleges előforduló ekeversenyeket vagy géptárlatokat általában májusban, a tej-, tejtermék-, dohány-, gyümölcs-zöldség- vagy virágkiállításokat is többnyire ősszel szervezték. Évről évre visszatérő program az „állatdíjazás”, ahol kizárólag pénzt (5 vagy 10 frankos aranyakat) osztottak és a díjazottak a „szegényebb osztályokból” kerültek ki, hogy kedvet csináljanak számukra az eléggé költséges és lassan megtérülő állattartáshoz és tenyésztéshez. Átlag 3—4 évenként egy nagyobb szabású országos, és minden gazdasági ágra kiterjedő kiállítást nyitnak meg. Az ilyen jellegű tárlatok létrejöttének menete általában a következő volt: A megye területén működő gazdasági egylet közgyűlésen elhatározza a kiállítás rendezését. Az illetékes kereskedelmi és iparkamarával felveszik a kapcsolatot. A megyei G. E. elnöke (aki rendszerint a főispán is egyúttal) értesíti a FIK-et a tervről s egyszersmind „kegyes támogatást” is kér. Az engedélyt és a támogatást néhány ezer forint formájában megkapják. Ekkor létrejön a kiállítás végrehajtó bizottsága, amely többnyire egy elnökből (aki rendszerint a G. E. elnöke is), egy al-elnökből, egy titkárból, egy jegyzőből és egy pénztárosból áll. A bizottság felhívással fordul a többi G. E.-hez és iparkamarához, hogy vegyenek részt a kiállításon. Közlik a jelentkezési határidőt (ame-

lyet legalább egyszer meghosszabbítanak), a csoportokat, amelyekben részt lehet venni, valamint a tárgyak beküldési határidejét. A kiállításnak megnyernek egy védnököt, aki energiájával, szaktudásával és több száz forinttal járul hozzá a tárlat sikeréhez. A kiállítást ünnepélyes külsőségek között nyitják meg, rövid idő alatt létrejönnek a „juryk”, annyi, ahány csoportra oszlik a kiállítás tematikája. Odaitélik az érmeket, amelyeket szintén a FIK szokott finanszírozni. A kiállítás berekesztése után elszámolják a költségeket, jelentik a FIK-nek és a nyertesek az érmeket körülbelül fél év múlva megkapják. Ekkor jogot nyernek arra, hogy levélpapírjaikon az érem képét feltüntessék, vagy hirdetésekben felsorolhassák.

A kiegyezés utáni országos kiállítások 1872-ben Kecskeméten, 1876-ban Szegeden, 1879-ben Székesfehérváron, 1885-ben Budapesten, 1888-ban Pécsen, 1890-ben Aradon, 1891-ben Temesváron, 1896-ban a millenniumi Budapesten és ezután hosszú idő múlva, 1907-ben újból Pécsen zajlottak le.

— . —

Több szempontból érdekes az 1891-es temesvári kiállítás. Maga a város az ország egyik legdélibb vidékének központja. A 90-es évektől gazdaságilag dinamikusan fejlődik. A Megyei Monográfiák c. sorozatban a Temesvárról szóló rész szerzője, Lendvai Jenő — némi túlzással — „a magyar Manchester”-nek tartja és a Balkán felé való gazdasági expanzióban látja biztosítottnak a város fejlődését. Fejlett vasiparral, gépgyártással, fa-, papírparral és élelmiszeriparral rendelkezik, külföldi tőkebefektetéssel épült egy cipőgyár. Nemzetiségek lakta vidék, mely szinte tüntet magyarságával. Állandó vetélkedés folyik Arad és Temesvár között, és az Aradon tartott 1890-es kiállítás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy hosszú tervezgetés és folytonos halasztás után végre létrehozzák Temesváron is a kiállítást, melynek szervezése első percétől kezdve egyik fő szempontja az aradi túlszárnyalása volt. Végül: a kiállításon nyolcféle, s az időszakos kiállítási díjakkal együtt tizenháromféle díjat osztottak, így a kiállítóknak több mint 50%-a kapott valamilyen díjat, ami természetesen csökkenti azok értékét. Ilyen sokféle díjat egyetlen más magyar kiállításon nem osztottak.

A kiállítás 1890. április 30-án határozottatott el, amikor a temesvári Kereskedelmi Kamara közgyűlést tartott. Erről a közgyűlésről felszólítást intéztek a Temes megyei, Torontál megyei és Krassó-Szörény megyei Gazdasági Egyletekhez, valamint Temesvár és Pancsova városokhoz a csatlakozásra és anyagi támogatásra.⁴ „A temesvári kiállítás helyéül a gyárvárosi kapu és a Béga folyó közötti területet választották...” közli a Torontál megyei G. E. Ért. 1890.

novemberi száma, és hozzáteszi: „... a kiállítás szervezése jó kezekben van, amelyek a közérdeklődést képesek felkelteni”. A nyitás ideje 1891. VII. 19., zárását IX. 13-ra tervezik, jelentkezési határidő 1891. II. 24., a tárgyak beküldési határideje VI. 10. és 20. között.⁵

A kiállítás költségeiben legnagyobb tétel az építkezés. Ennek végösszegét 40 000 forintban állapították meg. 6834 m² területet kívántak beépíteni. A tervezett összes költségek 65 000 forintra rúgtak volna. A kezdőtőke a kereskedelmi kamara által felajánlott 5000 forintból Temesvár város 5000 forintjából és a Baross kereskedelmi miniszter által adományozott 5000 forintból tevődött össze. Temes vármegye „különböző alapokból 2000 forintot szavazott meg a kiállítás támogatására.”⁶

„A főváros pénzügyi bizottsága 700 forintot szavazott meg a kiállítás költségeire... . . . különböző személyektől is érkeztek adományok:

Dessewffy csanádi püspök: 500 ft,
Temesvári Takarékpénztár: 1000 ft,
Derera Izrael: 300 ft,
Deutsch testvérektől: 100 ft,
Fehértemplom várostól: 800 ft,
Vinga községtől: 300 ft.”⁷

Delta községtől: 200 ft, és a „... kiállítás mezőgazdasági csoportja részére gazdasági és állattenyésztési díjak kifizetésére 400 ft szavazatot meg...” a Temes megyei G. E. által.⁸

Bevételt jelentett még a térdíjakból származó összeg, amit négyzetméterenként 4 ft-ban állapítottak meg. A jelentkező úrlapot töltött ki, amelyben megjelölte mekkora területen kíván kiállítani, s ennek a területnek megfelelő térdíj felét a jelentkezési lappal együtt elküldte a kiállítás Végrehajtó Bizottságának.

A legnagyobb bevételt azonban a sorsjegy kibocsátása jelentette. Wekerle pénzügyminiszter engedélyezte 50 000 db 50 krajcáros sorsjegy kibocsátását azzal a feltétellel, ha a nyeremények kizárólag kiállításon szereplő tárgyak közül kerülnek ki.⁹ A kiállítási bizottság természetesen elfogadta a feltételt, az összes nyeremény 7000 forintot tett ki, ebből a főnyeremény 1500 forint.

A kiállítás felelőse, vezetője a kiállítás Végrehajtó Bizottsága volt. Ennek tagjai Molnár Viktor főispán, Deschán Achill alispán, br. Ambrózy Béla, a Temes megyei G. E. elnöke és Strasser Albert, a temesvári kereskedelmi kamara titkára.

A társadalmi érintkezés külső formái, a különböző szalak főképpen Deschán Achill kezében futottak össze, a Földművelésügyi és a Kereskedelemügyi Minisztériummal való levelezést is javarészt ő bonyolította le. A konkrét szervezési munkák; lapszerkesztés, gaz-

dasági ügyek, jelentkezések számbavétele, később a látogatók elszállásolása Strasser feladata volt.

A sajtó napról napra követte az építkezések alakulását, 1891. március 14-től pedig Temesvári Kiállítási Közlemények címmel időszakos lapot indítottak (szerk.: Strasser), amely szintén hírt adott hivatalos és nem hivatalos eseményekről. A kiállításra elkészült egy iparcsarnok, „... mely impozans épület (5294 m² alapter.) négy oldalszárnya, négy keresztoszárnya van, s közepén egy 50 m átmérőjű rotunda”. Továbbá építenek egy kocsiszínt, ideiglenes kiállítások számára egy pavilont, gazdasági épületeket és „tanácskozási terme- ket”. Külön pavilonja lesz az Osztrák-Magyar Államvasút Társaság- nak, mely „fából készül, de kőmodorban”, ezenkívül külön pavilonja lesz Torontálnak, Vingának, Fehétemplomnak és Bosznia-Hercegovi- nának.¹⁰ Ezek voltak az elképzelések. A terveket részben Reitter, részben Gotthilf készítette, a kivitelező szinte teljes egészében a temesvári Gotthilf volt. A kiállítás épületei végül a következő módon helyezkednek el: „A várból kivezető úttal szemben van a díszes nagykapu, ettől jobbra esik a négyszögletes iparcsarnok, melyben a bécsi világkiállítási rotundát utánozták a temesváriak. A rotunda előtti téren 3 oldalról veszik körül az épületek, balról az igazgatósági épület, kupolás fedéllel, túl rajta egy csillag alakú épület az idő- szakos kiállítások számára, a bejárattal szemben vendéglő, azon túl a surányi cukorgyár pavilonja, az iparcsarnok mögött pedig nyitott gépszínek. Hátulról az erdőszpavilon, Torontál, Német-Bogsán, Vinga városok, a székelyház, a vasipari pavilon, a kocsi-pavilon, és leghátul a magyar csárda épülete áll. A bejárati oldalon az Országos Magyar Államvasút Társaság uradalmának pazar díszű pavilonja emelkedik.”¹¹

A Délvidék sajtója — ahogy közeledik a megnyitás ideje — egyre mámorosabb hangon méltatja az építkezéseket, majd a kiállítást, később Temesvárt, „... az egész kontinensen első volt, mely behozta az utcákra és közterekre a villamosvilágítást.”¹²

„Temesvárnak eddig minden sikerült. Kellott neki királyi tábla, megkapta, óhajtotta őfelsége magas látogatását, megvan a királyi ígéret, akarta a városkapukat eltávolítani, megtörtént”,¹³ és végül „... a mi kiállításunknak nemcsak szépségével kell, hogy meglepje a látogatókat, hanem azzal is, hogy teljesen kész a megnyitás napján.” (Eszerint a magyar kiállításoknak nem lehetett erénye a pontos megnyitás, vagy a teljes felkészülés.)

Feltehetően mégsem lehetett teljesen késznek tartani a ki- állítást, mert a megnyitás után néhány nappal nagy zivatar volt és a pavilonokba becsurgott az eső, de ez nem baj, „... mert ez Pesten is így történt...” (ti. az 1885. ált. kiállításon) sőt ezalatt „... dol- goztak a befejezetlenül maradt bútorkiállítás rendezésén”.¹⁴

Már a kiállítás megnyitásának napján is be kellett vallani az újságíróknak: „Ritka kiállítás az amelynek megnyitását nem kell elhalasztani. A meink elkészült időre, igaz ugyan, hogy van még a kiállításon elég rendezni való, de ez mind jelentéktelenebb dolog.”¹⁵

A kiállítást VII. 19-én délben nyitották meg, Baross kereskedelemügyi miniszter, a kiállítás védnöke mondott megnyitó beszédet. Baross érdemei közismertek, a kiállítás iránti érdeklődése viszont nem csupán iparpártoló politikájának eredménye volt. Mint megnyitó beszédében kijelentette: „... ezen kiállításnak nemcsak közgazdasági, hanem egyúttal politikai jelentősége van, ... hogy Temesvár az utóbbi időben mily nagy szolgálatot tett a magyarosodás ügyének, ... azt tudja mindenki.”¹⁶ A „Délvidék bástyája” szerepet ezúttal nem a török ellen, hanem a magyar földön élő nemzetiségek ellen töltötte be. A megnyitón jelen voltak az Egyetértés, a Magyar Hírlap, a Pesti Hírlap, a Nemzet, az Aradi Közlöny, az Arad és Vidéke és az Alföld képviselői, továbbá a megye, a város vezetői, a megyei G. E. és a Kereskedelmi Kamara tisztikara és azok a látogatók, akik megvették a megnyitásra külön kiadott 6 forintos belépőjegyet. Az üdvözlések után megtekintették a kiállítást, majd „lakoma” következett. (Baross még aznap este visszautazott Pestre.)

A temesvári kiállítás valóban jelentős volt. Csaknem minden eddiginél nagyobb számú kiállítóval dicsekedhetett. Kecskeméten 1872-ben: 575, Szegeden 1876-ban 2227, Székesfehérváron 1879-ben 3275, Pécsen 1888-ban 1035, Aradon 1890-ben 1500, 1891-ben Temesváron pedig 3000 kiállító volt. A kétnyelvű, magyar—német Temesvári Kiállítási Közlemények a kiállítók neveit is felsorolja. És, bár Temesvár büszke volt az iparára, a legtöbb kiállító a mezőgazdasági csoportba tartozott: 182, ezen kívül az élelmiszerek, italok csoportjába: 124.¹⁷ Tehát a kiállítóknak 10%-a kifejezetten mezőgazdasági jellegű tárgyakkal szerepel. Ez tulajdonképpen nem volna rossz eredmény akkor, ha nem lett volna ezen kívül számtalan csoport, amelyik szintén mezőgazdasági tárgyakat foglal magába, és nem lett volna a székely kézműipari pavilon, ahol csaknem kizárólag kézi szöttek és fafaragások voltak. Ez némileg rávilágít az erdélyi ipar meglehetősen elmaradott helyzetére. A sajtó rendszeresen hírt ad a látogatottságról, leírja az egyes pavilonokat, közli az időszakos kiállítások időpontjait, amelyek több változáson mentek keresztül, míg végül a király látogatásának időpontja eldöntötte a kérdést. A Temesvári Kiállítási Közlemények VIII. 8. száma közli, hogy a kiállítás nagybizottsága aug. 12-én gyűlést tart, „melyen a bíráló bizottsági szabályzatot tárgyalják meg” s ebben a számban közlik, „már biztos, hogy őfelsége szeptember 17-én érkezik”. Közben meglátogatta a kiállítást Bethlen földművelési minisz-

ter is VIII. 15-én. A pontos idő birtokában megkezdődtek az előkészületek a király fogadására. Tribünök épültek, tatarozták a házakat azon az útvonalon, ahol a király elhalad, és a csanádi püspök rezidenciája előtt újra kövezték az utat. A látogatás napján „... az egyletek zászlaikkal vonultak fel, ... 1000 iparos áll sorfalat, ehhez jön még 2000 nemzeti viseletbe öltözött lovas felvonulása és az iskolás fiúk és a tűzoltók menete.”¹⁸

A DK. IX. 16-án halvány lila borítóval, bibliapapíron jelenik meg. „A legelső magyar ember: a király...” fogadásának öröme több üdvözlő verzeset jelenik meg a lapban, — teljes mértékben megfélekedve még arról az elég friss eseményről is, hogy 1890-ben leplezték le a 13 aradi vértanú szobrát Aradon — és felsorolja az összes Habsburg uralkodó jelszavait I. Rudolftól Ferenc Józsefíg. A legnagyobb örömet viszont az jelenti a szerkesztőnek, hogy míg Prágában és Zágrábban, az ott rendezett kiállítások zajos, monarchiaellenes „pánszláv tüntetések” fajultak, addig a délvidéki lakosság magyar hazafisága ragyogó tisztaságában állott itt és nyilatkozott tettekben, munkában.”¹⁹

XI. 17-én ismét felsorakoztak a megye és város vezetői, elhangzottak az üdvözlő beszédek, s őfelsége minden pavilonnak szentelt 5 percet és két-két mondatot. Utána hosszadalmas ebéd, 13 fogással többek között az egyik: „Supreme de boularde aux truffes Davidoff” Őfelsége ebéd után eltávozott a városból.

A királyi látogatás után már csak a zsűrizés munkája volt hátra. A kiállítók 17 „csoportban” állíthattak ki:

1. mezőgazdaság,
2. bányászat,
3. erdészet,
4. vegyészet,
5. élelmiszer,
6. bőripar,
7. szabóipar,
8. szövés-fonás,
9. kárpitosipar,
10. lakatos, késes,
11. könyvészet, sokszorosítás,
12. női kézimunka,
13. oktatási tárgyak,
14. gép- és szerszámipar,
15. járműkészítés,
16. régészet,
17. egészségügy.

A csoportok felölelik a gazdasági élet csaknem minden ágát, de a kiállítók egyáltalában nem oszlottak meg egyenletesen az egyes csoportok között. Mint feljebb említettem, a mezőgazdasági ágban több mint 300 kiállító jelentkezett, a bútoriparban 129,²⁰ a fémiparban 97,²¹ a vegyészeti iparban pedig 50.²²

A kiállítók között találunk olyan ismert régi kiállítókat, mint a Klassohn cég (fém sokszorosító), amely 1872. óta szerepel kiállításokon, vagy a magkereskedő Mauthner, aki 1875. óta rendszeresen résztvevője a magyar és külföldi kiállításoknak, a nagybirtokos Csekonics, a disznóvénykereskedő Mühle, a gépgyártó Ganz és Kühne. Ezenkívül számos külföldi cég: Clayton és Shuttleworth (budapesti fiókja), R. Sach (Lipce), J. Friedländer (Bécs), Hümpfner (Frankfurt), W. Burmeister (Bonn), stb., stb.

Természetes, hogy egy kiállításnak előnyére szolgál, sőt az ország gazdasági fejlettségét, kiterjedt kapcsolatait dokumentálja, ha „nagy nevek” jelennek meg. De az is természetes, hogy éppen emiatt nem kerülhette el a temesvári kiállítás a magyar kiállítások örök problémáját, hogy tudniillik a kiscgazda, kisiparos, mint potenciális kiállító közömbös a kiállítások iránt. Úgy érzi — teljes joggal —, hogy a nagybirtokossal vagy nagyiparossal sem mennyiségben, sem minőségben versenyezni nem tud. Költségei gazdaságához és várható jutalmazásához képest pedig túl nagyok, semhogy kirándulásnak, vagy esetleg tanulmányútként megengedhetné magának. Míg a nagyobb cégek hirdetésekben felsorolják a kiállításokon nyert érmeiket és okleveleket, hogy a vevőket ezzel is meggyőzzék áruik kiválóságáról, addig a kiscgazdának piaci gondjaira nem megoldás az érem vagy oklevél. A vevő nem közvetlenül tőle vásárol, hanem a közvetítőtől. Természetesen nem lehet egyenrangú társa Csekonicsnak, akinek 48 ezer holdja van Zsombolyán, módja van kísérletezni, nyilvánvaló, hogy ő viszi el a diszoklevelet, a kiscgazdának pedig az összehasonlítás révén keletkezett kellemetlen élmény marad. Az is igaz viszont, hogy a társadalom egy rétegét (főleg a vidéki lakosságot) csak a kisiparos viszonylag olcsó áruival, egyszerűbb kivitelben készülő cikkeivel elégíti ki, de ismét felmerülnek a kiállítás költségei, a térdíj, a biztosítás, a szállítás, esetleges néhány napi ott-tartózkodás, visszaszállítás, rongálódás, és ez többnyire visszarettenti a kisárutermelőt.

Kétségtelen, hogy a kisiparosoknak és kiscgazdának szóló biztató szándék is felmerült a kiállítási díjak szokatlanul sok formában és számban való odaitélésekor. Mint említettem, 13-féle díjat osztottak ki a zsürik, melyek aug. 27-én alakultak meg. A 17 csoportnak megfelelően 17 zsüri jött létre. A szabályzat szerint egy zsüri 8 tagból áll, legkevesebb három tagnak kell jelen lenni ahhoz,

hogy bíraskodását a tárgyak felett elfogadják. A tárgyak odaitélésénél a következő szempontok érvényesültek:

- a) az alkalmazott eljárás újszerűsége,
- b) az alkalmazott anyag és eljárás újszerűsége,
- c) a munka tökéletessége,
- d) a készítési eljárás tökéletessége,
- e) a termelés kiterjedtsége,
- f) az aránylagos olcsóság,
- g) a jó ízles, alak, díszítés,
- h) a haladás.

Mind a nagy kiállításon, mind az időszakosakon a díszoklevél volt az elérhető legmagasabb kitüntetés. Mint a neve is mutatja, oklevél, melyen feltüntették a díjazott nevét és a felsorolt 8 közül azt a szempontot, amelyikkel kiérdemelte a díjat, ezen kívül még elismerő és közreműködői okleveleket osztottak. A nagy díszoklevél után következő legmagasabb díj az „állami ezüst” és az „állami bronz” érem volt.

Állami érmeket gazdasági tevékenységért 1871. óta osztottak. Mégpedig „A mezőgazdaság terén szerzett érdem elismerése”, „Jeles dohánytermelés elismerése”, „Az állattenyésztés terén szerzett érdem elismerése”, „A mezőgazdasági ipar terén szerzett érdem elismerése” stb. Ezek előlapján Ferenc József portréja látható, köriratban: FERENC JÓZSEF I. K. AUSZTRIAI CSÁSZÁR ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA. Hátoldalán vagy a tartományokkal ábrázolt középcímer, vagy a kiscímer látható. Köriratban az előbb felsorolt érdemek közül valamelyik. Ez szolgálhatott mintául az aradi kiállítás állami érmeihez, és az 1885. évi budapesti általános kiállítás díjérme hátlapjának címer nélküli megoldása, ahol koszorúba foglalt kartus tünteti fel a kiállítás helyét és évét. A temesvári kiállítás bizottsága semmiben sem akarván elmaradni az aradiaktól, levelet intézett Baross kereskedelmi miniszterhez 1891. V. 5-én, ebben jelzik, hogy „...mind Aradon is történt, bizonyos számú állami I. és II. osztályú érmeket” szeretnének kiosztani, és mivel Arad a maga 1400 kiállítójának jutalmazására kapott 50 ezüstöt és 70 bronzot, ezért ők a 3000 kiállítójuk díjazására kérnének 100 ezüstöt és 100 bronzot.²⁴

A válaszfogalmazványon a számvetés: az 1890-ben Aradra küldött érme értéke 565 ft volt. Baross a Temesvárnak adományozott 5000 forintot kívül még 500 forintot irányzott elő érmekre. Ha küld Temesvárnak 50 ezüstöt és 100 bronzot, akkor fizet érte 610 forintot, ennyivel még túllépheti az előirányzott összeget. S egyben azt is javasolja, hogy külalakra pontos mása legyen az aradinak. Baross

fordultak. Ezúttal arra hivatkozott Deschán és Strasser, hogy a méhészek igen jó eredményt mutattak fel és összesen 37 ezüst- és 52 bronzérem kellene.²⁸ Mint később kiderült, mégsem kellett annyi érem, mert az elszámolásból kitűnt: 32 darabot osztottak ki, egy elveszett és négyet visszaküldenek az ezüstökből, a bronzérmekből pedig (amelyből csak Bethlentől 52 darabot kaptak) 41-et osztottak ki és 11-et visszaküldtek a földművelési miniszterhez.²⁹

A kiállítás rendezői úgy gondolták, hogy a nagy sikerre való tekintettel aranyérmet is kellene osztani. A juryszabályzat meg tárgyalására összehívott gyűlésen Ambrózy Béla, a Temes megyei GE. elnöke vetette fel az aranyérem osztásának gondolatát. Deschán alispán azt vetette ellene, hogy eddigi legmagasabb rangú érmet aranyból készíteni? Strasser kiállítási titkár viszont azonnal számolni kezdett, és pedig a kereskedelmi miniszter adott 50 állami ezüstöt és 70 állami bronzot, a földművelési miniszter adott 25 állami ezüstöt és 50 bronzot (úgy látszik, ekkor még a pótlólagos kérések nem kerültek a miniszterek elé), veressenek tehát 75 aranyat, 120 ezüstöt, 240 bronzot, mint kiállítási érmekeket, így 225 állami és 435 kiállítási érmet oszthatnak ki.³⁰ Mindenesetre tény, hogy források csak 25 aranyéremről adnak hírt. Az FM levéltár tanúsága szerint a Pénzügyminisztérium 25 aranyérmet rendelt a verdétől, mégpedig a MEZŐGAZDASÁG TERÉN SZERZETT ÉRDEM ELISMERÉSÉÜL körirattal. Aranyérték: 945 ft 66 kr, veretési díj: 15 ft (tehát meglevő tövel verték).³¹ A Pénzügyminisztérium 1892. II. 1-én rendelte meg és a verde 1892. IX. 30-án, 25 db 39 mm átmérőjű, egyenként 27,9 gr súlyú érmet küldött, Mint a verde írja: „ily nagy átmérővel és nagy domborodottsággal bíró érmekeket hat darab 10 frankos aranyértékben a törvényesen megállapított éremanyagból készíteni nem lehet, miért is azok a... kívánt súlynál nehezebbre készültek”.³² Erről az aranyéremről a kiállításon már nem volt szó. Vagy túl későn készült el ahhoz, hogy bárkit is megajándékozzanak, de az is lehet, hogy sem a Földművelési Minisztérium, sem a Kereskedelmi Minisztérium, sem a Pénzügyminisztérium nem volt hajlandó újabb ezer forintot áldozni erre a kiállításra és más alkalommal használták fel. Kétségtelenül nem valószínű bármely minisztériumnak olyan eljárása, hogy ígéretet tesz aranyéremre, de a veretés után megtagadja a kiállítástól, a levéltár anyaga viszont nagyon hiányos e korszakra és e ponton túl az aranyérmekről nincs több adatunk. Tény, hogy amit a kiállításon „kiállítási aranyként” osztottak, az nem arany volt és nem a verdeben készült.

A díjazási rangsorban a II. csoport a „kiállítási érmeke” voltak.

E: jobb oldalon fent szárnyas angyal, kezét egy üllőre támaszkodó férfi vállára teszi, mellette egy Hermes-sapkás férfi, kezében bot, előtte zubbonyos férfi ásót szúr le maga elé. A háttérben fellobogózott épület. Szelvényben: ÉRDEM ÉREM.

H: sima szegély, körben: 1891. ÉVI. DÉLMAGY. IPAR- ÉS MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS. TEMESVÁROTT, mezőben zárt babérkoszorú, a magyar korona, amelyből sugarak indulnak ki, alatta díszes kartus.

aranyozott bronz:	61 mm
ezüstözött bronz:	61 mm
bronz:	61 mm

A tervet Förk Ernő, temesvári születésű budapesti középiskolai tanár készítette, az érmet pedig Piffel Antal temesvári bádogos.³³

A kiállítás további II. rangú díjai a Temes megyei Gazdasági Egylet érmei, ezüstből és bronzból. Meglehetősen nehéz feladat azonosítani, hogy melyik típus került itt kiosztásra.

A Numizmatikai Közönyben³⁴ Huszár dr. által publikált Temes vármegyei GE érmeket, adataik:

E: címer, KB jegy
H: ÉRDEMÉREM koszorúban
arany, átm.: 29 mm,
ezüst, átm.: 56 mm,
bronz, átm.: 75 mm.

Veretésük idejét pedig 1880-ra datálja, mégpedig a körmöci verde hivatalos listája alapján. Később Huszár dr. ismét ír ezekről az érmekről,³⁵ egy adattal bővítve a témát: 29 mm-es bronzérmek is készültek.

Ezzel szemben az Éremtárban van egy 29 mm átmérőjű ezüstérem ebből a típusból, s ezt a publikációk nem említették.

E: sima szegély, körben: TEMESVÁRMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLET, a mezőben gabonából és szőlőből koszorú, kissé homorú címerpajzs, egyszer vágott, fent hasított, bal oldalon hármashalom, korona, kettős kereszt, mellette 22 sáv, fölötte farkas (?) karmában kard, alul vár képe. Középen sávon J. II. M. T. (II. József, Mária Terézia monogramja.)

H: babér- és cserfakoszorú, mezőben: ÉRDEM/ÉREM, alatta KB jegy.

Ez az érem valószínűleg nem készülhetett az 1880. körüli szériával, mert akkor említette volna valamely forrás, hogy ezüst is készült 29 mm átmérővel. Az sem valószínű, hogy másutt csinálták, mint Körnöcön, hiszen szignálva van. Azt viszont fel lehet tételezni, hogy a már meglevő, különböző átmérőjű verőtövekkkel ezúttal 29 mm átmérőjű ezüstöt verettek. Arról van néhány adat, hogy a verde 1892. aug. 21-én 200 bronzérmeket küld az FM-nek azzal az ígérettel, hogy hamarosan küldi a többi százat is. Ugyanott található a temesvári Deschán 1892 májusában írt levele, amelyben sürgeti az érmeiket, mondván: „... miután a kiállítás berekesztése óta közel 8 hónap elmúlt, s az odaítélt kitüntetések szétküldését nem eszközölhetjük.”³⁶

Az állami ezüstökön és bronzokon kívül tehát az FM más típusú érmeiket is rendelt a kiállítás számára. Elképzelhető lenne, hogy nemcsak bronzok, hanem esetleg ezüstök is készültek erre az alkalomra. A díjazottak nevének és a díj minőségének felsorolásakor használt „gazdasági egyleti kisezüst” megfogalmazás talán valószínűvé teszi, hogy a 29 mm-es év nélküli érmet a temesvári díjakhoz soroljuk. A „gazdasági egyleti bronz” gyanánt kiosztott érem feltehetően az ugyancsak az 1880 körüli tóvel vert és 75 mm átmérőjű érem, amelynek előlapján ugyancsak Temes megye címere, hátlapján pedig szintén az ÉRDEM/ÉREM szó olvasható. (Mindkét típus Gerl és Mayer műve.)

Az időszakos kertészeti kiállításon osztottak az előbbi három típuson kívül egy negyediket, az ún. „budapesti kertészeti egyesület arany, ezüst és bronzérmét”.³⁷

E: sima szegély, körben: ORSZÁGOS MAGYAR KERTÉSZETI EGYESÜLET BUDAPESTEN 1885, a mezőben egy álló és egy ülő, antik viseletbe öltözött nő, az álló alak babérkoszorút tart, lábainál gereblye, ásó, öntözőkanna, az ülő bőségszarut tart, amelyből virágok hajlanak ki. Lent JAUNER szignó.

H: szalaggal átfonva gyümölcsökből, virágokból, levelekből font koszorú.

Jauner műve.

Az általam ismert ezüst és bronz példány átmérője 41 mm, az ezüst súlya 27 gr. Valószínűleg csak egy verető készült, és az arany is 41 mm átmérőjű lehet. Az is valószínű, hogy ezt az érmet nem Magyarországon készítették, hanem Bécsben rendelték meg.³⁸ Először az 1885-ös budapesti általános időszakos virágkiállításon osztotta az ugyancsak ez évben megalakult Kertészeti Egyesület.

Még egy éremről kell megemlékezni, ami nem díj, hanem kifejezetten emlékérem volt.

E: sima szegély, körben: BELLUSI BAROSS GÁBOR M. KIR. KERESKED. MINISTER A KIÁLLÍTÁS VÉDNÖKE a mezőben Baross portréja szemből;

H: fent félkörben KIÁLLÍTÁSI EMLÉK TEMESVÁR 1891, alatta a temesvári iparcarnok képe. A szelvényben két keresztbe tett babérág.

Ez az érem füles és fületlen variációban készült. Átm: 33,5 mm, sárgaréz.³⁹

A kiállítás, úgy tűnik valóban sikeres volt. Nyitva tartását meghosszabbították okt. 4-ig. Az elszámolás szerint igen nagy látogatottsággal dicsekedhet: 277 273 volt a kiadott jegyek száma, és ez 63 500 ft bevételt jelentett.⁴⁰ A tiszta nyereség is számottevő volt, mert bár a költségvetésben a kiadásokra szánt összeget túllépték, de a végső elszámolásnál 10 639 ft tiszta többlet mutatkozott.⁴¹ Ez az összeg nem megvetendő akkor, amikor a többi általános kiállítás után kénytelenek voltak a rendezők ennél kevesebb haszonnal is megelégedni.

Ha megnézzük, kik nyerték el a magasabb díjakat, meg kell értenünk a kisiparosok és kiscgazdák távolmaradását a kiállításról.

A mezőgazdasági csoportban a nagy díszoklevelet Csekonics Endre zombolyai nagybirtokos, Ambrózy Béla Temes megyei gazdasági egyleti elnök és a Földművelésügyi Minisztérium kapta. Az állami ezüstérmét Mokry István birtokos, Desseffy csanádi püspök és gróf Nákó Kálmán törökszentmiklósi birtokos kapta.

A kertészeti nagy díszoklevelet a temesvári kertész Mühle Vilmos, a bányászati nagy díszoklevelet az Osztrák-Magyar Vasút-társaság nyerte el. Az agyagipari csoportban a Herend RT és Zsolnay pécsi porcelángyára kapta a nagy díszoklevelet, az állami ezüstérmét pedig Fischer Vilmos kolozsvári porcelángyáros. A bádgosipari csoportban a nagy díszoklevelet Piffl Alajos temesvári bádgos nyerte, aki a kiállítási érmekeket is készítette.

A gép- és szerszámipari csoport díszoklevelét a budapesti Ganz gyár és Kühne mosoni gépgyáros nyerte el.

Ha a kiállítások kiegyezés utáni történetét vizsgáljuk, szinte ugyanazok a nevek fordulnak elő a megdicsérték és jutalmazottak között, s egy-egy gyár vagy cég története is kibontakozik előttünk a nyert díjak és elismerések nyomán — mint pl. a Vidats, a Röck, a Ganz, a Klassohn, a Thék, a Knopp és Steiner cégé.

Természetes, hogy a nagy gyár inkább megfelelt azoknak a szempontoknak, amelyek alapján a zsüri a kiállított tárgyakat elbírálta. Csak a gyáros képes 4—5 évenként új eljárást bevezetni, csak a nagy tömegben való termelés lehet olcsó, de nyilvánvalóan

kedvét szegi a kisiparosnak, ha mindig meg kell elégednie a másod-, harmadrangú díjakkal és mindig a gyáros nyeri el az elsőrendűeket.

Az állami ezüstérmek közül harmincat temesvári gyáros kapott, 15-öt pesti, a többin brassói, eperjesi, resicai, pozsonyi, aradi cégek osztottak.

Az állami bronzok már sokkal szóródottabban oszlottak meg. 16—17 város lakója és többnyire kisiparos és kiskereskedő volt a díjazottak között.

A nyertesek nevét rendszeresen közölte a sajtó, de a helyesbítések és a helyesbítések helyesbítése szinte lehetetlenné teszi a nyertesek listájának pontos felmérését.

A kiállítás lényegében elérte kitűzött célját, bemutatta a délvidék mezőgazdaságát és iparát, felkeltette az ország, sőt a külföld iparosainak érdeklődését is. Lezárta a kiállítások sorozatát, mert mint Baross kereskedelemügyi miniszter közölte a temesváriakkal a megnyitás napján, ez volt az utolsó nagyszabású kiállítás, a továbbiakban a millenniumi kiállításra koncentrálják az erőforrásokat.

JEGYZETEK:

1. *Maday Izidor*: A világkiállítások. Bp. 1872. 7. old.
2. *Gelléri Mór*: A kiállítások története, fejlődése és jövőbeni rendszeresítése. Bp. 1885. 9. old.
3. *Maday I.*: i. m. 8. old.
4. Torontál, 1890. V. 11.
5. Délmagyarországi Közlöny, 1891. II. 14. (a továbbiakban: D. K.)
6. Torontálmegyei Gazdasági Egylet Értesítője. 1890. december.
7. D. K. 1891. IV. 7.
8. D. K. 1891. II. 18.
9. D. K. 1891. IV. 21.
10. D. K. 1891. V. 30.
11. D. K. 1891. VII. 17.
12. D. K. 1891. VII. 7.
13. D. K. 1891. VII. 3.
14. D. K. 1891. VII. 22.
15. D. K. 1891. VII. 19.
16. D. K. 1891. VII. 20.
17. Temesmegyei Kiállítási Közlemények III. 28. (a továbbiakban: T. K. K.).
18. D. K. 1891. IX. 13.
19. D. K. 1891. IX. 13.
20. T. K. K. VI. 20.

21. T. K. K. V. 17.
 22. T. K. K. VII. 28.
 23. *Dr. Huszár Lajos*: A Körmöcbányán 1872—1899. években vert érmeek mesterei, Numizmatikai Közlöny, 1957—58. 59. old. 9. szám.
 24. Országos Levéltár, Kereskedelemügyi Minisztérium Iratai 1891—5—29769 (a továbbiakban: OL. Ker. Min.).
 25. *Dr. Huszár Lajos*: i. m. 6. szám.; *Dr. Huszár Lajos*: Mayer Elek éremvéső művei. Művészettörténeti Értesítő, 1960/3. 21. sz.; *Berkeszi István*: Temesvár emlékérméi és szükségpénzei, Temesvár, 1908. 20. old. 42. sz.; *Dr. Huszár Lajos*: Körmöcbányán 1868—1912. években vert érmeek jegyzéke. Numizmatikai Közlöny, 1949—50. 51. old. 21. szám.
 26. OL. Ker. Min. 1891—5—48444.
 27. OL. Ker. Min. 1891—5—71306.
 28. Országos Levéltár Földművelésügyi Minisztérium Általános Iratai, 12085—11—19670 (a továbbiakban: OL. F. M. Ált.).
 29. OL. F. M. Ált. 12085—11—19670.
 30. D. K. 1891. VIII. 28.
 31. OL. F. M. Ált. 12085—11—19670.
 32. OL. F. M. Ált. 12085—10—1434.
 33. *Berkeszi*: i. m. 20. old. 41. szám; Mittheilungen des Clubs der Münz- und Medaillenfreunde in Wien, 1891. 166. old. 232. szám.
 34. *Dr. Huszár Lajos*: i. m. Numizmatikai Közlöny, 1949—50. 52. old. 10. sz.
 35. *Dr. Huszár Lajos*: i. m. Numizmatikai Közlöny, 1957—58. 60. old. 19. sz.
 36. OL. F. M. Ált. 12085—11—19670.
 37. T. K. K. 1891. IX. 20.
 38. *Dr. Gohl Ödön*: Budapest Újabb Emlékérméi. Bp. 1905. 247. sz.
 39. *Berkeszi*: i. m. 19. old. 39. sz.; Sammlung Horsky. Árverési Katalógus (Hess cégnél, 1910.) 7189. sz.
 40. D. K. X. 3.
 41. OL. Ker. Min. 1891—5—29769.

*

Gyakrabban használt rövidítések:

- G. E. — Gazdasági Egylet
 FIK — Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium.
 GE. Ért. — Gazdasági Egylet Értesítője.
 FM — Földművelésügyi Minisztérium.

Die Temesvárer Ausstellung im Jahre 1891 und ihre Medaillen

Die Bedeutung der Wirtschaftsausstellungen wird durch die Verbreitung der Marktwirtschaft gesteigert. Die erste Ausstellung in Ungarn wurde im Jahre 1830 vom Ungarischen Wirtschaftsverein veranstaltet. Diese Initiative führte man stetig fort. Der Industrie-Verein veranstaltete im Jahre 1842 eine Industrie-Ausstellung, die von nun an bis 1848 jedes dritte Jahr stattgefunden hat.

Die erste, im wahren Sinne des Wortes das ganze Land umfassende Wirtschaftsausstellung wurde in Kecskemét im Jahre 1872 eröffnet.

Die fünfte in der Reihe der Landesausstellungen ist die Allgemeine Landeswirtschafts-Ausstellung in Temesvár (Timisoara, RSR) vom Jahre 1891.

Die Organisation der Ausstellung begann 1890, die Spesen der Veranstaltung betragen 60 000 Forint. Diese Summe kam grösstenteils aus öffentlichen Gaben zusammen.

Das Organisationskomitee war mit dem Besuch zufrieden, unter den Besuchern befand sich der König mit sämtlichen Ministern.

Nach Ablauf der wichtigsten Besuche begann die Arbeit der Jurys, das Zusprechen der Preise.

Die Verfasserin beschreibt die einzelnen Auszeichnungsmedaillen, befasst sich aber mit deren kunstgeschichtlicher Analyse nicht. Die Abhandlung beschäftigt sich mit den Geschehen der Organisation der Ausstellung und der Verfertigung der einzelnen Medaillen.

Der höchste Preis war das grosse Ehrendiplom. Die Prägungskosten der in der Münze von Körmóc (Kremnitz, Kremnica, CSSR) verfertigten Staatlichen Silber-, und Bronzemedailles sind von den Ministerien für Landwirtschaft und Handel bezahlt worden.

Die Gold-, Silber-, Bronze-Ausstellungsmedailles wurden vom Temesvárer Klempnermeister Piffl verfertigt.

Auch die grossen und kleinen Silber- und Bronzemedailles des Wirtschaftsvereines wurden in Körmóc geprägt.

Die Vielfalt der Preise ermöglichte die Belohnung einer reichen Zahl der Ausstellenden. Die Presse beurteilte die Ausstellung als eine erfolgreiche Veranstaltung.

In den folgenden Jahren fanden keine grossangelegten wirtschaftlichen Landesausstellungen statt, da die Konzentration aller Kräfte für die Millenneumsausstellung und Festlichkeiten nötig war.

Berta István :

Egy kivándorló szegényember emlékkönyve

A kivándorlásról a maga korában tengernyi írtak. Közgazdászok, politikusok, statisztikusok, egyházi személyek és mások mondták el véleményüket a problémával kapcsolatban, csak éppen azok hangja szólalt meg legritkábban, akik a nagy népmozgalom szenvedő részesei voltak. A kivándorlásról szóló írások gazdag színskálájából éppen ez a számunkra ma talán legértékesebb színárnyalat hiányzik.

Ez a hiány adta számunkra az ösztönzést, hogy közéletünk Konczos Pál emlékkönyvét, mely nem többet, de nem is kevesebbet mond el számunkra, mint azt, hogy látta és próbálta meg ábrázolni a kivándorolt másfél millió ember közül egy, saját maga és társai sorsát, mindennapi életét.

*

Konczos Pál 1888-ban született Várkeszön, a család első fiúgyermekéeként. Életéről írott visszaemlékezésében foglalkozik gyermekkorával is. „Nagyon jól emlékszem — írja — mikor még szoknyát hortam, füstöbéli fehér pikeles szoknyát, mert az én gyerek koromban a fiú gyermekek úgy jártak, csak atól különböztünk a lányoktól külsőrül nézve, hogy kalap volt a fejünkön.” Az iskolában jól és könnyen tanult. Az elemi elvégzése után véget ért számára a rendszeres tanulás, — az ismétlő iskola mellett apja már rendszeres munkára fogta. „Mikor az iskolából kikerültem — írja — keztem magam érezni szabadnak, pedig nem úgy volt, azaz nem úgy let, mind én gondoltam, mert ezután még három évig költöt ismétlő iskolába járnom minden vasárnap délután. Így még mindig diák voltam, emelet még ráadásul szüleim is kezdetek erőseb

2. oldal

református papot, de mink örülünk nekik és szeretjük őket. A munkánk bizon idegen kissé eleinte, igaz a lapátulást meg tanultuk odahaza, mégis nehéz meg szokni a lámpa világ mellett való mozgást. Nem is tagadjuk, ügyetlenek vagyunk eleinte, az is igaz, eleinte nem nagyon izlik a méteres lukak furása, de három, négy hét alatt csak úgy meg tanuljuk a pik furó dembár, tü, korba, hamer vécs és a féjér^b kezelését mind odahaza a kasza és a kapáét. Néha igaz meg rezenünk, ha elkezd ropogni a tető, de utob esztis meg szokjuk és olan biztonságban érezük magunkat a bányában, mintha napvilágon lenénk. Szabadok vagyunk és ezért szeretjük a bányát. Nem mondják, mikor kel bemeni, azt sem mondják, megnyit köl dolgozni, anyit dolgozunk, amenyi nekünk teczik, mert tudjuk, hogy minden lapát szénért külön meg fizetnek. Még egy nagy előnye van a bányának, vagy a bányászságnak. Jó bajtársak, testvérek vagyunk, szeretjük egymást, szívesen segélünk a szomszéd roomosnak,^c ha anak az utrul leesik a károja.^d Míg a gyári munkás azon van, hogy kevesebet emeljen mind a szomszédja, adig mi igaz szeretettel segélük egymást. Veszekedés, verekedés nincs a bányában, mert azt szigorúan büntetik, denemis köl, mert meg tanit minket... tetre a jó állapotunk a patkány, amel segít elkölteni délebédünket.

3. oldal

Este kifáradva, de jókedvel térünk haza a munkából, örülünk, mert még nincs öreg este és örülünk, hogy újra megláthatjuk a napvilágot, és azután fogunk a mosdáshoz. De ugye szép dolog mikor a miszisz^a mosameg a szénporos hátunkat. Tiszteljük is ezért misziszünket, erkölcstelenség, rosz indulat kevésbé van a miszisz iránt közöttünk, de azért mégis jólesik, ha egy kicsit megcsíphetjük őt. Esténkint nyáron a ház elejbe ki ülünk, otan szorakozunk. Télen meg a tyuk ülön az apstézen^b üldögélünk, heverünk, olvasgatunk, meg

---

2/a Az írás eredeti címét nem ismerjük, mert a kezdő oldala elveszett, a tartalma alapján adtuk ezt a címet.

2/b Bányászszerszámoknak a magyar kiejtésben elferdített nevei.

2/c Room — tárna

2/d Car — kocsi, csille

3/a mistress — úrnő, háziasszony, a háztulajdonos felesége

3/b upstairs — emelet, emeleti szoba

nézük az ujságot, mi tagadás a könyvek meg az ujságok melet még forgatjuk a harminczkétlevelü bibliát is. Bizony töbet kopik szemünk a kártya nézésben mind a szent olvasásokban. Akad közöttünk olan jó kedvü fiu is, aki harmonikán játszik, és nem egyszer felveri a bánya telep csendjét a hangos magyar nóta. Szégyelem meg írni, hogy sok az ital közöttünk, dehát mikor esténként haza kerülünk és nagyon köhögünk a mellünkre ült szén portol, olankor tán meg a jóisten sem sajnálja tőlünk tíz tizenöt pohár pálinkát. Nem szolhat hát meg benünket senki, ha italunk van bőven a háznál. Mink pedig, kik így pár és család nélkül élünk, bánat nyomja szívünket, fájva-vágyva gondolunk a hazánkra, otthon marat családunkra, és mink menekülni szeretnénk e szívünkre

4. oldal

szakadt nagy bubánatol, enek pedig legjobb orvosága a pálinkás üveg meg a sörös láda. Nekünk a muving pikcse^a színház, vagy a lányos házak, vagy töb más gondüző hel nem áll rendelkezésünkre, ot keresünk sokszor vigaszt, ahol meg találjuk, a pálinkába még a sörbe. Ne vesen hát meg benünket senki, ha olkor le is nézünk az üveg fenekére, és miután egész kerestetünket nem iszunk el, abol kifizetjük a burdot^b és egyéb kiadást. A meg maradotot öszeget félre téve küldjük adóságaink törlesztésére és családunk meg élhetésére, tisztesegezen ruházkodunk, a bányász kétszer anyit költ ruhára mind a gyári munkás, mert a bányába sokal töb ruha köi mind a gyárba. Közczélokra, hazafias ügyekre mindig áldozunk anyit, amenyi tehetségünktől telik, hapedig kidül egy bányász sorainkból, ha szerencsétlenség sujt egy bányászt, nyomorogni vagy éhen veszni soha nem hagyjuk családját sem ötet. A nemzetiségünket sem tagadjuk meg, mindig bátran valjuk magunkat magyarnak bármi féle idegen nemzet előtt, mert a magyar bányásznak még az unokája is magyar marad. Szórakozásban kevés részünk van, bár minden igyekezetel azon vagyunk, hogy találjuk meg a szépet életünkben, és akár milen fáradt testel ballagunk is haza felé dél után a munkábul, nem restelünk lehajolni a hegy oldalon szép virágokért.

---

⁴ a moving pictures — mozgóképek, film

⁴/b boarding house — családi penzió, rendszerint emeletes ház, ahol a bányászok laktak.

5. oldal

Zene karjaink is vannak és sokal jobbak és szebek mind más nemzetek, vagy munkások zenekara. Néha néha mulatságot, bált is rendezünk, de bizony azok a bálók nagyon mesze járnak azoktól a bálóktól és mulatságoktól, milenek magyar hazánkba, szülőföldünkön vannak, mert hiszen a magyar lányok helyet egy pár magyar tott^a és polák^b miszisz tölti be, azaz ezek heletesitik a szép magyar lányokat a tánczba, és ezek a bálók is táncz helet többnyire ivásba fullanak. Esténkint vacsora után sokszor a falurul beszélünk, de a vége enekis csak a könyező szem szokot leni, mert mikor már mindenkinek eszébe jut kedves családja, édes felesége, vagy szülei, akkor bizony mindanyian végig hasalunk az ágyon, ugy fekszünk otan, hogy nelása senki keserves könyeinket, melet szereteinkért hulatunk. Télen disznotorjaink is vannak, ilenkor haza képzeljük magunkat pár percre, de mikor a pörzsölésnél hiányzik a jó hazai szalma, a kolbász töltésnél meg a jó hazai fűszerek, akkor bizony neki mérgegedünk enek az idegen világnak és ha egy kis örömmünk van, ez is meg keseredik a szívünkbe. A fiatal legények különösen nagyon árván érzik magukat a bányász plézen, mert azok a szép kivándorolt magyar lányok mind a városra menek, és sehol a világon anyi megsavanyodott öreg legény nincs, mind az amerikai bányászok között. Csak a paszéli,^c meg a brunczviki^d lányok a meg megmondható,

6. oldal

hogy menyire örül egy egy bányászfiu, mikor ezen városokba fel fel ruczan, és feleséget keres, akivel meg oszthasa a szénporos kenyeret. Igaz a munkánk veszéleseb minden más munkánál, mert mikor a csákányt belevágjuk a fekete szénbe, soha nem tudjuk, kenyér lesz e belőle vagy halál. A bánya munka erős és veszedelmes, mert az isten napját elfogja előlünk a bánya tető, és mikor leszálunk a bányába a nagy feketeségbe, bizony soha sem tudjuk, hogy a magunk lábán jövünk e ki abból, vagy ugy hoznak ki bennünket belőle. Bizony hoszab idei bányászok után megis látszik a földalatti munka sápadtsága az arczunkon és sirva borul anyánk, nőnk és gyermekeink a nyakunkba, ha pár évi majná^a élet után vissza me-

---

5/a Magyarországról kivándorolt szlovák

5/b lengyel

5/c Passaic

5/d Brunswick

6/a *miner* — bányász

gyünk az óhazába. Mert a bányász életben nem kíván egyikünk sem meg halni, mindnyájan vágyunk ki a napvilágra és haza. Mindnyájan álmodozunk arról a kis házról, földről, családjunkról, amely oda haza szép hazánkban vár reánk. Nagyon sokan nem jutunk el adig, mert ezrekre rug azoknak a bányászoknak a száma, akik elesetek a bányamunka csata mezején. Így éljük a napjainkat, dolgozgatva, haza vágyva csendben és meg elégedettségben mi magyar bányászok. vége

írta Konczos Pál 1916 márczius 17 én

Beaverdole P^a b

Gambria C^o c

Amerika

(7. oldal)

Dal a bányászról

I

Szomoruan libeg lobog karbajt^a lámpám
lángja, szomoruan balagok én le a föld
gyomrába. Dalolgatni nincsen kedvünk,
bi de, hogy is volna, nem tudjuk hogy neme
most megyünk a koporsonkba.

II

A bányába sötétség van és sűrű levegő,
ugy néz az ki, ha bent vagyunk, mind egy
nagy temető. Oh istenem, őrizél meg minket
e veszélbe, had lásuk meg családjunkat
jövő esztendőre.

III

A bányánknak bejárata közel van kirakva,
azon sétál be a bányász nehéz munkájára,
diner bokét a kezében, acél pika^b karján,
minden perczben azt várja, hogy mikor
jön a halál.

---

6 b *Pennsylvania*

6 c *Corporation* — részvénytársaság

7/a *carbide* — karbid

7/b *dinner poke* — ételhordó zacskó, tarisznya
pike — fűrőfej, bányászcsákány

IV

Oh istenem, te légy velem, ne hagy it el
veszni, ne hagy engem a Bivardéli^c bányába
meghalni. Inkáb segélj engem haza csalá-
dom körébe, had öleljem feleségem (vagy kedvesem)
szívemből keblemre.

V

Ha egyszer haza mehetek, o de boldog
leszek, feleségemet (vagy kedvesemet) ölelem, igazán
szeretek.
Élem is majd világomat igazán kedvemre,
mindig ő melete leszek, nem megyek el tőle.

vége irtam 1916 márczius 18
este 8 óra

I

Nem kaptam már kilencz hete tőled
egy levelet, pedig én gyakorta irok, kérde-
zek felőled. Ugy el lepik szemeimet sok-
szoron a könyvek, mikor a te leveleid
ilyen ritkán jönnek.

II

Egy hervadó bányász gyerek elmegy a
postára, meg nézi, hogy nem e küldöt
levelet babája, szomoruan haza balag,
nem kapot levelet, elfelejtette babája,
talán mást ölelget.

III

Ne is irjál, nem kívánom, felejcs el
engemet,

(8. oldal)

ha valaki elrabolta tőlem a szivedet,
őrized meg a szivedben hő szeretetemet.
Őrized meg veled töltöt sok boldog perceket.
Vége 1916 március 18 este 9 óra

Ha iten amerikában köl meghalnom,
nem lesz semi jel gyászos siromon,
amerika köves földje lesz
vánkosom, ahova a sírba le fognak teni,
jaj de nem borul fölém senki.

II

A tavasz nem fakaszt rám zöldet,
a szél lehordja siromról a földet,
nem lesz, aki siromat gondoza,
Oh egy bányász, ha meghal de igazi árva.

III

Nem látlak titeket többet sohasem,
nem látjátok ti sem hő szeretetem,
nevemet hiába mondjátok,
könyetek hiába ontjátok.

IV

Amerika idegen földjén,
töletek mesze távol,
ahol senki sem gyászol,
ot nyugszom én.

Vége 1916 márczius 19 délután 3 óra

I

Nincs egyebem egy vágyamnál,
ot leni a családomnál,
ot a rába folyo partján,
ahol feleségem rég vár.

II

Sajnos, de most nem mehetek,
nagyon borusak az egek,
a tengernek tiszta tükre,
a nagy hajók harczy tere.

vége 1916 márczius 19 1/4 4 órakor délután írtam
Paul Konczos.

(9. oldal)

Oh majd ha egykor újra beneteket
láthatlak, mikor majd hazánk egéről
a sötét felhők elmúlnak, mihelt a
hajók meg indulnak, haza megyek,
boldog leszek, mert azokal leszek kiket
szeretek.

Vége 1916 márczius 19 3/4 óra délután

A vonat megérkeztére jaj de nagyon
figyelek, várom asztat sziv szorongva,
neme hozot levelet. Oh ha egyszer mind
örökre elmaradna leveled, nekem kongjon
a torony harang, koporsóba tegyenek.

vége 1916 márczius 19 5 óra délután

Könyeb a kősziklát darabokra törni,
mind két szerető szivnek egymástól el
válni, ha a két szerető sziv egymástól
elválík, még az édes méz is keserűvé
válík.

vége 1916 márczius 19 5 óra 10 perc délután

Bányászdal

I

Nincs szeb élet a miénknél, a bányász
legényekénél,
mert mink senkitől sem
fügünk, medig tetszik adig fekszünk.

II

Midőn reggel hat az óra, szól a balérunk-^a
nak sipja, a palér is jön az ajtónkra,
kiáltja hogy hat az óra,

III

Én palér ur nem dolgozom, inkább
a kuferom^b fogom, kufer szijam a kezem-
be, úgy megyek el más pelézre.^c

IV

Más plézi bosz^d van é dsobod,^e van é
kökény szemü lányod, dsobom is van,
lányom is van, hogyha köl hát viszkim
is van.

(10. oldal)

V

Minden plézit az én hazám, minden
miszisz édes anyám, olik lány és miszisz
feleségem, kivel világomat élem.

VI

Mégis szép élet a miénk, az urakal
nem cserélnék, mert mindig a hüsön járunk,
a halálal parolázunk.

VII.

De jó is bányásznak leni, a halálal incsel-
kedni, szénport a tüdőre szívni, aztán
koporsóba meni.

9/a *pallér, munkavezető*

9/b *utazóláda*

9 c *plat — rakodóhely, lapátolóhely*

9 d *plate boss — rakodóhely felügyelője*

9 e *job — munka*

VIII

Deminket ez meg nem ijeszt, mert a
viszki elüzi eszt, a bányába bátorságot
ad, tüdőre jótékonyan hat.

IX

Igy döngetjük életünket, míg egykor majdan
végünk lesz, azt mondjuk a pajtásunknak,
családomal ne is tudasd.

X

Hogy ha pedig meg tudatod, írjad
Hogy csak beteg vagyok, mert ha holt
híremet halják, hová lesznek szegény árvák?

Vége 1916 márczius 19 1/2 6 óra délután

Mesze távol családomtól sokszor
elgondolkozom, hogy is lehetnek szegények
őrulok buslakodom. Szeretnék már
köztök leni, őket keblemre ölelni.
Majd el jön ez valahára, csokot rakha-
tok reája, bárcsak hamar jőne, minél
előb lene, hogy a feleségem az ölembe lene.

Vége 1916 márczius 24 én délu 3 óra

(11. oldal)

De könnyen éljük mos világunkat,
mert munka nem nagyon akad,
de az semi, csak pénz volna,
vagy pedig a csali^a ingyen sört adna.

Vége 1916 márczius 24 délu 3 óra 5 perc irtam

Rosz volt ránk nézve az urnak 1914 és 15 éve,
de az mégis csak meg járós leve,
hanem jöt egy másik, 16 a neve,
hogy a guta üsön bele, mert a bukszát
laposá tete, mert a munkát elvesztete
magával hozni, benünket hagy szomor-
kodni, mert nem tudunk dolgozni,
egy kis pénzt szerezni, ol kutyául dolgo-
zunk, hogy garmadára föltelik adóságunk,
ilen az életünk, eröl nem tehetünk.^b

Vége 1916 márczius 24 délu 1/2 4 óra irtam

Akit amerikába szánt a jó isten,
az az ember minek is születet,
hiszen ami remény, öröm vagy vigság,
van az élet kertjében, mindenkié, csak
az övé nem.

Vége 1916 márczius 26 délelöt 1/2 11 óra

I

Karbajt lámpa világ melet levelet ir
egy majnéer gyerek, fölnéz a csilagos
égre, a levelet hogy is kezdje.

II

Elkezdí de nem foltatja, mert a
szíve csak azt sugja, ne irgy neki
töb levelet, mert kivüled mást is szeret.

III

Há mást szeret, had szerese, a nevem ís
elfelejcse, vesen kí engem szívéből,
meg élek én nála nélkül.

Vége 1916 márczius 26 délelöt 3/4 11 óra

11, b 1915-ben az Egyesült Államokban 907 ezren sztrájkoltak, 1916-ban pedig már 1 millió 600 ezren, e két évben 4924 sztrájk volt. Ezeknek a sztrájkoknak a következtében az idegen, nem szervezett munkások munkaalkalma ís csökkent. V. ö.: Az Egyesült Államok története, Budapest 1964. 343—347. old.

Szegény majnér este nagyon fárat, minden tagja ernyet fárat. Ha hazajön a bányábul, aszt kérdi az asszonyitol, nincs e hazai levelem, nem e irt a feleségem? De a miszisz csak azt mondja, nem hozot levelet a posta, akor a majnér, hogy bánatát palástolja, a viszkis üveget fogja, az oszlatja el bánatát, aban találja vigaszát, és fölmegeyen az apstézre, munkás ruháját letegye, és mikor aszt má letete, megy mosdó vizet készítve, meg mosdik nagyon tisztára, lányok csak úgy lesnek rája. Szép is most a majnér gyerek, ugy bámulják az emberek. Hogy ha minden meg mozsdo-tunk, asztán vacsorához ülünk, vacsoránál nincsen hiány, mert étel, ital az asztalnál. Hogy ha már ezt el végeztük, a sör ivást újra kezdjük, iszunk, amenyi jól esik, valamikor három napig, ere három napig nyugvás, ilen szép a majner szokás. De mit ér ez mind minekünk, ha nincs itt, kiket szeretünk, hogy ha azok it volnának, vagy csak levelet irhatnának, jaj de boldogok volnánk mi, nem kőne anyit mulatni, így éljük mi világunkat, talán még majd job is akad.

Vége 1918 okt 13 1/4 9 órakor irtam

Az urnak 1918 évében Szeptember 26-án halotuk az első hirt, hogy amerikában kiütöt a kolera, ami ma október 13 án rohamosan terjed és sok áldozatot követel. Mentsen meg az isten benünket tőle!
1918 október 13 1/2 9 órakor

(13. oldal)

Az urnak ezerkilencszáz tizen nyolcadik esztendejében ködös, borus őszi este Október 17 én halotuk, hogy magyar Ország független let, hogy nem rabja többé Asztriának, intézheti a maga sorsát asztria megkérdése nélkül, ezen tul önáló nemzeti életet fog élni.^a

Irtam 1918 október 17 este 8 ora

1918 október 12 én kaptam egy szomoru posta kártyát szeretet öcsénktül Józseftül Orosz fogságbül, melet még 1918 január 18 án irt. Ezen nap emlékezetes lesz rám mindörökre, mert még ilen meghatot percem nem volt amerikában.

1918 oktober 16 án este 1/2 12 orakor lövöldözés, harang zugás és zeneszó riasztot föl benünket állmunkból, és hiányosan fölöltözve kimentünk az uczára, és kérdeztük ezen öröm okát. Ezen feleletet kaptuk: a német császár elszököt, mások szerint elfogták, így vége a háborunak, mert ez a buta nép csak azt okozza a háboruért. Ilen bolond amerika népe, este olvasa, hogy még javában folik a harc, éjfében bedig ászlókál vonul, hogy vége a háborunak. Mi meg neve-tük őket ostobaságjokér, mert valóban azok. Mi tudjuk, kik közöttök vagyunk, ők minket műveletlenyeknek és barbároknak tartanak, pedig őket igazán mondhatjuk azoknak. Majd valaha ha hazakerülünk, töbet mondunk el róluk.

(14. oldal)

De nehéz hazámbul
meszi utra szállni, akiket szeretek
azoktól megválni. Hát ha nem virad
több találkozáásra, hát ha most öleltem
Öket utoljára.
Minden elválásom mintha örök lenne,
nagy szomorúság borul ilkor a szívemre.
Szövödj rá szívárvány könyem hulásából,
uj találkozásunk remény sugarából.
Vége 1918 oktober 13 este 8 óra

13/a Az 1918. október 16-án kelt császári manifesztum Ausztriát szövetséges állammá nyilvánította. Az 1918. október 16-án megnyíló magyar országgyűlés előtt Wekerle a császári manifesztum szellemében Ausztria és Magyarország közötti személyes unióról beszélt. Ezeknek az eseményeknek a hírei juthattak el október 17-én Konczosékhoz.

1920 év Január havában ujbul meg ismétlődöt az 1918 évi Spanyol Flu,^a amel sok áldozatot követel.

1920 év Február 11 én tértek vissza a magyar béke követtek párisba,^b hogy tiltakozásukat bejelensék a tul szigoru béke föltételek elen.

(15. oldal)

Utazásom magyar hazánbul amerikába 1914-ben

I

1914 Január havában indultam el busan nagy amerikába. A ho 20 napja szomorú hajnal viradöt rámhatva, mert elérkezet az az izgató óra, amel életemben a legszomorub vala, melen bucsucukot osztogatam.

II

Elso bucsucukom edes nőmre árat, kitöl elválásom ol igen nehéz volt, és azután jötek edes gyermekeim, kis lányom és fijam szivből szereteim, ezekután jötek kedves jó szüleim, edes nőm szülei, edes testvéreim.

III

És most elérkezet az az óra, amelben föl kölöt ülnünka kocsira és elindultam ki az álomásra. Oda érve, a jegyváltóba mentem, és csornáig egy harmad osztálu jegyet kértem. Ezen időben beérkezet a vonat, melre fölszálva egy isten hozátokal elindultam.

IV

A vonat tovarobogva 45 percnyi utazás után csornára érkeztam. Iten 10 percnyi késés után beérkezet a sopronyi vonat, amelre fölszálótam, és két orai utazás után sopronba érkeztam. Ott a vonatrul leszálva a váróterembe mentem.

14/a influenza

14/b Konczos értesülése pontatlan: nem február 11-én, hanem február 7-én érkeztek meg a magyar békedelegáció tagjai Párisba Apponyi Albert vezetésével.

V.

Node hiszen nagy volt a meglepetésem, mert ot egy uriember elej-bém álva aszt kérdezi: maga amerikába utazik, ugye? Bátran igenel feelve, mivel az utlevét ot volt a belső zsebembe, ekor bemutatkozot, hogy ő határ rendőrségi detektiv és kövesem.

VI.

Ere én aszt feleltem neki: uram hová akar vini. Aszt mondota: a határ rendőrségi irodában az ut leveletem

(16. oldal.)

látamozni muszaj. Így a törvénynek engedve követem őt, fölszáló-tunk egy villamosra, amel tova röpül velünk a határ rendőrségi iro-da kapujába.

VII.

A rendőrségi irodában érve elkérték az utleveletem, aszt látamozták és belőle a személetem megvizsgálták, mikor mindezekel rendben votam, aszt mondoták, iten kiválthatom a hajó jegyemet, amelet ki is váltotam 240 korona.

VIII.

Enek megtörténte után kimentünk az állomásra, hogy tovább foltasuk utunkat Bécs felé. Nem is soká kölöt várni, meg érkezet a vonat. 1 óra 25 perckor indultunk délután Bécs felé töb állomáson kereszt-tül, kies rónákon át 6 óra 30 perckor Bécsbe értünk.

IX.

Itt az álomáson má várt reánk a társaság megbizotja, de job is, mi-vel hogy tudot magyarul is, mert aba a menkü nagy faluba főleg még idegen nyelvü népek közöt ugy eltévetünk volna, hogy talán még máig is ott volnánk, node ezen barátunk vezetésével elérkeztünk a szálásunkra.

X.

De ne gondolja senki, hogy talán valami paplanyos ágy volt szá-munkra készítve, még nem is párnás, hanem hoszu deszka padok,

székek és paló volt az ágyunk, a levegő meg a párnánk. Így töltötük éczakánkat egy nagy rideg terembe legaláb vagy ötvenen férfiak, nők és gyermekek vegyesen, öszevisza keverve.

(17. oldal)

XI.

Másnap regel fölkeltetek benünket ugy körülbelül 6 óra tájba, azért mert nyolcz orakor meg jelent a Red Stár Line^a irodában két detektiv az utlevelek és a személ azonoságok megvizsgálására, akinek nem volt utlevele, vagy aki máséval jöt, aszt röktön lefülelték és magokal viték.

XII.

Enek megtörténte után következet a regelizés egy külön szobában, amit öleg kielégítőnek mondhatok, mert ált egy pohár pálinkából, egy tányér gulásbul hozzá kenyér és kávébul. Eszt már a társaság fizete, mivel hogy a hajójegy árában bele volt számítva az étkezés is béctől Amerika Nevv Jorkig.

XIII.

Regeli után mindenki járkálhatot a városban. Jó magam is kimentem töbed magamal, meg tekintetem pár nevezeteséget először is a Burgot, azaz a császári lakást. Mondhatom, hogy egy falusi ember elbámul rajta gyönyörű épület szép kertel, elembe meglátszik rajta, hogy régi és füstös, mivel egész bécs városa az. Aszt sem felejttem el, hogy bosnyák katonák áltak akor őrt.

XIV.

Ezután megnéztem a Szent István templomot, igazi remek munka, gyönyörű magas tornyával igazán mondható fejedelmi templomnak, mikor a belsejét meg látam, mert aba is voltam, épen mise volt. Azt gondoltam, más világon vagyok. Le nem tudom irni,

---

17/a A Red Star Line társaság hajói Antwerpen és New York között közlekedtek. 1911. március 25-től engedélyezett hajós-társaság; a Continental Pool-ban tömörült hajóstársaságokkal a magyar kormány ekkor kötött szerződés, a kivándor-lók szállítására.

(18. oldal)

aszt a fényt és szépséget, amit otan látam. Mire evel végeztünk eljöt az ebéd ideje.

XV.

Elmentünk épen aba a szaloba ebédre, ahol regeliztünk. Az ebédünk ált: leves, hus, sütemény és egy nagy pohár sörből, melet jóüzien fogyasztotunk el. Ezután még a magunk részére is iszogatunk egy kicsit a szereteink és szülőházánk iránt érzet bánatunkba.

XVI.

Ebéd után megint sétálásal töltötük idönket. Vacsoráig megin töb nevezeteséget megnéztünk, és vásáltunk egy kis jó pálinkát az utra, mivel másnap már indultunk Bécsbül tovább, gondoltuk, legyen egy kis bufelejtő az utra. Mire ezekkel végeztünk, a vacsora idő elérkezet, mivel Januárban rövidek a napok, az idő hamar telik.

XVII.

Vacsoránk a pálinka kivételével az volt, ami a regeli, de ezután szintén kaptunk sört. Még egy kis időzés után mentünk a szálásunkra, amel épen olan volt, mind a mult éjeli. Még otan hoszasaban elszorakoztunk minden féle dolgokról, meg hánytuk vetetük utazásunkat, mig végre elalutunk, csendesen álmodoztunk, azokról kiket otthon hagytunk.

XVIII.

Másnap regel fölébretünk, meg mosakodva fööltöztünk, ezután név szerint szolítotak benünket az irodához, ahol megkaptuk a vasuti jegyet Bécsből

(19. oldal)

Antvverpenig és vele együt a hajójegyet is. Enek megtörténte után fölszálotunk a reánk várakozó omnibuszokra, amelek vitek benünket a nyugati állomásra, mivel Bécsben két állomás van nyugoti és keleti. Ezen utunk, ha nem tévedek, megtartot egy óráig. Igazán mondhatom nagyon sok mindent látam ezen utamban.

XVIII.

Az állomásra érve leszálotunk az omnibuszról, ezen omnibusz magyarul egy szállító kocsit, melet lovak vontatnak, és beletér 25 ember. Az állomáson csak 15 percz időnk volt a várakozásra, enek elteltével bevagoneóztak benünket, mert igazán mondhatom, aki amerikába megy és a harmadosztálon utazik, ugy bevagoneózáék az embert, mind az állatot.

XX.

A bevagoneózás után elindult velünk a vonat, amel csak nagyob állomásokon ált meg. Igaz minden állomás nevét följegyeztem, de sajnos, mire amerikában értem, e jegyzékem eltévet. Utazásunk nem mondhatnám, hogy szép rónaságokon vezetet volna keresztül, hanem, hegyes és sziklás vidéken, de az igaz, anál töb gyár telepet látunk. Minden lépten nyomon gyár és gyár, nem hiába, hogy ausztria nem engete meg magyarországon az ipart fejleszteni, mert akor magyar ország let volna az ipari és gyáros város nem asztria.

(20. oldal)

XXI.

Továb folytatva utunkat asztrián keresztül aszt mondhatom, hogy egy két száz holdra való szántó földet nem látam egy daraba, csak kiseb darabokat, de azok is hegy oldalak és két hegy közötti völgyek. De elembe látam sziklákat és hegyeket ol csodálatosakat, hogy bámulatal voltam eltelve. A kiálló ormaikal egyes ormokon látam régi romba dölt várakat, másokon gyönyörű kastélokot szegélezve gyönyörű fenyevesekel.

XXII.

Utunk további részén asztriában sokat nem látunk, mivel a Januári nap rövidsége véget hamar ránehezedet vonatunkra az esti szürkület és utána a téli sötét és hideg este. Ezután má csak a vonat kerekeinek zakatolását halotuk és egyes állomások neveit, míg végre elnyomot benünket az állom. Félig ülve, félig alva, ki a batyuán, ki a padon, vagy padlón álmodot az othon marat szeretetekről, míg végre reánk viradot a hajnal.

XXIII.

Vagy ugy másnap tíz óra felé elérkeztünk asztria határ városába Thecsenbe.^a It szállhatunk le először a vonatrul, amióta bécsben föl ültünk. Igazán jól eset már egy kis fris levegő, melet szívtunkis tele tüdővel. Képzelheti bárki, milen levegő lehet egy vasuti kocsiba, mikor az ablakot fölhuzni nem lehet,

(21. oldal)

mert hideg van, és a kocsiban van husz huszonöt vagy harmincz utas és a férfi része, kiszivaroz, ki pipál. Gondolhatják, minő hatásal volt ránk a fris levegő, hát még egy kis frisitő ital, és iten vehetünk egy kis meleg ételt is, mivel a vonatunk késet vagy két órát.

XXIV.

Igy egy kicsit fölfrisülve tovább folytatk utunkat német ország belseje felé. Nem mondhatnám, hogy talán vasuti kocsink job volt az előbinél, no nem, épen olan alkalmatlan volt, mind az asztriai, mert megjegyzendő hogy az amerikába utazóknak, akik igy utaztak társaságok által, a leg olcsob rendű kocsikat bocsájtják rendelkezésükre. Főleg német országba még van negyeik osztál is, és még a harmad osztál olan sincs, mind a magyar országí. Gondolhatják, milen lehet akkor a negyedik, még csak árnyék szék sincs rajta.

XXV.

Nem szégyelem leirni, meg történik az is, hogy a nők leterítenek vagy zseb kendőt, vagy papirt, és ara ülnek, és az ablakon kihajítják, a férfiak pedig az ablakon át végzik el dolgokat. Ilen fény üzésben részesültünk, másba részesülnek azok, akik mint privát utasok utaznak; tegyük föl, akik csak szorakozásból jönnek amerikába, mivel azok ugy a vonaton, mind a hajón az első vagy másod osztálon utaznak.

---

²⁰a Teschen — a Morva völgyén utaztak végig. Tehát a morvai iparvidéket látta ő a vonat ablakából.

XXVI.

Német ország belsejében tovább folytatva utunkat egy darabig ot is épen úgy, mind ausztriába nem látunk mást, mind hegyet, gyönyörű fenyű erdőket és a hegyeken gyönyörű uri lakokat, de ipara még sokkal erősebb, mind ausztria, mert még sokkal több gyár telepet és bányát látunk, mind ausztriába. Mondhatom, vonatunk elhalat több olyan gyár mellett, hogy az gondultuk, sohasem érjük végét. Nem hiába, német ország majdcsak a világ első ipar országának mondható.

XXVII.

Több nagyobb gyönyörű városon ment vonatunk keresztül, több helyen meg is állt, de sajnos mink ki nem szállhatunk egész Drezdáig. Mikor ide érkeztünk, itt meg engedték a leszállást, mivel a vonatunk vagy másfél órát késés. Itt szintén vehetünk, ami szükséges volt: egy kis frisitót. És mivel az állomás egy magaslaton van, jó kilátásunk volt a városba. Igaz, magyar országon soha nem látam ilyen nagy városokat, el is bámultam rajta, a szemem szám meg állt a nagyságán és a szépségén, de sok időnk nem volt a tájékozásra, mivel a vonatunk tovább indult.

XXVIII.

Vonatunk tovább robogva mindég szebb és gyönyörűbb látványosság tárult szemünk elé má. Ere látunk szép sík termőföldeket, gyönyörű kerteket, gyümölcsösöket, vízi utakat rendben és karba tartva. Elgondolkoztam, hogy lehet ez mind így meg csinálni, de megint eszembe jutott az, hogy mindig halotam,

hogy a német nem igen nagy tudású. Látam katonát is minden féle fajtát, míg megint reánk jött az este. Az éjelt megint csak úgy töltöttük, mind az előzőt.

29.

Másnap reggel meg virat ránk, megint csak nézegetük az ablakon át a tájt, míg végre délután két órakor meg érkeztünk Lejpigbe, vagy Lipcse. Itt megint leszállotunk, és iten is háltunk, mivel vonatunk

csak másnap reggel öt órakor indult. Itt már kaptunk vacsorát, eszt a társaság ata, és ágyatis éjszakára. Itten kimentünk a városba este, de megmondoták, hogy el ne tévedjen senki, mert ha ara it nem lesz, mire a vonat indul, itt marad. No iten egy keveset kipihentük az ut fáradalmait.

30.

Másnap reggel hogy fölébretünk, fölöltözve megmosakotunk, és hét órakor meg kaptuk a regelit, amelet nem mondhatnék elég kitünőnek, mert kenyér és virsli és kávébul álot. Enek megtörténte után következet az orvosi vizsga, joban mondva csak szem vizit, mivel az trachomát, vagy magyarul az egyiptomi szem betegséget igen elenőrzik, hogy amerikába be ne hurczulják a bevándorlók, és vagy ugy tiz óra körül véget ért.^a De már akor várt reánk a vonat is, amelben az előbi mód szerint bevagonéoztak benünket. Az ajtót ránk zárva tovább folytatak utunkat.

(24. oldal)

31.

Ezen utunkba szintén csak a sok bámulatos látvány tárult szemeink elé. A gyönyörű szántóföldek, gyáarak, városok, amelek igazi csodát varázsoltak ránk, melet alig győztünk gyönyörüséggel eltelve nézni. Most is csak aszt mondom, német ország igazán mondható a világ minta országának, a nép is művelt, leereszkező, udvarias és nyájas bene, szivesen anak utbaigazítást mindenbe, aki tud velek beszélni.

32.

Vonatunk tovább robogva reánk jöt megint az este, amel eltakart mindent szemeink elől, csak akor látunk megint valamit, ha vonatunk valami város melet haladot el, vagy megált, mig megint csak elnyomot bennünket az álom. Eczer csak aszt vetük észre, hogy vonatunk megált vagy fél órára egy egyszerű kis városnál. Halotuk a nagy beszédet vonatunk melet, de ebül nem értetünk semit és nem sokára vonatunk elindult, és nagy meglepetésünkre más ruhás vasuti alkalmazotak jötek be kocsinkba, akor mindjárt tutuk hogy Belgiumba értünk.

23/a A fentebb említett 5 órai indulási időpont tévedés vagy elírás lehet.

33.

Körülnéztek benünketés eltávoztak. Az ajtót ránk zárták. Vonatot nem cseréltünk azaz kocsit, csak mozdonyt, azután megint a vonat döcögése, zakatolása melet az állom szemünkre jöt. Továb szunyo-káztunk, valamikor észrevetük, hogy vonatunk megál pár percze kiseb állomásoknál,

(25. oldal)

mig végre ránk virat megint. No ezután megint belenyultunk a balyunkba, hogy falatozunk valamit abul, amit még hazulról hoztunk. Edegélve megint az ablakon át gyönyörkötetük szemeinket Belgium látványosságán.

34.

Ere már nem igen látunk hegyeket, de anál inkább látunk gyönyörű ronaságot, szép egyenletes talaju termőföldeket, melek ugy jóságra vagy rendszabálózásra semivel sem láczotak háta mögöt a németországiaknak, még talán aszt mondhatnám, hogy belgium fekvése majd csak szeb mind német országé. It is látunk szép falvakat, városokat, de mind olan szép tiszták és szabálózottak voltak, mind hacsak akor csinálták volna, vagy talán mindenap meszelnék őket. Igaz, azon a tájon, mere vonatunk ment, nem sok gyárat látam, így a füst nem piszkolta be a házakat.

35.

Mivel Belgium ugysem nagy ország, meg talán vonatunk ara ment, amere németország joban benyulik belgiumba, hamar kezdet szemeknk elé tárulni antverpen gyárkéményeinek hatalmas fölhő alakban száló füstje, mig lasacsbán kibontakozot szemeknk elöt maga a város is. De akor is csak ugy nézet ki, mint egy tüzhányó, mikor kigyul, csak a rengeteg füst és füst volt, mig lasacsbán, ugy dél után két orakor egész be értünk a városba, szóval antverpen

(26. oldal)

külváros részeibe. It má nem voltak olan szép tiszta épületek, mert a füst meg fogta őket, de elenben öleg gyönyörű tágas utczákal voltak építve, és a házak elöt gyönyörűen fasorok voltak ültetve, és nem modhatnám, hogy talán a város piszkos let volna, vagy elhanya-

golt. Még egy darab papírt sem lehetet látni, vagy más szemetet az utakon, mert minden lépten nyomon tisztogatták.

36.

Vonatunk lasu döcögéssel tovább halat, mig végre beérkeztünk az álomásra, amit igazán mondhatok egy remek stilusu épületnek; gyönyörű üveg bolt ível, remek oszlopokal bámulatos látványt nyujtot a szemlélőnek, csak az volt a hibája anak is, hogy nagyon füstös volt; az ember ha hozányult valahova, röktön meglátszot a kezén. No, itten már vártak reánk a társulat emberei, és föl ültetek benünket az reánk várakozó kocsikra, amelek igazán nevetségesek voltak nekünk. Mondhatom, voltak olan magasak, mind oda haza nálunk egy megrakot szénás szekér, és a kocsis szintén olan magasan ült, lépcsőkön ment föl az ülésre, de mink is a kocsiba. Nohát, még ilen kocsikat igazán nem látam! És töb ló nincsen bene egybe sem, csak egy, legyen az bár milen kocsi: személ szállító, vagy teher hordó. Igaz vanak olan lovak,

(27. oldal)

hogy még olanokat nem látam sem magyarországon, sem ausztriában, sem német országban. Nem látam még amerikában sem, olanok voltak, hogy a mi lovaink, szoval a magyar országiaak, beletérnének. Nálunk a muraközi lovakat bámulák, de még azok elvesznek a belga lovak melet. Gondolni lehet, mikor husz ember fölül a kocsira minden batyujával, és még egész könnyen menek. No de menjünk tovább. És minden kocsisnak meg mondoták, hogy melik szállodába vigye az utasokat. Ezek el is vitek benünket, ki kit a maga helére. Mink is mentünk vagy negyvenen egy szállodába.^a Itt minden négy és hat embernek atak egy szobát. Aszt mondhatom, igazán szép és tiszta helen szállásoltak el benünket. No itten csak ugyan kipihentük magunkat, napjában háromszor kaptunk étkezni, ami öleg kielégítő volt. It töltötünk más fél napot és két éczakát, ami öleg kölemesen eltelt, mert napal járkáltunk a városba, éjel pedig jó helünk volt. Így nyugotan töltötük az időt. Harmadnap regelén má hét óraker

---

27/a A társaságok külön szállodákat tartottak fenn, ahol az átutazó, várakozó kivándorlókat ideiglenesen elszállásolták. Ezen az útvonalon Bécsben, Lipcsében és Antwerpenben volt ilyen szállás. Fiumében is külön kivándorlólházat tartottak fenn a hajóra várakozók elszállásolására.

fölköltötek benünket, meg regeliztünk, azután fogtuk a batyunkat és megint fölszálotunk a reánk várakozó kocsikra, amelek vitek benünket a hajó állomásra, ami öleg távol volt. A

(28. oldal)

szálásunktól oda érve meg kezdődöt a szigoru szem vizsga megint, amelen én szerencsésen átestem. Akatak töben, akiket visza tartotak; öleg baj azoknak, akiknek má inend köl haza meni. Az orvosi vizsga után egyenest szálotunk föl a hajóra. Mikor mindenkit megvizsgáltak, akkor a hajó fölszete a horgonyait, és egy két kürt fuvással jelezte indulását. A hajón lévő réz banda zenéje és a parton álok zsebken-dölobogtatása és hurá kiáltása melet lasu méltósággal, pár kiseb hajótól vontatva a Kronland nevü hajó oriásunk elindult hoszu és veszedelmes utjára. Az utazásunk első napja a vizen legkölemeseben telt el, mert a hajó még ekor csöndes vizen ment és igen szép területen vezetet, mert olan keskeny itt a tengerág, hogy a hajóról igen szép kilátás esik a száraz földre. Szoval az első napi utazás igen szép; a hajón a zene mindig szól. A hajó szép simán megy. Este öleg későig föl voltunk, míg szemünkre jöt az álom és elszenderedtünk. No iszen, másnap regel már ara ébretünk, hogy hajónk nagyon tánczol, mert má itt a víz ölig erős volt ahoz, hogy a hajót mozgassa. Mármost, akatak sokan, akik nem keltek fel, mert elöl vete üket a tengeri betegség, szóval a hányási inger.

(29. oldal)

Most nem volt olan vig és zajos élet a hajón, és minél beleb mentünk a vízre, anál nagyob let a vihar. Harmaczor utaztam magam is már a vizen, de még ilen retenetes vihart nem értem. Minden perczen aszt vártuk, hogy hajónk keté törik és veszve vagyunk. Képzelni lehet, mikor egy olan alkotást, mind egy tengeren járó hajó, mind a miénk is volt, ugy hány a hulám, akár csak egy gubacsot. Pedig hajunk hosza volt: 280 suk, szélesége: középátméretbe 39 suk, magasága: 70 suk,^a szóval egész egy vas hegy volt. Demiaz? Mikor a tenger mozgásba jön, akkor olan viz hegyeket korbácsol föl, hogy mikor ugy jönnek, ugy néznek ki, mind nálunktól nézve a bakony hegység. Szoval, nekünk ol retenetes utazásunk volt, hogy minden percbe gondolhatunk a legroszabra. Utazásunk a tengeren

---

^a 29 a suk — 1 suk = 32 cm

tartot 12 nap. Eből az első és az utolsó volt csöndes, mert sekél vizen voltunk. Ne gondolja senki, aki még nem utazot tengeren, hogy ez mindég így van. Valamikor egész ut alat nincsen vihar. Illenkor igen nyönyörü utazás van. Tizenkettedik napi utazásunk regelén bontakozot ki szemeink elöt a száraz föld, azaz amerika parja. De várva vártuk is eszt a perczet. Ekor má örültünk, meg sokan örömköbe sírtak,

(30. oldal)

hogy mégis meg segél a jóisten talán benünket. Pár órai utazás után kibontakozot elötünk Nevv Jork városa mesze elátszó oriási felhő karczolóival, mert a világon olan magas épületek nincsenek mind Nevv Jorban, mert a legmagasabb ház 56 emeletes; etül magasab nincsen még ezideig. Így lasu szép sima menésel közeledet hajónk a kikötő felé. De még mig beérnénk, el köl haladnunk a Szabadság szobor elöt, ami kint van a tengeren, amel van olan magas a víz színétől, mind a tempomunk tornya. Tetejében egy női alak, kezében egy jogaral hirdeti amerika szabad földjét. Eszt elhagyva lasan beértünk ugy 10 óra körül a vörös csilag vonal kikötőjében, ahol má sokan várták ismerőseiket. Itt hajónk zeneszó melet kikötöt, és rökton megkezddött a leszálás a kikötő állomás nagy termébe. Itt minden kinek átvizsgálták a podgyászát a vám hatóság emberei, hogy nem e hoz valaki olan tárgyat, amel vám alá kerülne, mert az illent szigoruan ellenörzik. Enek megtörténte után megint át kölöt szálnunk kis hajókra, amelek elvitek benünket az mindenki által emlegetet Kaszé gárdóba.^a Igazán mondhatni anak, mert körül van vazel véve, szóval a vizen épült. Akit ide befognak, inend nem szabadulhat meg

(31. oldal)

másképen, mind hajóval. Itt van még azután a szigoru szem vizsga. Minden egyes embernek öt hat orvos elöt el köl meni, és ez mind ugy kifogatja az ember szemét, hogy igazán látja az ember csüngeeni a seme goloit. Szomorú anak, akit inend vissza küldenek. Pedig akad ölég ilen is. It próbálják az embert tud e irni, olvasni, számolni. Meg kérdezik, volt e büntetve és hogy nem e anarkista^a elvő. Aki

---

^{30/a} Castle-Garden: a régi bevándorlási állomás New Yorkban.
^{31/a} Anarchista — az amerikai bevándorlási hatóságok a politikailag gyanús személyeket is kiszűrték.

elhibázza a szót, röktön félre lökik. Azon fölül a vasuti tiktet^b fölül, bármel részébe megy amerikának, föl köl mutatni 25 dalárt, aki nem tudja megteni, viszatartják és sürgönyöznek oda, ahova meni akar pénzéért, és míg a pénz meg nem érkezik, adig ot marad. Ha nem kap pénzt, küldik vissza. Szóval szigoruan, de elenben udvariasak mindenkihez. Aki rendben van, aszt röktön viszik megint hajóval a vasut állomásra, és onand mindenkit szépen beültetnek aba a vonatba, amere utazik. Velem is így történt. Este hét óraker ültem vonatra, és másnap délelöt 10 óraker rendeltetési helemre értem. Mulatunk is olant a viszont látás örömére öcsémék családi körében, töb jó barátal, hogy két nap tartot. Így volt az uton Pali öreg bányász Beaverdalen

(66. oldal)

A régi választási szokásokról és a jogokról^a

Igen sok ember nem tuta és még ma sem tudja, hogy mi és mire való a választói jog, hogy atól füg a jövő nemzedék sorsa, és hogy atol füg az ország jövője.

Ezel kelet volna már év tizedekel elöb ugy a képviselő jelölt uraknak, mind a lapoknak foglalkozni, de sajnos nem teték, talán nem akarták, talán nem merték, mert féltek a kormánytól.

Csak a mester embernek, kereskedőknek, tanitoknak, jegyzőknek, ügyvédeknek és nagyon kevés föld mives kis gazdának volt szavazati joga és természetes, hogy a hivatalnokok nagyob része a kormányhoz szavazot.

Hiszen a kormánypárt jelöltje mindig szörta a pénzt a párt kaszából, amit a kormányok zsaroltak ösze adóval és árverésel, ami anyi sok embert hajtot Amerikába.

Azokat, akik még tutak egy kis hitelt szerezni a hajó jegyre, de ott rekedtek olyanok, akik náluknál is szegényebbek voltak, mert nem tudtak menekülni apáik földjéről az árverések elöl.

(67. oldal)

A szegény jelöltre csak azért nem szavaztak a választok, mert azt a nép pártolta nálunk az országban, pedig a hivatalnok lenézte a földmivelő parasztot, node szegény ország is az, amelben a parasztot ugy lenézik.

31^b Jegy.

65^a A megírás valószínű időpontja: 1918 vége—1919 eleje.

Emlékszem, hogy a csornai kerületbe Rakoczkit^a mindig megválasztották pénz nélkül is, pedig az urak szórták a pénzt, de az mind hiába volt, mert aban a kerületben özetartot a nép, és nem vakította el őket az ötös bankó.

Mert előb az urak mindég az osztrák császárt szolgálták, és ha elakot valahol az osztrák császár magyar szekere, akor elő huzták a Tisza Kálmánokat, akik rugtak egyet a magyar nemzet jövőjén, és azoknak kedveskedtek, akik most az országunkat széjel tépik.

De teheték, mert a képviselők egy része az ő zsebükben voltak, mert a magyar szavazók inkább az öt forintosokat nézték a választásnál, mind a jelöltek becsületét.

Iták a pálinkát meg a potya bort egy két hétig és mi let a vége?

Háborut üzent az osztrák császár, felált hát a szolga had a képviselő házban és nagy éljenzések közöt megszavazta a háborut.

A hivatalnokokat behívták bakancsot foltozni, az urakat elkülték a puska gyárba meg egy részüket a frontra a parasztok háta mögé.

(68. oldal)

Csak a fölösleges urak kerültek a parasztokeal a lövész árkokba.

Nagyon kevés főherczeg, herczeg vagy gróf eset el a hábo-ban, ugye bizony nem sok. A parasztoke nagy része pedig meghalt, a másik része pedig meg nyomorodott, míg a harmadik része Szibériában pusztult és pusztul el. Ugye bár eből kitünik, hogy micsoda igazágtalanul bántak a paraszt népel a szavazati jogal szembe. De ha másik oldalrul nézük enek legnagyobb oka maga a nép volt, mert ha a szivére, nem a torkára vagy az ötös bankora gondolt volna, lehet máma nem ugy volna, mind ahogyan van.

De szép volna, ha ezután megszúne a pártoskodás az országunkban, mert soha még nemzetnek szüksége olan egységes pártra és ösze tartásra nem volt, mind most nekünk van. Remélem és hiszem, hogy meg is lesz, mert talán a háboru meg tanította a választokat az egységes szavazatra, talán kiábrándultak az ötös bankóbul, meg a hetekig tartó potya ivásból, talán most má tudják, hogy enek igen drágán köl az árát megfizetni.

---

67. a Rakovszky István (1858—1931) néppárti politikus; 1896—1918-ig a csornai kerület néppárti képviselője.

Ugy volna jó magyar országon, hogy csak az szavazna, aki írni és olvasni tud magyarul, és hogy ne legyenek Budapeستől pár kilométerre német nyelvű községek, hogy ne oláhok, totok meg szerbek döntsenek az országunk sorsa felet, hanem magyar emberek. Ilen dolog az országnak csak előnyére lehet és előnyére let volna, ha már 50 vagy 60 ével előb eszt meg cselekedték volna a magyar kormányok.

Például iten van amerika. Ölége ismerem szabáloit és törvényeit. Polgárai minden féle nemzetiségbül vannak, de az nem számít, ha egy nemzetbül például mind a németek van itt vagy két millió polgár, de ők nem követelhetik azt, hogy őknek engedjék meg, hogy gyermekeik németül tanuljanak, kivéve pár órát egy héten angolul,^a azt sem követelhetik, hogy őknek német bíráik legyenek egyes heleben, ahol töben laknak.

Mert amerika azt mondja, it a nyelv angol, így minden hivatalos vagy törvényes ügy angolul történik, iten nem kérdik a gyermektül az iskolába, milen nemzet vagy, mert úgy akarunk tanítani, itt muszáj minden gyermeknek bár milen nemzet, a szülei polgárok vagy nem polgárok angolul tanulni, és a gyermekbe nem azon ország iránti tiszteletet vagy szeretetet csöpögtetik bele, ahol apja születet, hanem amerikaiét.

(70. oldal)

Épen csak nyári szünidő alát van meg engedve, hogy minden nemzet belü gyermek tanulhatja az apja szülő hazája nyelvét és történelmét.

Ha má el is mulasztoták a mi állam férfaiink eszt megteni edig, ne tegyék aszt ezután, hanem tarcsák szemelöt amerika példáját, evel csak használni fognak a magyar hazának, és évek multával nem lesz, aki sovárogon a fölszabadítás után, mert mind hü és igaz polgára lesz a magyar hazának.

Ti pedig komol, okos szavazó polgárok, tanuljátok meg, hogy a szavazati jog nem játék, amit pálinkáért, borért, pörköltért és ötös bankójáért elehet adni, hanem ez egy fontos eszköz ara, hogy megválcsuk vele az országot.

---

69. a Valószínű, hogy elírás, helyesen: németül.

Az amerikai magyarokhoz

Amerikai magyar testvéreim, beszélgesünk, talán aszt is mondhatnám, hogy panaszkodjunk, mert hát mi is képezhetné jobban beszédünk tárgyát, mint a panasz. Szegény hazánk a sok, telhetetlen, kapzsi szomszédok álltal darabokra tépve, az otthon levő testvéreink pedig lealázva és az egész világtól megcsalva ezer seből véreznek. Hát még ezek után tudnánk e egyébrül beszélni, mint a szívünk fájdmáról? Vagy talán akadna közöttünk olyan, akit még enyi igazságtalanság sem rázna fel merengéséből?

Én nem hiszem, hogy akadna köztünk csak egy is, akinek a szive ne diktálná a szülőhazánkkal és az azt véreikkel védelmező, de legyőzöt szerencsétlen testvéreinkkel szemben tartozo szent köteleiséget, Ugy-e, mikor szegény szülőhazánkban kitört a háboru, mi amerikai magyarok ezren meg ezren jelenkeztünk a haza menetelre, ezer meg ezer számra voltunk azok, akik készek voltunk vérünket is áldozni, pedig ugye hogy azok, akik a háboruban a hazát védelmezték, ara is kel gondolni, hogy az életüket minden perczen elveszíthetik.

És mégis, az sem volt elötük akadál, mert ők csak aszt láták, s csak azt érezték,

hogy a haza veszélben van.

Hát én most azt kérdem tőletek magyar testvérek, hogy ugyan hová let az amerikai magyarok szívéből az a nagy lelkesedés?

Hová let az a nagy testvéri szeretet lángja? Hol az a nagy tetre készség? Hiszen ha valaha, ugy most van szüksége szülő hazánknak és otthon levő szegény elhagyatot testvéreinknek a mi segítségünkre, most amikor szegény testvéreink mindenükbül kifosztva, és mindenkitől elhagyatva isten után csak egyedüli reményiségük mibenünk, amerikai magyarokban van. Vagy talán anyira megkeményedet volna a mi szívünk is, hogy meg tudnánk vetni a szülőhazánkat?

Én aszt nem hiszem, hiszen a magyar soha sem volt durva s könyörtelen még ellenségeivel szemben sem. Hát akor a szülő hazájával szemben hogy lehetne az?

Én hiszem, hogy minden magyar szívben ott ég még a haza szerettet tüze és hiszem, hogy a magyar vér nem fog vizé válni. De

hagyjunk föl már eczer azon szokásokkal, hogy Ej rá érünk még arra, és lásuk be, hogy most nem érünk rá, mert, most, aki gyorsan segít, kétszer segít. Hiszen a mostani segítségünkkel nem kel az életünket sem kockára teni,

(74. oldal)

mintt aszt a háboruban köllött volna, ha mi is ott letünk volna. Azután pedig gondoljuk meg, hogy a szükölködöket kötteleségünk segéteni, még ha idegenek is, hát a magyar országi szükölködöket hogy ne volna az, mikor azok még testvéreink is? Aki pedig eszt a le alázot és mindenéből kifosztott testvért még most sem akarja segíteni, akinek a szive még ezeknek a szenvedésein sem lágyul meg, hát kérdem én, az olyan hogyan imádkozhat az istenhez, az ilyen ember hogy remélheti az isten segedelmét és könyörületét? Fel tehát magyar testvérek! Segítsen ki ki tehetsége szerint, ne keresen most senkisémet kibuvot, ne féljen senki sem sem, hogy a pénzét valaki elszivarozza.

Hiszen a jelenlegi mozgalomban, amel a magyar országi szegény gyermekek javára folik, senki sem vezérkedik és senkit sem kényszeritenek, hogy ide vagy oda külgye a pénzét, mindenki oda küldheti, ahová akarja, de azért leg job az Amerikai magyar segél bizottsághoz küldeni, de a fő csak az, hogy mindenki segécsen, de gyorsan, gondolja meg mindenki,

(75. oldal)

hogy ma egy agyon éhezet magyar gyermeket talán még meg menthetünk egy darabka kenyérel, de holnap egy szekére való süteményel sem, mert ezen szegény, rongyos és éhes gyermek holnap már nem lesz az élök közöt.

JEGYZETEK:

1. Életének ismertetését saját feljegyzései alapján mutatjuk be. Emlékkönyvének 34—51. oldalai tartalmazzák az életére vonatkozó feljegyzéseit. Mi ebből terjengőssége, témánk szempontjából érdektelen részletei miatt csak az adatokat közöljük és néhány olyan leírást, mely életpályája alakulása szempontjából számunkra fontos.

2. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Veszprém vármegye. Klny. az I. kötetből. Budapest, 1902. 4. old.

3. Nemesmagasi, Kemeneshőgyész, Ostffyasszonyfa kivándorlási viszonyait 1. *Hegedüs Lóránt*: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest, 1905. 20—23. old.

4. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 65. kötet, 19. tábla.

5. *Hegedüs Lóránt*: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest, 1905. 23. old.

6. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Vas vármegye. Klny. a II. kötetből. Budapest, 1903. 4—5. old.

7. Uo., 6—7. old.

8. Uo., 8—9. old.

9. Uo., 4—5. old. Ez elég magas szám, ha figyelembe vesszük, hogy a 6 évnél fiatalabbak száma 100, és 60 évnél idősebbeké pedig 35 volt.

10. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Vas vármegye. Klny. az I. kötetből. Budapest, 1902. 4—5. old.

11. Uo.

12. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 67. kötet, 79. és 82. tábla.

13. *Hegedüs Lóránt*: i. m., 23. old.

14. *Hegedüs Lóránt*: i. m., 23. old.

15. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 67. kötet, 70. tábla.

16. Uo.

17. Uo.

18. Bár 1911 után az amerikai hajóstársaságok és a magyar kormány között létrejött egyezmény alapján valamit javult a helyzet, de az utazási körülmények nem sokat változtak.

19. Ennek az összetartásnak a magyarázata részben abban is rejlik, hogy sok esetben egy faluból, egy vidékről valók ugyanarra a helyre mentek dolgozni, a már kint levők újabbakat hívtak ki. Ezt láthatjuk Konczos esetében is, ő ugyanoda ment, ahol testvére is dolgozott.

20. *Hegedüs Lóránt*: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. 37. old.

21. Például a Darr-bányában 1907. december 19-én elpusztult bányászok esete; 1.: Az Amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma. 1910. 49. old.

22. *Rickert Ernő*: Amerikai magyar költők. Budapest, 1920. 100. oldal.

23. A válogatásba csak a kivándorlással kapcsolatos írásokat vettük fel. A napló teljes tartalma a következő: 2—6. old.: (Az amerikai magyar bányászok élete); 7—12. old.: Bányászdalok; 13—14. old.: Hírek; 15—31. old.: Utazásom magyar hazámbul Amerikába 1914-ben; 32—51. old.: (Életéről írott feljegyzései); 52. old.: üres; 53—57. old.: (Az első világháború eseménynaptára); 58. old.: üres; 59—60. old.: Temetés Várkeszön, Vas megyében...; 60. old.: Családomnak (vers); 61—66. old.: Azokhoz, akiket a párizsi kupaftanács hazánkból elszakított és a többi

magyar testvérekhez (eszmefuttatás Clemenceauról); 66—70. old.: A régi választási szokásokról és jogokról; 70. old.: Családomhoz (vers); 71. old.: Nőmnek (vers); 72—75. old.: Az amerikai magyarokhoz; 75—76. old.: (A kivándorló sorsa); 77—79. old.: Ezt dalolja minden magyar (vers); 79—88. old.: (Vegyes feljegyzések).

24. *Rickert Ernő*: i. m., 72., 47., 31. old.

Das Tagebuch eines Auswanderers

Über die Geschichte der Auswanderung wurde schon sehr viel geschrieben, meistens fehlen aber die Berichte und Erinnerungen derer, die Teilnehmer der grossen Massenbewegung waren. Gerade deswegen fühlte sich der Verfasser der vorliegenden Arbeit veranlasst, das Tagebuch eines armen Mannes, des Auswanderers Pál Konzcos, zu besprechen und zu veröffentlichen.

Konzcos fuhr aus einem kleinen transdanubischen Dorf, aus Várkeszõ im Komitat Vas, zum ersten Mal 1907 nach Amerika. Dort heiratete er. Seine Frau, die aus demselben Dorf stammte, kehrte noch in diesem Jahr nach Ungarn zurück, Konzcos folgte ihr 1910. 1914 fuhr er wieder nach Amerika, wo er in Beaverdole (Pennsylvanien) in einer Kohlengrube arbeitete. Wegen des ersten Weltkrieges konnte er erst 1920 wieder nach Ungarn zurückkommen.

Den grössten Teil seines Tagebuches schrieb er während seines zweiten Aufenthaltes in Amerika. Das Heft ist steifem Einband besteht aus 44 broschierten Blättern und es ist mit Ausnahme einiger leerer Seiten vollgeschrieben. Im Laufe der Auswahl wurden von den verschiedenen Schriften von Konzcos nur diejenigen weggelassen, die mit dem Thema der vorliegenden Arbeit in keinerlei Verbindung stehen.

Die erste Schrift, die leider nur fragmentarisch auf uns blieb, behandelt das Leben der ungarischen Bergleute in Amerika. Die Beschreibung, wie man die Arbeit in der Kohlengrube erlernte, die Darstellung der Wohnungsverhältnisse und des Lebens der Bergarbeitersiedlung, sowie die Besprechung der Feiertage und der Lebensweise machen diese Schrift für uns ausserordentlich interessant.

Die Schrift „Meine Abreise aus der ungarischen Heimat nach Amerika 1914“ ist ein authentischer Bericht über die Reise aus Várkeszõ nach Beaverdole in Amerika. Durch die Besprechung der häufigen Kontrollen der Behörden, der ärztlichen Untersuchungen, der Unterkunftsverhältnisse usw. gibt Konzcos ein plastisches Bild über die zwei Wochen lang währende Reise.

Die von Konzcos aufgezeichneten Gedichte und Lieder zeugen vor allem davon, dass Konzcos während seines lang gewordenen Aufenthaltes in Amerika am meisten unter Heimweh litt. Es erwies sich, dass Konzcos einen Teil der Gedichte nach dem Hören aufgezeichnet hatte. Diese Lieder sind Schöpfungen der ungarischen Bergarbeiter-Folklore in Amerika und als solche für uns sehr wertvoll. Im Tagebuch sind ausserdem noch Gedichte zu finden, die

Konczos aus den zeitgenössischen, in Amerika erscheinenden ungarischen Zeitungen und aus lyrischen Groschenheften ausgeschrieben hatte. Diese fielen weg, nur der Fundort von einigen wurde im Vorwort angegeben.

Von den Schriften des Tagebuches wurden noch zwei selbständige Teile veröffentlicht, die wegen ihres Themas beachtenswert sind. Der Teil „Über die alten Wahlgewohnheiten und -rechte“ gibt eine treffend-komprimierte Kritik über das System, das Konczos in der Heimat zurückliess, und enthält zugleich auch einen Vorschlag, wie man die bisherigen Fehler beseitigen sollte. Die kurze Schrift „An die Ungarn in Amerika“ zeigt, mit welcher Aufmerksamkeit die in Amerika lebenden Ungarn die Ereignisse zu Hause verfolgten.

Tamás István:

A Magyar Nemzeti Múzeum 1972. évi munkájáról

I.

Intézményünk 1972. évi munkatervét a Magyar Szocialista Munkáspárt tudománypolitikai irányelveinek¹ és a IV. ötéves terv kulturális előirányzatainak megfelelően állította össze. Ezt annál könnyebben tehettle, mivel a jelzett dokumentumok szellemében intézményünk is kidolgozta a maga középtávú tudományos tervét, amely a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, főtítkárának és a művelődésügyi miniszternek együttes utasítása alapján² készített egységes terv része lett.³

Az 1972. évre szóló munkaterv kidolgozásánál figyelembe vettük

- a) a társadalomtudományok megnövekedett jelentőségét;
- b) a tárgyi források fontosságát a materialista történettudomány művelésében;
- c) A legújabbkori történet ismeretének szerepét a társadalmi tudat fejlesztésében.

Ezen elveket nemcsak a tárgyév, hanem hosszabb időre szóló tervezésünk fontos sarkköveinek is tekintjük.

A beszámolóperiódusra készített munkatervben meghatároztuk azokat a témákat, amelyeket országos jelentőségűnek tartunk. Ebben nagy segítségünkre volt a jelzett középtávú tudományos terv. Intézményünk így a fentiek és a hazai muzeológiai életben betöltött szerepe alapján a beszámolási évben

- a) részt vett a régészeti kutatások terveinek országos összefoglalásában, a közöttük szükséges sorrendiség meghatározásában és az anyagi eszközök felosztásában;

- b) meghatározta saját feladatait a történettudományi és művészettörténeti kutatások terén és azokat az adott témában illetékes más szervezetekkel és intézményekkel egyeztetette;
- c) a régészet területén továbbfejlesztette a szakfelügyeleti rendszert, a történeti muzeológia vonatkozásában pedig megtette a szükséges lépéseket a szakfelügyeleti rendszerbe való bekapcsolódásra.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1972. évi tevékenységének összefoglaló értékelésénél múzeumpolitikai szempontból az eddig vázoltakat tartjuk legfontosabbaknak.

II.

Intézményünk régészeti vonatkozású tevékenységére — a *Folia Historica* profiljából következően — csak annyiban fogok ki-
térni, amennyiben ez bizonyos összefüggések és számszerűségek is-
mertetése szempontjából szükségesnek mutatkozik.

A beszámolási év során a kutató-, gyűjtő- és feldolgozó munka legtöbb vonatkozásában előbbre jutottunk. Ez már csak azért is je-
lentős eredmény, mivel a tudományos munkatársak számának stag-
nálása közepette történt.

Munkatársaink 442 napot⁴ töltöttek terepen.

Legfontosabb ásatások:

Tiszafüred-Majoros	bronzkori temető
Tiszafüred-Majoros	avar temető
Ságvár	késő római erőd
Eger, Hatvan, Verseg	lineáris sánckutatás
Pécs	római város
Feldebrő	X. századi templom
Doboz-Hajdúirtás	Árpád-kori település
Sümeg-Sarvaly	késő középkori falu
Szabolcs	nemzetségtől székhely és ispánsági központ

Nem kevésbé jelentős gyűjteménygyarapításunk vásárlás, vagy egyéb szerzeményezés útján.

Legfontosabb szerzemények:

Arany kartekercs Dunavecseről
Kocsimodell Szigetszentmártonból,

Anastasius ezüst medalionja
Julianus aureusa
II. Ulászló vastagveretű denárja
XVI. századi reneszánsz ötvöskincs Tolnáról
Intarziás láda 1629-ből
Apafi Mihály ostáblája
XVII. századi erdélyi ezüstkupa
Budai és pesti kéményseprők 1828. évi céhkönyve
Barabás: Eötvös József és családja
Kallós Oszkár fotógyűjteménye
Bányász lakószoba Salgótarjából
Zádor István művészi hagyatéka
A Fegyvergyár felszabadulás utáni teljes gyártmánykollekciója.

A legfontosabb szerzemények közül — nem vitatva a többi tárgy nagy értékét és tudományos fontosságát — külön ki kell emelni az utolsó hat egységet.

A kéményseprő céhkönyv — amelyet 1972. augusztusban már be is mutattunk a közönségnek — a hazai céhes ipar fejlődésének kiváló dokumentuma mellett, hogy szép kivitelű tárgy is. A Barabás csoport-portré megvásárlása intézményünk azon törekvésének kifejezője, hogy a gyarapítás során a tematikailag hozzánk tartozó művészeti gyűjtemények művészi színvonalát is emeljük. Kallós Oszkár fotóművész a századfordulótól 1940-ig működött. Az ötezernél több darabból álló negatív-gyűjtemény nagyszerű keresztmetszetet ad a korról és újból megteremti az 1965-ben más múzeumhoz kényszerűségből átadott fotógyűjteményünket. E gyűjteményhez hasonlóan a Történelmi Képcsarnok gyűjteményállományát mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt jelentősen emeli a néhány éve elhunyt Zádor István megvásárolt hagyatéka. A neves grafikusművész már a Tanácsköztársaság idején működött. Tevékenysége fél évszázadot ível át, s ennek jelentős része a felszabadulás utáni időszakra esik. A beszámolási évben vásároltunk egy bányász lakószobát Salgótarjából és megszereztük a budapesti Fegyvergyár felszabadulás utáni teljes gyártmánykollekcióját.

E vázlatos leírásból is szemléletesen kitűnik, hogy intézményünk — megőrizve a régebbi korok tiszteletének és ápolásának nemes hagyományát — most már teljes energiával fordul a közeli idők nem kevésbé érdekes és fontos emlékeihez. A Magyar Nemzeti Múzeum az elmúlt öt évben fokozott energiával és figyelemmel fog-

lalkozik a XIX. század második felének és a XX. századnak az intézmény gyűjtési profiljába tartozó anyagával. E gyűjtemények ma már alkalmassá váltak e korszak kiállításra való bemutatására.

Termékeny volt az 1972-es év a feldolgozási munka szempontjából is. Az előző évi 68-cal szemben 92 cikk, tanulmány került közlésre, 30 munkatársunk tollából. Érdemes megjegyezni a publikációk megoszlását.

történeti zoológia	6
őskor	13
római kor	18
népvándorlás kora	6
magyar őstörténet	1
honfoglalás kora	5
magyar középkor	36
új és legújabb kor	3
tudománytörténet	3
vegyes (több kort átfogó)	1

Különösen örvendetesnek tartjuk a magyar középkorral foglalkozó publikációk számának emelkedését (a korábbi évekhez képest ez jelentős), viszont kevésnek tartjuk az új és legújabb korrallal foglalkozó cikkek számát.⁵

Más összefüggésben világít rá a tudományos feldolgozó munkára a következő statisztika: az elmúlt évben Fülep Ferenc főigazgató a tudományok doktora, Gedai István muzeológus I. és Kemenczei Tibor muzeológus I. kandidátus lett, Kovalovszki Júlia muzeológus I. és H. Moskovszky Éva főkönyvtáros pedig bölcsészdoktori szigorlatot tett. Korábban vizsgázott érte, de 1972-ben kapta meg egy munkatársunk, Szakály Ferenc muzeológus II. az aranygyűrűt: „sub auspiciis rei publicae popularis” avatták bölcsészdoktorrá.

A tudományos munkáról adott beszámoló befejezéseként meg kell emlékezni arról, hogy 1972-ben valósítottuk meg intézményünk régi tervét, s a Folia Archaeologica kettéválasztásával újabb évkönyvvel szaporítottuk múzeumunk kiadványainak számát. A történetész és művészettörténetész munkatársaink tudományos eredményeiről tudósító Folia Historica első száma szerény külalakban és terjedelemben került az érdeklődő olvasók elé. Tartalmával azonban azt a korszerű tudományos irányzatot igyekszik erősíteni, amelynek megvalósítása egész intézményünk tevékenységének középpontjában áll.

III.

Kielégítő a múzeumi szakági munka fejlődése. Az elmúlt években — a Nemzeti Múzeum életében először — megtörtént a teljes műtárgyrevízió. 1972-ben pedig csaknem befejezést nyert ennek ellenőrzése (szuperrevízió). E hatalmas erőfeszítés eredményeként rövidesen olyan naprakész műtárgynyilvántartása lesz intézményünknek, amely megfelelően szolgálja a műtárgyak korszerű adminisztratív védelmét, s lehetővé teszi a gyűjtemények kezelői számára, hogy személyes felelősséget vállaljanak a gondjaikra bízott műtárgyakért. Ilyen nyilvántartással — ezt túlzás nélkül állíthatjuk — kevés nagy és gyarapodó állományú múzeum dicsekedhet. A tárgyévben egyébként megkezdődött a nyilvántartás finomítása. A kitűzött fő feladat most a nyilvántartási fotók azonosítása (egyeztetése) és a szükséges jelekkel való ellátása volt. Az e téren a korábbi évekből fennállott lemaradás nagy részét felszámoltuk.

Lényegében nincs lemaradás a központi raktárba kerülő anyagok leltárba vételében sem. A fogalmazás óvatossága annak szól, hogy a régészeti anyagot csak restaurálás után lehet leltárba venni, s ez természetesen bizonyos késedelmet jelent. Csökkent a leltározási elmaradás fiókéntézményeinknél (e fogalomra alább visszatérünk), ahol az ott dolgozó tudományos kutatók segítségére siettek munkatársaink is.

A restaurálási munka a technikai lehetőségek fejlődésével párhuzamosan javult. E téren az anyagi eszközök stagnálása (sőt esetenként csökkenése), a nyersanyag- és felszerelésárak ezzel egyidejű emelkedése olyan ellentmondás, amelynek feloldása egyre több nehézséget jelent.

Megfelelő határozatok értelmében rendszeresebbé tettük a visegrádi Mátyás Király Múzeum és a sárospataki Rákóczi Múzeum ügyeivel való foglalkozást. 1973. január 1-vel e két intézmény múzeumunk irányítása alá kerül gazdasági szempontból is. Ezáltal fiókéntézményeink száma négyre emelkedik (ezek sorába tartozik már régtől a vértesszöllősi őskori bemutatóhely és a monoki Kossuth Emlékház).

IV.

A Magyar Nemzeti Múzeumban 1972-ben az alábbi kiállítások voltak:

1. *Állandó kiállítások:*

- a) A magyar föld népeinek története a honfoglalás koráig (megnyílt 1963-ban)
- b) Magyarország története a honfoglalástól 1849-ig (megnyílt 1967-ben)

2. *Időszaki kiállítások:*

- a) Fegyverek és hadviselés a VI—XVIII. században (február 25—március 25.) a berlini Museum für Deutsche Geschichte vendégkiállítása.
- b) Dózsa György emlékkiállítás (május 5—augusztus 20.). Saját rendezés.
- c) A 100 éves Néprajzi Múzeum kincsei (október 3—december 3.). A Néprajzi Múzeum vendégkiállítása.

3. *Kamarakiállítások:*

- a) Jankovich Miklós emlékezete (április 18—30.).
- b) 125 éves a Nemzeti Múzeum épülete (szeptember 28—október 31.).
- c) A hónap kiállítása sorozat⁶
július — Apafi Mihály ostáblája
augusztus — A budai és pesti kéményseprők céhkönyve
november — Római kori üvegedények
december — Török bőrköpeny

A Magyar Nemzeti Múzeum külföldi szereplése:

1. Újkőkori és rézkori művészet, Bécsben. Saját kiállításunk.
2. Római élet Pannóniában, Moszkvában és Leningrádban. Saját kiállításunk.
3. Magyar művészeti kiállítás Rómában. Részvétel honfoglalás kori anyaggal.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításait a beszámolási évben 157 138 látogató kereste fel. Ez az előző évi — alacsony — számhoz képest kb. 20⁰/₀-os emelkedést jelent. Hasonlóan emelkedő tendenciát mutatnak fiókintézményeink adatai is. Vértesszöllős 20 469, Visegrád 183 952, Sárospatak 171 367, Monok pedig 6750 látogatót fogadott.

A központi számokat vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. A havi átlagos látogatottság 13 095. Ehhez képest négy ki-

emelkedő időszakot látunk: március: 14 249 (német fegyverkiállítás), május: 16 324 (Dózsa-kiállítás), augusztus: 16 406 (idegenforgalom), október: 21 491 (múzeumi hónap). A látogatottság a jó, érdekes kiállítástól függ. Ez annyira igaz, hogy a szombati ingyenes belépés kezdeti vonzereje megszűnt és ma már a látogatottság lényegesen alatta marad a vasárnapinak.

Legjobb kiállításunk ez évben a Dózsa Emlékkiállítás volt. Magas esztétikai színvonala mellett a történettudomány továbbfejlődését is szolgálta: állást foglalt a Dózsa-kérdésben folyó vitában.

Kiállításaink színvonalának emelése érdekében a folyó évben — egyelőre két fős létszámmal — létrehoztunk egy kiállítás-kezelő csoportot. E kis részleg a kiállítások rendszeres karbantartása mellett kisebb kamarakiállítások felépítését is elvégzi.

A múzeum népművelő tevékenysége néhány éve színesebbé vált, egy régi hagyomány — a múzeumi hangversenyek rendszere — korszerűsített felújításával. Ennek mondanivalóját most a régi magyar műzene előadásában határoztuk meg (ezért a címe: Történelmi Zenés Esték) s ettől csak kivételesen és indokolt esetben térünk el.

Munkatársaink az év során 68 vezetést, 34 tudományos előadást tartottak és 3 film elkészítésében vettek részt. E számokat még nem tartjuk kielégítőnek, de a korábbi évekhez képest már jelent bizonyos fejlődést. A vezetések rendszeresebbé tétele céljából tárgyalásokat kezdtünk a TIT-tel, remélhetőleg az 1973-as évtől kialakul az illusztris ismeretterjesztő szervvel a rendszeres és tervszerű együttműködés.

V.

A múzeumi műtárgyvédelem és biztonság érdekében jött létre a KMI-nél a több országos múzeum védelmét szolgáló Múzeumi Biztonsági Őrség. Ezen intézmény most már állandó fegyveres szolgálatot tart múzeumunkban. Az elmúlt év során történt kisebb lopás tapasztalatai nyomán műanyag lappal fedtük le a kiállított tárgyak egy csoportját. Továbbfejlesztettük a kiállításon levő jelzőberendezéseket. A korábbinál szigorúbb rendet és ellenőrzést vezettünk be az épület szolgálati forgalmánál.

Ugyancsak az év során fejeződött be egy korábban szolgálati lakásként használt terület átalakítása. Ezáltal lehetőségünk nyílt egy vendégszoba kialakítására, kedvezőbb és tágasabb elhelyezést biztosítottunk gazdasági osztályunknak és egy keveset javultak régészeti, valamint újkori osztályunk elhelyezési viszonyai is. Egyéb építke-

zési tevékenység is folyt: megkezdődött a Múzeum-kert rekonstrukciója s ezzel kapcsolatban megtörtént a bevezető út és az épület körüli részek kikövezése, ezt megelőzően pedig a csatornázásnak és a kert világításának felújítása.

Intézményünk gazdasági munkájánál kell megemlíteni, hogy megfelelő párt- és kormányintézkedés nyomán — némi késéssel ugyan — 1972. szeptember 1-vel korrigálásra került munkatársaink fizetése. Ezzel kapcsolatban tudományos és hasonló beosztású dolgozóink fizetését 15—17⁰/₀-kal, a többi kategóriáét 8—12⁰/₀-kal emeltük fel. Az intézkedés évi kihatása 456 000 Ft. Ezenkívül munkatársaink 195 000 forintnyi jutalomban részesültek.

Az év folyamán 23 munkatársunk (20 tudományos és 3 restaurátor) utazott külföldre, s ennek során 14 országot kerestek fel.⁷ Munkatársaink a Szovjetunióban 8, az NSZK-ban 7, Ausztriában 5, Jugoszláviában és az NDK-ban 2—2, Bulgáriában, Franciaországban, Hollandiában, Irakban, Romániában és Törökországban 1—1 alkalommal jártak.

Tovább folytatódtak a Művelődésügyi Minisztérium keretében szervezett 5 hónapos nyelvtanfolyamok, s azokon ez évben 4 munkatársunk vett részt. Ezt követően ketten felsőfokú, ketten pedig középfokú nyelvvizsgát tettek.

Múzeumunk dolgozóinak munkáját számos kitüntetés és díj odaítélésével ismerték el. Ezek az alábbiak:

Móra Ferenc díj	— Korek József főigazgató-helyettes
az MM és a Közalkalmazottak Szakszervezete nívódíja	— Parádi Nándor és Szakály Ferenc
Szocialista kultúráért kitüntetés	— Kovács Tibor
Kiváló dolgozó kitüntetés	— Eilner Sándorné
Törzsgárdatagsági jelvény és jutalom	
arany fokozat	— Szarvas László
ezüst fokozat	— Farkas Pálné Török Gyula
bronz fokozat	— Bánkuti Imre Sz. Garam Éva Tóásó Ödönné

Ez évben jelentős számú személyi változás is volt intézményünknel. A KMI-hez történt áthelyezése miatt eltávozott Mátyás József gazdasági igazgató. Egészségi okokból megvált munkájától Gombos Sándorné gondnok, az intézmény párttitkára. Dienes István osztályvezető-helyettest a Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok igazgatójává nevezték ki, December 31-vel nyugdíjba ment Mozsolics Amália tudományos főmunkatárs és Török Gyula tudományos főmunkatárs. Ezzel kapcsolatban előbbi a Munka Érdemrend ezüst, utóbbi bronz fokozata kitüntetést kapta. Ugyancsak nyugdíjba ment Bakányi Dezsőné hivatalsegéd. Kilépett intézményunktől Borzák Ilona gazdasági előadó. Év közben elhunyt Mészáros István hivatalsegéd.

Intézményünkhöz került Dolniczky Jolán gazdasági igazgató, Mesterházy Károly muzeológus, Dölle Zsolt propagandista, Nagy János gondnok, Durzsa Sándorné fényképész és Földesi Erzsébet gazdasági előadó. Három hivatalsegédi és négy takarítónői hely került betöltésre. Nagy volt a fluktuáció a segédrestaurátorok között, ahol az egymást váltó hét fiatal kezdő munkatársból csak egy maradt itt.

E rövid összefoglalással számolunk be intézményünk 123 főállású és 26 szerződéses munkatársának 1972. évi munkájáról.

JEGYZETEK:

1. A Magyar Szocialista Munkáspárt tudománypolitikai irányelvei. Társadalmi Szemle, 1969. 7—8. szám.

2. 2/1971. MTA—MM (A, K. 18.).

3. A múzeumok középtávú tudományos terve (1972—1975). Kiadta a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya (kézirát gyanánt).

4. Dr. Fülep Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeum 1972. évi munkájáról elmondott beszámolójából. Elhangzott 1973. február 28-án, az intézmény összmunkatársi értekezletén. Megtalálható az MNM Adattárában, kézirát formájában.

A következő adatok részben e beszámolóból, de főként az MNM Főigazgatóságának irattárában 863—05—30/72. sz. alatt összegyűjtött részjelentésekből származnak. A továbbiakban ez utóbbi forrást már nem jelölöm meg külön.

5. Itt meg kell jegyezni a következőket:

- a) Az újkor (kapitalizmus kora) határát 1848-ban, a legújabb korét (a szocializmus kora) pedig 1945-ben jelöltem meg.
- b) A „tudománytörténet” csoportban a hazai modern történeti muzeológia néhány kérdése került feldolgozásra, így ezek is az új és legújabb kori magyar történeti tárgyú cikkek számát gyarapították.

6. A sorozatot a tárgyévben kezdtük el és a következő években rendszeressé kívánjuk tenni, havi váltásban bemutatva egy, vagy egy csoportot alkotó néhány műtárgyunkat, amelyek az állandó kiállításokon nem szerepelnek.

7. Egy országban több munkatársunk is járt, illetve néhány munkatársunk több úton is részt vett.

8. Az MNM-ben folyamatosan eltöltött 30 évi szolgálat után arany jelvény és 2500,— Ft jutalom jár, 20 évi után ezüst jelvény és 1500,— Ft, 10 évi után bronz jelvény és 1000,— Ft.

Die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums im Jahre 1972

Unser Institut hat den Arbeitsplan des vergangenen Jahres nach den zentralen, für die Jahre 1972—75 vorgeschriebenen wissenschaftlichen Plänen gestaltet. Der Plan für das Jahr 1972 hat jene Aufgaben bestimmt, die wir auf dem Gebiete der Archäologie, der Geschichte und der Kunstgeschichte zu erfüllen hatten.

Im Laufe der Verwirklichung der Pläne haben unsere Archäologen die seit 8 Jahren geführten Ausgrabungen in den bronzezeitlichen und awarischen Gräberfeldern bei dem im Bau stehenden Wasserkraftwerk am Theissflusse beendet. Auch einige namhafte römische und mittelalterliche Ausgrabungen sind zu erwähnen.

Unsere Sammlungen wurden mit zahlreichen wertvollen Kunstgegenständen vermehrt. Es ist hervorzuheben, dass wir ohne Vernachlässigung der früheren Zeitalter auch das Material des 19. und 20. Jahrhunderts mit grosser Sorgfalt sammeln. Im verlaufenen Jahr sind unsere Depots durch wertvolle, das Zeitalter nach der Befreiung darstellende Gegenstände bereichert worden.

Die Zahl der im Drucke erschienenen Artikel hat sich vermehrt. Die Zunahme der früher ein wenig vernachlässigten, das ungarische Mittelalter besprechenden Abhandlungen wird hochgeschätzt.

Das wissenschaftliche Ansehen unserer Mitarbeiter wird durch Erlangung vom wissenschaftlichen Grad des Dr. scientiae von einer, und durch die des Cand. scientiae von zwei Personen erhöht.

Im Jahre 1972 ist unser altes Vorhaben — die Zweiteilung des wissenschaftlichen Jahrbuches *Folia Archaeologica*, in Erfüllung gegangen. Mit der Ausgabe der *Folia Historica* haben wir neue und grössere Publikationsmöglichkeiten für unsere Historiker und Kunsthistoriker gesichert.

Im 1972 wurde die seit dem 170 jährigen Bestehen des Ungarischen Nationalmuseums zum ersten Mal verrichtete Inventarkontrolle fast vollständig beendet. Der Fortgang von anderen Facharbeiten ist auch befriedigend.

Ausser zwei ständigen Ausstellungen haben wir 2 Wechsel-, und 6 Kammer-Ausstellungen organisiert, und eine ausländische Ausstellung empfangen. In Wien, Moskau und Leningrad haben wir unser Material ausgestellt, und daneben auch an anderen Ausstellungen im Auslande teilgenommen.

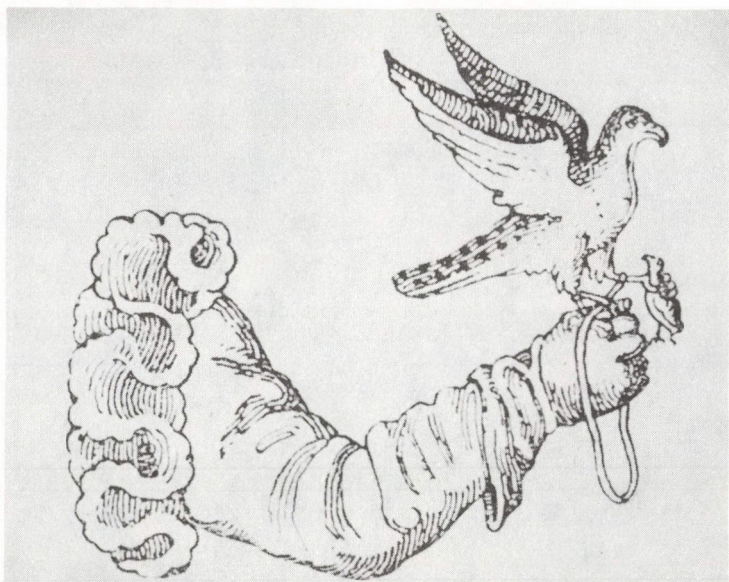

Die Georg Dózsa-Gedenkausstellung wurde als die hervorragendste unter den geschichtlichen Ausstellungen des Jahres beurteilt.

Die Zahl der Auslandsreisen unserer Mitarbeiter hat sich auch erhöht. Vier unserer Mitarbeiter nahmen an den vom Staat organisierten Sprachkursen mit Erfolg teil. Die gute und treue Arbeit unserer Mitarbeiter wurde durch das Zusprechen von zahlreichen Preisen und Auszeichnungen anerkannt.

KÉPMELLÉKLET

1. Solymászkesztyű. Címerkép, 1551.

2. Pontifikális kesztyű
vörös selyem- és aranyfonálból kötött, 16. század.

Virtuosa Progenies Gemma Preciosissima. 52.

Margarita Comitiss
sor Erasmi Comitis
in Breiberg: Georgii
Consors. Annis

sa de Vertham. Sor
a Vertham Dinatha
Esteras Generalis.
Domini 1500.

3. Esterházy György feleségének képmása

4. Brandenburi Katalinnak,
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem feleségének képmása, 17. század.

5. Magyar úri szolga a 17. századból.

6. Magyar sóvágó a 17. századból.

7. Nagyszebeni szász tanácsúr a 17. századból.

8. Nagyszebeni polgármester a 17. századból.

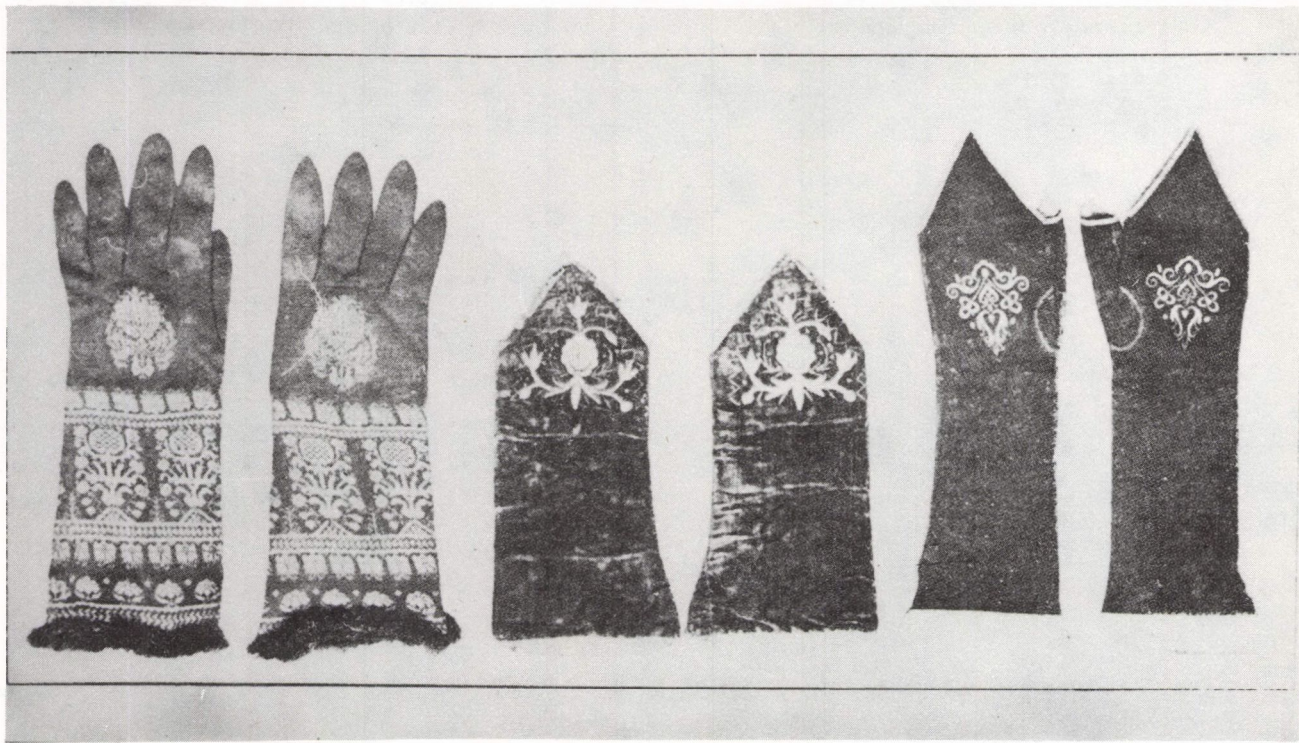

9. Magyar gavallér a 18. századból.

10. Huszárkapitány a 18. századból.

11. Pontifikális kesztyű selyem- és aranyfonálból kötött, 16. század;
hímzett díszű félkesztyűk a 17. század végéről.

12. Székely katolikus tanuló a 17. századból.

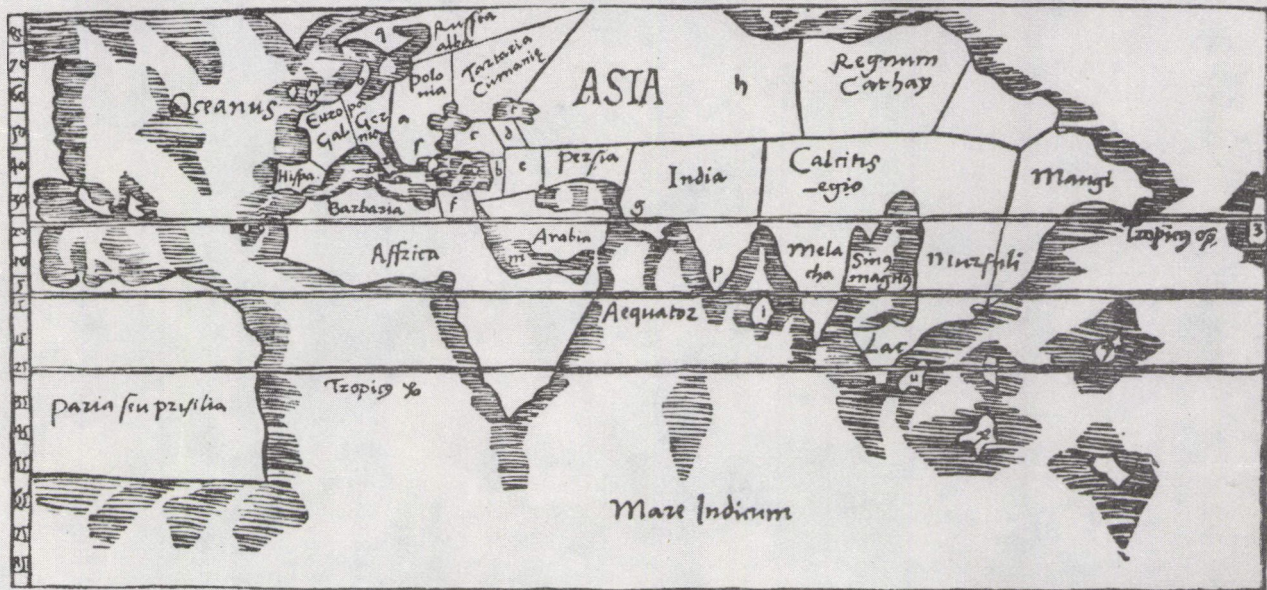

13. Székely hajadon a 17. századból.

14. Johannes Schöner (1477-1547)

TYPVS VNIVERSALIS TERRARVM, IUXTA MODERNORVM DISTINCTIONEM ET EXTENSIONEM PER REGNA ET PROVINCIAL.

REGIONVM LOCA IN TABVA EXPRESSA, LITHVLIS PROPRIIS NOMINIBVS HIC ADIECTIS DEMONSTRANTVR

- a Vngaria, Valachia, & Seruis
- b Syria & Iudaea.
- c Turchia maior.
- d Armenia.
- e Mesopotamia.
- f Aegyptus.
- B Gedrosia, nunc Gutzzerath.

- h Regnum Tharsc.
- i Toprobana.
- m Mare rubrum.
- n Anglia, Iibernia.
- o Dacia.
- p Callicut, Cananoe.
- q Norbergia, Suetia.

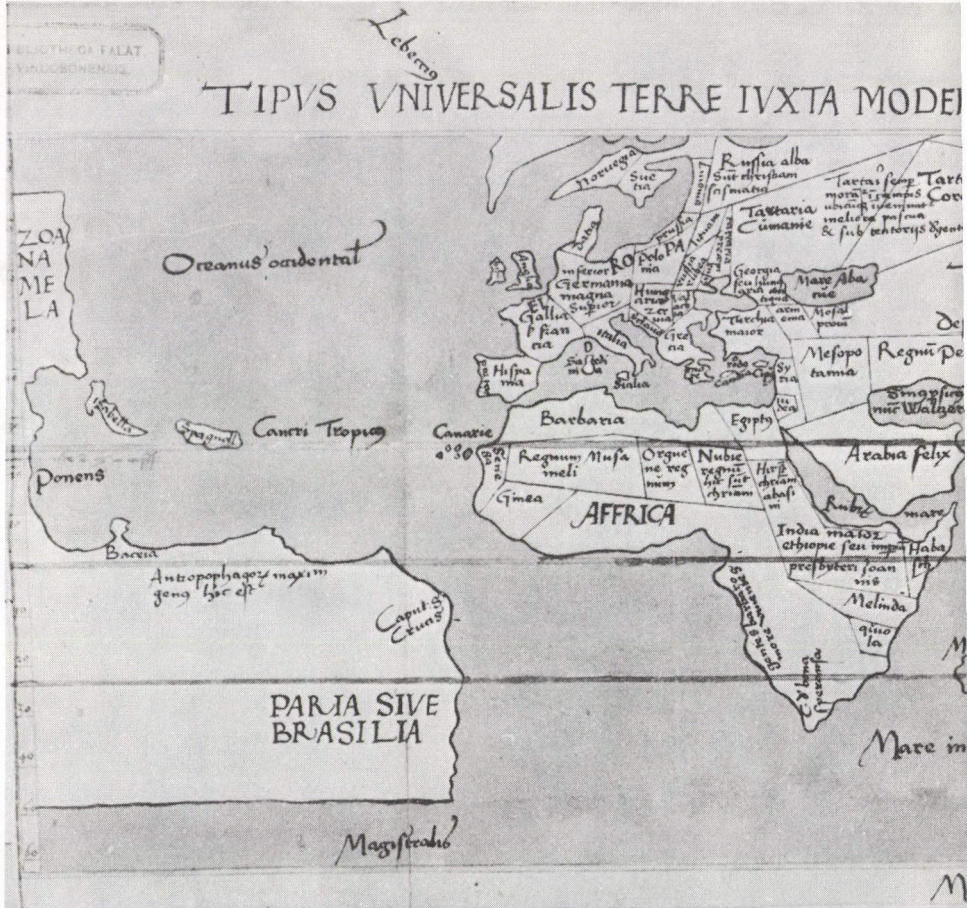
- r Italia.
- s Græcia.
- t Mare Caspium seu Albanie.
- u Seylam.
- x Zanziber.
- y Iava.
- z Zipangri.

In Africa sunt regnum Musamed, regnum Orgaue, regnum Nubæ, India Acthiopia, siue imperiū Presto Iohan, Melinda, Ginea, et Senega. Et iuxta tropicū Cancrī, insula Canastæ.

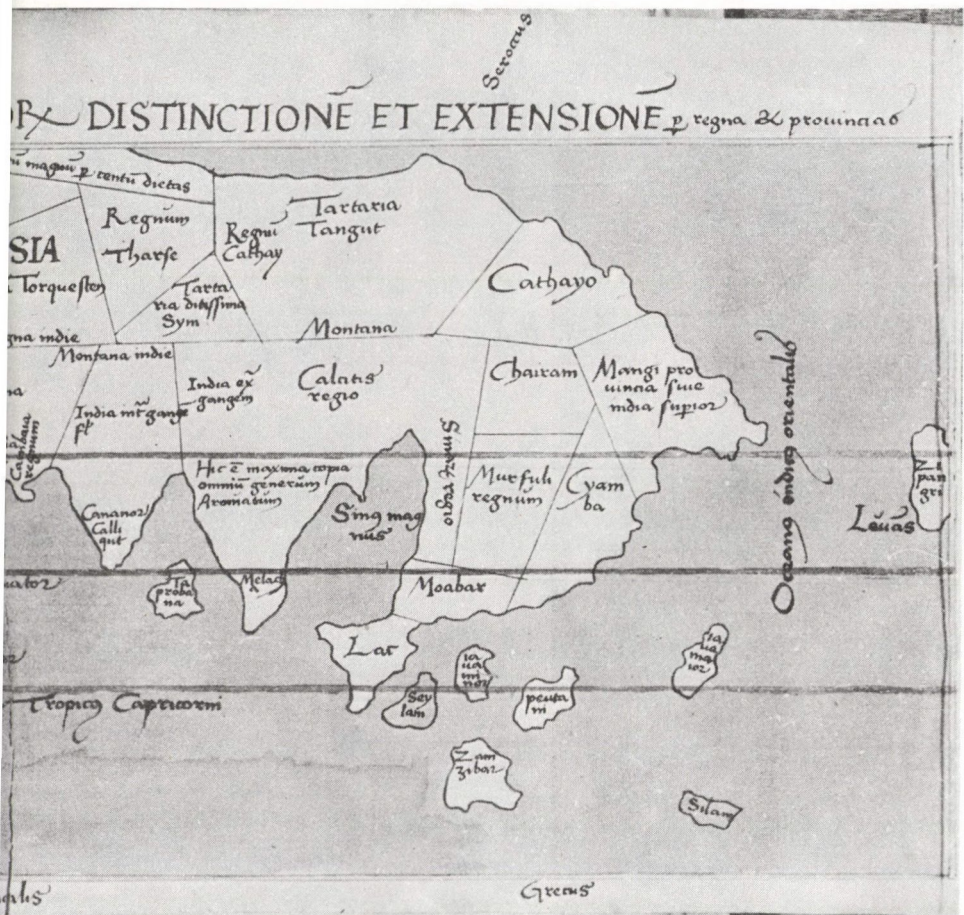
15. Gregor Reisch „Margarita Philosophica” (Strassburg, 1513.) c. művében közölt térkép. Ez szolgált Schöner térképének alapjául, de itt a „Georgia seu Hungaria antiqua” nem szerepel.

16. Johann Schöner kéziratós térképének egy részlete
(Wien, Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 3505.)

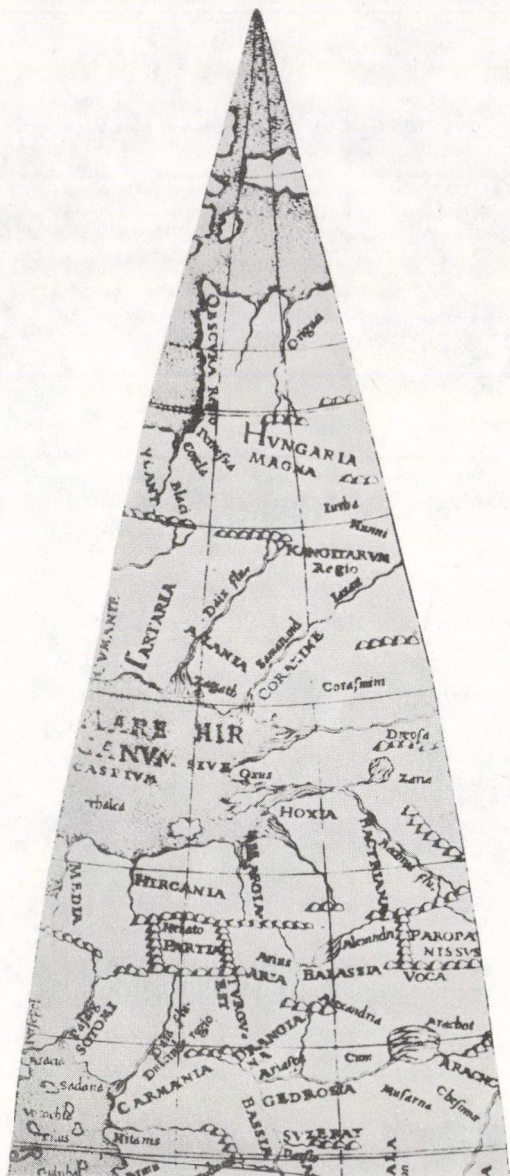

17. Johann Schöner kéziratoss térképe (Wien, National-

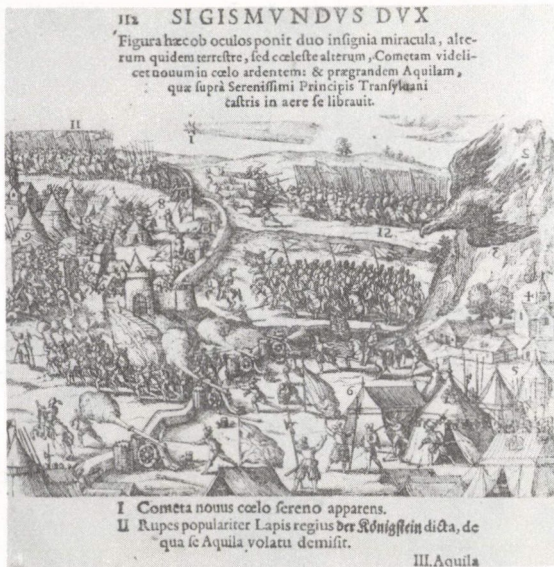

bibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 3505.)

18. Johannes Schöner 1523. évi glóbuszának szegmentje
 (Monumenta Cartographica. E. F. C. Wieder. Vol. I. Hague, 1925.
 1. sz. tábla)

19. Báthory Zsigmond Tergovistytét ostromolja.

Theodor de Bry rézkarca, Magyar Történelmi Képcsarnok.

20. Báthory Zsigmond győzelme Ghiurghiunál.

Olasz mester rézkarca, Országos Széchényi Könyvtár.

21. Báthory Zsigmond lovas képe.
 Alitenius Gatti rézmetszete, Magyar Történelmi Képcsarnok.

Eigentliche bildnuß des Hochgebomen Fürsten vnd
Herren/Herren Sigismundi Batori Fürsten in Sibenburg/Wallachey/
vnd Moldaw.

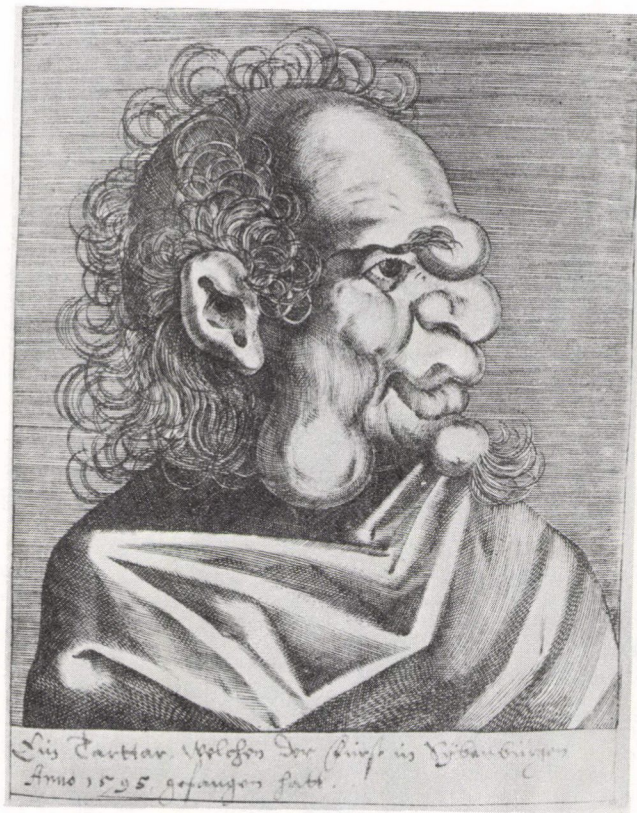
Sigismund Batori Hochborn/
Sibenburgischer Fürst erkant/
Der diese bildnuß vnd gestalt/
Da er mar zweiniez biß Jar alt/
Wod tegend herre ohn gefahr/
Regieret weyllich siben Jar/
Als wann der Türck gang fremdtlich/
Fretlichlich auch ihet tieren sich/
Wod wolte das gang Hunariant/
Der annelich bringen in sein hand/
Auch ferner in die Christenheit/
Sein Riß wiesem mar bereit/

Ist dieser Fürst ein helden muth/
Alß hiß ihm rath abschlagen thut/
Mit Weidham vnd der Wallachey/
Er siß vertriben/ sorgen frey/
Mit Kaiserlicher Wapen hat/
Er runderlichen auch bergischen hat/
Da er rath freem auch zu gleich/
Ein Falsch vom Haus Österreich/
Dem Hund sich wider setz/ ohn zagen/
Den Hofan Basso ihet er schlagen/
Den Bese Basso einer massen/
Er trachtete das er wold wirt lassen/

Als auch der Osman Basso sam/
Wod vil der Türcken zu sich nam/
Ihet er ihm vnder augen sichten/
Wod hiß ihm ans sinem ligen sichten/
Wod da er ihm nachtrachtet küß/
Er vber Thonam sichten was/
Ist also die gang Wallachey/
Gemacher vnd dem Türcken frey/
Wit küß zu Wasser vnd zu land/
Wit wölter ort/ mit flatter hand/
Der Fürst dem Türcken hat genommen/
Dare wold zu hilff in ferner kommen. C. D.

Im Inzburger bey Bartholomäus Keppeler Buchhändler im städtlichen Buchhändlergymnasium.

22. Báthory Zsigmond arcképe Ghiurghiu várával.
Bartholomäus Keppeler színezett fametszete,
Országos Széchényi Könyvtár.

23. „Báthory Zsigmond tatár foglya”.
Német mester rézmetszete Dominicus Custos után,
Országos Széchényi Könyvtár.

24. Báthory Zsigmond fiktív diadalkapuja
térkép szeldíszén.
Alexander Mair rézkarca, Országos Széchényi Könyvtár.

25. Női fej (Fries grófné)

26. Női fej (Böhm neje)

27. V. Ferdinánd

28. Férfifej
az Aranygyapjas rend jelvényével.

29. Férfifej.

30. Mária Jézussal.

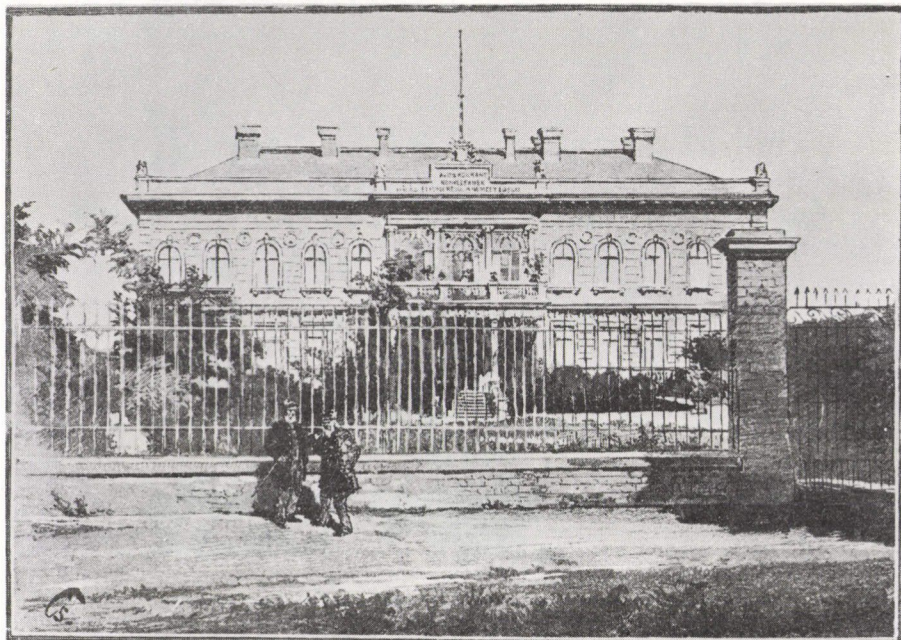
31. Vidacs János, 1868. körül. Borsos József felvétele.

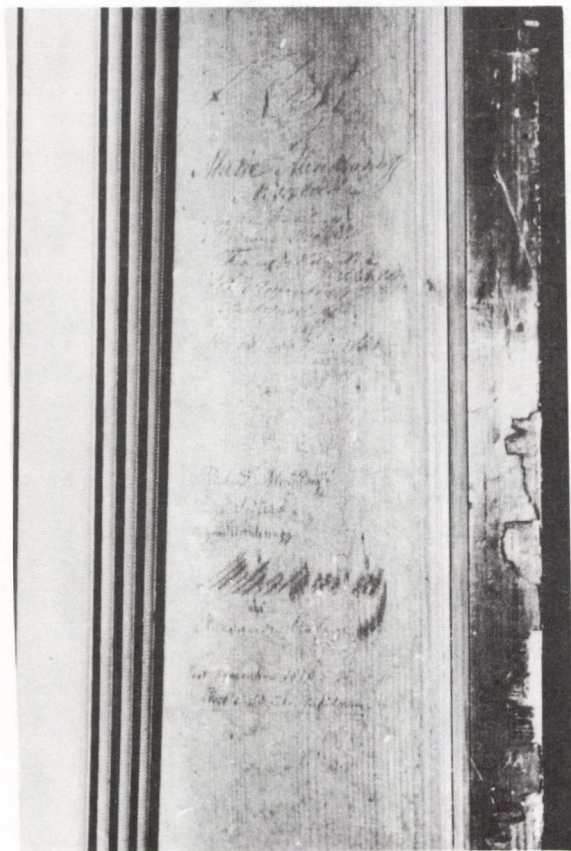
32. Vértanúk síremléke
a Kerepesi temetőben.
Dr. Földvári Árpád
felvétele, 1972.

33. A honvédménház.
Cserna Károly rajza.
Vasárnapi Újság, 1893. 356.

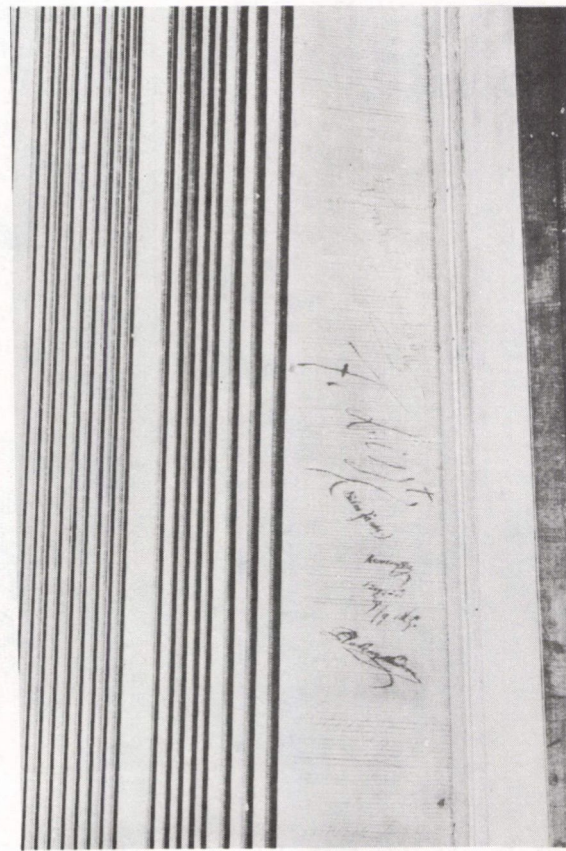

34. Liszt Ádám portréja, Raiding, 1819.

35. A Streicher-zongora névalírásai.

36. A Beregszászy-zongora névalírásai.

Elszakithatatlan munkásruhák világhírűek.

Földmives, gépész, szerelő, lakatos, gardász, molnár- és tűzőfűrűk. Orvos, szedő, auto, permetező és vízmentes köpenyek. Kötények. Irodabútorok és bármely más hivataloshoz szükséges munkásruhák.

Vászon elszakithatatlan, ha GUTMANN-féle

Agynemű, ing és lepedővászon. Chiffonok, asztalneműek és törülközők legnagyobb rak ára.

Kérje ingyen és bérmentve mintákkal és 300 ábrával felszerelt árjegyzékünket.

Gutmann J. és Tsa, Budapest, Rákóczi-ut 16.

37. Hirdetés a Népszava Naptárában.

NEUMAN LÁSZLÓ DIVATHÁZA BUDAPEST, IV. KER. KÁLVIN-TÉR 2. SZÁM

confectió-osztályának néhány jutányos vétele.

Teljesen kész himzett ruhák.

Divatos nyári ruhák.

1. Lankó, Moszgrandinból K 48
selymvászonból K 42
2. Jólán, Selymhátizsálból K 42
moszgrandinból K 48
selymvászonból K 45
3. Iza, Selymhátizsál, moszgrandinból K 42
selymvászonból K 40
Ezen ruhák teljesen el vannak készítve. Kapcsoló felig keszme és, mely esetben bármely modell 15 koronával olcsóbb.

3. Fehér grandin v. hajszálból, madárhímzéssel K 90
4. Moszoldenruha, himzéssel K 17
5. Selymvászonból, székveszéllyel K 23
1. Csikozott ruha vászonból K 37
2. Fehér v. uniszott moszgrandinból, K 38

Méltótlassék anyag minálál lény.

Méltótlassék a czeg ruhakelme osztályának tavaszi és nyári mintagyűjteményeit kéri.

38. Hirdetés a Divatszalon 1912. évf. 21. számában.

39. Weiner és Grünbaum cég jelzése a díztarsolyban.

ALTER & KISS
VALOR ALTER ANTAL

NOI DIVATCSARNOKA

IL CASI de nouveautés de ALTER & KISS Pest

SAISON de Fashion de ALTER & KISS Pest

Waltzergasse N°10

Waltzergasse N°10

ALTER & KISS
TRGOVINA
ПОМОДНОГЪ ЕСНАНА
у Великиицкой улици
N°10

Damen-Mode-Halle
de
ALTER & KISS
IN PEST, WALTZERGASSE N°10.

SALON de MODE
à lui
ALTER & KISS
en
Waltzergasse N°10.

40. Alter és Kiss cég hirdetése.

42. Hanzély Lászlóné Fáy Eleonóra turnűrös, uszályos ruhája
a Monaszterly és Kuzmik Utóda cégtől.

43. Fekete selyem ruhaderék
Stoll Nándor műhelyéből.

44. Cégjelzés a fenti képen bemutatott ruhában.

DIVATOS ÉS JUTÁNYOS **NŐI FELÖLTŐK**
TOILETTEK, COSTÜMÖK

BESZERZÉSÉRE AJÁNLJUK

A DIVAT SZALON-BAN

LÁTHATÓ ÁBRÁK BÁR-

MELYIKÉ EZEN DIVAT-

HÁZ-BAN MEGRENDEL-

|| HETŐ. ||

Kölzer

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI UDVARI SZÁLLÍTÓ

|| **divatházát** ||

BUDAPEST, IV., KOSSUTH LAJOS-U. 9.

A SOUTERRAIN-HELYI-

SÉGBEN LEVŐ OCCA-

SIO DARABOKRA A T.

KÖZÖNSÉG SZIVES FI-

GYELMÉT KÜLÖNÖSEN

:: FELHIVJUK. ::

46. Baross Gábor
kereskedelmügyi miniszter érme.

Az érme előlapja.

Az érme hátoldala.

47. „Állami jutalom” érme Ferenc József portréjával.

munkára tanítani, szóval embert faragni belőlem. Így az én gyerek álmaim elszáلتak, mind a köd, nem lehetem szabad, mind én gondoltam. No de ebe is bele kötöt nyugodnom, mert nem is tehetem mást, mert ha apelálok, apámál gyűlik meg a bajom, a meg nem szeretet tréfázní. Így lassacskán múltak az ismétlő iskolás éveim, mire onét kikerültem, már időmhöz és erőmhöz képest öleg jól értettem a munkát. Amúgy nem mondhatnám, hogy nagyon kedveltem, de muszáj volt, mert elenben akkor megint apámál gyűlik meg a bajom, ha nem úgy csinálok, ahogy ő akarta. Igaz, szükség is volt a munkámra, mert hálla isten Apámnak volt heles kis vagyonkája, mivel az első gyermekjök én voltam szüleimnek, így csakis engem kötöt nekik munkára szorítáni.”

A családi munkaszervezetben, a „heles vagyonka” megművelésében tehát már a fiatal, 10—14 éves gyermek munkájára is szükség volt. A felnöttként dolgozó fiú igyekezett a falusi fiatalok társaságába is bekapcsolódni. De „az idősebb legények nem engeték meg az uczán leni — írja — mert még nem fizetem meg a legényé avatást, ami minden felé szokás...”. Szülei csak sokára adtak neki pénzt. „...nem is engetem a szüleimnek adig — folytatja —, míg meg nem engeték, hogy a legények közé álhasak, amit nagyon sokára meg is engetek, és atak, soha nem felejttem el, két forint ötven krajczárt, amit azután egy vasárnap délután a legényeknek atam és ök megengetéék, hogy ezentul velek tarthatok estélenkint az uczán.”

A legényekkel való esti sétái közben ismerkedett meg azzal a lánnyal, aki később a felesége lett. Szülei az udvarlást és a leendő házasságot is elleneztek, mert még túl fiatalnak tartották. Konczos Pál ekkor még csak 19 éves volt. Más lehetőség nem lévén „Ekor gondoltunk egyet, hogy kijövünk Amerikába — olvashatjuk naplójában — hátha itt eljön majd az az idő, hogy amiről álmodoztunk valaha, teljesülni fog, és elhatározásunkat tet is követe...”

1907. február 3-án indult el Konczos és 25 napi utazás után érkezett meg Pennsylvánia állam Onnolinda nevű falujába. A lány is hamarosan követe. 1907. április 17-én már ő is Amerikában volt, a Jersey állambeli New Brunswickben. 1909. január 30-án házasságot kötöttek. Felesége még ez év októberében hazajött, Konczos pedig 1910 júniusában követe.

Első gyermekük Anna 1910. január 26-án született. Az 1910—14. közötti időszakot itthon töltötte. Erre a négy évre a következőképpen emlékszik vissza: „...végre azután gondunk is akadt, mert ha már az ember családos, akor má kötelesége minden józan párnak gondolkozni a jövőről, és mi is úgy voltunk, kezdetük a jövőnk megalapozását. Igaz, nehéz volt és anyagi gondok száلتak fe-

jünkre, de azért bíztunk, el nem csügetünk soha. Míg eczer csak megint pár év múlva családunk meg szaporodot egy fiúgyermekel, amel Géza nevet kapot, születet 1912. márczius 12. Most még boldogabak voltunk, míg végre az anyagi dolgaink úgy hozták, hogy a sors elszólitot a családom köréből és 1914. Január 21-én megint Amerikába jötem, megint csak el kölöt válunk, de a sors így hozta, bele kölöt nyugodnunk...”

Ismét Pennsylvániába ment. Az első jó hír után, — 1914. július 8-án született meg Margit nevű leánya — már csak aggasztó híreket hallott az óhaza felől. Kitört a világháború. Az első két évben még levelezés útján tarthatta a kapcsolatot az otthoniakkal. Így felesége leveléből tudta meg azt is, hogy Antal nevű testvére elesett az orosz fronton. 1917 és 1919 között az USA habdalépése miatt a levelezés is szünetelt. Csak a kezéhez kerülő újságokból tudta követni az eseményeket, de családja sorsáról semmit sem tudott.

Az 1918—19-es forradalmak, a román megszállás, a párizsi békeszerződési tárgyalások hírei az amerikai újságok révén, ha torzítva is, de eljutottak hozzá.

1920. április 18-án, a kényszerűségből hosszúra nyúlott, több mint hatévi „amerikás” élet után végre elindulhatott vissza szülőhazájába. A Taormina nevű olasz gőzhajón utazott Triesztbe és május 13-án érkezett haza, most már véglegesen szülőhazájába, falujába, családjához.¹

*

Milyen is volt az a falu, ahonnan Konczos Pál két ízben is nekivágott Amerikának? A két Kesző — Egyházas vagy Nagykesző és Várkesző Vas megye keleti szélén, a kiscelli járásban, a Marcal és a Rába összefolyásánál Vas, Sopron, Győr és Veszprém megye találkozásánál fekszik.

A szomszédos Veszprém megye, ezen belül is a pápai járás Dunántúlon a legtöbb kivándorlót adó körzet volt,² ennek peremvidékéhez számítható a Marcal és Rába köze, ahol Várkeszőn és Egyházaskeszőn kívül még Nemesmagasi, Kemeneshőgyész, Ostíffyasszonyfa stb. is viszonylag magas számmal képviseltette magát a kivándorlási statisztikákban.³

Az 1905 és 1907 között Magyarországról Amerikába kivándoroltak 10,5%-a önálló őstermelő, 54,8%-a mezőgazdasági segédszemélyzet (cseléd és napszámos), 11,1%-a pedig egyéb napszámosok kategóriájába tartozott. 1911 és 1913 között a fenti arányok a következőképpen módosultak: 14,3%, 52,2%, 11,8%. Amíg

tehát 2,6⁰/₀-kal csökkent a mezőgazdasági cseléd és napszámos rétegnek a kivándorlásban való részesedése, addig az őstermelőké 3,7⁰/₀-kal nőtt.⁴ A kivándorlás hatása tehát fokozatosan terjedt ki a törpe- és kisbirtokosokra is.

Ezt a tendenciát figyelte meg már 1905-ben Hegedüs Lóránt is, aki a Rába és a Marcal közének falvairól szólva megjegyzi, hogy „A zsellérek kivándorlása itt már azt a határt éri, mikor a »divat« a kisebb gazdákat is kezdi megmozdítani s egyhangú a nézet, hogy ha a szűk határt nem tudják új parcellákkal kinyújtani, a mélyebb, sedatusabb néprétegeket fogja a tengerentúli fuvalom a barázdák-ból kifordítani.”⁵

A kivándorlás általános kiváltó oka tehát itt is a föld- és keresethiány, ez oldja meg, lazítja fel a családhoz, a szülőföldhöz, a faluhoz fűződő szálakat s elég egy rossz termés, szerelmi bánat, vagy mint Hegedüs Lóránt említi „egy átkocsmazott éjszaka”, hogy ezek a laza szálak elszakadjanak.

Várkesző Konczos idejében is kicsiny lélekszámú falu volt, 520 főnyi lakosából 157 volt kereső, 363 eltartott. A falu határa 1088 holdat ölelt fel⁶ a győri püspöki uradalom közvetlen szomszédságában. A mezőgazdaságból 111 kereső és 295 eltartott élt. A 111 főből 43 kisbirtokos vagy bérlő, 13 kisbirtokos-napszámos, 20 segítő családtag, 15 cseléd és 20 fő mezőgazdasági munkás volt.⁷

Az iparban foglalkoztatottak száma 38 főre rúgott, ebből 9 önálló, 27 ipari segédmunkás, 1 tanonc és 1 szolga. Az ipari foglalkozást űzők köréből kiemelendő az építőiparban dolgozó 29 kőműves, akiknek nagy része segédmunkásként a környékbeli építkezéseken dolgozott.⁸ Azért is figyelmet érdemlő ez a viszonylag magas szám, mert valószínű, hogy a kőművesek jelentős része szintén az agrárproletárok köréből került ki.

A fenti adatokból kitűnik, hogy a 157 főnyi összes keresőt figyelembe véve viszonylag magas a földhöz vagy ipari foglalkozáshoz kevésbé kötött, mobil vagy könnyen mobilizálható elemeknek a száma. Ha a 43 főnyi kisbirtokos bérlőt és a 9 főnyi önálló kisiparost vetjük össze az összes keresők számával, akkor kiderül, hogy ez a stabilnak mondható réteg csak alig egyharmadát teszi ki a keresőknek. Így már érthető a faluból kivándoroltak magas száma.

Várkesző általános jellemzéséhez megemlíthetjük még, hogy lakossága teljes egészében római katolikus vallású volt. Írni, olvasni tudott 385 fő.⁹ A faluban 81 kőből vagy téglából és 5 vályogból vagy sárból épített ház állt. Ezek közül 37 volt cserép-, pala- vagy bádogtetővel, 2 zsindellyel vagy deszkával, 47 náddal vagy zsúptetővel fedve.¹⁰

1907-ben, mikor Konczos Pál első ízben elindult Amerikába, már neki sem lehetett teljesen ismeretlen az új világ, ahova igyekezett. Az amerikai „szabadságon” túl az ottani munkalehetőségekről és életmódról is szerezhette ismereteket azoktól, akik falujából már előzőleg megfordultak Amerikában.

A hivatalos statisztika 1900-ban a faluból csak két külföldön tartózkodót ismer el.¹¹ Lehet, hogy ezek voltak az első „amerikások”, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy csak ez a két fő volt kint szabályos útlevéllal, s ennek többszöröse lehetett az útlevél nélkül kivándorlók száma.¹² Ezt valószínűsíti Hegedüs Lóránt adata is, aki szerint 1904-ben a faluban 80 kivándoroltról tudtak.¹³ Ez a falu lakosságának több mint 15%-a. A falu közösségének a kivándorlás és a kivándorlók iránti érdeklődéséről ugyancsak Hegedüs L. számolt be: „... bizony nem egy hazajövön látszik, hogy meghúzta a pénztteremtő (ők is sokat küldöznek haza), de izom-fogyasztó Amerika. Mégis, aki megpeczkedett ott kint, s amerikai klárisnyakkendőtüvel jelenhet meg a búcsún, (a mint láttam), az hamar el-kiszédíti az embereket. Nagy értelmes beszédekkel szólnak arról a távol földről s ők is várják a Rooseveltt újjaválasztását.”¹⁴

A kocsmai beszámolók színes képei, a visszatért „amerikások” „úriás” külseje, pénze, rokoni, szomszédi kapcsolatok útján terjesztett hírek segítettek meggyőzni a még tétovázókat. Ezekből a forrásokból meríthette ismereteit Konczos is, így alakulhatott ki benne annak az Amerikának a képe, ahol tervét valóra válthatja.

*

Mindezek után nézzük meg, mi az, ami hatvan év távolából értékessé teszi számunkra Konczos Pál emlékkönyv-naplóját!

A feljegyzések értékét elsősorban az adja, hogy Konczos saját élményeit, érzéseit írta le. Ezek az élmények, érzések nagyjából azonosak annak a másfél millió embernek az élményeivel, akik hozzá hasonlóan fogták a vándorbotot, indultak el és dolgoztak Amerikában. Ebből a milliós tömegeből „csak” az emeli őt ki, hogy a munkanélküliség, a pihenés óráiban született gondolatait vagy felidéződött emlékeit papírra vetette. A hazaiakkal folytatott levelezés kényszerszünetében az otthoniak felé szálló gondolatokként, el nem küldhető leveleként születtek meg a döcögő rímű versek, dalok és egyéb írások.

„Elutazásom magyar hazámbul Amerikába 1914-ben” című írása hiteles beszámoló a Várkeszőről New Yorkba vezető útról. Az otthoniaktól való búcsú, soproni afférje a detektívvel, majd megérkezése Bécsbe — ezek utazásának első mozzanatai. Bécs, a világ-

város volt az első állomás, ahol nem „paplanyos ágy volt számunkra készítve, még nem is párnás, hanem hosszú deszka padok, székek és paló volt az ágyunk”. Az újabb vizsgálat után arra is jut ideje — hiszen az egész napot Bécsben töltötték —, hogy megcsodálja a Burgot és a Dómot is. A 19 éves parasztleányt őszinte ámulatba ejtette a hatalmas palota és a gyönyörű templom. A következő napon kezdődött meg a vasúti jegyek kiosztása után utazásuk Antwerpenbe. Az utazás nyomorúságos körülményeinek leírása — harmad-, majd negyedosztályú kocsikban utaztak — talán a leghitelesebb beszámoló arról, milyen embertelen körülmények között szállították az utaztató társaságok a kivándorlókat. Konczos leírásai arról tanúskodnak, hogy jól megfigyelte és megcsodálta a vonat ablakán keresztül eléje táruló tájat. A nagy hegyek, a fenyőerdők, a szépen gondozott földek, de különösen a nagy német ipartelemek ragadták meg figyelmét. Lipcsében újabb orvosi vizsgálat következett, ahol a trachomás betegeket szűrték ki, majd ismételt bevagonírozás után lezárt vasúti kocsikban folytatódott az utazás Belgium felé. Belgium az eddig látottakhoz viszonyítva ismét új világ volt. Itt a szép, rendezett, tiszta falvak kellették fel Konczos érdeklődését. Antwerpenben a hatalmas lovak és omnibuszok lepték meg. A behajózásig itt töltött másfél nap igen kellemesen telt el. Szállodai elszállásolás 4—6 ágyas szobákban, rendes étkezés, nézelődés a városban biztosította az utazás fáradalmainak kipihenését és a felkészülést a hosszú tengeri útra. Beszállás előtt még azonban újabb orvosi vizsgálat következett, ismét a trachomásokat szűrték ki. Behajózáskor a hajókürt bűgása és a hajón levő rezesbanda zenéje kísérte az Európától való búcsúzás perceit. Tizenkét napos viharos tengeri utazás után pillantották meg Amerika partjait.

New York kikötőjéből a vámvizsgálat után átszállították őket a „Kasse Gardo”-ba — egy szigetre, ahol a régi bevándorlási hivatal működött —, itt újabb, még szigorúbb szemvizsgálaton estek át. Miután Konczos bebizonyította, hogy tud írni és olvasni, helyesen megfelelt arra a kérdésre, hogy nem anarchista-e és felmutatta a kötelező 25 dollárt, átszállították a vasútállomásra, ahol még aznap este vonatra ült és másnap délelőtt már a pennsylvániai Beawerdale-ben, rendeltetési helyén volt, ahol testvére családjával és barátjaival két napig mulattak szerencsés megérkezése örömeire.

Ez az út, amelyen most Konczost végigkísértük, az Amerikába vezető két fontos útirány — Fiume és a nyugat-európai kikötők — egyike volt. Az öt nyugat-európai kikötőváros: Bréma, Hamburg, Rotterdam, Antwerpen és Le Havre között Antwerpen a kivándorlók számát tekintve Bréma és Hamburg után a harmadik helyet foglalta el. A magyar kivándorlók közül 1904 és 1914 júliusa

között 109 410 fő szállt itt hajóra.¹⁵ Konczos irásának értékét növeli, hogy tudjuk, az illegális kivándorlás elsősorban ezek felé a nyugat-európai kikötők felé irányult. Az 1904—1910. között nyugat-európai kikötőkben hajóra szállt kivándorlóknak mindössze 31,9⁰/₀-a tudott igazolványt vagy szállítási szerződést felmutatni.¹⁶ Antwerpenben ez az arány még a fentinel is rosszabb volt, mindössze 19,7⁰/₀.¹⁷ Az illegális kivándorlók magas aránya lehetővé tette a magyarázata annak, hogy a kivándorlótársaságok nem biztosítottak emberibb körülményeket az utazáshoz, hiszen az útlevél nélkül kiszökdöső emberek mindent vállaltak azért, hogy eljussanak Amerikába.¹⁸

A beszámolóból az is kiderül, hogy az útleveleket Bécsben ellenőrizték utoljára és a vasúti és hajójegyet is a Red Star Line bécsi irodájában vehették meg. Németországban és Belgiumban csak orvosi szempontból vizsgálták meg az utasokat. Lipcse, ahol Konczos kivándorló csoportja hosszabban időzött, újabb kivándorló csoportok csatlakozási helye volt, valószínű, hogy ide igyekeztek a magyar illegális kivándorlók is. Ez lehet a magyarázata az újabb orvosi vizsgálatnak.

Az Emlékkönyv másik írása sajnos csonkán maradt ránk, a kezdő, első oldal hiányzik. Ez a rész a legérdekesebb és legértékesebb, az amerikai magyar bányászok mindennapi életével ismerteti meg bennünket. Elmondja, hogy az újfajta munka megtanulása és megszokása eleinte nehezen megy nekik. Az ismeretlen szerszámok használata, a föld alatti, félhomályban végzett munka szokatlan. Az egymásrataltságot és a közös munka azonban összekapcsolja őket, s ez az összetartás meghatározza egész életüket a bányatelepen.¹⁹ Az őket körülvevő idegen világ csak fokozta bennük az összetartozás szükségességének érzését: szabad idejüket is együtt töltötték. A „burdos ház” hétköznapi és ünnepi életét Konczos nagyon őszintén, szépítés nélkül írja le.²⁰ A könyvek és az újságolvasás mellett megünnepelték a magyar és amerikai ünnepeket, bálkat rendeztek, s ha nagyon nekibúsultak, hát ittak. Mivel más „gondúzó hely” a világtól elzárt bányatelepeken nem volt, az ital feledtette velük a fásztó munkát és a hontalanságot, a pálinka és bor gőze szépítette meg az otthoni világot, a Rába-parti kis falut, és tette elviselhetővé a bányatelepi életet. Az ital mellett azért jutott pénz hazafias célokra, szerencsétlenül járt társaik családjának megsegítésére, ruházkodásra és az otthoni adósságok kifizetésére is.

A nehéz munka mellett legtöbbit a honvágytól szenvedtek. A bányászélet, a bányamunka és a honvágy a két alapmotívum, ami Konczos dalain végigvonul. A „Dal a bányáról”, „Bányászdal” című és a „De könnyen éljük...”, „Rossz volt ránk nézve...”, „Szegény majnérr...” kezdetű dalok a bányászélet örömeiről, bánatairól szól-

nak. A dalokból olykor kicsendülő hányavetiség és akasztófahumor magyarázata a veszélyes munka, az állandó halálfélelem a bányában. Konczos ugyan nem említi feljegyzéseiben egyetlen bányakatasztrófát sem, az újságok révén azonban eljuthatott hozzájuk is egy-egy nagyobb bányaszerencsétlenség híre.²¹

A versek második csoportja érzelmes, a hazavágyódást, a hontalanságot, a családtól, a falutól való elszakítotttság miatti bánatot tükrözi. Költői, irodalmi értékük igen csekély — nem is ezért közöljük őket, hanem inkább azért, mert hitelesen egészítik ki a prózai írásokat.

Keletkezésükről csak annyit tudunk megállapítani, hogy néhány közülük biztosan Konczos szerzeménye, más részüket viszont ő is a közös éneklés alkalmával tanulta meg — említi is, hogy a „bányatelep csendjét gyakran felveri a hangos magyar nóta” —, s mint ilyen jegyeztet le. Utóbbiak között lelhető fel a „Bányászdal”, amelyről minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy az amerikai magyar bányász-folklór terméke. A Rickert Ernő által közölt bányászdal²² és a Konczos-féle változat közötti különbség pusztán annyi, hogy a Rickert-féle bányászdal talán lecsiszoltabb, míg a Konczos által lejegyzett dal hangulati, tartalmi azonosságok mellett egy az előbbtől részben eltérő, hosszabb változat.

Végezetül Konczosnak még két írásáról szeretnénk néhány szót szólni. Ezek ugyan nincsenek szoros kapcsolatban a kivándorlással, de fontos információkat nyújtanak Konczos politikai nézeteiről és a kivándorlók és a hazaiak viszonyáról a háború utáni években. „A régi választási szokásokról és jogokról” c. írását az teszi számunkra értékesé, hogy — mint a címe is jelzi — a magyar választási szokásokról mondja el a véleményét benne Konczos s ennek kapcsán Magyarország társadalmi berendezkedéséről. A fennálló társadalmi rendet, a demokrácia hiányát okolja a nagy tömegű kivándorlásért, jól látja, hogy a magas adók és árverések üzték ki az embereket Amerikába. A kormánypárt választási terrorját, a választók etetését, itatását és lefizetését mélységesen elítéli. Szerinte ez az antidemokratikus berendezkedés vitte bele végső soron az országot a háborúba, ahol aztán a mindenből kisemmizett magyar paraszt szenvedett legtöbbet. Saját osztályáról sincs azonban jó véleménye, mert szerinte ha a szívére és nem a torkára hallgatott volna, akkor az ország nem jutott volna ilyen sorsra.

Bármennyire helyeseljük is azonban a választási szokások, az antidemokratikus társadalmi berendezkedés elítélését, nem fogadhatjuk el Konczos nézeteit a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldásáról. Ő ugyanis a gyors és erőszakos asszimilálást hirdeti az amerikai gyakorlat példájára. A nemzetiségeknek csak úgy adna

politikai jogokat, ha elmagyarosodnának. Nem veszi figyelembe a különböző történelmi körülményeket, nem tesz különbséget a sok nemzetiségű Magyarország és a teljesen eltérő nemzeti fejlődést mutató Amerika között. Nemzetiségellenes felfogását az itthoni nacionalista propaganda hatásán túl az is magyarázza, hogy Amerikában élénk polémia folyt a magyar és a különböző más nemzetiségű egyetek és szervezetek között, ami kölcsönösen a nacionalizmus térhódítását eredményezte.

„Az amerikai magyarokhoz” című írása hazafias beszéd, amelyben a háború után az óhazában nyomorgó és elhagyatott gyermekek megsegítésére indított gyűjtésben való részvételre buzdítja képzeletbeli hallgatóit. Ez az írása is bizonyítja, milyen aggodalommal figyelték a háború alatt és után is az Amerikában élők az óhaza és az ott lakók sorsát.

*

A magántulajdonban levő keményfedelű vonalas füzet, mely Konczos írásait tartalmazza, 44 összefűzött lapból állt. (Ma az eredeti számozás szerint az 1. lap hiányzik.)

A füzet bejegyzései végig egy kéztől származnak. Az írás jó olvasható, de helyesírása nagyon rossz. A közlés során az eredeti írásmódon nem változtattunk, csak a központozást végeztük el. Az oldalszámozást — mivel Konczos csak az első hat oldalt számozta meg — végig elvégeztük, s az általunk adott oldalszámot a szövegben zárójelbe kötött jelöltük; például: (7. oldal). A közlésnél megtartottuk az írások eredeti sorrendjét, ami egyúttal a lejegyzések időrendjét is jelenti.

A válogatás során az írások közül csak azokat a részeket hagytuk ki, amelyek témájuknál fogva nem kapcsolódnak a válogatás eredeti célkitűzéséhez.²³ Így kimaradt például Konczosnak az életéről írott visszaemlékezése, amely túl bőbeszédű és sok, számkra érdektelen leírást tartalmaz. Éppen ezért az életrajzi ismertetőben közöltük belőle azokat a részeket, amelyek Konczos életpályájának megismeréséhez fontosak. A válogatás során ugyancsak kihagytuk azt a kronológiát, amit Konczos az első világháború eseményeiről állított össze, a Clemenceauról írott eszmefuttatását, továbbá azokat az irredenta verseket, amelyeket Konczos amerikai magyar lapokból másolhatott ki.²⁴

A közölt szövegek magyarázó jegyzeteit betűvel jelöltük úgy, hogy a betűsört minden oldalon előlről kezdtük. Ezért a magyarázó jegyzetek két elemből tevődnek össze, az eredeti kézirat oldalszámából és a megfelelő betűből. A kézirat 6. oldalának harmadik jegyzete például 6/c jelzést kapott.